SAVINJSKI ZBORNIK

CELJE
1959

STUDIJSKA KNJIŽNICA V CELJU
I/1770/939

Nemara ni pretirano ugotoviti, da je slovenska kulturnopolitična zgodovina v prvi vrsti zgodovina bojev svobodoljubnih slovenskih ljudi za narodnostno osvoboditev. Ta starodavna težnja, ta bojevita misel, ki je morala kljubovati vsem tujim raznarodovalnim viharjem in aspiracijam — zlasti podivjanemu in neodjenljivemu germanizatoričnemu poželenju — se je slovenskemu človeku rodila tako rekoč že ob naselitvi in se v različnih inačicah prebijala skozi temna stoletja zgodovine, vse do zmagovitega narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije, ki pomeni definitivno in vseobsežno zmago ne le narodnostnih, marveč v enaki meri tudi socialnih hotenj naprednega slovenskega človeka: delavca, izobraženca, kmeta.

Osveščeno spoznanje narodnostne osvoboditve, ki je temelj za svobodno in dejavno eksistenco slehernega ljudstva, to spoznanje je zapustilo trajno in globoko sled v naši preteklosti:

— v bolj ali manj jasni luči je bilo zapisano na praporih slavnih slovenskih kmečkih puntarjev;

— vodilo je protestanta Trubarja in njegove sobojevnike;

— oplajalo je prerodne in od francoske revolucije ožarjene ideje Antona Tomaža Linharta;

— pognalo je v preroške in revolucionarne pesniške vizije dr. Franceta Prešerna;

— dajalo je uporniškega poguma Levstiku in slovenskim glasnikom naprednih gesel marčne revolucije leta 1848;

— navdihovalo je grandiozno in bojevito umetnost Ivana Cankarja;

— bilo je vodilo našim komunistom v njihovem boju proti monarhofašistični diktaturi in se slednjič v narodnoosvobodilni vojni preobrazilo iz bojevitega spoznanja v resničnost.

V razpenjenem valovju boja za uresničitev tega velikega spoznanja in ideala, v boju za tako imenovano Zedinjeno Slovenijo sredi devetnajstega stoletja — ima zelo častno mesto slovensko taborniško gibanje, ta pogumna tribuna slovenskih nacionalnih hotenj in naprednih idej.

V analih taborniškega gibanja je z verzalkami vpisano ime ŽALSKEGA TABORA, katerega devetdeseto obletnico smo slavili lansko leto in ki njej na čast izdajamo tudi pričujočo knjigo.

Ko danes svobodni žanjemo klasje, ki so ga med stotisoči narodnozavednih in pogumnih slovenskih bojevnikov sejali tudi govorniki in udeleženci ŽALSKEGA TABORA 1868, so naše oči uprte predvsem v naš čas, v naše napore za srečnejše življenje delovnih ljudi. Zato je v tej

knjigi več sedanjega, današnjega živega in nastajajočega ter manj preteklega, zgodovinsko spokojnega. In vendar je prav ta zavestna, intenzivna zasidranost v tem našem presnavljajočem se času, v vsakodnevnih naporih za socialistično podobo sveta in za socialistične odnose med ljudmi, najlepše darilo in zahvala vsem tistim brezštevilnim, brezimnim in tudi znanim bojevnikom, ki so pomagali tlakovati zgodovinsko cesto v naše dni. Če smo slavili obletnico ŽALSKEGA TABORA v napoju delovnih zmag, smo jo slavili zato, da bi izpričali, kako sta naša življenjska radoživost in delovni napor ena izmed zmagovitih posledic tistega velikega vseslovenskega tisočletnega narodnostnega gibanja, katerega del so bili tudi TABORI.

V zborniku, ki zaradi tehničnih težav — žal — prihaja med ljudi z občutno zamudo, opisujejo številni avtorji — Savinjčani in gostje — politične, gospodarske, kulturne, zgodovinske in druge probleme, vezane predvsem na Savinjsko dolino, njene ljudi, njeno preteklost in sedanjost. Vsem njim in seveda vsem tistim, ki so kakorkoli prispevali ali pomagali, da je pričujoča knjiga lahko doživela objavo — prisrčna hvala.

V Žalcu, 1. julija 1959

Urednik

Fran Roš:

PESEM SAVINJSKE DOLINE

(Ob devetdesetletnici žalskega tabora)

Vsa svetla je pesem, ki veter z gorá jo šumi
in v mehkih valih jo poje srebrna Savinja.
Te pesmi dih grenkobno po hmelju diši,
ki s toplim zelenjem ljubo dolino pregrinja.

In pesem je to ponosnih, čvrstih ljudi —
rudarjev, kmetov, tekstilk, žanjic, ki delo
jim daje življenje skozi rodove in dni.
Ta pesem jih vselej vodila je v borbo smelo.

Nekoč je Natek Boštjan, žovneški tlačan,
ubogo gmajno tu k puntu krvavemu zbiral.
Gradovi goreli so. Čas je bil krut in teman,
ko na moriščih je klic po svobodi zamiral.

Stoletja trpljenja v robstvu globoke noči . . .
Pod žgočim jarmom je ljudstvo glave klonilo
in gladno pravice stiskalo tisoč pesti,
a seme v njem živo je vse krepkeje kalilo.

Še plaha je prva zarja zgodnjega dne
oznanila jutro. In zemlja naša je vstala,
zapelo ji je, zakipelo zvesto srce
in upov vesela brst je iz njega pognala.

Iz tabora množic sredi belih vasi,
iz Žalca je naša beseda v svet poletela:
Slovenskemu rodu pravico, da raste, živi,
da pojde naprej! — Tako je k vstajenju velela.

Vse bolj se je delavcu razbolevala dlan,
ko v znoju razkošje ustvarjal je gospodarjem,
v mednarodnem bratstvu proletariata kovan
skoz jasne razglede je šel nasproti viharjem.

Nad lepo to zemljo tujega besa orkan
je planil, da v krvi ji lice slovensko izbriše.
Naš človek je vedel: Tu zadnje sodbe je dan,
ko le partizanska puška usodo nam piše!

Sinovi in hčere doline, ki dali ste
življenja za nove svobode pravično zmago,
na večno hvaležnost svoj rod obvezáli ste!
Za kar ste umrli, za to nam živeti bo drago!

Po naši zemlji svetla pesem zveni,
življenja mladega pesem in pesem dela
ob Titu vodniku graditeljev novih dni.
Naj z njo v bodočnost nam pot bo v soncu vesela!



Vasilij Melik:

Razmere na Slovenskem v dobi taborov

Buržoazna revolucija leta 1848 je v avstrijskem cesarstvu, h kateremu so tedaj spadali Slovenci, zaključila tisočletno fevdalno obdobje. Začela se je nova, kapitalistična doba. Kmetje so postali iz podložnikov svobodni, nič več ni bilo nad njimi graščaka, zemljiškega gospoda. Vsi ljudje so postali pred zakonom pravno enaki — in čeprav je seveda v resničnem življenju pravica za premožne ljudi bila precej drugačna od pravice revežev, delavcev in malih kmetov, je bil vendarle to velik napredek. Izginili so stari cehi, izginila je cela vrsta ovir svobodni trgovini in prosti konkurenci. Toda kakor se ni nova družba rodila v enem dnevu, ampak se je razvijala že dolgo prej v neprestanem boju s fevdalnimi sponami, tako tudi stara ni na mah izginila. Prejšnje oblike v gospodarstvu, prejšnje navade in pojmovanje se umikajo novemu ponekod hitro, drugod spet počasi.

V gospodarstvo tiste dobe je prineslo uvajanje strojnega dela namesto prejšnjega ročnega dela velike spremembe. Nastajala je moderna industrija, rasle so tovarne. Premog je dobival vedno večjo veljavo; z njo so se širili premogovniki okrog Trbovelj, Hrastnika in Zagorja. Železnice so bile prometno sredstvo nove dobe. Za prvo in najvažnejšo progo, ki je šla od Dunaja preko Maribora in Ljubljane do Trsta, pa bila potem čez Gorico in Videm povezana s severno Italijo, so v šestdesetih letih zgradili na slovenskem ozemlju še tri druge: koroško, ki je peljala od Maribora ob Dravi proti Celovcu in Beljaku, železnico od Pragerskega mimo Ptuja in Kotoribe v Budimpešto, progo od Zidanega mostu v Zagreb in Sisak. To so bile železnice na Slovenskem, ko se je začela doba taborov. Kmalu zatem je bila zgrajena še gorenjska proga od Ljubljane v Trbiž in dalje v Beljak. Kakor so se širile železnice, tako se je umikalo in odmiralo staro prevozništvo, so izginjali furmani, o katerih vedo toliko povedati naše narodne pesmi. Ob novih tovarnah so propadle stare manufakture, je izginjala domača obrt.

Seveda rast kapitalizma na Slovenskem ni bila tako nagla, kakor v bolj razvitih avstrijskih in drugih deželah. Mesta so bila v dobi

taborov še majhna v primerjavi s poznejšim ali celo današnjim časom. Trst, ki je bil glavno pristanišče za vso avstrijsko državo, je štel s predmestji 113.000 ljudi (leta 1869). Ljubljana je imela s Spodnjo Šiško vred 24.000, Gorica 17.000, Celovec 15.000, Maribor s Studenci 14.000 prebivalcev. V Kopru in Piranu je živelo po 8000, v Beljaku, Celju, Idriji in Izoli pa po 4000 ljudi. Od 2000 do 2500 prebivalcev so imeli Radgona, Ptuj, Novo mesto, Škofja Loka, Kranj in Milje. S tem smo našteli vse kraje na Slovenskem, ki so imeli v tistem času več kakor 2000 prebivalcev. Med njimi še ni naših glavnih rudarskih naselij (glavni razvoj Trbovelj se je začel v sedemdesetih letih), ne Jesenic (tu se začenja moderna doba v devetdesetih letih). V času, ki ga opisujemo, se že pojavljajo delavske organizacije, se kažejo začetki modernega delavskega gibanja. Toda število delavstva je še neznatno. Ogromno večino na Slovenskem sestavlja kmečko prebivalstvo.

Kapitalizem ustvarja na kmetih vedno večje razlike med kmetom in kmetom. Na eni strani bogati vrhnja plast kmetov, zemlja se kopiči v njihovih rokah, na drugi strani pa se povprečna kmečka posest vedno bolj manjša in drobi. Prejšnje oblike stranskih zaslužkov, kot v domači obrti ali prevozništvu, izginjajo, davki so vedno večji, kmet se vedno bolj zadolžuje, pada v kremplje oderuhov, izgublja zemljo v korist velikih kmetov, pa tudi meščanstva.

Tako je kapitalizem prinašal napredek, uveljavljal vedno popolnejše in naprednejše tehnične postopke, proizvajal daleko več najrazličnejšega blaga kakor pa katera koli doba dotlej, zraven tega pa je ob svojem prodiranju v mesto in na vas brez usmiljenja razdiral staro življenje in pehal množico ljudi v vedno večjo revščino, medtem ko si je buržoazija ustvarjala velika bogastva. Toda večina profitov, ki so nastali od truda in žuljev naših slovenskih ljudi, ni šla v žepe slovenske buržoazije. Na naših tleh je prevladoval tuj kapital, na eni strani last Nemcev, ob morju tudi Italijanov, ki so živeli v mestih in graščinah na Slovenskem; nadalje meščanov in plemičev, ki so se v veliki meri tudi lotili kapitalističnega gospodarstva, končno pa last tujcev z Dunaja, iz drugih pokrajin in dežel. Vsa večja podjetja na naših tleh so bila v tujih rokah, slovenska buržoazija je šele nastajala, bogatela s trgovino, oderuštvom, davčnim zakupništvom, se razvijala v hudih težavah ob nemški buržoaziji in v bojih z njo.

Slovenščina še ni imela skoraj nič pravic v šolah, na sodiščih in v uradih ter v meščanskem življenju. V notranjosti je vladala nemščina, ob morju pa italijanščina, tako kakor je bila gospodarska in politična oblast v rokah nemškega in deloma italijanskega plemstva, meščanstva ter uradništva. Izobraženi Slovenci si tudi med seboj, Slovenec s Slovencem, pogosto dopisujejo nemško; prav tako se tudi pogovarjajo. Mnogokrat se pod vplivom nemških šol, v katere so zahajali, laže izražajo v nemščini. Tako stanje se le počasi spreminja. Korak za korakom se izgrajuje zavest povezanosti Slovencev različnih fevdalnih dežel Štajerske, Koroške, Kranjske, Goriške, Trsta in Istre v en sam narod. Oblikuje in izpopolnjuje se enoten knjižni jezik, vedno bolj se širi boj za slovenske narodnostne pravice.

Z začetkom šestdesetih let je postala Avstrija ustavna država. To sicer ni bila prava ustavna država: moč parlamenta je bila dokaj majhna in dvor je obdržal še zanaprej ogromno oblast. Vendar je bilo konec absolutizma. Celotno cesarstvo je dobilo voljeni parlament, vsaka dežela svoj voljeni deželni zbor, vsaka občina pa svoj voljeni občinski svet. Volilna pravica še daleč ni bila niti splošna niti enaka za vse. Občinsko volilno pravico so imeli le tisti, ki so plačevali direktne davke. Delavstvo sploh ni imelo volilne pravice. Volivce so razvrstili v volilni imenik po višini davka, od tistega, ki je plačeval največ, do onega, ki je plačeval najmanj in ki so ga vpisali na zadnje mesto. Nato so celotno vsoto direktnih davkov, ki so jo plačevali v občini, razdelili na tri dele (včasih tudi na dva). Volivci, ki so plačevali prvo tretjino davkov, od prvega, ki je plačeval največ, pa do onega, pri katerem je vsota davkov dosegla prvo tretjino, so spadali v prvi volilni razred. V drugi volilni razred so spadali oni, ki so plačali drugo tretjino davkov, v tretji pa ostali davkoplačevalci. Na ta način je bilo v prvem volilnem razredu najmanj volivcev, ki so pa bili seveda najpremožnejši. V tretjem volilnem razredu je bilo največ volivcev; tu so bili vsi oni, ki so plačevali najmanj davkov. Vsak od teh treh razredov pa je volil enako število občinskih odbornikov. Na ta način so imeli seveda najpremožnejši daleč največje pravice. Posebej so imeli volilno pravico še duhovniki, uradniki, učitelji in profesorji ter druge osebe z univerzitetno izobrazbo. V deželne zbore je smel voliti le del in to premožnejši del občinskih volilnih upravičencev. Tako je imelo volilno pravico le 5 do 8 odstotkov prebivalcev. Neenakopravnost pa je šla še dalje: prebivalci mest in trgov, v katerih je živela le slaba petina vsega prebivalstva, so volili eno četrtino poslancev deželnih zborov. Celo tretjino poslancev so volili lastniki nekdaj plemiških veleposestev ter člani trgovsko-obrtnih zbornic. Vseh teh pa je bilo tako malo, da niso predstavljali niti ene tisočinke prebivalstva. Volivci na deželi so volili približno le dve petini poslancev — na deželi pa je tedaj živelo preko štiri petine prebivalstva. Poleg tega pa na deželi poslancev niso volili naravnost, ampak so v vsaki občini izvolili določeno število tako imenovanih volilnih mož, in šele ti so potem izbirali poslance. Tak način volitev je prepuščal odločanje o tem, kdo bo poslanec, izredno majhnemu številu ljudi, »vrhovom« in veljakom v vsaki občini, ki so bili navadno voljeni za volilne može, vladi pa je omogočal zelo velik vpliv na volitve. V dunajski parlament so volili poslance vse do leta 1873 deželni zbori, ne pa naravnost volivci.

Kakor vidimo, je bil ves ta volilni sistem zelo nedemokratičen. Dajal je politične pravice le majhnemu delu državljanov, odločilno vlogo pa je določal vsem najbogatejšim. Tudi v deželah, kjer je bilo nemško prebivalstvo v manjšini, je bilo mnogo nemških veleposestnikov, je bil močan nemški in trgovski kapital, so bile močne postojanke nemškega meščanstva. Tako so sedeli v deželnih zborih poslanci nemških strank v številu, ki je daleč presegalo delež nemškega prebivalstva. Na Štajerskem je bila n. pr. slovenska tretjina prebivalcev cele dežele — toda v štajerskem deželnem zboru je bilo slovenskih

poslancev le za eno samo osmino. Slovenci, razdeljeni na šest dežel (da niti ne štejemo Prekmurja in Beneške Slovenije), so mogli nekaj pomeniti le v deželnem zboru na Kranjskem in na Goriškem, povsod drugod pa so bili le neznatna manjšina.

V šestdesetih letih so se hitro izoblikovale politične stranke, predvsem dva velika tabora, ki sta si stala nasproti v parlamentu na Dunaju in v deželnih zborih. Prvi je bil tabor nemške liberalne buržoazije, ki je stremela po centralistični ureditvi države. Težnja po centralizmu je bila nasploh značilna za večino liberalnih buržoazij v Evropi. Reakcionarne stare fevdalne sile so se namreč borile za avtonomijo posameznih pokrajin, da bi se tako vsaj v bolj zaostalih predelih lahko ustavljale pohodu kapitalizma in liberalnih idej. V Avstriji pa je težnja po centralizmu predstavljala še posebej tudi težnje po gospodarski in politični nadvladi nad nenemškimi narodi. Drugi tabor je bil tabor reakcionarnega, konservativnega plemstva in veleposestva ter cerkve. Ta je poudarjal posebnosti avstrijskih zgodovinskih dežel in zahteval priznanje čim večje veljave deželnim zborom. Tako češko kot slovensko narodno vodstvo se je v šestdesetih letih pridružilo tej konservativni desnici in se tako spet, kakor že v letu revolucije 1848, postavilo na stran reakcije.

V slovenskem narodnem gibanju se že takoj leta 1861 čutita dve smeri: liberalna in klerikalna. Klerikalni tabor, v katerem je bila zlasti duhovščina, je branil predvsem interese katoliške cerkve, glavne reakcionarne sile takratne Evrope. Ta tabor se je bojeval proti ponemčevanju, podpiral in krepil slovensko narodno zavest, toda videl je v njej predvsem obrambo pred vplivi modernega razvoja v svetu, pred liberalizmom. »Dokler je še naš narod slovenski narod,« so pisali ti ljudje, »je pobožen, pošten, dušno in telesno zmožen, ko pa je potujčen, beži od njega pobožnost, se umakne poštenju, in dušna in telesna nezmožnost, siromaštvo se mu približuje ter mu beraško palico v roke podaja. Dokler je še Slovenec res Slovenec, je gotovo pobožen kristjan, ki spoštuje vero in čednost, ko pa naš kmet svoj jezik zaničevati, se s ptujim šopiriti začne, ko namesto jopiča dalji rekelc nosi, ko namesto Novic nemške judovske časnike prebirati začne, bo kmalu zaničeval vero in njene služabnike. Ljuba, preljuba nam je narodovnost in slovenščina, bog nam jo ohrani in daj, da bi ji odperli vrata v šole in pisarnice, kakor pravica tirja; toda pervo nam je naša prava katoliška vera. Vsa moja slovenšina mi ni piškaviga oreha vredna, ako sim ob vero in po smerti vekomaj zaveržen.« (Zgod. Danica 28. sušca 1861). Gledanje tega tabora je izrazito konservativno in reakcionarno. Do ustavne države ne čuti nobenih posebnih simpatij. V čem pa je absolutizem slabši, se sprašujejo ti ljudje. Z grozo gledajo na širjenje liberalnih idej, na zmanjševanje cerkvenega vpliva v javnem življenju, na delavstvo, na ustanavljanje tovarn, na širjenje kapitalizma. Ves vesel piše dopisnik Novic, ko je v šestdesetih letih propadla neka tovarna na Slovenskem: »Kako lepo je zdaj pri nas, ko ni več tovarne, ko ni več delavstva, ko je spet vse tiho in mirno!«

Liberalni tabor se navdušuje za vse tiste ideje, ki so značilne za liberalno buržoazijo tedanje Evrope: za ustavno vlado, za parlamentarizem, za državljanske pravice, za ločitev cerkve od države, za svobodno pot kapitalizmu itd. Interesi tega tabora so seveda interesi tistih, ki kaj imajo; pravice, ki se zanje navdušujejo, ne veljajo za delavce, ne za kmečki proletariat ali malega kmeta. Ko zahtevajo volilno pravico, jo zahtevajo le za premožne. Da bi jo dali ljudem, ki ne plačujejo davkov, se jim zdi nekaj nemogočega in grozotnega. Le redki so v tem taboru demokratični elementi — njih najvidnejši predstavnik pa je bil v tem času Fran Levstik.

Kjer se je kapitalizem naglo razvijal, je bila liberalna buržoazija močna. Pri nas na Slovenskem je bil razvoj kapitalizma počasnejši, slovenska buržoazija pa je šele nastajala. Slovenski liberalni tabor je bil torej šibek. V njem je bila ta nastajajoča slovenska buržoazija, v njem je bila slovenska posvetna inteligenca, ki pa tedaj tudi še ni bila številna, v njem je bil del kmečkih veljakov. Vse to je bilo pač premalo za močan in odločen nastop, posebno v času, ko je po vsej Evropi raslo delavsko gibanje in gnalo tudi mnogo močnejše liberalne buržoazije v kompromise z reakcijo. Slovenski liberalci so imeli proti sebi močno nemško liberalno buržoazijo, boriti se jim je bilo proti avstrijski vladi, rasti pa so mogli samo s tem, da so skubili slovenskega kmeta in bogateli od njegovih stisk. Na koga naj se naslonimo, če bo duhovščina proti nam, se vprašujejo. V takem položaju vodi slovenski liberalni tabor večinoma klavrno politiko: nasloni se na slovenski konservativni, klerikalni tabor in z njim vred na konservativni, klerikalni tabor v celi Avstriji, na reakcionarno avstrijsko desnico. S temi zavezniki se bori proti nemškemu gospodarskemu, političnemu in kulturnemu pritisku, pri tem pa se seveda mora odreči izpovedovanju svojih liberalnih nazorov. Klavrna hinavščina in pretvarjanje označujeta politiko večine naših liberalcev z malimi presledki tja do devetdesetih let. Z njo si kupujejo in ohranjajo stolčke poslanskih mest in položajev v slovenskem narodnem vodstvu.

Slovensko narodno gibanje se je v šestdesetih letih kazalo zlasti v čitalnicah in čitalniških prireditvah. V čitalnicah, ki so jih ustanavljali predvsem po mestih in trgih, se je v šestdesetih letih zbirala slovenska »gospoda«, slovensko meščanstvo in inteligenca, tu so se prirejale besede z raznimi govori, glasbenimi točkami, igrami, veselicami in plesom. Vse to je bilo seveda omejeno na ozek krog slovenske »boljše družbe«. V parlamentu in deželnih zborih pa so se borili slovenski poslanci za deželne avtonomije, ki so jim mogle koristiti samo na Kranjskem, za drobne jezikovne pravice.

Leta 1867 je bil v Avstriji uveljavljen dualizem. Nemški vladajoči krogi so se sporazumeli z Madžari, prejšnje enotno avstrijsko cesarstvo je postalo avstro-ogrska monarhija. To je bil hud udarec za slovanske narode v Avstriji. Bili so razdeljeni in izpostavljeni novemu in hujšemu zatiranju tu z madžarske, tam z nemške strani. Nemški liberalci, ki so bili zdaj na vladi v avstrijskem delu države in imeli večino v parlamentu, so izdali vrsto zakonov, ki so v gospo-

darstvu omogočali svobodnejši razmah kapitalizma, v političnem življenju razširjevali državljanske pravice, v šolstvu zmanjšali vlogo cerkve in dejansko, ne le na papirju, uvedli splošno šolsko obveznost ter odstranili nepismenost, ki je bila vse dotlej v naših deželah še znatna, itd. Obenem pa so te vlade poskušale utrjevati nemško gospostvo in moč nemškega kapitala.

Dualizem je vzbujal ogorčenje na Slovenskem, še posebej pa je vzbudilo ogorčenje ravnanje slovenskih poslancev na Dunaju, ki so bili sicer zoper dualizem, glasovali pa so zanj. Nezadovoljstvo s konservativnim vodstvom in z vso njegovo politiko, s tako imenovanimi »prvaki«, je bilo veliko.

V takih okoliščinah so začeli leta 1868 organizirati tabore na Slovenskem. Idejo zanje je dal Levstik, ki je nasvetoval, naj se tudi pri nas, kakor na Češkem, izkoristi liberalni zakon, ki je dovoljeval večjo svobodo zborovanj, za mitinge, za množične shode na prostem. Na teh shodih je postavljati zahtevo po Zedinjeni Sloveniji in po realizaciji drugih točk slovenskega narodnega programa. Tako je prišlo 9. avgusta do prvega tabora v Ljutomeru, istega leta 6. septembra do drugega v Žalcu in tretjega v Šempasu na Goriškem. Naslednje leto sta bila spet dva tabora na Štajerskem, dva na Kranjskem, eden pa na Primorskem. Leta 1870 sta bila dva tabora na Goriškem, dva na Notranjskem in eden v Istri. Leta 1871 sta bila še dva tabora, eden v Istri (Kastav), eden na Koroškem. Udeležba na taborih se je gibala večinoma od 5000 do 6000 navzgor. V Vižmarjih nad Ljubljano je bilo leta 1869 do 30.000 »taboritov«, kakor so imenovali udeležence. Govore na taborih so spremljale resolucije v urade in šole, po ustanavljanju domačih kmetijskih šol, univerze in podobno. Razpravljali so, in to čedalje bolj, tudi o raznih perečih gospodarskih vprašanjih.

Slovenski liberalni tabor je bil tisti, ki je vodil in organiziral tabore. Niso sicer potekali v boju proti konservativni struji, sloga je bila na zunaj ohranjena, toda ugled konservativnega vodstva je bil močno omajan. Ljubljanski prvaki, kakor Bleiweis in Costa, se prvih taborov niso udeleževali. Zdeli so se jim prerevolucionarni, oblika boja preostra, preradikalna; s strahom so se spraševali, kakor jim je očital Levstik, »kaj poreče vlada«. Šele v drugem letu, leta 1869, so se pridružili taborskemu gibanju pod pritiskom uspeha in pa zaradi tega, da bi jim vodstvo narodnega gibanja ne zdrsnilo povsem iz rok.

Na splošno tabori niso imeli konservativnega, ampak liberalni pečat. Na njih se ni govorilo o obrambi vere, kar je bil tako priljubljen predmet konservativnemu obravnavanju narodnostnega programa, na njih so se zbliževale slovenske pokrajine med seboj. Na njih se ni poudarjala zveza z nemškimi konservativnimi krogi, pač pa se je vedno bolj poudarjala zveza z ostalimi jugoslovenskimi narodi v monarhiji, tako v avstrijski kot v ogrski polovici.

S tabori je bil slovenski narodni program prvič prenesen iz ozkih dvoran in od gospode na velika zborovanja in med ljudske množice. Geslo Zedinjene Slovenije, prvič postavljeno v letu 1848, je znova zaživelo in zajelo večje množice kakor kdajkoli dotlej. »Stotisoči slo-

venskih kmečkih množic so vlili v to parolo vse svoje želje in pričakovanja ter ji tako vrnili njeno demokratično in revolucionarno vsebino«, pravi Kardelj.

Ni čuda, da so tabori v nemških vladnih krogih odjeknili mnogo bolj kakor katerakoli slovenska politična dejanja poprej. Strah in nervoznost spremljata tabore vedno bolj. Včasih pošiljajo v bližino taborov ojačenja vojaških čet, včasih jih oblasti prepovedujejo ali izločajo določene točke iz programa. Posebej je tako delala Hohenwartova konservativna vlada leta 1871. Toda tedaj slovenski liberalni krogi niso bili več vneti za taborsko gibanje. Šlo je preveč v smer odločnega in ostrega boja, ki mu niso hoteli slediti. Leto prej (1870) je liberalni tabor z lažjo uničil Levstika, glasnika demokratičnih teženj ter dosledne in načelne liberalne politike, ker se je drznil kritizirati Zarnikovo volilno paktiranje s konservativci. Leto 1871 pa je bilo leto pariške Komune, ki je navdala liberalno buržoazijo povsod z novim strahom pred revolucijami. Slovenska buržoazija se je ustrašila lastnega ljudstva, saj so tabori odkrili, kakor pravi Kardelj, »revolucionarno energijo, ki je bila nakopičena v slovenskih delovnih množicah, in globoko socialno vsebino njihove udeležbe v narodnem gibanju.« Ta vsebina pa ni bila po volji liberalni buržoaziji, ki je videla v njej nevarnost za svoje lastne položaje in za svojo lastnino.

Tako so, po krivdi slovenske liberalne buržoazije, ostali tabori le kratka epizoda v slovenski zgodovini 19. stoletja, le plamen, ki je zagorel in ugasnil, akcija, ki je zamrla prej, preden je mogla doseči vidne zunanjepolitične uspehe. Kljub temu pa predstavlja taborsko gibanje s širino, ki jo je zavzelo, z energijo, ki jo je pokazalo, in s svojo politično usmerjenostjo svetlo in pomembno poglavje naše zgodovine.



Rajko Vrečer:

Kako je bilo pred devetdesetimi leti

Na osnovi ustave iz leta 1867, ki je med drugim dovoljevala tudi zborovalno svobodo pod milim nebom, so začeli prirejati zatirani avstro-ogrski narodi nacionalne manifestacije za dosego političnih, gospodarskih in kulturnih pravic. To so bili ljudski tabori.

Idejo za javna zborovanja pri nas je sprožil Fran Levstik. Njegova pobuda je našla takoj rodovitna tla najprej v Mariboru, kjer je dr. Matija Prelog sklical dne 7. julija leta 1868 v mariborski čitalnici posvetovanje, na katerem so sprejeli skupni program za organiziranje slovenskih taborov. Dr. Prelog je v svojem govoru med drugim dejal: »Zberimo se tedaj v blagem namenu lastne boljše bodočnosti Slovenci na Kranjskem, Primorskem, Koroškem in Štajerskem, povsod, kjer stanujemo, v velike tabore in izrečimo po slavnem zgledu naših bratov Čehov svoje želje in svoje zahteve. Vsi pravični sosedi in Slovani nas bodo podpirali, poslanci pa tem laže izposlovali naše pravice.«

Program je izgledal po izvirniku takole:

1. Zahteva naj se slovenska skupina, to je Zedinjeno Slovensko z narodno upravo.

2. Naj se uradnikom na Slovenskem neodlagoma določi doba, do katere morajo znati slovenščino v besedi in pisavi.

3. Ljudske učilnice (šole) naj bodo čisto slovenske, v srednjih šolah bodi učni jezik slovenski, nemški jezik pa ostani predpisani predmet.

4. Cerkvena vlada naj uraduje v slovenskem jeziku.

Za štajerske Slovence se je še posebej nasvetovala naprava gospodarskih, zlasti vinarskih šol s slovenskim učnim jezikom. Politično pomembna pa je bila predvsem prva programska točka, v kateri je bila postavljena zahteva po Zedinjeni Sloveniji.

Organizacija slovenskih taborov je bila poverjena dr. Valentinu Zarniku, očetu slovenskih taborov.

Prvi tabor je bil dne 9. avgusta v Ljutomeru, drugi pa dne 6. septembra leta 1868 v Žalcu, in sicer na sedanjem hmeljišču tik železniške proge.

Za žalski tabor so izdali slovenski rodoljubi oklic, ki je izšel meseca avgusta tudi v celjskih »Novicah«. V tem manifestu so bili vabljeni k udeležbi na tabor zlasti rojaki iz Savinjske in Šaleške doline. Oklic se je končal z naslednjimi besedami: »Pridite iz vseh hiš in iz vseh vasi posebno celjskega, gornjegrajskega, vranskega, šoštanjskega, laškega, konjiškega, kozjanskega in šmarskega okrožja. Pridite na dan 6. septembra 1868. leta ob treh popoldne v žalski trg k slovenskemu taboru!«

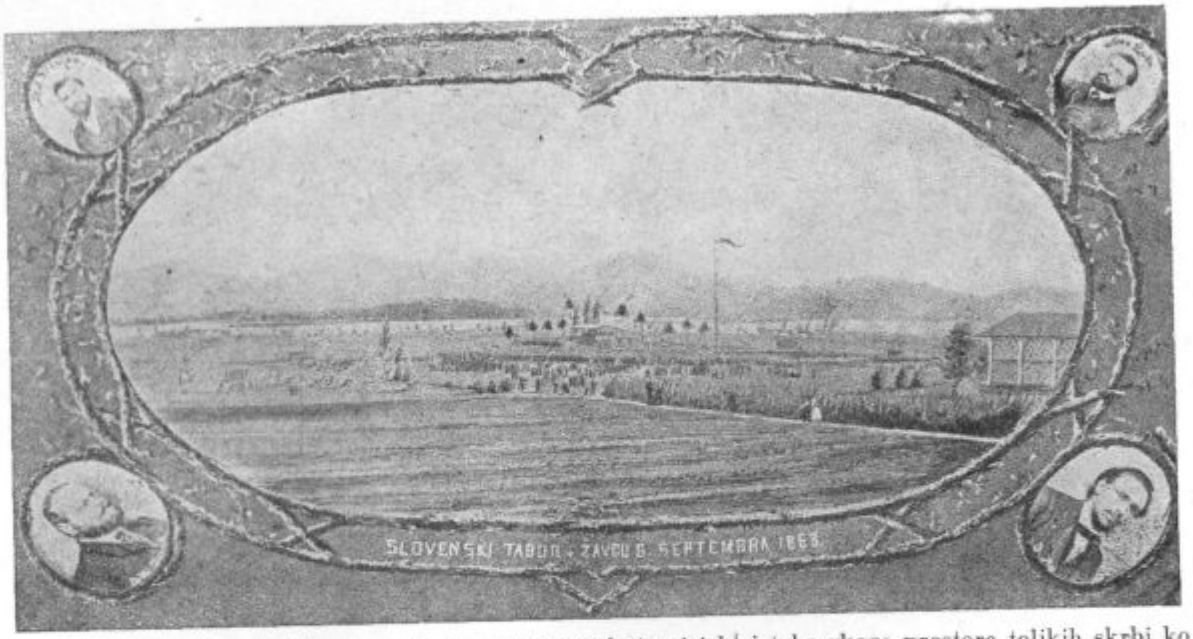
Oklic so podpisali: Ivan, Franc in Karel Žuža, Jože Žigan, Janez Hausenbichler in Vincenc Janič iz Žalca; Andrej Pirnat iz Levca; Miha Vizjak in Anton Grabič iz Teharja; Andrej Goršek iz Drešinje vasi; J. Golavšek iz Griž, Jakob Ježovnik iz Velike Pirešice, Franc Vratarič iz Vojnika, Franc Kotnik iz Frankolovega, Jože Lipuš iz Višnje vasi, Janez Jamnik iz Strmca; dr. Gustav Ipavec, M. Kavčič in Ivan Žvegler iz Šentjurja pri Celju, Gašper Šorn iz Gomilskega, Andrej Elsbacher, Franc Orožen in J. Žnidaršič iz Laškega, Franc Skaza iz



Fran Levstik,
književnik, kritik in vodja
»mladih« (1831—1887)

Šmarja pri Jelšah, Ivan Zdolšek iz Ponikve, Jakob Špende, Jože Mikuž in Ivan Žehelj iz Slovenj Gradca, Ivan Štancer iz Rečice ob Savinji, Janez in Jože Lipold ter Anton Goričar iz Mozirja, Jur Logar in Mesenik iz Solčave, Jože Trek in Lovro Šalej iz Luč, Janez Vivod iz Gornjega Doliča, Ivan Vošnjak iz Šoštanja, Jože Rak iz Velenja ter Moric Ripšl, dr. Franc Bradković, Ivan Toplak, Franc Kapus in dr. Janko Sernec iz Celja.

V nedeljo, dne 6. septembra 1868 se je pripeljalo z vlakom v Celje okrog 60 članov ljubljanskega »Sokola« in mnogo drugih rodoljubov iz Kranjske, Koroške in iz vseh dalnjih in bližnjih krajev Štajerske, tako da je bila tistikrat v Žalcu zastopana res skoraj vsa Slovenija. Nad dva tisoč je bilo samo »omikanih« Slovencev navzočih, pravi poročilo.



Pripravljalni odbor ni imel pred devetdesetimi leti pri izbiri taborskega prostora tolikih skrbi ko jubilejni. Južno od sedanje železniške postaje oziroma od savinjske proge ga je bilo na pretek. Bilo bi idealno, če bi se bila tudi jubilejna proslava izvršila na istem mestu, vendar to spričo dejstva, da se nahaja danes ondi lesno skladišče zabukoviškega premogovnika in nov žični hmeljski nasad, ni bilo izvedljivo.

Zborovališče je bilo dostopno od vseh strani. Obdajali so ga številni mlaji s slovenskimi trobojnicami, prav v središču ob okrašeni tribuni pa je na izredno visokem, po vsej dolini vidnem mlaju, plapolala velika slovenska zastava. Za petnajsttisočglavo množico je bilo prostora več ko dovolj. Pogled nanjo in na prelepo ozadje s stožčastim zelenim Gozdnikom je bil očarujoč in veličasten. Med množico udeležencev je bilo veliko število narodnih noš, mednje pa so bili pomešani v svoje prikupne kroje oblečeni člani ljubljanskega »Sokola«. Zavest in razpoloženje je ob zvokih dveh godb na pihala dvigalo lepo sončno vreme, pokanje možnarjev in navdušeno vzklikanje Zedinjeni Sloveniji.

Glede na to, da Savinjske železnice še ni bilo (zgradili so jo šele leta 1891), so se pripeljali udeleženci tabora iz Celja na okrašenih vozovih, ki jih je bilo nad sto. Na čelu je jezdilo dvanajst konjenikov, med katerimi sta bila tudi dva mlada Žalčana: Josip Širca, poznejši dolgoletni župan, in Rudolf Senica, poznejši žalski posestnik in gostilničar.

Na številnih okrašenih vozovih so se pripeljali v Žalec Savinjčani. Častno so bili zastopani zlasti Braslovčani, ki jih je spremljala tudi godba na pihala pod vodstvom kapelnika Vrankoviča.



Ivan Žuža



Friderik Širca
Risto Savin



Marija Širca

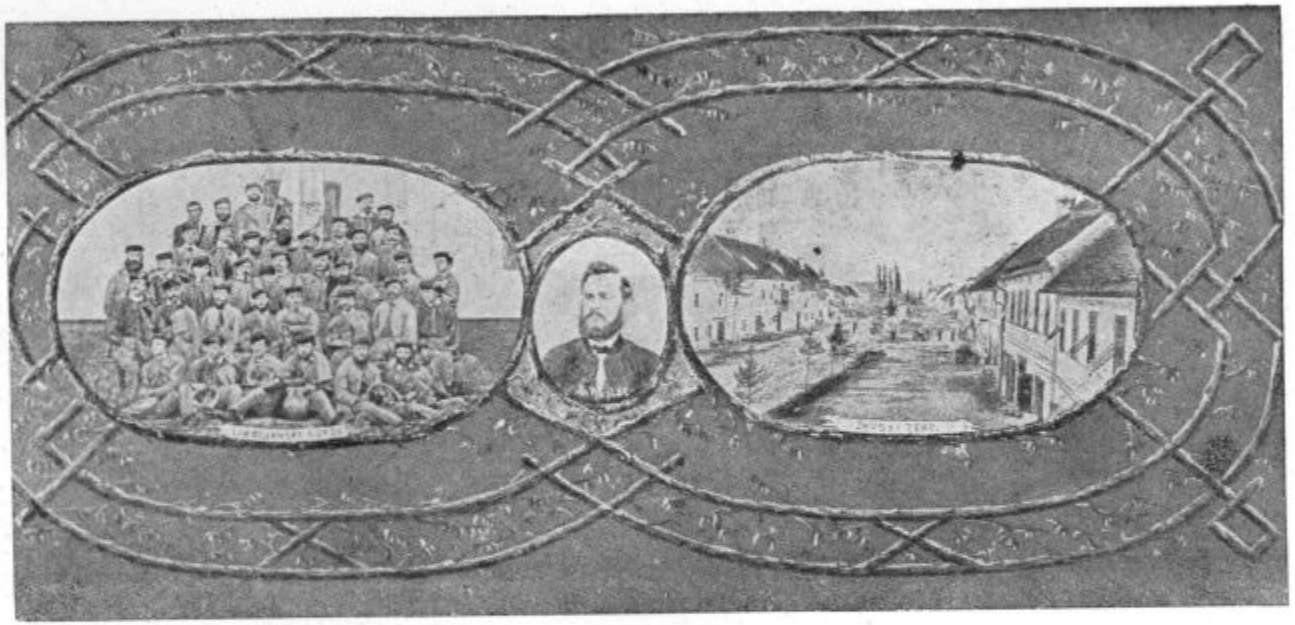
Vseh voz, ki so pripeljali udeležence od blizu in daleč, je bilo nad štiri sto.

Žalskega tabora se je udeležilo tudi lepo število rudarjev in steklarjev iz Hrastnika s svojo godbo. Udeležba teh zavednih delavcev pa ni bila všeč nemški rudniški upravi, ki je odtrgala vsakemu udeležencu pet goldinarjev težko prisluženega denarja, kar je pomenilo za tiste čase vsekakor občuten znesek.

Vsa množica zborovalcev se je zbrala sredi okrašenega trga pred tedanjo Staretovo gostilno, kjer je osemnajstletna Marija Širca, sestra pokojnega skladatelja Friderika Širca (Rista Savina) izročila ljubljanskim Sokolom šopek cvetja. Od tod se je pomikala dolga povorka, na čelu katere sta korakali obe godbi in konjenica, na slavnostni prostor. Topiči iz preboldske graščine pa so pozdravljali navdušene tabornike, katerih število je znašalo po mnenju navzočega vladnega komisarja iz Celja najmanj petnajst tisoč.

Na okrašeni tribuni je bil zbran slavnostni odbor. Tabor je začel in pozdravil množico domačin in poznejši deželni poslanec Ivan Žuža z geslom: »Bog kliče, Slavjani, predolgo tlačani, stopajo čvrsto med svet na svoje slavno mesto!« Za predsednika je predlagal dr. Jožeta Vošnjaka, odvetnika iz Slovenske Bistrice, za zapisnikarja pa je naprosil Antona Tomšiča in pisatelja Josipa Jurčiča.

Prvi se je priglasil k besedi dr. Jakob Ploj iz Ljutomera, ki je zahteval med drugim rabo slovenskega jezika v vseh uradih ter dobesedno izjavil: »Na noge, Slovenci, pokažimo biti gospodarski v deželi



Žalec se pojavi v zgodovini že leta 1147, zanesljivo pa leta 1182. Leta 1347 je bil že trg z lastnim sodnikom in pečatom. Zanimiv pa je njegov grb. »Nikjer ni možno dognati, kdaj in kdo ga je podelil žalskemu trgu. Zgodovinsko dejstvo je, da so se pojavili grbi v mestih in trgih od XIII. do XV. stoletja. Ker so si razna mesta in trgi z dovoljenjem višjih oblasti omišljali grbe sami, je tudi mogoče, da je sestava žalskega grba domačega izvora. Grb trga je rdeč ščit, ki nosi na vzglavju rožo v srebrnem, petlistnem cvetnem vencu z zelenimi kotnimi listi in z zlatim peščiščem. Na desni in levi strani rože je po ena navzven obrnjena krilna kost (nemški: Sachsen!) s črnimi orlovskimi krili; v vznožju ščita pa so trije srebrni listi.« (Rajko Vrečer: Savinjska dolina). V taborski dobi je segal trg v glavnem le od Roblekove pa do Zotlove hiše. Tedaj je imel samo 56 hiš, medtem ko jih ima danes že nad 250.

Umetniško izdelan grb — delo znanega kiparja Bernekerja — hrani v svoji zgodovinski zbirki osemletna šola v Žalcu.

katero smo sprejeli od svojih očetov. Da bi naša beseda v zapečku čepela, nemškutarija pa se ošabno šopirila, tega ne smemo dopuščati, sicer nismo vredni biti Slovenci. V naše urade mora slovenščina na prvo mesto (dolgotrajni klici: »To mora biti!«). Cesar sam je podpisal ustavo in s tem priznal tudi ravnopravnost našega jezika. Izrecite torej, da je vaša sveta volja, da se naj na slovenski zemlji slovensko uraduje in pisari« (obče pritrjevanje). Dr. Ploju je sledil njegov



Anton Tomšič, urednik »Slovenskega Naroda«



Josip Jurčič, književnik in časnikar (1844—1881)

koncipient dr. Valentin Zarnik, ki je med drugim dejal: »Zemlja slovenska je zemlja sveta. Zadnji ostanek je onega velikega slovenskega posestva, katero se je nekdaj raztezalo čez Gradec, Dunaj, Tirole, katerega pa smo izgubili dve tretjini, tako da imamo sedaj svojo granico že pri Muri. Zadnji sveti ostanek je, kar še imamo, držati ga moramo z vsemi močmi, da nam ne bodo nekoč naši otroci očitali, češ da smo zapravili lepo deželo, ker nam ni bilo zanjo mar. Do sedaj smo se le vedli kakor pohlevni čolnar, ki se pri vratih ni upal proti nebu pogledati, pred velikim oltarjem pa se šopirijo in bahačijo narodni nasprotniki. Mi smo nosili preponižno klobuček pod pazduho, klanjali smo se tujcu, ki se je od naših žuljev redil, medtem ko je moral domači sin po tujih deželah iskati pičlega živeža, ali pa se uvrstiti med nemškutarje in z njimi v en rog trobiti. Kaj bi Nemci na Zgornjem Štajerskem rekli, ko bi se z njimi v pisarni slovensko govorilo? Take uradnike bi v Muro zagnali (gromoviti živio klici in smeh). To je narobe svet, kakor se po naših uradih godi.«

Prvima govornikoma je sledil F. R. Razlag, ki je izvajal kakor v Ljutomeru: »Več ko tisoč let je preteklo, ko se naši očaki niso smeli zbirati pod milim nebom, da bi se posvetovali o občih rečeh. Zdaj je prišla doba, da sme slovenski narod izrekati svoje želje in jih predlagati presvetlemu cesarju. Porabimo to dobo. Žalostno se je godilo našim očakom, žalostno se godi nam, ali jaz mislim, naj se pa naši deci bolje godi« (dolgotrajni živio klici, kmetje vihte klobuke). Govornik je zahteval tudi slovenske kmetijske šole.

Nato je povzel besedo župnik Božidar Raič iz Haloz, ki je govoril o šolskih vprašanjih. Rekel je: »Terjamo svoj jezik tudi v naše šole in sicer v ljudske in tudi v višje. Slovenski otroci se v dozdanjih nemških šolah niso naučili ne slovensko ne nemško in marsikdo niti svojega imena ne zna zapisati. Združimo se, ker smo bratje in sinovi ene matere. Šola je neka vsemogočnost in ako je rekel stari modrijan Arhimed: dajte mi prostor zunaj zemlje in jaz jo bodem iz njenih



Dr. R. Razlag, iz Radoslavcev odvetnik, deželni poslanec



Božidar Raič, duhovnik in narodni buditelj



Dr. Jakob Ploj, odvetnik v Ljutomeru

tečajev vzdignil, smemo mi reči: dajte nam narodne šole in to bo tisti prostorček, v katerem si bodemo ravnopravnost priborili, nemškutarijo pa vzdignili iz tečajev. Naše nižje šole so le kukavice, ki so slavčevo petje zatirale. Ko bi naš jezik gospodoval po srednjih šolah, ne bi dobivali tujci najboljših in najvišjih služb med nami, dobivali bi jih naši ljudje, ki bi imeli srce in glavo za nas.« (Živio klici.)

Kot zadnji govornik je nastopil dr. Jože Vošnjak, ki je govoril o Zedinjeni Sloveniji in jo prepričevalno zagovarjal.

Ob zaključku tabora so sprejeli navdušeni zborovalci naslednjo resolucijo:

Tukaj zbrani slovenski narod soglasno izreka, da v § 19. državnih osnovnih postav ne najde poroštva za ohranitev in gojitev svoje narodnosti, dokler ne bode:

1. slovenski jezik na Slovenskem izključljivo uradni jezik in dokler se ne bo v ta namen uradnikom na Slovenskem neodlagoma določil obrok, in sicer pol leta, do katerega morajo znati slovenščine v besedi in pismu;

2. dokler na Slovenskem ne bodo cerkvene vlade uradovale v slovenskem jeziku in se ne bodo v bogoslovnicah predmeti, kateri se do sedaj nemško predavajo, slovensko razlagali;

3. dokler ne bodo ljudske šole čisto slovenske in ne bo v srednjih šolah učni jezik slovenski, nemški jezik pa ostane učni jezik;

4. dokler se ne bodo iz deželnega zaklada štajerskega v razmerju na število Slovencev in njihovih prineskov napravljali, podpirali in

vzdrževali slovenski zavodi, kakor slovenske gimnazije in gospodarske šole;

5. dokler se po poslovnem potu ne združijo Slovenci v Zedinjeno Slovensko z narodno upravo;

6. dokler ne bodo dodane § 19. izvršilne postave ter dejansko izpeljane in dokler se ne bode posameznim deželam dala večja samostojna upravna oblast. (Glasno pritrjevanje.)



Dr. Jos. Vošnjak, (1834—1911) zdravnik v Slov. Bistrici je otvoril Tabor v Žalcu



Dr. V. Zarnik, (1837—1888) odvetniški pripravnik pri dr. Jakobu Ploju v Ljutomeru

Med posameznimi točkami dnevnega reda sta menjaje igrali obe godbi, nastopil pa je tudi prvi slovenski pevski zbor iz Žalca pod vodstvom nadučitelja Frana Kovača, rojaka iz Arje vasi.

V spomin na žalski tabor so dali organizatorji izdelati kovane svetinje, ki so nosile na eni strani napis: Slovenski tabor v Žalcu 1868, na drugi strani pa besedilo: Slovenci, zedinite se!

Trg Žalec je bil tiste dni slavnostno okrašen, na naših gorah pa so goreli kresovi kot oznanjevalci prebujajočih se Slovencev.

Viri:

1. Dr. Jože Vošnjak: Slovenski tabori l. 1869
2. Dr. Jože Vošnjak: Slovenska matica »Spomini«
3. Gorše: Dr. Valentin Zarnik
4. Članki »Slovenskega naroda« v Licejski knjižnici v Ljubljani o slovenskem taboru v Žalcu

1868 1958

Milan Kolenik:

Občina Žalec

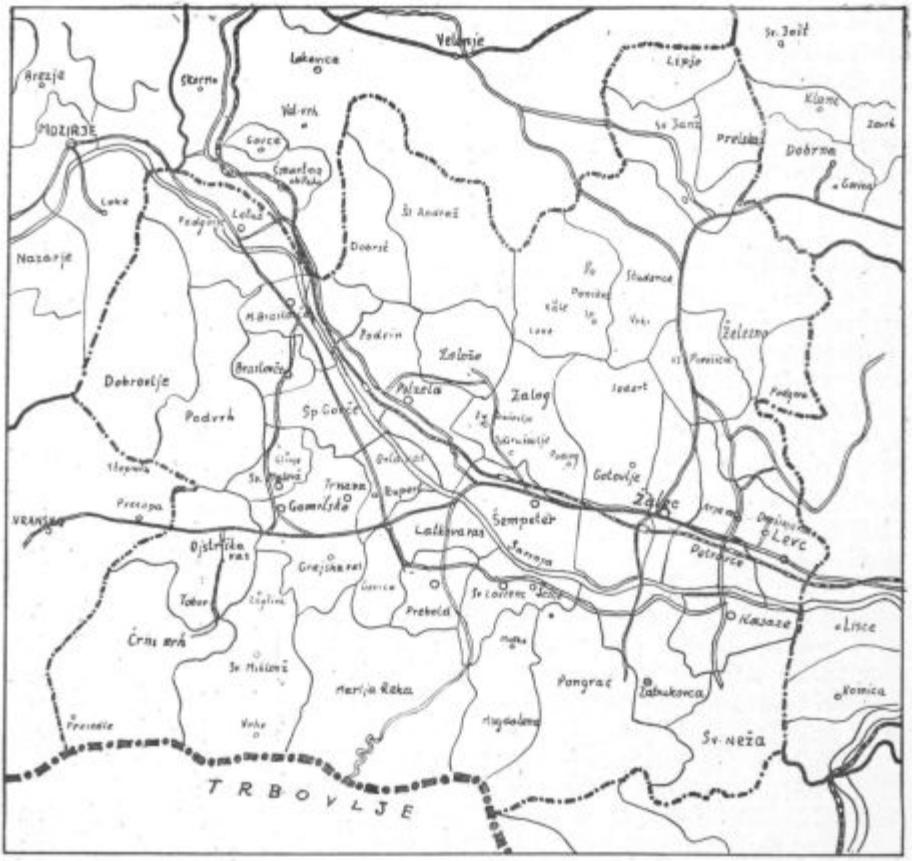
GEOGRAFSKI PREGLED

Ta prispevek ima namen, označiti v glavnih obrisih pokrajino, ki pripada danes občini Žalec, brez bivše občine Vransko. Bralcu naj prikaže njene zemljepisne posebnosti in mu olajša orientacijo v pokrajini, ki je zavoljo svoje gospodarske vloge pomembna tudi v širšem slovenskem in jugoslovanskem merilu.

Občina (komuna) Žalec zajema v glavnem ves osrednji del Celjske kotline oziroma Spodnje Savinjske doline. Razen tega pa vključuje še dobršen kos robnega sveta ob Ložnici, ravnine ob Boljski in višjega, gričevnatega ter tudi že hribovitega obrobja na severni, zahodni in južni strani. Sestavlja jo torej ozemlje prejšnjih manjših občin Braslovč, Tabora, Gomilskega, Polzele, Šempetra, Prebolda, Griž, Petrovč in Žalca. Po površini je to največja občina celjskega okraja, saj meri 29.614 ha (po oceni 31. 5. 1957). Meje te nove občine se na severu in jugu ter deloma tudi na zahodu močno ujemajo s prirodnimi, na vzhodu pa so predvsem administrativne.

Pozoren opazovalec bo kmalu ugotovil, da je **pokrajina** v našem delu razgibana in pestra ter mu bo všeč ta del slovenske zemlje. Spoznal bo, kako se lepo obdelano ravninsko dno doline širi v smeri zahod—vzhod, nekako od Braslovč do Celja, to je približno 25 km daleč. Nadmorska višina tal pri Celju je 241 m, pri Malih Braslovčah pa 310 m. V označeno smer se torej ravnina rahlo dviga. Ves ta nižji svet kotline, ki pripada deloma tudi drugim občinam, lahko delimo na več delov: na osredje kotline, to je srednji del ravnine nekako med Šempetrom in Celjem, ki je predvsem sušnega značaja in dobro obdelan; dalje na robne dele ob Ložnici, ki predstavljajo v glavnem vlažen travniški svet, nato na celjski Čret, to je na vlažen svet ob sotočju reke Voglajne in Hudinje, pa na svet ob Boljski, ki je kot sušna ravnina podoben prvemu delu (1, str. 458—463). Za temi deli kotline sledi višje obrobje. Tako spremlja severni rob ravnine najprej ožja terasa nad Ložnico, za njo pa širši pas gričevja, na katerem še prevladujejo gozdovi. Med njimi so v prisojnih legah vinogradi in sadovnjaki ter ostali obdelani svet z domačijami. V večji razdalji opazimo — že izven območja občine — okrog 1000 m visoke podaljške Karavank — slemenasto hribovje Paškega Kozjaka (Basališče — 1273 m), bolj proti severovzhodu Stenico in Konjiško goro, v ozadju pa se rišejo na obzorju zaobljeni deli gozdnatega Pohorja. Prva, slemenasta hribovja, sestavljata v precejšnji meri kamenini apnenec in dolomit iz srednje triadne dobe, medtem ko je Pohorje kot del prvotvornih (osrednjih) Alp iz trših, vododržnih kamenin, skrilavcev in tonalita. Zato prevladujejo v njem položne oblike. Živo nasprotje ravnini so na zahodu strma pobočja Dobrovelj (Tolsti vrh — 1077 m) in Menine pla-

nine na jugozahodu ter Golt (Mozirskih planin, Boskovec — 1590 m) na severovzhodu. Tudi Dobrovlje pokrivajo v veliki meri gozdovi, na še višjih in bolj strmih Goltch pa se menjajo s pašniki in tudi že z golim skalovjem. To ozadje kotline na tej strani pa veličastno dopolnjujejo še višje in koničaste Savinjske Alpe oziroma njih vzhodna ojstriška skupina (Ojstrica, 2349 m). Ves ta južnoapneniški alpski svet sestavlja



Zemljevid občine Žalec

v največji meri apnenec, zato prevladujejo vrhovi s strmimi pobočji, vmes pa se vrezujejo globoke alpske doline kot n. pr. prelepa Logarska dolina.

Južni rob kotline spremlja najprej ožji in manj izrazit pas gričevja, kmalu za njim pa se nedaleč od Savinje vzpenjajo tudi okrog 1000 m visoki vrhovi, ki pripadajo severnemu delu Posavskega hribovja. Tu je znana Mrzlica (1119 m), pa Gozdnik in bolj na zahodu Čemšeniška planina. Tudi v tem hribovju prevladujeta med kameninami apnenec in dolomit iz srednje triade, pobočja pa so takisto strma ter večinoma pokrita z gozdovi.

Na vzhodni strani nam obstane pogled na nizkem gričevju (300 do 400 m), ki se vleče v to smer severno od reke Voglajne. Le v daljavi zagledamo blizu 1000 m visok Boč, sicer pa je tu pokrajina v nasprotju z ostalimi predeli odprta.

Značilna za to večjo slovensko kotlino je tudi njena lega na prehodu med Alpami in Panonsko nižino, ki omogoča prehod iz osrednjih delov Slovenije proti severovzhodu. Prav to ji daje veliko prometno vlogo. Skozi to področje so vodile že stare rimske ceste, nato srednjeveške, danes pa prav tako najboljše cestne zveze med Mariborom in Ljubljano. Tudi prva in s tem naša najstarejša železnica (Maribor—Celje—Ljubljana, do Celja zgrajena že l. 1846) je zajela vzhodni del naše pokrajine. Od te so l. 1891 zgradili železnico tudi po sredi doline do Velenja in nato še dalje do Dravograda. Prehodnost doline se torej vedno znova uveljavlja in seveda po svoje doprinaša k njenemu razgibanemu življenju.

Ne bo odveč, če se tu prav na kratko seznanimo tudi z **nastankom in razvojem** Celjske kotline. Dialektika nas uči, da se — kot vse ostalo — tudi pokrajina polagoma spreminja ne samo v gospodarskem, temveč tudi v površinskem (morfološkem) pogledu. Spomnimo se samo na odnašanje proda in rodovitne zemlje ob rekah v času močnega deževja in poplav, pa ponovnega usedanja tega materiala na drugih mestih.

Znanost je ugotovila velika preoblikovanja naših tal v preteklosti, ki so trajala milijone in milijone let. Tako je na primer v starem in srednjem zemeljskem veku (paleozoiku in mezozoiku) prekrivalo našo pokrajino morje (v njem je nastajal kot usedlina apnenec). Nato pa se je ob začetku novega zemeljskega veka (kenozoika) zemeljska skorja pri nas močno spremenila. Določeni predeli tal so se ob zemeljskih razpokah (prelomnicah) dvigali (gubali), med njimi n. pr. tudi Savinjske Alpe in Karavanke, vmes pa so se veliki kosi sveta tudi udirali (ugrezali). In s takšnim udorom je v terciarni dobi (v starejšem delu novega zemeljskega veka), v oligocenu, nastala tudi Celjska kotlina med Karavankami, Menino planino in Zasavjem (2, str. 243). Kot udorina v sedanjem obsegu pa se je kotlina izoblikovala nekoliko kasneje, nekako v sredi pliocena (1, str. 450). Zanimivo pa je, da je v prej imenovani oligocenski dobi v udorino še nadalje segalo Panonsko morje kot nekakšen zaliv od vzhoda. V to dobo sodi tudi nastanek oligocenskih premogovnih plasti v Libojah in Zabukovici (3). Končno je v tej dobi, še bolj pa v naslednjem pododdelku terciara, v miocenski dobi, znano živahno delovanje ognjenikov (vulkanov) na obrobju kotline. Od takrat je minilo približno 20 milijonov let. Središče tega vulkanskega delovanja je bilo na severni strani Golt — okoli Smrekovca, Kamna in Travnika (4, str. 104). Ti masivi so zato zgrajeni iz vulkanskega gradiva, iz andezita. Tudi ob prelomu v zemeljski skorji od Smrekovca proti Vojniku je vzporedno delovalo več ognjenikov in tudi tu je privrela na površje lava ter so nastajale vulkanske kamenine (andezit, andezitni groh), ki jih najdemo n. pr. v okolici Ponikve in Pirešice. Podobna skupina vulkanov je bila tudi pri Celju

in južno od njega ob prelomnici na južnem robu kotline, kjer so ostanki tega vulkanizma. Tudi topli in slatinski vrelci, ki jih najdemo na obrobju kotline, so dokaz za to. Imena Topolšica, Rogaška Slatina so dovolj znana (4, str. 107).

Omenili smo tudi že naslednjo dobo, pliocen. V njeni začetni dobi so reke nasule v udorini obilo drobirja, morje pa se je takrat že umaknilo proti vzhodu. Verjetno je nekako sredi te dobe zalilo kotlino še jezero; morda jih je bilo tudi več. Z usedanjem finega gradiva so takrat marsikje nastale debele plasti ilovice, ki so danes še ohranjene na obrobju kotline (n. pr. v območju ložniške in celjskih opekarn v Spodnji Hudinji). Iz usedlin in odkladnin te dobe se je izoblikovalo na osnovi kasnejšega razdiranja in odnašanja gradiva po rekah deloma tudi položno gričevje na obrobju (1, str. 450—452).

Zadnjo, kvartarno dobo, razdelimo na diluvij (pleistocen) in aluvij (holocen). V diluviju so velik del Evrope pokrivali ledeniki. V naši bližini so bile pod njimi tudi Savinjske Alpe. Reke so izpod ledenikov v teh gorah, pa tudi iz ostalega predgorja odnašale različen drobir ter ga odlagale v dolini. Kasneje so ga v osredju ponovno odnesle (erodirale), ohranile pa so se tako imenovane diluvialne terase na obrobju. Opazimo jih n. pr. južno od Braslovč, na južnem robu med Vranskim in Kasazami, na severu med Žalcem in Pirešico, zlasti pa na vzhodu med Vojnikom in Teharjem. Tudi tu je obilo gline in ilovice, ki ju izkoriščajo opekarne (n. pr. pri Ljubečni). (1, str. 453-454). — V aluviju, to je v sedanjosti, so reke znova nanosile v dno kotline novega drobirja in tako ustvarile današnjo ravnino. Na tej plodni naplavini pa se je postopoma razvila prhka in precej sušna prst. Plast te prsti je v bližini reke še zelo tanka; šele nekoliko stran, na tako imenovani mlado-diluvialni terasi (ravnini), je plast prepereline debelejša in tu je največ njiv ter naselij (1, str. 458). Prof. Žagar navaja, da so se prsti v Celjski kotlini »razvile v glavnem na aluvialnem in diluvialnem materialu, zato so še mlade in slabo izprane, po večini apnenčaste in le v manjši meri manj apnenčaste naplavine«. (5, str. 26). Nato pa razlikuje štiri tipe prsti: plitvo in sušno prst, ki je potrebna namakanja in ki jo najdemo nekako v osrednjem delu ravnine med Letušem, Šempetrom in Medlogom; nato globoke in vlažne glinaste in ilovnate naplavine, ki so tudi še v dnu kotline; na desnem bregu Savinje in Boljske so nanosi iz višjih leg, na obrobnem hribovju in gričevju pa vlažna in globoka hribinska tla. (5, str. 26).

Še nekaj besed o **podnebju in rekah** v Celjski kotlini.

Podnebje Celjske kotline uvrščamo k srednjeevropskemu podnebju, h kateremu pripada znaten del Slovenije. Njegove značilnosti so zmerne zime, zmerna poletja in zmerne padavine. Prof. Melik pravi, »da ima Savinjski predel omiljeno podnebje osrednje Slovenije, toda z nekaterimi svojstvi subpanonskega pasu« (1, str. 468). Povprečna julijska temperatura v Celju n. pr. znaša 20,2° C, povprečna januarska pa istotam —1,9° C. Nad 10° C znaša srednja toplina 6 mesecev, od tega nad 20° C 1 mesec (julij), pod 0° C pa 2 meseca (7, str. 241, 268). Ker pa

leži kotlina na prehodu med Alpami in Panonsko nižino, kaže nekatere subalpske in subpanonske značilnosti. Tako se v njej v poletju ozračje bolj segreje kot n. pr. v Ljubljanski kotlini, saj je dolina odprta toplemu zraku iz vzhoda. Pozimi pa prihaja do izraza dejstvo, da je kotlina v glavnem vendarle precej zaprta. Zato tudi tukaj nastopa tako imenovani toplinski obrat — mrzel zrak se zajezi in nabere v kotlini, zlasti na vzhodni strani pri Celju. Tako pride do tega, da sodi Celje kljub povprečno višjim zimskim temperaturam v Celjski kotlini, kot denimo v Ljubljanski kotlini, ob določenih prilikah med najbolj mrzle kraje v Sloveniji (1, str. 467).

Padavin dobiva nižji del kotline na leto povprečno 1200 do 1400 mm (7, str. 280, pril. 3). Celje samo jih je dobilo n. pr. v dobi od l. 1919 do 1939 na leto povprečno 1116 mm. V tem obdobju je bilo povprečno največ padavin v mesecu juniju (123 mm), takoj za tem pa v mesecu septembru (121 mm). Iz tega sledi, da poznamo dva letna viška padavin: spomladanskega in jesenskega. Najmanj padavin je bilo v tem obdobju v mesecu februarju (41 mm). V celoti ima torej topli letni čas precej več padavin kot hladni. (8, str. 41). Višje obrobje kotline na južni in zahodni strani dobiva v povprečku več padavin, nekako do 1600 mm, vzhodna in severovzhodna stran pa v celoti manj (od 1000—1200 mm) (7, str. 280, pril. 3).

Tudi vetrovnost naše kotline je precejšnja. Zelo pogost je močan jugozahodni veter, ki nastopa silovito, saj se spušča iz višjega obrobja v dolino. V hmeljiščih napravi občutno škodo. Pozimi se uveljavljajo tudi mrzli vetrovi iz vzhoda in severa. — Za snežno odejo je značilno, da se ne obdrži skozi vse zimske mesece, marveč se večkrat prekine in spet obnovi. Tudi megla se večkrat ponavlja, vendar večinoma ni dolgotrajna.

Med rekami je seveda najbolj znana Savinja. Večji njeni pritoki so Paka, Boljska, Ložnica ter Voglajna s Hudinjo. Vse te reke (razen Boljske) in še nekatere manjše (n. pr. Sušnica in Koprivnica) se združujejo pri Celju v najnižjem delu kotline, kjer je torej veliko sotočje rek. Savinja izvira v Logarski dolini in po soteski pri Letušu vstopi v Celjsko kotlino. V smeri od Letuša, mimo Braslovč in Polzele prečka ravnino in se pri Preboldu nasloni na njen južni rob. Tu jo z desne strani ojači še Boljska. Na severnem robu ravnine pa jo skozi do Celja spremlja Ložnica. Savinja ima močan strmec v gornjem toku, pa tudi v naši ravnini je le-ta še kar precejšen, saj teče pri Malih Braslovčah 308 m, v Celju pa 235 m visoko (1, str. 455). Njen tok je zategadelj v tem področju dokaj hiter. V zgornjem delu se njena struga ob deževju zaradi strmih gorskih pobočij, ki jo oklepajo, hitro napolni z vodo, ki nato drvi proti ravnini in dalje proti vzhodu. Plitve struge rek, njihova združitev prav v Celju ter močan zaokret Savinje istotam proti jugu (pred sotesko skozi Posavsko hribovje) povzročajo pogostokrat hude poplave zlasti v Celju in njegovi okolici. V ostalem pa je Savinja tudi zelo prodonosna reka in odlaga največji del proda in peska v samem Celju ter s takšnim zasipanjem lastne struge še

povečuje število in razsežnost poplav (1, str. 456). — Ložnica kot njen pomembnejši pritok v našem predelu je do nedavna tekla počasi v številnih vijugah proti Celju. Ob vsakem večjem deževju se je pravtako hitro napolnila in ustvarjala svoje poplavno območje na severnem robu kotline. Zato je ob njej v prevladi travniški svet. Regulacija, ki je pravkar v teku, pa bo to nevšečnost v precejšnji meri odpravila. Voda bo hitreje odtekala, utrjeni bregovi bodo zadrževali prestopanje vode, dobršen del travnikov pa bodo zamenjale njive. — Z južne strani tečejo v ravnino le manjši pritoki, kot n. pr. Reka, Artičnica in Bistrica.

GOSPODARSTVO

Profesor dr. Anton Melik pravi v svoji knjigi Slovenija II — Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino — na str. 474 takole: »Občina — komuna Žalec, ki ji pripada ves poglavitni del Spodnje Savinjske doline, ima že 26,1% industrijskodelavskega in le še 44,3% kmetskega prebivalstva, zraven pa še 6,6% obrtniški skupini pripadajočega. V obeh novih občinah, Celju in Žalcu skupaj, prebiva 61.824 ljudi, od katerih živi od dela v industriji 30,8%, a od kmetijstva 23,4%. To je prava gospodarska slika Spodnje Savinjske doline, v kateri se je življenjski standard vzpel zelo visoko. Kmetijstvo je malokje v Sloveniji na tako visoki stopnji in posebej tako specializirano ter komercializirano, tako da se v nekem smislu razlike med industrijskim ter kmetijskim prebivalstvom tu najbolj zabrisujejo. Po celotni gospodarski strukturi je vsekakor Celjska kotlina v tem svojem osrednjem področju med najbolj ekonomsko progresivnimi pokrajinami Slovenije. Kmetijstvo tu ne nazaduje in ne izginja, temveč se komercializira ter specializira in mehanizira.« In malo dalje lahko še razberemo, da predstavlja kombinacija hmeljarstva in običajnega kmetijstva skupaj s precejšnjim deležem industrije trdne gospodarske temelje te doline.

Te ugotovitve nam prav gotovo označujejo bistvene značilnosti gospodarstva naše pokrajine. Nemogoče je prezreti močno kmetijstvo v tej pokrajini, kmetijstvo, kateremu daje hmeljarstvo prav svojstven pečat. Prav tako nemogoče pa je izpustiti industrijo, saj je ta pritegnila že velik del prebivalstva in tudi v marsičem vplivala na zunanjo podobo pokrajine. Ako torej premotrivamo gospodarstvo naše občine, to je večjega dela Celjske kotline, je nujno, da vsaj v kratkem pregledamo pomembnejše gospodarske dejavnosti in označimo njihove posebnosti.

Kmetijstvo

Prirodne prilike za uspešno kmetijstvo so v našem predelu dokaj dobre, saj je prst v glavnem primerna, podnebje pa je prav tako povoljno. Najlažje spoznamo izrabo zemljišča v občini Žalec iz naslednje razpredelnice kmetijskih kategorij (9, str. 82, po oceni 31. 5. 1957):

Vrsta zemljišča	Površina v ha	V %
njive in vrtovi	5.118	17,0
sadovnjaki	463	1,6
vinogradi	181	0,7
travniki	5.525	18,7
senožeti	1.683	5,7
pašniki in planine	2.039	6,9
trstičja in močvirja	10	0,1
gozdna zemljišča	13.529	45,7
nerodovitna zemljišča	1.066	3,6
Skupna površina občine	29.614	100

Iz tega je razvidno, da odpade največji del celokupne površine na gozdove, saj zavzemajo ti skoraj polovico vsega ozemlja, kar se nanaša predvsem na obrobno gričevje in hribovje. Približno v enaki izmeri nastopajo njive in travniki (17% in 18,7%); ti pa seveda največ v ravnini. Ostalim kategorijam pripadajo dokaj manjši deleži.

V podrobnem ugotavlja pri deležu njiv prej omenjeni avtor, da je najbolje obdelana in najgosteje naseljena ravnina v pasu med Celjem, Polzelo in Gomilskim. Tu je 35—50% vse površine v njivah, gostota prebivalstva pa doseže 100 do 150 ljudi na kvadratni kilometer (1, str. 439). Iz podatkov Krajevnega leksikona LR Slovenije str. 26 in 27 pa razberemo, da je bilo l. 1952 še preko 50% kmetskega prebivalstva v takratnih občinah Braslovče, Gomilsko in Tabor (največ v Taboru — 65%). Tem pa so sledile z že malo manjšim deležem (pod 50% kmečkega prebivalstva) bivše občine Šempeter, Žalec, Polzela in Prebold. Tu je bilo povprečno po 40% njivskih površin. To so torej najbolj kmetijski predeli naše občine in v teh seveda hmeljarstvo močno izstopa.

Od celotne površine njiv v naši občini odpade na žita 36,2%, na industrijske rastline (med njimi je nad 95% hmelja) 27,2%, na vrtnine 17,6%, na krmilne rastline 18,5% (12). To dokazuje, da odmerjajo kmetje v tej občini kljub tolikšnemu poudarku na hmeljarstvu vendarle še vedno največ njiv hranilnim kulturam (žita 36,2%, vrtnine 17,6%, skupaj 53,8%!). Res pa je, da imajo večji kmetje v tistem delu doline, kjer hmelj najbolje uspeva, povprečno tudi večje površine lastnih njiv za hmeljišča kot pa to kaže celota. V ostalem pa je seveda zanimivo, da so več ali manj vsi kmetje iz doline — večji in manjši — hmeljarji. Potemtakem tudi manjši posestniki z manj polja namenijo določen del tega za hmeljišča, morajo pa zato seveda v večji meri kot prvi dokupovati živila.

Danes najdemo **hmeljarstvo** predvsem v dveh področjih naše države — v Savinjski dolini in v Vojvodini. V Savinjski dolini so prva hmeljišča znana že iz let 1850—1860 in to v okolici Celja in Žalca. V večji meri pa se je hmeljarstvo pričelo po l. 1870. Franc Žuža, Josip Bilger in Janez Hausenbichler veljajo za prve hmeljarje v tej dolini. Slednji je skupaj s Karlom Hauptom uvedel današnjo sorto, tako imenovani angleški golding, ki zelo lepo uspeva (6, str. 70). Hmeljišča so

se postopoma večala, dosegla po prvi svetovni vojni okoli 600 ha in narasla do druge svetovne vojne v vsej takratni Sloveniji na 2500 do 2800 ha (od tega je bilo preko 90% v Savinjski dolini). Znano je, da so morali kmetje med zadnjo vojno hmeljišča občutno zmanjšati (na okrog 700 ha (6, str. 71). Po osvoboditvi pa so se ponovno večala in dosegla l. 1957 2030 ha. Istočasno se je število pridelovalcev povzpelo na okoli 3.300 (po gradivu Hmeljarske zadruge Žalec). Na samo občino Žalec je v tem letu odpadlo 1606 ha hmeljišč, vsi njeni hmeljarji pa so pridelali 1,901.446 kg hmelja. Povprečni hektarski donos je bil 1334 kg na 1 ha; s tem je bil že dosežen donos evropskega povprečja. Znano je tudi, da pridelujejo kmetje čedalje več prvovrstnega hmelja (odločilna postaja torej kvaliteta — po njej se ravna cena) in v omenjenem letu je bil pridelek že izredno dober, saj je na prvo in drugo vrsto odpadlo kar 97 % vsega pridelka. Za boljši pridelek je prejelo premijo 78 % vseh hmeljarjev v občini (9, str. 8, 9, 10).

Znano je tudi, da večino našega hmelja izvažamo, v zadnjih letih največ v ZDA, Veliko Britanijo, Francijo, Nizozemsko, Avstrijo, Nemčijo in druge države. Kako pomemben je hmelj v naši zunanji trgovini, kažejo navedbe, da je n. pr. 1953 znašala v LR Sloveniji vrednost izvoženega hmelja 63,58% celotnega izvoza kmetijskih pridelkov (3, str. 12).

Jedro hmeljarstva pri nas je danes prav v občini Žalec, saj je največ hmeljišč nekako v pasu od Gomilskega in Braslovč na zahodu, pa preko Polzele, Šempetra, Prebolda, Žalca in Petrovč do Levca na vzhodu. Hmeljišča so torej predvsem v osrednjem in zahodnem delu občine. Tudi primerjava hmeljišč v bivših občinah pokaže, da je bila n. pr. l. 1953 na prvem mestu občina Šempeter (39% hmeljišč od vseh njiv), zanjo pa Gomilsko in Braslovče (12). V omenjenem delu občine je torej hmeljarstvo vodilna panoga kmetijstva, v njem je največ pravih hmeljarjev. Z regulacijo Ložnice in pridobitvijo novih površin pa se bodo hmeljišča tu še razširila.

Jasno je, da je hmeljarstvo povzdignilo celotno kmetijstvo Spodnje Savinjske doline na višjo stopnjo in da je v občutni meri izboljšalo življenjsko raven njenega prebivalstva. Lepše in bolje opremljene domačije, pa tudi trdnejša posest, so sad prizadevnega dela savinjskega kmeta — hmeljarja. Treba je pristaviti, da terja uspešno hmeljarjenje mnogo vestnega dela, precejšnjih investicij in dovolj sezonske delovne sile (n. pr. ob obiranju). Za gnojenje hmeljišč so n. pr. potrošili v l. 1957 samo v občini Žalec 3500 ton umetnih gnojil (na 1 ha povprečno 2200 kg) (9, str. 8). Življenjska praksa kaže, da se vse to le izplača, da vloženo delo, trud, skrb in sredstva niso zaman.

Toda navedeno velja v polni meri le za tiste dele občine, ki so v nižini ali vsaj v bližnjem obrobju. Če se oddaljimo v gričevje in hribovje, so hmeljišča čedalje redkejša, povečajo pa se površine žita ter pomen živinoreje, sadjarstva in deloma tudi gozdarstva. Za primer bodi prejšnja občina Šempeter, kjer je bilo l. 1955 kot že navedeno, 39% vseh njiv odmerjenih za hmeljišča, 32% pa za žita. V občini Griže, kateri pripada v večji meri hribovit svet na južni strani, pa je bilo

istočasno le 18% hmeljišč, zato pa je bilo žitaric 43% (12). — Ker smo že pri žitaricah, omenimo, da med njimi prevladuje pšenica, takoj za njo je koruza (na obe vrsti odpade okrog 60% vseh žit), za tem pa se zvrstijo ječmen, oves in rž (12). Tudi tu se pri pridelku opaža napredovanje, saj je znašal n. pr. pri pšenici l. 1957 povprečno 20,5 metrskih stotov na ha (za vso FLRJ l. 1957 — 16 mtc) (9, str. 10 in 11 — str. 50). Sicer pa je zanimivo, da določa rajonizacija kultur v tem predelu v bodoče opuščanje koruze (9, str. 43).

Iz družbenega plana gospodarskega razvoja občine Žalec za l. 1958 je razvidno, da bo v pogledu investicij tudi letos težišče na pospeševanju hmeljarstva. Površina hmeljišč naj bi se v občini povečala za 253 ha in bi tako znašala v celoti 1859 ha. Do leta 1961 naj bi se povečala na 2161 ha, pridelek pa na 2500 ton. Velika sredstva so namenjena nadaljnji regulaciji Ložnice, s čimer bi pridobili za boljše izkoriščanje skupno 1900 ha tal. Za ureditev novih hmeljišč in za druge kulture bi prišlo v poštev okrog 500 ha, ostalo pa bi rabilo za izboljšanje živinoreje. Dalje je v Žalcu predvidena gradnja novega skladišča za hmelj, predvsem pa uvedba tako imenovane kmetijske strojne službe v okviru strojno traktorskih obratov pri kmetijskih zadrugah. V ta namen bo nabavljenih okrog 200 novih traktorjev. (9, str. 32 in 36—40).

Razumljivo je, da pridelujejo kmetje v občini Žalec razen že navedenih kultur še druge, n. pr. povrtnine. Vendar lahko ugotovimo, da jih pridelujejo večidel le za domače potrebe. Nekaj več jih pridelajo v tistih krajih, v katerih je v večji meri zastopano tudi nekmečko prebivalstvo (n. pr. Polzela, Griže, Žalec in Petrovče, vsi povprečno po 20% njiv z vrtninami) (12). V splošnem prihaja v poštev za prodajo v neki meri le krompir. Nanj odpade tudi največji del vseh povrtnin v občini (približno tri četrtine). Razmere kažejo, da prst v Spodnji Savinjski dolini prija tej kulturi in je kvaliteta zelo dobra. To potrjuje tudi povprečni hektarski donos, ki je znašal l. 1957 160 mtq na ha (v vsej državi povprečno 114 mtc na ha) (9, str. 10, 11, str. 50). V prihodnje pa naj bi pridobili večje količine za trg s tem, da bi pridelovali predvsem več jedilnega krompirja (9, str. 43).

Kljub prvenstveni vlogi hmeljarstva v kmetijstvu naše občine ne smemo prezreti tudi ostalih njegovih vej, to je živinoreje, sadjarstva in gozdarstva.

Živinoreja je bila doslej v naši pokrajini spričo hmeljarstva potisnjena nekoliko v ozadje. Vsekakor je kmetu — hmeljarju tudi živina neogibno potrebna (gnoj, vprega, prehrana) in je lastnim potrebam doslej v glavnem tudi zadostil. Da pa stanje v živinoreji doslej ni bilo zadovoljivo, dokazuje dejstvo, da znaša povprečna molznost krav v naši občini še vedno le okrog 1500 litrov (9, str. 8). K izboljšanju živinoreje bo mnogo pripomogla vse bolj razširjena veterinarska služba; njeno središče je sedaj v veterinarski ambulanti in osemenjevalni postaji v Žalcu. Razen te pa deluje v občini še 12 takšnih postaj, medtem ko jih bo kmalu že 16 (9, str. 9, 41).



Pogled na Žalec z Mirosana

Tudi pogoji za živinorejo zo ugodni. Že prej smo omenjali večje površine travnikov v bližini rek. Od skupne površine odpade na travnike, senožeti, pašnike in planine 31,3% tal. Če k temu dodamo še njive, posejane s krmilnimi rastlinami (detelja, lucerna), katerih površina je znašala l. 1957 2860 ha, dobimo glavno krmsko bazo občine (9, str. 42). Doslej je bila živinoreja vsekakor pomembnejša na obrobju občine, kjer so manjše površine hmelja.

Pri vrstah živine lahko ugotovimo precejšnje število konj prav v tistih krajih, v katerih je vodilna kultura hmeljarstvo (Gomilsko, Braslovče, Šempeter), kar je v zvezi z delom v hmeljiščih. Mehanizacija kmetijstva bo konja gotovo v precejšnji meri izpodrinila (traktor, zlasti v žičnih nasadih), s čimer bo ostalo več krme za govedo. Pri slednjem pa prednjačijo višje ležeči obrobni kraji občine. Nasprotno pa je število prašičev in perutnine spet največje v krajih, v katerih vodi hmeljarstvo (velika potrošnja — številna delovna sila) V celoti je bilo v območju občine l. 1955 — 1902 konj, 7950 goved, 8373 prašičev, 35.708 glav perutnine, 806 ovac in 551 koz. Za vse vrste pa v glavnem velja, da so doslej večinoma namenjene le zadostitvi domačih potreb; večjih viškov za tržišče tudi tu ni.

Za izboljšanje živinoreje je letos predvideno še povečanje števila živine, zlasti pri govedu, uvedba nove pasme (frizijsko govedo) na nekaterih kmetijskih posestvih, nabava plemenskih telic, ureditev pašnikov, večje pridelovanje detelje in lucerne ter ureditev 12 vzrejnih središč za plemenske svinje ter 24 vzrejnih središč za štajersko kokoš (9, str. 43).

Tudi za **sadjarstvo** so v občini ugodni pogoji. Lepo negovani sadovnjaki po zavrtih in v bližini domačij ter vrste jablan ob cestah nam to potrjujejo. Vsekakor pa je za sadjarstvo ugodno zlasti obrobno gričevje, predvsem še na severnih, prisojnih straneh. V vseh višjih obrobnih krajih — severno od Žalca in Šempetra, na zahodnem robu Braslovč in Gomilskega ter po južnem robu okrog Tabora, Prebolda, Griž in Petrovč se kmetje močno ukvarjajo s to vejo kmetijstva. Pa tudi v osrednjih nižinskih delih občine je sadnega drevja precej. V celoti so l. 1957 našteli 216.134 sadnih dreves, od tega 164.964 jablan, 18.777 hrušk, 15.038 češpelj in sliv, 6.303 češenj, 5.632 orehov in 4.581 breskev. (Ostale vrste so mnogo manj zastopane — po nekaj 100 debel) (9, str. 12). Pridelek jabolk je znašal n. pr. v istem letu 1579 ton (9, str. 12). Med sortami prevladuje bobovec, sicer pa so precej mešane.

Kot pri živinoreji je videti tudi pri sadjarstvu, da je po dohodku pomembnejše zlasti v obrobnih, višjih delih občine. Opazimo, da posvečajo tam večjo pozornost izbiri vrst, da imajo lepši pridelek in da sadje nudijo tudi tržišču, bližnjim ali pa tudi bolj oddaljenim kupcem. Kmetje v ravnini pa se tudi pri sadjarstvu v glavnem zadovoljujejo le z nekim povprečnim stanjem. V glavnem težijo za tem, da bi čim več sadja predelali v pijačo — v jabolčnik. Delovni sili v hmeljišču je treba pač nuditi primerno malico. Zato morajo hmeljarji ob slabih letinah sadje tudi dokupovati. To in pa domače potrebe po sadju usmerjajo torej njihovo sadjarstvo. Z boljšo izbiro vrst, z rednim

škropljenjem in čiščenjem, s pomladitvijo in ureditvijo pravih sadovnjakov pa bodo lahko dosegli tudi boljšo kvaliteto in s tem povečali svoje dohodke tudi v tej dejavnosti. K razvoju sadjarstva bo mnogo pripomogla znana drevesnica »Mirosan« pri Kasazah, ki bo vzgojila do l. 1959 za trg 40.000 sadnih sadik. Že letos pa bo v občini na novo zasajenih 8.370 sadnih dreves (9, str. 44).

Vinogradništvo je mnogo bolj kot sadjarstvo omejeno predvsem na gričevnato obrobje. Dokaj lepe vinograde v naši občini najdemo na severni, pa tudi na južni strani doline. Njihova površina znaša 180 ha. Žal pa odpade od skupnih 792.889 trt na žlahtno trto le 82.982 kosov, medtem ko so ostalo samorodnice (9, str. 12). Vino je povprečne kvalitete in ga potrošijo večinoma doma.

Pogled na pokrajino nam pokaže, da je v samem dnu doline razmeroma malo **gozdov**, zato pa zavzemajo večji del tal v višjem, severnem, zahodnem in južnem obrobnem svetu. Zanimivo je, da je celo severna gričevnata stran, ki je sicer prisojna, za poljedelstvo slabo izkoriščena. Zato je tudi obljudenost na njej sorazmerno majhna (1, str. 464). Sicer pa znaša površina vseh gozdov v naši občini 13.529 ha (9, str. 13). Prednjačijo kraji na južnem robu kotline — Griže, Tabor, Prebold itd. (prejšnja občina Griže je n. pr. imela od celokupne površine 58% gozdov).

Gozdovi nudijo kmetom v dolini v glavnem steljo, gradbeni les in drva za domačo uporabo, na obrobju pa prihaja razen tega ponekod v poštev tudi širša prodaja. V l. 1957 je n. pr. znašal celokupni posek 20.306 m^3, prirast pa je bil cenjen na 26.270 m^3. Razmerje je bilo torej v tem letu pozitivno in se zaloge obnavljajo. Od navedenih količin je odpadlo za domačo porabo skupno 7.307 m^3, za prodajo pa 12.897 m^3 lesa (9, str. 15).

Gozdove bodo v prihodnje še bolj skrbno obnavljali in negovali. Že v tem letu bo zasajenih 78.550 sadik (9, str. 46).

Ob zaključku tega poglavja bi opozorili bralca še na neko vidno zanimivost naše pokrajine. Če opazujemo spomladi s kakšne višje točke sveže preorana polja v dolini, nam nehote vzbudi pozornost določena razvrstitev parcel v ravnini. V mislih imamo sistem poljske razdelitve. Prav lepo so opazne skupine dolgih in ozkih njiv, ki potekajo v isto smer. Polja so razdeljena na več takšnih skupin, ki so razkosane ozir. sistematično parcelirane. Vsaka parcela v takšni skupini je običajno last drugega kmeta (13, str. 17, 36). Iz tega sledi, da je — kot pravi prof. dr. Svetozar Ilešič v delu »Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem« — »posest vsake kmetije razdeljena na številne deleže, ki so razmetani po vsem zemljišču ...« (13, str. 36). Takšna razdelitev polja prevladuje v Spodnji Savinjski dolini in jo imenujemo zemljiška razdelitev na prave delce. V naši občini ima tako tipično razdelitev n. pr. Arja vas (13, str. 38, 44). Na obrobju, zlasti na severni in južni strani pa je razdelitev polj drugačna. Tudi tu je sicer posest razkosana, je pa pomešana brez reda in torej ni sistematično razdeljena; razen tega pa parcele v glavnem nimajo pravilnih oblik. To je razdelitev polja na prave ali prvotne grude (13, str. 17 in Priloga

k razpravi). Razen navedenih sistemov je na obrobju še nekaj drugih vrst poljske razdelitve, vendar jih tu ne bomo omenjali.

Prav zgoraj navedena razparceliranost oziroma razdrobljenost naše plodne zemlje pa ni v skladu niti z razvojem kmetijstva niti z razvojem celokupnega gospodarstva v naši družbeni stvarnosti. Da bi to neskladnost čimprej odpravili in da bi naše kmetijstvo čimprej dvignili na višjo, sodobno raven, posvečamo prav povečanju hektarskih donosov največjo skrb in vlagamo za dosego tega smotra največ sredstev. Sodelovanje med kmečkimi zadrugami in kmečkimi proizvajalci v tako imenovani kooperaciji dobiva vedno bolj konkretno podobo postopne poti k socialističnim odnosom na vasi. Razumljivo je, da morajo pri tej socialistični preobrazbi vasi krepko sodelovati mimo kmetijskih zadrug in naprednih kmetovalcev tudi vsa državna kmetijska posestva in vsi, ki jim je razvoj socialističnih družbenih odnosov na vasi pri srcu. Dobro in zgledno gospodarjenje obstoječih kmetijskih državnih posestev v Arji vasi, Latkovi vasi, Šempetru, Vrbju in Žovneku ter šestnajstih kmetijskih zadrug v Polzeli, Petrovčah, Preboldu, Trnavi, Šempetru, Taboru, Vinski gori, Gomilskem, Žalcu, Braslovčah, Galiciji, Gotovljah, Grižah, Letušu, Ponikvi in Šeščah bo ob sodelovanju vseh kmečkih proizvajalcev in kmetijskih zadružnih forumov slej ko prej rodilo koristne sadove.

Rudarstvo, industrija in obrt

Razen kmetijstva so v naši občini dokaj pomembni tudi rudarstvo, industrija in obrt. To nam dokazuje tudi že prej omenjeni poklicni sestav prebivalstva. **V rudnem bogastvu** Celjske kotline so danes znana nahajališča rjavega premoga na njenem južnem robu in nahajališča gline na celotnem obrobju. V bližnji preteklosti pa so poznali tudi nekatera manjša nahajališča drugih rud. Tako so pridobivali n. pr. v prejšnjem stoletju v bližini Galicije in Železnega rjavi železovec, svinec pa pod goro Št. Jungert. Tudi pri Taboru in Preboldu so poizkušali kopati železno rudo. (14, str. 54, 55). Zadnje čase so začeli pri Zalogu kopati bentonit, ki ga koristno uporabljajo v livarnah.

V občini obratuje rudnik rjavega premoga Zabukovica, ki združuje obrata Zabukovico in Liboje. Pri tem imamo v mislih zabukoviško in libojsko premogovno kadunjo, ki sta obe iste starosti. Zaloge premoga v libojski kadunji naj bi znašale okoli 1,500.000 ton, kalorična vrednost pa je od 3.800 do 4.300 kalorij (3, str. 121). V celoti je v tem rudniku zaposlenih okrog 1000 ljudi, proizvodnja l. 1957 pa je znašala 156.000 ton (1, str. 486 in 9, str. 2).

Pridobivanje gline je danes močnejše le v opekarni Ložnica pri Žalcu, ki proizvaja vse vrste zidne in strešne opeke. Manjše poljske opekarne pa so prej obratovale severno od Žalca, Šempetra in Polzele, dalje na zahodni strani med Braslovčami in Gomilskim in tudi na južni strani okrog Prebolda in Tabora (15, str. 36). Danes je v obratu še

manjša opekarna Gornja vas. Gradbeni kamen in gramoz daje kamnolom pri Pirešici.

V industriji so v naši občini zastopana podjetja tekstilne, keramične, kovinske in lesne industrije ter industrije gradbenega materiala. Najmočnejšo skupino predstavljajo podjetja tekstilne industrije. Sicer pa so večja podjetja naslednja: Tekstilna tovarna Prebold, Tekstilna tovarna Šempeter, Tovarna nogavic Polzela, Tekstilna tovarna Juteks Žalec, Keramična industrija Liboje, Tovarna pohištva Polzela, Lesno podjetje Šempeter, Kovinsko podjetje Žalec, Savinjska tovarna opeke Ložnica-Žalec in Agroservis Šempeter ter Kolarsko podjetje Petrovče.

Med najstarejša podjetja sodi vsekakor Keramična industrija v Libojah, ki je bila ustanovljena že l. 1816 (14, str 58). Danes zaposluje okrog 400 ljudi. L. 1957 je znašala proizvodnja 1.265 ton različnih keramičnih izdelkov (9, str. 2). Zanimivo je, da sta že pred nastankom tega podjetja delovali na južnem robu kotline dve steklarni, ki jih danes ni več. Prva je bila v bližini Tabora, druga pa v samih Libojah. V keramični stroki pa sta delovali prej tudi manjši podjetji v Kasazah in Gotovljah (14, str. 57, 58).

Omenili smo že, da je močna zlasti tekstilna industrija. Tu je najstarejša tovarna v Preboldu, ustanovljena že l. 1839. Tako se tudi ta uvršča med najstarejša industrijska podjetja v Celjski kotlini. Danes zaposluje okrog 700 delavcev. Po številu zaposlenih ji sledi Tovarna nogavic Polzela z okrog 500 delavci. V celoti pa zaposlujejo podjetja te stroke nad 1500 ljudi (1, str. 481, 483, 484). Po proizvodnji so zastopana takole (l. 1957): Tekstilna tovarna Prebold 6,808.671 m², Juteks Žalec 2,658.000 m² in Tekstilna tovarna Šempeter 1,540.111 m² tkanin. Tovarna nogavic Polzela je v tem letu izdelala 3,135.998 parov nogavic (9, str. 4, 5, 78). Posebej je zanimiva Tekstilna tovarna Juteks v Žalcu, ki je nastala v zvezi s potrebami hmeljarstva (vreče-embalaža) v prostorih nekdanje pivovarne v Žalcu (15, str. 54, 55). Slednja je bila ukinjena l. 1927 in je vsekakor zanimivo, da danes osrednje hmeljarsko področje ne razpolaga s pivovarno. Omenjena tovarna je v zadnjih letih povečala in modernizirala prostore ter proizvaja sedaj bombažne, konopljene in jutine tkanine.

Omenimo še, da imajo nekatera teh podjetij precejšnje težave z nabavo surovin. Da bi postale neodvisne od konkurenčnih podjetij, je v načrtu izgradnja dodatnih obratov, tako v Juteksu obrata za lastno predelavo jutine preje, v Preboldu pa obrata bombažne predilnice (9, str. 5).

Ostala podjetja so manjša, dosezajo pa prav tako lepe uspehe. To velja predvsem za Kovinsko podjetje in za obe lesnoindustrijski podjetji (Polzela, Šempeter). Spričo povečane gradbene dejavnosti se je razvilo in močno uveljavilo tudi gradbeno podjetje »Gradnja« v Žalcu. Manjša remontna obrata te vrste sta tudi v Preboldu in na Polzeli. K tej dejavnosti spada tudi novo projektivno podjetje »Savinjaprojekt« v Žalcu (9, str. 16).

Za potrebe kmetijstva skrbita Kmetijska strojna postaja v Žalcu in podjetje Agroservis v Šempetru. Obe služita vse večji mehanizaciji kmetijstva. Podjetje Hmezad v Žalcu, katerega predhodnik je bila l. 1902 ustanovljena Hmeljarna (15, str. 45), skrbi za odkup, pravilno opremo in prodajo hmelja.

Glede razmestitve industrije pravi prof. Melik, da je za Celjsko kotlino značilno, »da industrijska podjetja tukaj niso koncentrirana v enem samem območju, temveč da so razporejena zelo na široko« (1, str. 474). Delovno silo črpajo ta podjetja iz bližnjih in tudi oddaljenejših krajev, od koder hodijo na delo peš, s kolesi, z vlaki itd. Omenjeni avtor zaključuje: »Za Savinjsko dolino, ki ima že tako s srečno kombinacijo hmeljarstva in običajnega kmetijstva trdne gospodarske temelje, pomeni ugodno razporejen delež na industrializaciji in urbanizaciji še nadaljnjo gospodarsko ugodnost.« (1, str. 474).

Glede **obrtne dejavnosti** pripominjam, da so številnejši obrtni obrati zlasti v Žalcu, Preboldu, na Polzeli, v Petrovčah, Šempetru in Braslovčah. Za njihov mlajši, kvalificirani kader skrbi Vajenska šola raznih strok v Žalcu.

NASELJA

Za Celjsko kotlino je ugotovljena poselitev že v prazgodovinski dobi, in to na njenem južnem obrobju ter tudi v osrednjem delu ravnine. Izkopanine iz starejše in mlajše železne dobe govore o življenju človeka v omenjenih področjih. V rimski dobi so znana tudi že pomembna naselja, kar nazorno dokazujejo izkopanine v Celju, Šempetru in Ločici. Tudi slovanska poselitev se je naslonila v največji meri na ista področja doline (1, str. 475, 476).

Naselja v naši občini štejemo večinoma v vrsto t. im. ruralnih, to je kmečkih naselij, le nekaj večjih lahko uvrstimo med nekmečka, urbanska naselja. Naselja prve skupine so nastala predvsem v bližini plodnega zemljišča in pitne vode, vendar v določeni razdalji od poplavnega ozemlja ob rekah. Seveda pa so imeli vpliv na njihov nastanek tudi drugi činitelji — n. pr. prisojna lega, prometna stičišča in podobno. V to vrsto naselij štejemo n. pr. na gričevnatem in hribovitem obrobju t. im. zaselke (skupine do 10 hiš), ki jih je mnogo zlasti na severni strani. V ostalem pa najdemo v tem obrobju tudi samotne kmetije, ki so v neposredni bližini predvsem v hribovju na južnem robu (7, str. 542, priloga 5).

Drugi tip naselij v tej skupini so vasi, ki spadajo v našem območju med manjše, saj imajo le nekatere največje od 50 do 70 hiš (1, str. 476). Naj omenimo, da je pri razporeditvi večjih naselij zelo zanimiv pogled na pokrajino; držijo se namreč ali osrednjega, torej bolj sušnega dela ravnine (n. pr. Petrovče, Arja vas, Žalec, Šempeter) ali pa že nekoliko višjih teras (n. pr. Griže, Prebold, Tabor, Braslovče). Po različni razvrstitvi domov, to je po tločrtu, pa razlikujemo v Spodnji Savinjski dolini več vrst vasi. V glavnem opazimo t. im. gručaste in obcestne vasi, vmes, n. pr. bolj na zahodni strani, pa tudi

dolge vasi (1, str. 476, 7, str. 542, pril. 5). Značilni obcestni vasi sta n. pr. Arja vas in Drešinja vas, kjer so domovi razporejeni v dolgi vrsti na obeh straneh ceste (poti). Med hišami je tu le malo prostora, obrnjene pa so s končno stranjo na cesto (1, str. 476, 7, str. 551). Pri gručastih vaseh pa prav tega reda ni; domovi stoje brez reda v gruči. Med dolgimi vasmi so posebej t. im. enoredne dolge vasi, h katerim štejemo n. pr. Dobrtešo vas in Breg med Polzelo in Šempetrom (1, str. 477). Tudi tu stoje domovi v vrsti, vendar ne tako tesno skupaj. Posebne so spet dolge enoredne gozdne vasi (n. pr. Podlog, Spodnje Grušovlje), kjer stoje domovi v dolgi vrsti ob eni strani poti in na kulturnem zemljišču, ki se nato vleče v dolgi progi čez polje (zemljiška razdelitev na proge) (1, str. 476, 7, str. 548).

Med večja in že bolj ali vsaj deloma nekmečka naselja lahko štejemo v naši občini nekaj trgov in krajev z večjimi podjetji. Takšni večji kraji v dolini so: Braslovče, ki so izpričane kot trg leta 1457. in stoje na nizki terasi ter imajo 306 prebivalcev (1, str. 479, 480). V bližini so razvaline znanega žovneškega gradu. Polzela, ki leži tudi bolj na robu ravnine, je znana predvsem po tovarni nogavic in ima 1079 prebivalcev. Podobno kot v Žalcu je tudi tu število prebivalstva napredovalo zlasti v zadnjih dveh desetletjih (za 73,5 %) (1, str. 481). Na nasprotni, južni strani doline je Prebold, od koder se povzpne cesta čez hribovje v Trbovlje. Znan je po veliki tekstilni tovarni, prebivalcev pa ima 567 (1, str. 485). Zabukovica in Liboje (premogovnik in keramična industrija) se tudi uvrščata med znane kraje na južnem robu doline, Šempeter pa je v sušnem osredju ob glavni cesti in mu dajejo vse večji pomen izkopanine iz rimske dobe. V bližini Petrovč, ki so bolj na vzhodni strani, je znano kmetijsko posestvo Arja vas.

Pripominjam, da kažejo v številu prebivalstva skoraj vsi kraji Celjske kotline močno povečanje. V obdobju med leti 1931 do 1948 se n. pr. uvrščajo med skoraj izključno napredujoča naselja v Sloveniji (16, str. 92). V večini teh krajev je v omenjenem razdobju prebivalstvo napredovalo za 30, 40, 50, 60 in več odstotkov, tako n. pr. v Grižah za 47,5 %, v Zabukovici za 31 %, v Polzeli za 56 %, v Preboldu za 51 %, v Rakovljah za 80 %, v Dobrteši vasi za 100 % in v Dobriši vasi celo za 131 % (16, str. 76, 79). Vse to je prav gotovo tudi odraz napredujočega gospodarstva v občini, za posledico pa ima, da znaša gostota prebivalstva v pravem, osrednjem delu ravnine sedaj 100 do 150 na 1 km² (1, str. 459).

Središče komune **Žalec** leži nekako v osrčju Celjske kotline v že prej omenjenem sušnem predelu ob važni magistrali Ljubljana—Celje—Maribor. Kot trg se omenja prvič že leta 1265. in je, zanimivo, imel tržne pravice že 58 let prej kot Celje, ki je postalo trg l. 1323., mesto pa l. 1451 (1, str. 482, 494, 496). Kljub takšni legi in dejstvu, da je tu nastala tudi ena pražupnij Celjske kotline, h kateri je sprva spadalo tudi Celje (1, str. 482, 495), pa se je v največje in najpomembnejše naselje razvilo Celje in ne Žalec, saj je ležalo v križišču poti, imelo je boljši obrambni položaj, postalo je sedež Celjskih

grofov in dobilo je prvo železnico in večjo industrijo v naši pokrajini. Žalec je ob vsem tem ostal le manjše tržno središče vse do razvoja hmeljarstva. S tem pa, ko je postal središče hmeljske trgovine, je pridobil na pomenu, ki se je v zadnjem času še stopnjeval z razvojem industrijskih podjetij v kraju in prav sedaj dopolnil s tem, da je postal Žalec tudi središče močne gospodarske enote — žalske občine. Tudi izredno močna osemletna šola ter vajenska šola raznih strok poudarjata njegovo središčno vlogo v občini. Prebivalcev je imel Žalec ob zadnjem ljudskem štetju l. 1953. — 1.178, leta 1880. n. pr. pa le 608. Število prebivalstva se je torej v vmesni dobi domala podvojilo (1, str. 484). Porast je bil močan zlasti v zadnjih desetletjih (za dobo 1931—1948 znaša 85 %) (16, str. 79). Zunanja podoba Žalca se v zadnjem času močno spreminja, saj ob starem jedru nastajajo lepi novi stanovanjski predeli. Profesor Melik pravi, da je Žalec »od vseh nekdanjih trgov v Celjski kotlini razen Celja najbolj razvil značilnosti pravega mesta. Zato zasluži, da mu tudi na zunaj in formalno priznamo značaj ter naslov mesta; saj moramo priznati, da se od vasi zares temeljito razlikuje tako po gospodarski strukturi kot po zunanjem licu naselja« (1, str. 484).

Literatura in viri

1. Dr. Anton Melik: Slovenija II, drugi zvezek, Štajersko s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957.
2. Dr. Ivan Rakovec: Naši kraji v oligocenski dobi, Proteus L. X. 1947/48, št. 9-10.
3. Inž. Gostiša - inž. Kovačič: Rudarsko-geološki opis libojske kadunje, Liboje (ob 25-letnici »Svobode«).
4. Dr. Ivan Rakovec: Terciarni vulkani na Slovenskem, Proteus, L. X., 1947/48, št. 4-5.
5. Prof. Marjan Žagar: Savinjska dolina in hmelj, Celjski zbornik 1957, Celje 1957.
6. Inž. Lojze Kač: Hmeljarstvo v Savinjski dolini, Celjski zbornik 1951, Celje 1951.
7. Dr. Anton Melik: Slovenija I, splošni del, prvi zvezek, Ljubljana 1935.
8. Dr. Oskar Reya: Letni tok padavin v Sloveniji, Proteus, L. X., 1947/48, št. 2.
9. Predlog družbenega plana gospodarskega razvoja občine Žalec za leto 1958, Žalec.
10. Krajevni leksikon Ljudske republike Slovenije, Ljubljana 1954.
11. Statistični koledar FLRJ 1958, Beograd 1958.
12. Gradivo Urada za statistiko in evidenco OLO Celje, Celje (preračunano iz navedenega gradiva).
13. Dr. Svetozar Ilešič: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Ljubljana 1950.
14. Prof. Janko Orožen: O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju, Celjski zbornik 1951, Celje 1951.
15. Prof. Orožen - Felicijan: Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice, Celje 1952.
16. Prof. Stane Zrimec: Gibanje prebivalstva Slovenije v razdobju 1931—1948, Geografski vestnik, Ljubljana 1950.
17. ** Gradivo Hmeljarske zadruge Žalec.

Vladimir Levstik:

Vladko in veter

Vroči poletni dan se ohlaja, smreke na Sevčniku ne drhté več v sončni pripeki, Gora Oljka se odeva v zlate koprene. Blag vetrc pihlja, s travami se poigrava, z listjem se pomenkuje, ko hiti čez nógrade in polja, tja proti cerkvi svetega Andraža, mimo te v Podsevško dolino, iz doline čez griče in bregove dol v ravan, kjer vali Savna svoje bistre vode in kjer živé grajski stric, šentruperška teta in braslovški boter. Še dalj, kar naprej letí veter, in Vladkove misli leté z njim.

Mali Vladko leži pod široko lipo na griču in sanjari. Zaprl je zemljepisno knjigo; travne bilke gleda, kako se upogibajo, in si zamišlja, od kod prihaja veter in kod in kam gre njegova pot. Čudna stvar je veter; nihče mu ne vé dóma, ko da se ni nikjer začel, prav ko da piha že od začetka svetá, star kakor hribi, zemlja in nebo. In kam hití veter, kje miruje, ako sploh kdaj obmiruje? Vladko si ne more in ne more zamisliti, da bi se kje ustavil. Kako bi se mogel, ko je tako lahak, da se vsake reči ovije in ga nič ne zadrži? In kakšen je veter? Živ je, diha, vse vznemirja, pa vendar nima ne podobe ne obraza. Vladko si ga skuša predstaviti in si ga slika toliko časa, da nazadnje res zagleda angelca z razprostrtimi perutničkami, stegnjenimi ročicami in nožicami, zlatimi laski in bleščečimi očmi. Angelc Veter letí, leti, Vladko pa ga spremlja s svojimi sanjami in si izmišlja pravljico:

Veter je ušel svoji mami spod Oljske gore in vihrá v široki svet. Privihrá do Celja, tam so velike hiše in na strmem hribu stoji stari grad; do Zidanega mostú, kjer se Savna izliva v Savo (le kaj ji je treba, jo mar luna trka?); v Ljubljano, kjer izhajajo »Vrtec«, knjige »Matice Slovenske«, »Ljubljanski Zvon« in »Dom in Svet«; v Trst, kjer pristajajo ladje in izkrcavajo blago z vseh koncev svetá. Nad višnjevo morje se vzdigne veter, v Atene prileti in v Carigrad; iz Carigrada hití v Jeruzalem in Betlehem, in naprej, v Arabijo, v Indijo, na Kitajsko in Japonsko, čez Tiho morje v Ameriko, iz Amerike čez Atlantsko morje, na Francosko, kjer je vladal silni cesar Napoleon, s Francoskega čez snežne gore v Švico in na Tirolsko, pa na Koroško, h Gospe Sveti, kjer so v starih časih kronali slovenske vojvode. Od Gospe Svete se zažene v Uršljo goró, in ko pride do tod, mahoma opazi Goro Oljko; trikrat, štirikrat še udari s perutničkami, pa je spet domá.

»Kod si se klatil, sinko Veter?« vpraša mama in skrivaj seže na polico po brezovo šibo.

»Beli svet sem ogledoval, mati. Po vsej širni zemlji sem se spreletaval; niti slutil nisem, da letim nazaj pod Oljsko Goró.«

»Ná, potepuh!« reče mama, ga stisne med kolena, mu jih naloži z brezovko deset ali kaj, vzame škarje in mu pristriže perutničke do živega mesa. »Da si zapomniš, kje je Gora Oljka!«

Ostrižen in našeškan sedí sinko Veter v kotu pod goro in se cmiha in obuja kesanje: »Po belem svetu sem dirjal tjavdan, meneč,



Vladimir Levstik

da mu ne bo nikoder konca, in glej si ga, priletel sem domov pod Oljsko Goró! Zdaj bi pa res rad vedel, čemú sem jo bil popihal?«

Vladko si ga zamišlja tepenega in ostriženega in se mu na pol hahlja, na pol se mu pa smili. Hudó zabavna se mu zdi Vetrova zgodba, skoraj da ji sam verjame, res, kar zavida mu že, ki je videl toliko tujih dežel. Kadar bo velik, pojde tudi on okrog svetá, prav gotovo pojde, v Carigrad in Arabijo, v Indijo in Ameriko, na Francosko in Špansko in kamorkoli še vodi pot.

Že je v duhu velik, že potuje; in sredi potovanja, ko pravkar lovi tigre na otoku Javi, se okrog njega vse nekam pogrezne in Vladko zaspi.

Lipa šumí, Vladko spi na zemljepisni knjigi; ptički skačejo po vejah in čivkajo, pa ga ne morejo zbuditi. Zbudi ga šele mamica, ki je skuhala močnik, pogrešila sinka in ga v skrbeh prihitela iskat...

Vladko je zdavnaj postal Vladimir; odrasel je, dokaj svetá je videl, čeprav ne toliko kakor Veter, ko jo je popihal spod Oljske Gore. In kakor sinko Veter, se vpraša vsakič, kadar se vrne v ljube domače kraje in med svoje ljudi: »Po širnem svetu sem se klatil, in glej si ga, priklatil sem se domov! Zdaj bi pa res rad vedel, čemú sem jo bil popihal?«

In dobro mu dé, da je tu, in nekaj časa se mu spet vse smeje. Hribi niso nikjer tako zeleni, nebeška trata nikjer tako višnjeva, bele ovčke na nji nikjer tako čiste kakor doma. Doma je vse najlepše in najbolje, le mame ni več, da bi ga vsaj še enkrat zbudila s svojo ljubo roko!

Vladimir Levstik:

MOJ GROB

Ko zadnjič poljubi me váruška Noč,
med čredo pokorno me ne zagrebíte,
pod bor me ponosni na góro nesíte,
pod bor, proti morju božanskemu zroč!

Ne prosim za kamen, ne maram za cvet:
dovolj, da bom z borom poslušal vetrove,
od mraka obsanjan, od zarje objet!

France Onič:

PROTI JUTRU

In dih samote, tihi krik srca,
in cesta, ki me v mraku ni več vzela,
in pesem, ki je z mano dolgo šla,
a ni mi še najtišjega zapela.

Ugaša noč. Budi se šum ljudi.
In zvezde, ki so daleč v mraku stale,
zbledele so v široki trak luči,
ponočne ptice, ki so dan prizvale.

Utrujen sem, a moram v dnevno luč.
Grenkost samote mi je še ostala.
O, srca davno zarjaveli ključ,
odpri me, da ne bova z mrakom pala!

In svet. Signali. Kriki. Gledam vse.
Potapljam se v globoko valovanje.
Vse me preliva, skozi mene gre —
in grem in grem tako kot gre iskanje.

France Onič:

IGRA

Igramo se. Igramo tudi vloge,
ki si nihče jih sam ne zaželi.
In v nas sveta so slike vse pretoge,
da marsikaj nas v igri ne boli.

In stremo marsikdaj stvari uboge
in marsikaj, kar res pomembno ni,
nato polni neizražene tegobe
obstanemo med strtimi stvarmi.

Igramo dalje. In kar bomo še igrali,
bo morda igra s cvetkami na skali:
uvenejo, ko sonce zagori.

In skala bo ostala dalje skala,
le hladna prej, bo vroča zdaj postala;
usehlih cvetk ta igra ne skeli.

France Onič:

BELI OBLAČEK

I.

Želela si v srcu je mnogo bogastva,
nabranega skrito iz naših dolin,
povsod ga je našla in ga zgrnila
z nasmehom oči, ki so polne globin.

In kakor da hodi po romarskih krajih,
pobožno je spletala kito si las
med gajem na loki, pod drevjem na trati,
povsod za njo tekel sam sončni je plaz.

Jo vidim od daleč. Kot potnik z asfalta,
in mnogo ob meni rumenih je sten.
Tu drevje ne niha, a riše si sence
dobrotne na cesti spomin samo njen.

II.

Zbežal je blažen čas: nanj pozabiva!
Spominov sence čez so že polegle.
Naj veter nosi in med polji skriva,
po čemer so nekoč želje posegle.

In koder koli bova še hodila,
podobe dragih dni bodo zastrte;
le ti morda med sencami vrnila
jih boš na zapuščene stare vrte.

Večer dreves bo tam ko tiha godba,
da žalost me edina tja povrne?
Je pot še tja? Mar moja bo obsodba,
a noč krog njih se v ostro mejo strne.

Janko Kač:

Nerodna zgodba

Vsa Savinjska dolina pozna mesarja Petkovega Tonča, vi ga pa ne poznate? Širokopleč, zastaven in zaripel možak je.

»Saj takih je devetindevetdeset na sto mesarjev povsod po svetu in ni tisti vaš savinjski Tonče med njimi pač nikako sejmsko čudo«, mi ga hočete dati povsem v nič. Telesno je res podoben mesar Tonče tisočem drugih sotrpinov mesarjev. Kakor pa se loči že povprečni Savinjčan — pa brez zamere, prosim — od navadne človeške vsakdanjosti, tako ima tudi Petkov Tonče prav do viška stopnjevano odlično čednost, ki ji pravimo potegavnost. Prav v ozkem sorodstvu je sicer ta čednost z nečednostjo — lažnjivostjo, vendar jo pa že od daleč ločimo od te po njeni nezlonamernosti. Le enega resničnega umetnika sem še poznal v tej stroki, ki je Tonča prekašal, Dajčmanovega očeta v Solčavi, oštirja in cerkovnika. Če ga ni vzela zadnja zima, je menda še živ. Nekoč je očeta divje zavijalo po črevih in je srknil, za zdravje seveda, nekoliko slivovke, preden je pozvonil k maši. Ko je oblačil duhovnega gospoda v zakristiji, je neprijetno dahnil v starega župnika, da je ta vzdignil obrvi: »Vi, Dajčman, kaj ste ga že spet na vse zgodaj?« Začudeno je pogledal ata sivolasega gospoda: »Jaz že ne! Kaj pa če so ga gospod kaplan!« Vsi trije so se nasmejali. Kaj so se hoteli jeziti? Kako bi se tudi kdo jezil, če ata Dajčman zavali še tako debelo. Da naš Tonče tudi ne zaostaja mnogo za svojim vzorom, vam dokaže v naslednji resnični zgodbi.

Zgodaj zjutraj jo je mahnil nekoč mesar Tonče po kupčiji. Vso Saleško dolino tja do Šentandraža je pretaknil, a nič pripravnega ni bilo. Kjer mu je ugajal rep, mu ni bila po godu cena. Če cena ni bila napeta, je bilo pa bedro preohlapno. Pozno popoldne si je baš ogledoval pri Šmonu na Kaleh zastavnega voliča, ga v duhu tehtal in že kar shranjeval čisti dobiček. Šmon pa je trd in nikomur ničesar ne da pod ceno, najmanj pa mesarju. Težko se loči Tonče od dobrega kosa.

»Osem pa pol. Udari, Šmone! Lep denar je,« prigovarja mesar in otipava menda že desetič voliča po repu.

»Devet sem rekel, pa amen. Lep denar sem, lep denar tja. Bo pa počakal. Na petrih je še vedno dovolj detelje,« odloči kratko Šmon.

»Še žal ti bo, Šmone, če...« na mah je utrgal mesarju besedo krepak sunek od zadaj, ki ga je nemilo porinil proti jaslim. Da se ni ujel zanje, bi bil telebnil Tonče prav na kravjo posteljo.

Razsrjen se ozre mesar in vidi, kako trese poleg voliča zastaven kozel svojo redko brado in se pripravlja za nov naskok.

»Kaj ga imate tako naučenega, da meče kupce iz hleva?« se je hudoval Tonče.

»Otroci so ga spačili in je kar za nadlego pri hiši,« odvrne Šmon. Nagajiv nasmešek šine preko mesarjevega obraza:

»Da bo vsaj nekaj kupčije, koliko hočeš za kozla, Šmone?«

»Kozla vendar ne boš kupoval, če potrebuješ vola?« ga je odbijal gospodar.

»Če ga kupim, ga pa kupim! 150 dinarjev ti dam zanj,« je odpiral mesar svojo brejo listnico.

Za 160 dinarjev sta se pogodila; deset jih je dobil pa pastir, da mu povede zverino domov.

Šmon je stopil na prag in zadovoljno gledal čudno trojico, ki je poskakovala v dolino.

»Bog ve, kakšnega vraga si je Petek spet zmislil. Pri cerkvi v nedeljo bom že izvedel.«

Mesar Tonče se je zadovoljno muzal, ko si je v duhu sestavljal načrt za kozlovsko potegavščino:

»Čakaj me ti, bradati Mihevc, zavežem ti jezik, ki ga opletaš, kakor krava rep na levo in desno! Še sto let se ti bodo smejali.«

Mrak je že nastopil, ko so prispeli kozel, pastir in mesar po zavrteh do Tončevega hleva, kjer je ostal kozel. Pastir jo je ubral domov, Tonče pa je stopil k Anželakovi Zefi:

»Zefa, posodi mi za nocoj tvojo kozo. Eno kilo mesa imaš zato pri meni.«

Poznala je Zefa Tonča, da je dobrih rok, če gre za kakšne muhe in ni kar nič vprašala kako, kaj in zakaj, temveč je pripeljala iz hleva svojo meketavko.

Mesar je privezal kozo pred svojo gostilno, iz katere je vse prevpil glasni Mihec, in stopil med goste prav ozlovoljen:

»Dober večer!«

»Kaj se pa tako držiš, kakor da bi ves dan same kisle kumarce jedel,« je zrogovilil nadenj bradati Mihevc. »Kaj nisi mogel nikogar oslepariti, duša mešetarska?«

»Slaba je bila kupčija, zares. Nate sem se pa vendar spomnil, čeprav me vedno grdiš,« je mirno odgovoril Tonče.

»Name si se spomnil? Da bi od mene kupil vola, menda ja ne. Razen žene in mačke tako nimam živega pri hiši,« je ugibal Mihevc.

»Pa sem le mislil nate. Kozo sem ti kupil, kakor si me večkrat prosil.«

»Glej ga, glej! Kozo si mi kupil? Kako bo moja stara vesela! Samo denarja nimam ...« je mencal Mihevc.

»Boš že poravnal, saj vem, da si poštenjak,« je zamahnil Tonče z roko.

»Kje jo pa imaš, kje jo pa imaš?« je hitel ves vesel Mihec.

»Zunaj je privezana. Kar poglej jo, če bo zate,« je rekel mesar in stopil na prag. Dekla je prinesla iz kuhinje luč. Vsa pijana druščina se je zgrnila z Mihevcem pred gostilno in pretipavala ubogo meketavko, ki je začudena gledala neznane obraze.

»Ne bo slaba!« je odločil kovač Julež, ki se je razumel na živino, ko je pogledal kozi na zobe. »Tratnica je s šestimi sekavci. Te imajo sladko mleko. Gošnice, ki obirajo le grmovje, imajo kar štiri sekavce in grenko mleko.«



Janko Kač

»Pa ringelce ima kakor mestna gospa!« je vpil Kozarek in jo cukal za kožne izrastke pod brado.

»Kako zaljubljeno te pogledava. Nemara se ji kar zdi, da si tudi Kozarek,« ga je dražil veseli Mihevc.

»Vimič, poglej Mihevc, vimič. Kako ga bo vesela tvoja Jerka!« je hitel zapiti krojaček Žmigovec in skušal kozjo revo molsti. Ker pa se je revež preveč pripognil, se je vpiknil na glavo pod kozo, ki ga je vsa preplašena preskočila.

Spet so se zgrnili pivci v sobo in je ostala koza sama v temi.

»Da me ne boš zmeraj zmerjal, bom dal že sam za likof. Minka, postavi ga štefan na mizo!« je ukazal mesar Tonče.

»Saj vem, da si dober. Tudi mi ne boš za hudo štel, če te kdaj s svojim umazanim jezikom oplazim. Kaj bi se kislo držali na tem polomljenem svetu,« se je opravičeval Mihevc.

»Prav imaš, Mihevc! Le dajmo ga na kozino srečo in dobro prirejo,« je trkal mesar in so hrumeli z njim gostje, da se je slišalo na konec vasi.

Prav lahko se je izmuznil iz sobe v tem direndaju mesarjev pomočnik in izmenjal kozo pred hišo s kupljenim kozlom iz hleva. Prišedši nazaj je še zvrnil z Mihevcem kozarec, potem je pa s skrbjo pristavil: »Od poldne ni bila pomolzena, jo boš moral peljati domov, da je mleko ne obtišči. Škoda bi bilo živali!«

»Prav imaš. Kako bo stara vesela, ko ji pripeljem tako kravico v hlev,« je pritrdil Mihevc. Odmajal se je ven, odvezal živalco in krenila sta proti domu.

»Pridna meketavka, pridna!« je božal pijani Mihevc svojo kozo in si predstavljal v duhu, kako bo presenetil svojo Jerko. Norčavi kozel pa je začel uganjati svoje burke in se zaletavati v svojega gospodarja.

»Le igraj se, le! Si še pač mlada, kozika,« je kramljal Mihevc in vdano prenašal vse napade hudomušnega kozla. Naenkrat se je pa povzpel kozel na zadnje noge in položil na sredo ceste svojega gonjača. Nič mu ni zameril Mihevc. Še vesel je bil pri misli: »Prireja bo, prireja. Do zjutraj boš pa že morala počakati.«

Počasi sta prilomastila domov. Da preseneti svojo ljubo Jerko, je postavil Mihevc kozo kar v hlev in stopil ves blažen pred svojo ženko. Z jeznim pogledom je ošinila Jerka nadelanega moža, ki jo je potrepljal po rami:

»Ne uganeš, kaj sem ti pripeljal lepega!«

»O, saj vidim. Kakor vsak večer, pijano moro. Kdaj te bo srečala pamet!« je godla Jerka.

»Leščerbo vzemi in lonec in pojdi pomolst koziko, ki sem jo privezal v hlevu!« ukazuje slovesno Mihevc in gleda ves zadovoljen, kako lezejo jezne gube ženinega obraza v prijazen nasmeh.

»Objemi me, ljuba Jerka!« sili Mihevc v ženko.

»Ne budali vendar, stari, in zlezi spat,« ga odrine Jerka, obriše s predpasnikom glinasti lonec, prižge svetilko in izgine v hlev.

Počasi si je slačil Mihevc suknjič in se pogovarjal sam s seboj:

»Ni bil slab dan. Vina do cementirenge zastonj, kozo na upanje . . .«

»Boš ti, dedec nemarni!« je planila naenkrat nanj z jevševim paklezom Jerka. »Se boš iz svoje poštene žene norčeval. Jaz ti pokažem!« je padalo presenečemu možu po glavi in koder je zadelo.

»Kaj si ob pamet?« je komaj prišel k sapi Mihevc.

»Ti pač ti! Kozla molzi sam s svojimi pijanimi pajdaši. Pa še lonec mi je ubila nemarna žival, ko sem segla pod njo, da jo pomolzem. O, jaz nesrečna žena . . .« je planila Jerka v jok.

»Kako kozel? Sam sem videl in otipal vime,« se oteplje prepadeni mož.

»Kar v hlev pojdi, pa si poglej svojo kozo. Pa še potiplji, če hočeš, da ti salutira. Saj pravim, pijanci si še nikoli niso kake baterne zmislili!« je jadikovala razjarjena žena.

Naglo je nateknil Mihevc suknjič in stopil v hlev. Posvetil je koziki pod vampič in videl, da je njegova kozika res pravi kozel.

»Cigan nemarni, Petek! Kozla mi je podvrgel. Jaz mu že pokažem!« se je hudoval Mihevc, odvezal kozla, ga nemilo meknil iz hleva ter se napotil z njim nazaj v gostilno.

Pred njim se je utrgal iz teme mesarjev pomočnik, ki ga je bil poslal gospodar pogledat, kako bosta orala Mihevc in Jerka zaradi kozlove kupčije in molže. V silnem krohotu je odmevala gostilna, ko je pripovedoval pomočnik, kaj je videl. Vsi so naročili na novo pijače.

»Kje si, cigan nemarni?« je prirobantil Mihevc s kozlom pred gostilno in ga privezal za ograjo.

Vsi so se ozrli v vrata, ko je vstopil razsrjeni Mihevc:

»Kaj si mi napravil ciganski mesar!«

»Ali si znorel, Mihevc, od veselja nad svojo meketavko, ko kolovratiš okrog in psuješ?« se začudi mesar Tonče in se hinavsko zavzemajo vsi gostje.

»Ne norčuj se iz mene, cigan! Kaj sem kupil od tebe kozo ali kozla, to mi povej!« sili Mihevc v mesarja.

»Pa se mu je revežu res menda zbledlo. Vsi ste videli, da je bila prava, resnična koza, ki sem mu jo prodal. On pa sedaj nekaj onegavi, da je kupil kozla.«

»Kozo sem res kupil, domov sem pa prignal smrdljivega kozla in je bila moja žena strašno žalostna, ker je mislila, da sem se hotel ponorčevati iz nje.«

»Kaj ste že slišali kaj takega, ljudje božji! Kozji čudež! Poštena koza se je izpremenila v kozla. Kaj če nima sam peklenšček tukaj svojih parkljev vmes,« se je čudil z vso vnemo Petek.

»Pogledat pojdimo!« vpije med osupljenimi gosti Kozarek.

»Saj ga imamo pred vrati,« hiti pojasnjevat Mihevc.

»Potem kar noter priženi svoj kozji čudež, da vidimo pri luči, kaj je: koza ali kozel,« je odločil mesar Tonče, ki je vedel, da je medtem njegov pomočnik že zamenjal kozla s kozo.

Brž je odvezal Mihevc kozji čudež izpred hiše in ga privlekel za sabo v gostilno:

»No, pa poglej, ali je kozel ali ni?« je vprašal zmagoslavno.

»Kako bo kozel? Kaj res noriš, Mihevc? Poglej vendar vime in ringelce!« se je zavzel Petek.

»Ne boš me ne! Enkrat si me, drugič pa ne grem na led. Tu imaš svojega smrdljivca!« se je repenčil Mihevc in se kar ni hotel ozreti.

Vsa gostilna je bila polna krohota, ko je stopil Tonče k Mihevcu in mu predlagal: »Za dva štefana staviva. Če je žival, ki jo držiš za konopec, koza, plačaš ti, če je pa kozel, plačam jaz.«

»Velja!« je udaril v roko mesarju Mihevc v nadi, da ga bo spet zastonj pil in se je ozrl po svojem živinčetu.

Gostje so se krohotali, da so se držali za trebuhe in so bili vsi solzni, ko so videli neznansko izgubljen izraz na Mihevčevem licu.

Mihevc se je sesedel na stol in pogledal po sobi:

»Zdaj pa res ne vem, kdo je kozel. Moja koza ni kozel, to vidim. Ali sem jaz ali pa si ti, Petek? Skoraj si me tako zdelal, da bi ne vedel, ali sem dedec ali babnica. Cigan si pa le in si me dobro potegnil!«

Mesar Tonče ga je potrepljal po rami: »No, bom pa jaz trpel stavo. Na, pij Mihevc. Tvoja Jerka pa naj pride jutri s cekarjem, da bosta imela za nedeljo dobro juho v spomin na kozji čudež.«

Vesela druščina pa je hrumela še dolgo v noč.

Kaj je bilo pa s kozlom, bo radoveden ta ali oni. Mesar Tonče ga je zaklal, nič hudega sluteče stranke so ga pokupile in plačale to zabavno zgodbo.

(Iz avtorjeve knjige »Pisane zgodbe«.)

Meta Rainer:

PERSPEKTIVA 1941

Studence, jezera, potoke mirne,
vse reke, vrelce, kjer kaj vod izvira,
vse golta, škodoželjno vse požira
umazan veletok. In brezobzirne

njegove vode motne, hladne, širne
bregove trgajo, vse iz okvira
premikajo, nosilke zla, nemira,
drve valove-tanke neprodirne.

Sedanjost z njimi tone v morje večno ...
Iz tal pa sveži viri zakipijo,
izperejo navlako vso nevšečno,

pšenična polja v zlatu zableščijo.
Premagano sovraštvo bo nesrečno,
ves svet bo vabil Človek na gostijo.

Meta Rainer:

KRIVDA

Nekdaj, ko mlada, samcata hodila
sem po vaseh zakotnih, svetu skritih,
po strmih klancih, po stezah zavitih,
se moja duša tal ni dotaknila.

Imela je prozorna, čista krila,
da po poteh se zračnih, vsem očitih
je za metulji ob jutranjih svitih
spreletela in z žarki se lovila.

Sedaj sprehajam se po gladki cesti
z nesramnim licem, z vsemi roko v roki.
Pod mano pa prepad se enooki

odpira. Srepo v me se je zazrl,
ko da tam doli je nekdo umrl,
nekdo, ki — sama ga imam na vesti.

Meta Rainer:

SIVA SKALA

(Po Turgenjeva pesmi v prozi)

Siva skala na obali,
pod obalo morski vali.
Kadar vetrc blag zapiha,
valčke lagodno razniha,
sivo skalo oškrope,
tisoč barv na nji puste.

Srce moje — skala siva,
nežne ženske dušę — vali.
Če zapljuskajo po skali,
vsa zardi, postane živa.
Ostre sape jo suše:
žive barve ne zblede.

Dane Debič:

Jagned

Stal je naslonjen na palico. Bila je to ravna leskova palica in nanjo se je naslanjal le rahlo. Odrezal jo je zato, da je imel kaj v rokah. Saj njegove roke so bile prazne tako grčave in kljub starostni izsušenosti še vedno krepke, šapaste. Palica pa je bila iz mladega grma in na odrezu se je zelenilo njeno sveže meso. Odrez je pomenil svežino te pomladi. Zapoznila se je letos. Oči je prekrila starostna mrena, toda še so zaznavale znake prebujenja. Zrak je bil topel. Divja češnja je zrasla med jelševim grmičjem in mali beli cvetovi so bili kakor snežni kosmiči. Stal je tam, precej podoben staremu štoru. Bil je raskav, kakor štor posekanega bora na obali ob reki. Reka je rahlo valovila, kakor da bi jo kodrala roka zamišljenega sanjača. Proti reki so se nagibale veje vrbovih grmičev. Mladike so poganjale povite zelene lističe. V reki ni bilo odbleska, ker je nad dolino plavalo sivo, oblačno nebo. Gramozne naplavine so bile še oble in nenačete od kopačev gramoza. No, starec je gledal proti gmajni in še dalje v dolino. Na daleč je dobro videl. Poslednje leto se mu je vid celo izostril na daljavo, kakor da bi se tudi vanj hotela povrniti mladost.

Prišel je sem, da bi se poslovil od svoje gmajne, da bi videl, kako bo padel poslednji jagned v njegovi gmajni. Samo ena parcela v tej gmajni je bila njegova. Toda ta parcela je bila široka in dolga. Sem proti reki so rasli borovci in naprej proti strugi je bil slab travnik z ostro travo. Tam pa je stal samo velik jagned. Med delom, poraslim z boričevjem, in delom tam naprej se je globila majhna struga. Tam je spomladi zaostajala voda in ob njej so se razrasle jelše. Pod jelšami je rasla čmerika in med čmerike se je rad skril luknjičavi mavrah. Njegove oči ga ne bi več zagledale. Toda neki dan, ko je bil še mlad in je šel s svojim dekletom sem v gmajno, je našel mavrah in svojega prvega sina.

Kako ga ne bi našel, ko je bila pomlad in so njej plale prsi. Bilo je na nedeljo popoldne in skrila sta se med mlade borovce. Zelo na gosto so takrat rasli in morda je kateri od teh tu, ki se silijo s svojimi vrhovi v nebo, še isti. Mnogo let je minilo, a na gramozu rastejo borovci počasi. Malo vode je med gramozom in malo hrane. Takrat pa je bilo osončeno nedeljsko popoldne in tako toplo. Toplo, ogreto dlan je držal na njeni rami; bila je tako majhna in stisnjena kakor drenov grm, on pa visok kakor jagned.

Da, med bori se je zgodilo. Bila sta oba zelo nerodna in on je mislil, da tega ne bo nikoli znal. Boričevje ima svoj poseben vonj in zelo si ga je zapomnil. Kako rad je še pozneje šel mimo jagneda sem med bore in vonjal ta sproščeni vonj v tej skromni gmajni.

Morda je zato vso zimo cencal in se odločal, ali naj zamenja gmajno za parcelo, ki je ležala tik pred gruntom. Sedaj podirajo ta njegov jagned in tudi na drugih parcelah jih podsekavajo. Jutri ali pojutrišnjem se bodo lotili borovega gozda in potem bo gmajna sem

do reke pusta kakor obrita glava. Električni pastirji bodo zamenjali grmičje in tolste krave sivorjave pasme bodo s srninimi gobčki mulile travo. Toda pozimi bo mrzel veter vel od reke po tej puščobi in spomladi ne bo imela divja češnja prostora, da bi se zarasla med grmičevje, tudi sonce ne bo moglo zlatiti sanjavih krošenj borovcev, da bi iz njihovih smolnatih teles vabilo mili vonj gmajne. Življenje bo tu umrlo za vedno.

Kjer je ležal nekoč mlad in željan njene ljubezni, bodo steptana tla in sledovi parkljev. Tudi ne bo več velikega mravljišča in stezic gozdnih mravelj. Njegovi spomini bodo izgubili živo oporo in se zrušili z njim vred v preteklost...

Spreminja se življenje! Šele danes je to močno začutil. Hrup traktorjev je prihajal počasi in lahko so se izogibali drug drugemu na cestah. Traktorist je katero zinil in on tudi. Ta poslopja državnega posestva so se lepila iz leta v leto drugo k drugemu, a tudi to ga ni motilo. Čutil je podzavestno potrebo takega napredka vse do podiranja te gmajne, ki je vzbudila v njem stara čustva in jih stopnjevala v jokavo žalost. Šele tu je čutil, da ga hočejo izorati iz zemlje kot del suhega korena, njega in njegove spomine in njegovo poslednjo moč... Ali bo še mogel kdaj v to gmajno na svojih tresočih se nogah? Po kaj naj bi prihajal? Gmajna je postala last državnega posestva in bo izpraznjena in praktična kakor vse, kar prihaja na novo. Vse življenje se je podzavestno prilagajal spremembam in tudi s svojimi rokami je kaj spremenil v svojem gospodarstvu; v svoji mladosti je zamenjal lesen plug za železnega. Lesenega je zavlekel pod rante pri kozolcu in ne more se spomniti, za kaj ga je porabil. Zamenjal je gepelj za ročno slamoreznico in na sinovo prigovarjanje je kupil električni motor, ki sedaj opravlja polovico dela. Mlačva ni več taka, kot je bila, ali teptanje prosa... Zamenjal je slamnato streho z glinastimi strešniki. Tudi okna na hiši niso majhna, s križi in lončki za cvetje med njimi. Že za svoje mladosti, ko je prevzel gospodarstvo, jih je zamenjal z dvodelnimi, svetlimi in minulo leto je vzidal sin tridelna okna. Od stare hiše je ostal viden le klesan, porfiriran okvir. Tega ni dovolil odstraniti, ker je bil tako trajen in je vzbujal v človeku topla, domača občutja. Tako si vsaj vedel, da greš skozi svoj prag...

Nekoč je bilo spreminjanje tega ali onega predmeta nujnost, o kateri ni razglabljal s čustvi obžalovanja. Razvedrilo te je, če si zamenjal stara okna in je bilo potem toliko svetlobe v hiši. Bilo je prav, da se je povečal hlev in postal svetlejši. Tudi gnojnična jama iz betona se je obnesla. Vse take reči so pomenile delo in napredek in so si v prostorčku njegove domišljije takoj našle svoje domovanje. Morda v tistem povojnem zlobnem času ni ljubil napredka, ker je menil, da mu bodo izruvali zemljo iz ruše. Toda delal je le in v poslednje, da je dovolil vnuku v kmetijsko šolo in pristal, da se drogovi na hmeljišču zamenjajo z žičnico, je privolil z nejevoljo. Sin in snaha sta morala prigovarjati, še njegova lastna zgrbljena starka jima je pridala svojo besedo.

On sam tudi ne bi zamenjal gmajne. Vso zimo je cencal... »Ne zamenjam te zemlje, četudi je revna. Tudi arondaciji sem se uprl in tako sem vam obdržal parcelo za Lavo.«

Lava je širok potok, ves obrasel s podvodnimi rastlinami. »Prav, oče«, je rekel sin. »Štirideset let sem star in nisi mi še prepustil posestva. Imej ga!«

Starka je ves večer zgrbljena bolščala v slike svetnikov na steni, ali vtikala glavo med svoje usahle dlani. Bilo je ni niti za malico. Čisto majhna je postala in v postelji, kjer je bil vajen, da smrči in ga miri s svojo potrpežljivo bližino, je jecljala nerazumljive besede.

»Kaj se cmeriš?« je vprašal zakrknjeno.

»Odšel bo v tovarno ali pa v zadrugo za traktorista. Saj je v upravnem odboru...«

»Kako, saj ne zna voziti«, je odvrnil. Starkin glas je stisnil njegove misli v klešče trpljenja.

Drugi dan je rekel sinu: »Zemlja bo tvoja. Takoj bo tvoja.«

»Kot in vse bomo dali v pogodbo,« je dejal sin.

»Ničesar ne bomo dajali v pogodbo. Če naju naženeš, daj...«

»Morda pa bi ne zamenjali gmajne, čeprav bi dobili lepšo parcelo. Gmajna je suha in prazna. Čuj, državno posestvo jo potrebuje in delavski svet je sprejel sklep o zamenjavi, mi pa dobimo orno parcelo. Hmelj bo pognal še letos. A bi obdržali?« Sin je držal razprto roko na prsih in njegov glas je bil za spoznanje bolj grčav.

»Zamenjaj. Jaz ne bom zamenjal.« Ni rekel, da je star. Le molčal je, ker je čutil, da je starec in nič več. Še je šel in je sekal počasi, s premišljenimi kretnjami, mehka drva, da bi pozabljal. Klad ne bi mogel sekati. Tako se je tudi starka umirila in v mestu je bila podpisana predaja posestva na sina.

Nič se ni spremenilo, le gmajno so zamenjali in sin je že pozimi postavil drogove za žico. V zadrugi je dobil žico in jo napeljal ter posadil hmelj na novo parcelo. Starec jo je šel pogledat in je sinu prikimal, da je zamenjava dobra. Kdo bi razkrival srce potem, ko je pristal z dejanjem.

Na to pot v gmajno pa je šel skrivaj. Morda je šel zato, ker ga je tega dne dušilo v pljučih in mu je počasna hoja lajšala dihanje. Ali pa je šel za spomini; tu na obali so bili res živi in so se vrstili kakor pisani odlomki minulega življenja. Ni mislil, kaj bi bil mogel storiti, pa ni storil. Le tako je plavalo po njem, kakor ptice, ki se v jeseni z mlahavimi zamahi peruti poslavljajo v širokem krogu nad vasjo.

Sin si je izgovoril jagned in je bil skrben gospodar. Na državnem posestvu so se dali pametno pomeniti. Ko je starec ta dan šel mimo posestva, je tudi videl nove moderne hmeljske sušilnice, ki so bile od tukaj njegovim očem kakor meglen rdeč premaz. Še niso bile ometane. Mudilo se je preteklo jesen s sušenjem hmelja. Videl je tudi hleve državnega posestva in še se mu je zaiskrila misel, kako lepo je urejen sadovnjak. Celo pohvalno je pomislil na skrbnost in red.

Tu pa mu ni bilo več do takih misli. Vse je šlo h koncu. Nobeno umetno gnojilo ne more poživiti tako izčrpanega telesa. Sedaj so za-

čeli podirati jagned. Videl je od tu, kako se je zamajal visoki vrh sredi neba in kako se je začel lomiti skozi sivo ozračje. Bil pa je že toliko gluh, da ni slišal veselega tuljenja podiralcev. Bili so pač mladi ljudje in srečni, da so opravili tako veliko delo. Treba bo staro truplo, od pastirskih ognjev vse obžgano pri korenu, samo še obžagati in razžagati.

Tistikrat sta se bila ustavila pod jagnedom. Ali ni to skoraj sedaj?

»Ančka, pa bo mir enkrat, ta jagned bom pa pustil za spomin ...« Tako na kratko ji je rekel in zdelo se mu je, da mu lasten glas postaja pojoč in ona je dahnila nekaj, pa je že pozabil, kaj. Kako je zmogel takrat tako nežnost, da jo je poljubil na oči, in ona, da je njegovo roko potegnila pod svojo zmečkano bluzo, na mehko dojko, pod katero je burno trepetalo njeno srce. Nič se nista menila ta dan za ljudi. Še zvečer je šel do njenih staršev, da bi pripravili za njuno poroko ...

Starec se je vračal v svojem zakrpanem, zmečkanem suknjiču in prekratkih hlačah. Iz čevljev, iz visokih delovnih čevljev, so molele cunje, s katerimi je imel povite noge. Da, med vojno, ko so divjali Nemci tu okrog, je nekoč s starko nesel temu fantu, ki je zamenjal gmajno in je bil takrat v partizanih, jesti. Kako sta se pomikala s starko po rosni travi! In oba sta trepetala. Pa so se le srečno našli. Prav pod jagnedom so čepeli in mesec je imel pajčolan, podoben mavrici. V vasi pa so bili takrat Nemci in bi ju bili ustrelili, če ne bi imela sreče, saj je bila jesen in se je daleč videlo po pustih poljih.

Ko je starec prišel do podrtega jagneda, so že odmevali udarci sekir po vejah in žaga je kratila to motovilo. Njemu pa se je pričel majati svet in so se ljudje z drevesom dvigali pa izginjali levo in desno. Zato je šel molče mimo njih, ki so ga pozdravljali in nekaj spraševali. Tam naprej je moral mimo rjovečega buldozerja, ravnajočega zemljišča. Potiskal je pred sabo velik kup zemlje, ruše in grmičja. Tu se je starcu malo poživilo občutje in prek struge je še prišel, čeprav majavo. Še enkrat je videl in zelo jasno; vse to veliko državno posestvo z vsemi novimi poslopji in še enkrat se je obrnil, da bi videl svoj jagned ...

Pa je padel in umrl. Zadela ga je kap.

Vasja Predan:

Ljudje in gledališče

Sentimentalne variacije
na nesentimentalno témo

Še nikoli si nisem zastavil vprašanja, čemu imam rad gledališče. Neštetokrat sem že sedel v zatemnjenem gledališkem avditoriju in trepetal pred začetkom. Da, trepetal: tako kot trepečejo ljudje pred dobrim, starim prijateljem. Kaj res prijateljem? Bolj prav bo: znancem. Prijatelj je zaupljiv in zaupen človek, znanec pa je komaj obraz in stisk roke, nekaj besed in bežno srečanje: nagli dve uri prekramljaš z njim, si ga vrežeš v spomin, če je močan in izrazit, ali ga brž pozabiš, če je krmežljav in voščen. In nič drugače ni z gledališkimi igrami: so takšne, ki jih nosimo s sabo vse življenje, druge spuhtijo, umro v spokojni pozabi, saj so živele komaj dve nagli uri: od trenutka, ko se je žametni gledališki zastor dvignil, do trenutka, ko je padel.

Ali je to že odgovor na vprašanje, čemu imamo radi gledališče?

Kajpada — ni! Še del odgovora ni.

Drugod je treba začeti.

Nekoč mi je učen mož dejal: »Ljubezen našega človeka do gledališča izvira iz resnice, da je domala vsak drugi Slovenec vsaj enkrat v življenju stal na odrskih deskah, ki pomenijo svet!« In je še dodal: »Slovenci smo pravi gledališki narod!«

Zdaj, ko moram odgovoriti na zastavljeno vprašanje in še povedati, kaj je tisto, zaradi česar je vredno ljubiti gledališče, sem se v zadregi spomnil besed učenega moža. V zadregi, pravim. Kajti vprašanje je preprosto in jasno, odgovor pa razsežen, zamotan.

Lahko bi se izmotal tako, da bi začel govoriti, kako je gledališče del tiste lepote, ki ji s skupno oznako pravimo umetnost. Lepota in umetnost pa sta ljudem všeč. Tudi bi lahko navedel znamenite Shakespearove besede iz Hamleta, da mora gledališče življenju držati zrcalo; in ljubiti življenje — ni greh. Nadalje bi lahko modroval, kako junaki odrskih del zmeraj razodevajo človekove slabosti in kreposti, kako nas uče živeti plemenito, uporno življenje, kako nas etično bogatijo, kako odrsko dogajanje zvablja gledalca v vrtinec lepote in ga zbližuje z njo, kako je napredno umetniško gledališče tribuna dejavnega humanizma. Itd., itd.

Vse to bi bile resnice, nabrane iz učenih gledaliških razprav, resnične in pametne. A kljub temu bi ostale samo del odgovora na vprašanje, čemu imamo radi gledališče.

Tisto, da nam je pri srcu zato, ker smo se nekoč sami srečali z njim, je lahko le polovična resnica. Saj je navzlic temu toliko ljudi, ki so v življenju stali na odrskih deskah, a se niso zaljubili vanje. Je že tako, da življenje usmerja ljudi po tisočerih stezah in te gredo pogosto mimo gledališča. Tako nekateri pač pozabijo nanj, drugi spet postanejo njegovi navdušeni častilci. V teh raznorodnih odnosih

do gledališča ni nič tragičnega: je le naravno spoznanje, ki je razumljivo, tako kot je razumljivo, da nekdo raje hodi v kino ko na koncert. Ljudje si pač imajo pravico izbirati tisto obliko lepotnega življenja, ki jim je najbližja.

In vendar ima napredno umetniško gledališče nekatere pomembne prednosti pred ostalimi umetniškimi užitki: živo je, neposredno, dejavno, razumljivo in aktualno.

Pa mi bo kdo ugovarjal, češ, tudi ostala umetniška izrazna sredstva imajo te lastnosti. Res, imajo jih. A nikdar tako združenih, kot v gledališču. Naj se na filmskem traku odvijajo še tako pretresljive zgodbe, naj so cela krdela petošolk zaljubljena v tega ali onega celuloidnega zvezdnika — neposredno, intimno sodoživljanje z odrskimi junaki ostaja zmeraj živo in dejavno. Za to misel govore številne ankete, ki pojasnjujejo, čemu dandanašnji ljudje polnijo gledališke dvorane z večjo vnemo potem, ko so isto delo gledali v kinu, pa naj gre za klasičnega Shakespearovega »Othella« ali na priliko za sodobni Ingev »Piknik«. Pa še en primer: ni dvoma, da so otroci bitja, ki jih najmanj bremeni vsakovrstna navlaka civilizacije in kulture. Če je to res, tedaj ni zmotna misel, da je tudi otroško doživljanje najbolj prvinsko pa neizumetničeno. In nič protislovnega pa tudi čudnega ni, če tedaj ti isti otroci gledajo razkošno, slikovito Disneyevo »Sneguljčico« v kinu z nestrpnim občudovanjem, v gledališču pa kljub manjši paši za oči glasno komentirajo, prigovarjajo in odgovarjajo, pa celo kriče ob replikah junakov iz iste pravljice. Z eno besedo: tam zavzeto doživljajo, tu aktivno žive z dogajanjem.

Ali smo zašli na stranpot s to teoretično primerjavo? Mislim, da ne. Ali imamo zgolj zaradi neposrednega, živega in aktivnega doživljanja radi gledališče? Tudi ne. A gotovo je, da nas je ta stranska stezica že močno primaknila k odgovoru.

Da bi razumeli raznotere lepote gledališke umetnosti, da bi jo vzljubili — nam mora obiskovanje gledaliških predstav postati spodbudno dopolnilo vsakdanjega minevanja. To je kaj preprosta resnica. To je hkrati — prvi pogoj. Saj z drugimi lepotnimi užitki ni nič drugače. Ali lahko občutiš prelesti narave, če si vse dni zakopan v sobo in zidove mestnih ulic? Tudi muziko Bachovih fug ali Hindemithovih sonat boš težko lepo doživel, če se odpraviš v koncertno dvorano dvakrat v življenju. Umišljena ljubezen sama od sebe težko živi. Treba jo je spoznati in vzljubiti.

Vendar mora ob teh splošnih pobudah biti še nekaj več; nekaj navdušujočega, notranjega, samodejavnega in samovzgojnega. Te reči pa se porajajo v vsakem posamezniku kot pisan klobčič stezic, ki vodijo k istemu cilju in namenu.

Moja stezica k občudovanju gledališča je bila preprosta, običajna, dejal bi, vsakdanja.

Še otrok sem se zmeraj rad igral »igre«; zmišljal sem si vsakovrstne »vloge«, jih delil med prijatelje, no, potlej pa smo vsi skupaj imeli »predstavo«. Na skednju, v poletni utici, pod kozolcem. In od tod ni bilo več daleč do »zaresnih« predstav. Bile so pri roki na

številnih ljudskih odrih. Ti odri so pomenili prvi stik z »zaresnim« gledališčem. In po njih so kraljevale tete Pehte, Jurčki, Princeske in pastirčki, Rdeče kapice, pa tudi Rokovnjači in Legionarji, brdavsi, rokomavhi, kraljeviči in tatovi, pa Kralj z Betajnove in zgovorni Matiček z brhko Nežko. Pisana množica junakov, ki je »usodno« spremešala štreno moje drobne otroške domišljije. Trepetal sem s temi junaki, jih naivno posnemal in primerjal med sabo. Ljubil sem dobre in zaničeval hudobne. Tako pač kot vsak otrok.

Ko sem odrasel, je prišlo tisto, kar imam za najpomembnejše v ljubezni do gledališča.

Nikdar nisem pretirano rad požiral knjig. Zmerom sem namreč iskal v slednji knjigi, v vsaki zgodbi in slehernem junaku — sebe. Preprosto sem se primerjal, iskal sorodnosti. Teh sorodnosti pa v knjigah čestokrat ni bilo dovolj. Veliko več in bolj nazornih, otipljivih, sem našel med galerijo gledaliških junakov. Z njimi vred sem vzljubil tisti nedopovedljivi čar, ko te dogajanje na odru prestavi v stotero različnih življenj, ko zažive pred tabo ljudje, polni plemenitosti ali zlobe, ko se krešejo značaji, se rojevajo in propadajo usode. Nekaj skrivnostnega, pa vendar tako resničnega, življenjskega je bilo v teh razkritjih. In spet tisti živi, neposredni, dejavni in aktualni čar, ki ga lahko oživlja edino gledališče.

Takšnih stezic je brez števila. Vsakdo si poišče svojo. In prepričan sem, da vsakdo vzljubi Hamleta tudi zato, ker v njegovi človeški lepoti razkrije svojo, preživlja ob Romeu in Juliji drobec svoje velike ljubezni, hrepeni skupaj z Lepo Vido, ker je človekovo življenje brez hrepenenja oskubljeno in sivo, se veseli Matičkove prešernosti, huduje nad Tartuffovim svetohlinstvom.

Vsakdo med nami, ki ima rad gledališče, bi lahko povedal, zakaj ga ima rad. Zgodb bi bilo brez števila. Cilj pa bi ostal isti. Prav vseeno je, če bi se razkrila zaljubljena petošolka ali zvesti gledališki abonent, učen literarni snob ali upokojena poštarica, utrujeni rudar ali postavni kmetiški fante. Naj jim pomeni razvedrilo, razmišljanje, lepotno uživanje ali kar koli si že bodi — povedali bi, da ga imajo radi.

Zdaj, ko smo pri kraju, moram še povedati tole majhno, zanimivo zgodbico.

Ko sem skušal v to prgišče vrstic ujeti nekaj misli o vprašanju, zakaj imamo radi gledališče, in sem to zamisel razkril dobremu znancu, je ta široko nasmejan zgovorno pripomnil:

»Ljubi človek, ti tveziš o ljubezni do gledališča, krog tebe pa parajo nebo rakete in sateliti, vodikove bombe in vsemirske gondole! Suhoparno je to, dragi prijatelj, zastarelo in dolgočasno. Kaj neki more tvoj neodločni Hamlet proti idolu Jamesu Deanu ali orjaku Marlonu Brandu? Kaj krhka Ofelija proti košati Sofiji Loren in Gini Lolobrigidi? Živimo v atomskem neurju in se klanjamo elektronskim veleumom, ti, golobček, pa se peniš v ljubezni do stare, častitljive boginje Talije. Si se že kdaj vprašal, če bi tvoj nesmrtni Hamlet šel za prostovoljca v vsemirsko raketo in se z njo pognal v vesolje?«

Premišljeval sem o teh divjih besedah in »veleumnih« vprašanjih. Razumel sem jih in si poiskal odgovor tudi nanje. Eno sem vnovič spoznal: naš čas je trd, trmast, neugnan in — čudovit! In prav zato, ker je tak, je vredno, da v njem živi tudi stara, častitljiva boginja Talija.

Bolj ko kdajkoli sem si želel razkriti nekaj neurejenih misli o ljubezni do nje.

Drago Kumer:

Tepežni dan

Naša hiša ni poznala krščanskih navad; bili smo brezbožni, kakor so pač vsi tisti, ki nič nimajo; gospodje so nam pravili, da smo rdeči; a mati je momljala, da so oni prašiči; bila je mati in je že vedela, zakaj. Tudi, kar se oblačenja tiče, ni bilo razlike med petkom in svetkom, imeli smo po eno samo obleko, igral in potepal pa sem se ob delavnikih kot ob nedeljah.

Preden bom pripovedoval o praznikih in o tepežnem dnevu, moram povedati, da smo se preselili. Graščaku smo se čez noč zasmilili; menil je, da ni primerno, da stanujemo med svinjaki in da je nezdravo; a ni bilo nič res, hlevi so bili obokani, a graščak je hotel imeti prostore za žitno shrambo. Preselili smo se pol ure daleč od gradu. Bila je majhna hišica — reklo se ji je »peklarska hiša«. Soba, umazana kuhinja in vežica — to je bilo vse. Stala je na zelo lepem prostoru. Na majhnem gričku, krog in krog pa se je razprostiral smrekov gozd. Zopet smo spravili svojo prtljago na voz in hajd v novo stanovanje. Seveda smo vse lepo pobelili, zribali in očistili. Tudi jaz sem pridno pomagal, sploh sem strašno rad pomagal pri delu. Začeli smo novo življenje. Mati je hodila v grad k svinjam, Zofka je morala v šolo, no, jaz sem bil včasih doma, še večkrat pa sem jo mahnil kam v vas ali pa v grad.

Tiste dni, pred tepežkanjem, je bil tudi skoraj vsak drugi dan praznik. Mati se je jezila; njej je bilo pač vseeno, ona je morala krmiti svinje, naj je bil delavni ali praznični dan. Bila je trda zima in veter je bril. Vse je poledenelo. Govorili so, da je to največji krščanski praznik. Kdor na ta dan dela, pride v pekel in tam ga trgajo hudiči. Drugače je bilo z graščakom; ta za praznike proti svinjaku še pogledal ni; njemu so strežniki nanosili polno mizo svinjskih dobrot.

Takrat sem bil že precejšen. Če se ne motim, sem bil star več kot štiri leta, a pet še ne. Bilo je drugi dan po božiču, s sestro sva sedela za mizo in se pogovarjala.

»Karlek, jutri pa boš šel tepežkat!« je rekla sestra.

»Kaj pa je to?«

»Kaj bi bilo?! Denarce bi lahko zaslužil, to je!«

»Dinarje?«

Napel sem oči in nategnil ušesa.

In sestra je začela: »To gre tako. Iz mekovih šib spleteš korobač...«

A jaz: »Kakšne pa so mekove šibe?«

Sestra: »To so tiste rumene, ki rastejo za vodo in se ne lomijo.«

»A kaj pa je korobač?«

Sestra kar jezna: »Nič ne veš! To je iz šib spletena kita...« In je pokazala na svoje kite.

Zijal sem jo, ona pa je nadaljevala: »No, čakaj! Vzameš korobač in greš od hiše do hiše in tepeš. Vsakogar, na kogar naletiš, natepeš... Tako.«

»Kaj, tepsti? Saj to boli!« sem jo začudeno pogledal.

»Seveda. Toda ne tako, kakor tebe včasih naša mati. Čisto rahlo,« in je pokazala, kako se tepe, in govorila: »Šip, šap, šip, šap, prosim vas, revčki smo pri nas, imate kaj za v kas*?«

Te besede sem potem ponavljal, da sem jih znal na pamet. Sestra pa je začela pripovedovati, koliko denarja bom dobil.

»Boš videl, kaj denarja boš dobil!« je govorila. »Potem si bova kupila bele žemlje in veliko štruco...«

Tudi to sva se domenila, da bova nekaj mami dala. Le, da ji ne bova poprej nič povedala.

Kar pa se je korobača tikalo, ga je imela sestra že spletenega. Rekla mi je, naj zamižim, kar sem tudi storil, in odprl usta, ona pa je potegnila od nekod korobač — imela ga je že spletenega — in začela po meni: »Šip, šap...« Potem pa sem to storil še jaz.

Drugi dan sem vstal zelo zgodaj. Veter je bril, sneg je počasi naletaval. Oblekel sem boljšo obleko, ki je pa tudi že bila precej zakrpana. Mati je že odšla v grad, a Zofka je še vedno hrčala.

Skočil sem po korobač in začel mahati po sestri.

»Šip, šap, šip, šap...«

Nič mi ni zamerila. Naglo je vstala, me pomagala obleči in mi ves čas priganjala:

»Kar hitro pojdi, če ne, ti bodo vse drugi pobrali!«

»Kaj tudi drugi tepežkajo?«

»Vsi taki reveži kot si ti in jaz.«

Veter je bril tako hudo, da me je do kosti stresalo, a jaz sem ves čas na tihem ponavljal: »Šip, šap...«

Že pri prvi hiši sem precej zaslužil. Hiš pa je bilo dosti, le da so bile zelo vsaksebi. Počasi se je zbudil v otroku pohlep po denarju. Mislil sem na žemlje, na štruco... Še na kaj, tudi na to, da bi dal mami.

Kamor sem prišel, povsod so se mi smejali. Dajali so mi denar, svinjino, potice... Pa tudi s pijačo so me nacejali. To je trajalo vse do poldneva, ko tepežkarji zgube svojo pravico. Še eno hišo sem imel pred seboj.

---

* V denarnico.

Vstopil sem in začel kot povsod: šip, šap, šip, šap... V hiši je bilo polno ljudi. Pili so in peli. Obkrožili so me, da sem bil nenadoma kot palček v sredi med njimi. Zmenili so se, da me bodo napojili. Prinesli so velik kozarec, večji od četrt litra, nametali drobiža vanj in ga nalili z vinom. Potem so me poklicali k mizi, mi pokazali denar, bil je precejšen kup, in mi rekli:

»Izpij, pa bo vse tvoje!«

Denar se mi je zasvetil in s tresočo roko sem prijel za kozarec in ga zanesel k ustom. Pil sem in se oddihaval, pri vsakem takem oddihu pa sem poškilil, koliko bo denarja.

»Daj, daj! Kaj čakaš!« so me znova in znova priganjali.

Požiral sem, v glavi pa se mi je začelo vrteti. Postajalo mi je toplo in neznansko srečen sem bil. Videl sem štruce, videl bele žemlje, videl radosten materin obraz. Potem se je začelo vse majati in tudi jaz sem se zamajal. Komaj komaj in s težavo sem stresel denar v žep, postavil kozarec na mizo in rekel zbogom. Vsa hiša je privrela na prag, gledala za mano in govorila:

»Ga že maje! Ga že zanaša!«

»Vrglo ga pa ne bo.«

»Vrag, trdne noge ima.«

Smejali so se, mene pa je zaneslo daleč pod cesto. Zavalil sem se, a na srečo je bilo tam grmovje in me lepo sprejelo v svoje naročje. Počasi sem se skobacal iz grmovja in odracal po kozji stezi dalje...

Kako sem prišel domov, ne vem. Zjutraj sem ležal v postelji in bil sem precej zategel. Zofka je takoj, ko sem prišel nazaj, preštela denar in še tisto popoldne zdrknila v trg po žemlje, štruce in kifeljce, mami pa je kupila židano ruto. Vse to je bilo tisto jutro, ko sem bil še v postelji, na mizi. Dan je bil jasen in sonce je sijalo skozi okno. Tako lepo so se bleščale žemlje, štruce in kifeljčki. Kakšni so bili! Na vrhu pa je bila lepo zložena ruta. Za tisto kopico sreče pa je sedela Zofka in gostolela:

»Karlek, srečo si imel! Poglej, kaj sem nakupila. In še ostalo je...«

»Koliko je ostalo?«

»Petdeset dinarjev!«

Nato sva se na dolgo in široko pogovarjala. Pripovedoval sem ji o vsem, česar sem se spomnil, ona pa mi je povedala, da me je mati poljubila, preden je odšla. Jaz pa sem objel Zofko ter jo poljubil kar naravnost na usta. Potem sva začela mlatiti sladke kifeljce. Še danes se spominjam, kako so bili sladki, saj sem jih sam prislužil.

(Črtica iz avtorjevega dela »Karlekove prigode«.)

Miloš Mikeln:

Zapiski o provincialni kulturi in o kulturi v provinci

Bistvo province je v tem, da ni takih kulturnih vrednot, ki nekaj pomenijo, tudi v merilih »središča«. To velja ne samo v kulturnem pogledu. Najpreprostejši, logični postopek nas torej privede do sklepa: provinca ne bo več provinca, ko bo zmožna in bo znala ustvarjati tudi v splošnem nacionalnem merilu pomembne kulturne vrednote, ko bo po svoji ustvarjalni kulturni moči relativno enakovredna »središču«.

Torej je postopna pot do ukinitve province v postopnem razvijanju in utrjevanju dejavnih kulturnih (ne samo prosvetnih) moči, v ustanavljanju in utrjevanju ustanov s kulturnimi smotri (knjižnic, gledališč, muzejev, galerij, revij itd.).

Namesto diskreditirane »provincialne kulture« resnična kultura!

Ampak — žal — stvar ni samo v tem, da z ne preveč posrečeno besedno igro zamenjamo vrstni red nekaterih besed in rečemo: »Ne več provincialne kulture — resnično kulturo v provinco! Na mesto provincialne kulture stopi kultura v provinci!« Čeprav ta dva stavka nimata zgolj pomena besedne igre — na mesto provincialne kulture naj stopi v provinci kulturna dejavnost, enakovredna tisti v »središču« — se nam zastavlja vrsta vprašanj, izmed katerih sta mogoče najvažnejši dve: ali je taka ukinitev province sploh mogoča, in, ali je smotrna in rentabilna, ali je sploh potrebna in zaželena.

Strasten prosvetni in kulturni fanatik bo brez pomisleka odgovoril: »Prav gotovo je smotrna in rentabilna, potrebna in zaželena, pa tudi mogoča.«

Da bi bila deprovincializacija province zaželena, bo še vsak pritrdil; da bi bila smotrna in potrebna, tudi marsikdo; da bi bila rentabilna — tu bodo ugovori številnejši; o tem, da bi bila mogoča, pa bo podvomil marsikdo, ki prejšnjim štirim postavkam niti ne bi ugovarjal.

Predvsem ne smemo pozabiti: z ustanovitvijo raznih kulturnih ustanov v letih okrog 1950 so bili storjeni prvi koraki na pot k postopni »ukinitvi province« — že skorajda desetletni obstoj teh ustanov je potrdil namen, da začeto pot nadaljujemo. To je z gledišča kulturnega aktivista postavka, ki ima velik pomen, saj prav obstoj teh kulturnih ustanov že predstavlja določeno vztrajnostno silo, ki vsaj delno usmerja kulturni razvoj province v določeno smer.

Mogoče bi nam gledišče, ki sem ga imenoval gledišče kulturnega aktivista in je brez dvoma najprej upoštevanja vredno — pri čemer menim, da je kulturni aktivist kulturni delavec v oblastnih kulturno-prosvetnih organih ali v samih kulturnih ustanovah pokrajinskih središč — tudi sicer lahko pomagalo do jasnejših rezultatov naših razmišljanj.

S tega, praksi najbližjega gledišča, je poglavitna zavora hitrejši deprovincializaciji province pomanjkanje kadrov. Najprej pomanjkanje kadrov nasploh, posebej pa še pomanjkanje kvalitetnih kadrov. Mislim, da je trenutno le malokatera slovenska pokrajinska kulturna ustanova polno zasičena s kadri — s kvalitetnimi kadri. Vendar, kot kažejo izkušnje zadnjih let, se stvari prav v tem pogledu odločno obračajo na bolje. Nekateri napovedujejo celo grozečo nadprodukcijo profesorjev, inženirjev, zdravnikov, gledaliških igralcev — vendar so po mojem take napovedi le preveč optimistične (včasih jih kdo ima tudi za pesimistične; pa ne vem, zakaj naj bi nas bilo strah majčkene — in do večje še dolgo, zelo dolgo ne bo prišlo — nadprodukcije n. pr. profesorjev ali gledaliških igralcev?). V vsakem primeru: kadrov je iz leta v leto več. Torej bo ta, s praktičnega stališča kulturnega aktivista trenutno najaktualnejši problem, v doglednem času odpravljen. S tem pa so tudi možnosti za postopno »ukinitev province« iz leta v leto večje.

Razumljivo, da bo »središče«, v našem primeru Ljubljana, tudi v bodoče ohranilo svojo sredotežno moč. Najboljši kulturni, tehnični, zdravstveni kadri bodo tudi v bodoče odhajali iz province v središče. Tako je tudi prav, kajti če bi hoteli zavirati to naravno selekcijo kadrov za naše najvišje znanstvene, kulturne, tehniške in druge ustanove, bi se to reklo, da hočemo zavirati celoten družbeni razvoj. Tudi le malokdo, ki bi sicer lahko »pobegnil v središče«, ostaja v provinci samo zaradi idealizma, ostaja tu zaradi ekonomske in družbene nuje. In ni vzrokov, da bi temu tudi v bodoče ne bilo tako. Ampak vse to dejstva, da je pomanjkanje kadrov danes že občutno manjše, kot je bilo pred leti in da se nam obeta še naglejši razvoj v tej smeri, ne more spremeniti.

Torej: to, kar je trenutno še ena poglavitnih zavor hitrejši deprovincializaciji province, v bodoče ne grozi več tako odločilno zavirati tega procesa.

O vprašanju, ali je sploh rentabilno lotiti se pospešene »ukinitve province« — oziroma, ali je rentabilno, še nadaljevati pred leti začete napore v tej smeri — je bilo že precej povedanega in zapisanega. Odgovor se glasi: je rentabilno.

S tem še nismo povedali praktičnega recepta za postopno nadomestitev provincialne kulture z resnično kulturo, ki naj bi jo od kulture »središča« ločilo samo to, da sicer ne more doseči — vsaj trajno ne — kvalitete njenih najboljših stvaritev, kvalitetne ravni njenih najbolj reprezentativnih ustanov, ansamblov, da pa je sicer na kvalitetni ravni, ki tudi »središču« ne bi bila v sramoto, da, skratka, ustvarja vrednote, pomembne tudi v nacionalnem merilu. Kajti: če enkrat neka kulturna ustanova v provinci s svojimi ustvaritvami in dosežki pomembno prispeva k splošni nacionalni kulturni tvornosti, potem ni več provincialno-kulturna (v prej razloženem smislu te besede), pa naj dela v še tako provincialnem okolju in vzdušju. Razumljivo je, da mora taka ustanova potem ali odločno vplivati na odmiranje provincialne kulture v svojem okolišu — ali pa pade nazaj

na raven komaj premaganega provincialnega ljubiteljstva. Če se ji zgodi drugo, potem to pač ne pomeni, da so bile sile vztrajnosti močnejše od njenih, da njen padec ni bil subjektivno zakrivljen. Če se je bati tega drugega, če je objektivni družbeni standard še nenaklonjen njenemu obstoju, potem bo lahko ohranila svojo doseženo kvaliteto in se izognila povratku v provincialno kulturno brezsmoterje samo na eni strani z vztrajnim bojem navzven, ki ji bo dajal tudi vzpodbud dovolj, da na drugi strani z nekakšno umetniško »permanentno revolucijo navznoter« ohrani svoj kvalitetni nivo. Edino na ta način bo namreč lahko premagala trenutno še premajhno zasidranost v svojem okolju. To pa terja ostre umetniške discipline, kot je ni zmožen vsak kulturni delavec, umetnik ali umetniški ansambel (prav isto namreč, tako se mi zdi, velja tudi za posameznika). Poznam eno, dve takšni ustanovi v naših provincialnih središčih — in njuna praksa sloni na opisanih načelih.

Po vsem tem, se mi zdi, se prej omenjeni praktični »recept za postopno nadomestitev provincialne kulture z resnično kulturo, pa čeprav v provinci« — ponuja sam od sebe: ustanavljanje, če jih ni, če že obstajajo, pa krepitev kulturnih ustanov, ki se naj — po svojih smotrih ostro ločene od ljudsko prosvetne dejavnosti v svoji propagandni praksi pa tesno povezano z njo — vsaka po svojih subjektivnih močeh trudijo doseči čim višjo k u l t u r n o (in ne prosvetno) raven.

Ali so gledališča, galerije likovnih umetnosti, muzeji, knjižne revije in druge tako imenovane klasične oblike kulturne dejavnosti tudi v naših posebnih razmerah edino primerne oblike kulture?

Misel je drzna. Zaradi tega seveda ni nič manj simptomatična.

Dobri filmi (žal jih vidimo le zelo malo — kljub temu, da vidimo skoraj vse najboljše in da so naši filmski sporedi precej kvalitetnejši od sporedov n. pr. avstrijskih, nemških, italijanskih in drugih kinematografov), kulturne oddaje v radiu, v televiziji, ki počasi prihaja tudi k nam, žepne izdaje klasikov literature, cenene zbirke reprodukcij likovnih umetnin, magnetofonski posnetki glasbenih mojstrovin, zlasti pa film, televizija in radio — ali niso to modernejše, sodobnejše oblike posredovanja kulture? Pa cenejše? Množicam mnogo dostopnejše?

V utopističnih romanih, in danes jih ne pišejo več samo žurnalisti, ampak tudi ugledni umetniki — ni več gledališč, razstav, kulturnih revij. Namesto vsega tega ima vsak tudi najpreprostejši človek v svojem stanovanju tridimenzionalno televizijo, ki pri nekaterih avtorjih obsega samo dve steni, pri drugih pa tudi vse štiri stene in še strop sobe. In na tem ogromnem televizijskem platnu mu v naravni velikosti igrajo »Hamleta« najboljši igralci sveta, pojejo »Cavallerio rusticano« najboljši pevci sveta, na tem platnu lahko, če hoče, gleda izbrane reprodukcije del največjih mojstrov palete, posluša v perfektni tonski izvedbi najimenitnejše glasbene mojstrovine in lahko prisostvuje premieri v Scali ali pa v Metropolitanki.

Seveda: to je utopija. Pa čeprav znanstveno verjetna ali umetniško prepričljiva utopija. Za povprečnega državljana FLRJ in za ogromno večino ljudi na svetu je tudi nekaj mnogo bolj realnega, nekaj jako oprijemljivega — navaden televizijski aparat — danes ta dan utopija.

Zaradi tega tudi nikomur ne pride na misel, da bi razširjanje televizije, filma, radia in žepnih izdaj likovnih reprodukcij smatral za razlog za ukinjanje gledališč ali galerij.

Ampak: tako imenovane klasične oblike kulture močno čutijo konkurenco filma, televizije, radia, žepnih izdaj. Skušajo se od teh sodobnih kulturnih parvenijev naučiti predvsem enega: kako se približati množicam.

Sodobna teorija znanstvenega socializma uči in praksa jo v tem potrjuje, da tudi take dežele, ki niso zavestno usmerjene v ustvarjanje socialističnih družbenih odnosov, sam razvoj vodi v smeri socializma, konkretneje povedano, v smeri brezrazredne družbe. Prek različnih oblik, od državne kontrole proizvodnih sredstev do svojevrstnih form samoupravljanja in soupravljanja proizvodnje in blagovnega prometa po neposrednih proizvajalcih. Torej brezrazredna družba.

Kaj je potem bolj razumljivo kot to, da se pojavljajo tudi težnje po deklasiranju kulture, te v vseh družbenih formacijah strogo razredno omejene družbene dejavnosti? Da poznamo tudi v tako imenovanem kapitalističnem svetu pojave poskusov deklasiranja kulture na najvišjem nivoju od Muzeja modernih umetnosti v New Yorku do Vilarovega Theatre National Populaire? Da ti pojavi sicer nosijo neizbrisen pečat svojega okolja, da pa so kljub temu ponekod hudo radikalni in da so ne glede na to prav gotovo simptomatični.

In še: ali ni simptomatično tudi to, da si je eno naših najprogresivnejših gledališč izbralo za organizacijski vzor prav Vilarov TNP?

Nekateri ljudje pri nas trdijo, da je naša kultura pravzaprav že od nekdaj deklasirana. Da tja do prejšnjega stoletja kulture sploh nismo imeli, odtlej pa da je deklasiran poglavitni njen ustvarjalec in uživalec — slovenski intelektualec — in torej tudi kultura sama.

Ne bi se hotel spuščati v to »razredno pravdo«, vendar mislim, da naslednji tezi ne bo nihče ugovarjal: naj je naša kultura deklasirana ali ne — delavski razred je prav gotovo ni užival kot tudi drugod po svetu ne. (Iz tega praktičnega dejstva bi se najbrž dalo izpeljati tudi teoretičen dokaz, da naša kultura ni bila deklasirana in še danes v nekem smislu ni; ampak to ni namen pričujočih zapiskov.)

S tem, da je vzel oblast v svoje roke, pa je delavski razred pri nas »prevzel« tudi kulturo; z drugimi besedami: vzel jo je v svojo službo, kot so jo prej imeli v svoji službi izkoriščevalski razredi.

Vendar nas tako površno polteoretiziranje ne bo pripeljalo do zaželenega smotra. Zato poskusimo stvar razjasniti v čim bolj preprostih besedah:

Delavski razred je dobesedno vzel kulturo zase. Delavci, ki sedijo v okrajnih in republiških zborih, odločajo o ustanavljanju in ukinjanju kulturnih ustanov, o njihovih proračunih, o umetniških dodatkih kulturnikov, ki delajo v teh ustanovah. Mnogo bolj kot v središču občutimo to dejstvo v provinci. Ampak delavci kažejo tudi nekakšno neugodje nad kulturo. Delno jim je celo zoprna, ker je še pred leti bila sestavni del življenja njihovih izkoriščevalcev, ker je bila eden izmed faktorjev, ki so izkoriščevalce napravljali »večvredne«, jih usposabljali za vladanje, za oblast, torej za izkoriščanje. Pa ni zoprna kultura delavcu samo zaradi tega. Zoprna mu je tudi zaradi svojega »zunanjega videza«; ker moraš za v gledališče obleči črno obleko, za v kino pa je ni treba, ker se moraš v galeriji »fino« obnašati, tega pa delavec ne zna, ker ga nihče ni učil in mu tudi ni bilo potrebno, skratka, ker je kultura še vedno »po starem napravljena«. Mimo tega občuti delavec do kulture tudi nekakšno nezaupanje; še včeraj so jo imeli v rokah izkoriščevalci — ali ji morem zaupati, ko je gotovo ohranila marsikaj njihovega, ko se ji gotovo marsikdaj celo toži po njih, po črnih frakih in belih rokavicah?

Tudi to neugodje nad kulturo in nezaupanje do kulture občutijo provincialne kulturne ustanove mnogo bolj kot kulturne ustanove v središču, ki v glavnem rabijo intelektualnemu občinstvu.

Prav zaradi tega pa stojijo kulturne ustanove v provinci v prvi bojni črti »na fronti osvajanja kulture po delavskem razredu«. V procesu popolnega deklasiranja in ponovnega reklasiranja kulture (osvojitve kulture s strani delavskega razreda) bodo odigrale pionirsko vlogo v tem procesu zaradi objektivne nuje daleč pred kulturnimi ustanovami središča, katerih njihovo intelektualno občinstvo ne sili v nenehno iskanje novih možnosti za boljši stik z množico neposrednih proizvajalcev.

Najnaprednejši del delavstva se zaveda, da si delavski razred m o r a osvojiti kulturo, če hoče obdržati oblast v svojih rokah, če hoče, da bo njegovo vladanje kvalitetno, sposobno napredka, razvoja na boljše. Vlada namreč lahko samo tisti, prvi je lahko samo tisti, ki je tudi najboljši — če ni tak, ga razvoj odplavi in postavi na njegovo mesto boljšega. Prvi in najboljši pa je lahko samo tisti, ki si vzame zase vse najboljše, kar človeški rod premore; in fundamentalno vseh človeških dobrin je spoznanje sveta in življenja, je znanost in kultura. Znanost in kulturo so si prilastili še vsi vladajoči razredi v zgodovini — drug drugemu so si jo trgali iz rok, meščan fevdalcu, proletarec meščanu. V času renesanse in še dolgo po njej je bila predstava o meščanu, ki živi sredi nakopičenih kulturnih dobrin — dotlej so bile fevdalna lastnina — kot njihov lastnik in uživalec, smešna za vsakogar, razen za tisti najbolj osveščeni del meščanstva, ki se je zavedal, da ga bo edino obvladanje teh dobrin trajno usposobilo za vladanje. Danes lahko n. pr. prominenten pesnik ali filozof postavi »von« pred svoje ime — pa bomo kljub temu vsi vedeli, da je popoln, čistokrven meščan.

Zato tudi danes predstava o delavcu kot edinem lastniku in uživalcu kulturnih dobrin, nakopičenih v tisočletnem razvoju, za osveščeni del delavskega razreda ni utopija. Ni utopija.

Ker pa so delavci — v smislu, ki ga ima ta pojem danes pri nas, pa ne samo pri nas — v ogromni, praktično popolni večini, se to pravi, da morajo vsi imeti zase najboljše, saj je smoter razvoja v brezrazredno družbo tak, da so vsi sposobni vladanja, upravljanja. S kratko parolo: kultura za vse.

Mogoče bo kdo očital gornjim odstavkom teh neurejenih zapiskov, da so utopični. Njihovemu avtorju niso taki. Ampak ne glede na to nam bo koristilo, če se spet povrnemo k praktičnemu gledišču kulturnega aktivista, ki nam je že enkrat pomagalo do konkretno kulturno-političnih »receptov«.

S tega gledišča je praktični sklep gornjih kratkih razmišljanj dvojen:

če ne ustvarimo možnosti, da vsi dobijo zase najboljše (najboljše — spoznanje sveta in človeka — kultura), da torej vse usposobimo za vladanje (ali z bolj aktualno besedo: za upravljanje), bodo še naprej gospodarili ne vsi, ampak tisti razred (ali sloj ali kakor koli že), ki ima to najboljše v rokah; v našem konkretnem primeru se bo torej razvil nov vladajoči razred delavske avantgarde, ki je v prehodnem obdobju prevzela oblast (s perspektivo, da zavestno usposablja slehernega delovnega človeka za upravljanje) in smoter proletarske revolucije, brezrazredna družba, se je spet odmaknil daleč v negotovo prihodnost, dlje, kot je bil prej;

če pa ustvarjamo te možnosti z vso skrbjo in z vsemi razpoložljivimi sredstvi, potem je praktični način njihovega ustvarjanja edino ta: ohranitev vseh meščanskih kulturnih institucij (pa čeprav jih delavstvo ne uporablja v zaželeni meri) in njihova usmeritev v čim aktivnejše iskanje stika z jutrišnjim potrošnikom kulture, to je prevladujočo množico — na drugi strani pa vsestransko razvijanje elementarnih prosvetnih institucij, ki so vmesna stopnja na poti do popolne osvojitve kulture po delavskem razredu (z opombo, da mora biti delo teh prosvetnih institucij mnogo živahnejše kot v kapitalističnem sistemu, pa tudi mnogo uspešnejše, torej deležno večje podpore kot danes pri nas).

Malce patetično, a vendar brez pretiravanja: razvijanje kulture in prosvete je odločilnega pomena, če hočemo ohraniti pridobitve revolucije in se še nadalje gibati k njenemu končnemu smotru, če nočemo, da s tem, ker nudimo kulturo samo nekaterim, ustvarjamo tla za nastajanje novega vladajočega razreda (ob nekultivirani večini se kultivirana manjšina sčasoma mora razviti v nov razred), ali pa da se razvijamo v smeri manj (Združene države) ali bolj (Sovjetska zveza) totalitarne tehnokracije.

Mogoče bi ta ali oni zagrenjeni kulturnik zavrnil pričujoča razmišljanja: »Poglejte, kako si kopljemo sami svoj grob! Poglejte, kako si kultura sama išče novega gospodarja, kako se vsiljuje novemu vladajočemu!«

Tudi za take bi se našel odgovor:

vselej doslej v zgodovini je bila kultura last vladajočih. Ampak, ko bodo enkrat vladajoči vsi, bo last vseh. Zato ne bo služila nikomur več, ampak bo enakopravna panoga družbenega življenja. Mogoče, najbrž bo najpomembnejša panoga družbenega življenja. Ker edino kultura ob pravih družbenih pogojih — in v brezrazredni družbi lahko najde take pogoje — pripelje človeka vzporedno z njegovo materialno osvoboditvijo tudi do duhovne osvoboditve: notranje uravnovešenosti, notranje svobode pred samim seboj.

Drzna sanja. Predrzna sanja. Tudi preveč drzna?

Ne vem. Zdi se mi, da ne. Ampak kljub temu naj ostane ta odstavek samo intermezzo. Pa ne sanjaški intermezzo, kajti naš smoter je še vedno brezrazredna družba — ali ne? — kljub temu, da smo po prvem porevolucijskem patosu vsi skupaj malce trdo pristali na tleh in ugotovili, da ta brezrazredna družba ne čaka že za prihodnjim ovinkom.

Drago Predan:

Risto Savin - naš veliki skladatelj

Savinjska dolina se ponaša z mnogimi imeni velikih mož, med katere prištevamo na prvem mestu skladatelja Rista Savina. Glede na to, da smo tik pred stoletnico njegovega rojstva, je prav, da v naslednjem prikažemo rojakom njegov življenjski in ustvarjalni lik.

Risto Savin — Friderik Širca se je rodil 11. junija 1859 kot šesti otrok Ernesta in Barbare, rojene Žuža, v Žalcu, v hiši št. 6, ki je ena najstarejših trških hiš, saj nosi na polkrožnem portalu letnico 1669. Hiša je gosposka in je arhitektonsko le malo podobnih v dolini. Osnovno šolo je obiskoval skladatelj v Žalcu in Celju. Kje je končal srednjo šolo, ni zanesljivo ugotovljeno.

Prve glasbene nauke mu je dajal upokojeni učitelj Mihael Vučnik kar doma v Žalcu. Kot dijak je rad prepeval na koru in se še rajši učil klavirja, kar vse kaže na njegovo glasbeno nadarjenost. Z devetnajstim letom je vstopil kot prostovoljec v topniški polk v Gradcu, kjer se je začela njegova uspešna vojaška kariera. Kot artilerijski oficir je služil potem nekaj let v Osijeku, nakar se je vpisal v višjo topniško šolo na Dunaju. Tu je imel dovolj priložnosti, da se je podrobneje seznanil z glasbenim življenjem, saj je bil Dunaj še vedno evropsko glasbeno središče. Po absolutoriju navedene šole je služboval v Banja Luki in Sarajevu, kjer se je začel resneje glasbeno udejstvovati. Sodeloval je kot spremljevalec na klavirju in kot pevec. Tu si je tudi nadel psevdonim R i s t o S a v i n. Ime Risto je povzeto iz Bosne (Nemara iz Bolgarije), kjer je veliko Hristov, priimek Savin pa se nanaša na njegovo poreklo iz Savinjske doline. V Bosni se je

tudi seznanil s srbsko narodno pesmijo in s tamošnjo folkloro, kar je kasneje koristno uporabljal pri svojem skadateljskem delu.

Leta 1888 sta mu umrla oče in mati. Posebno hudo ga je prizadela materina smrt. Zaradi tega so ga na lastno prošnjo premestili v Prago, v središče takratnega glasbenega življenja v deželi, saj sta tukaj živela in delala velika češka skladatelja Smetana in Dvořak. Razen tega pa je bila Praga središče češkega in slovanskega narodnostnega gibanja, kar je vse vplivalo na kasnejšo skladateljsko dejavnost Rista Savina.

Ko je bil leta 1891 premeščen spet na Dunaj, se pravzaprav šele začenja Savinov skladateljski razvoj. Za tak razvoj je kajpada bilo na Dunaju dovolj pogojev. Mimo dejstva, da se je tu seznanil z mnogimi uglednimi glasbeniki, da je lahko na Dunaju prisostvoval neštetim najkvalitetnejšim koncertom in opernim predstavam, se je tu lotil tudi privatnega študija v kompozicijski šoli.

Tako glasbeno-teoretično oborožen je bil drugič premeščen v Prago, nato v Dunajsko Novo mesto, zatem pa tretjič v Prago. Tu sta močno vplivala nanj in na njegovo glasbeno ustvarjanje slavna češka mojstra Smetana in Dvořak. V Pragi se je izpopolnjeval tudi v instrumentaciji.

Iz Prage je odšel v Varaždin, kjer se je podrobno seznanil s hrvatsko folkloro. Tu so nastali njegovi prvi samospevi, pa tudi na opero je začel misliti. Leta 1907 je skomponiral prvo svojo opero »Lepa Vida«, ki so jo dve leti zatem že igrali v ljubljanskem deželskem gledališču.

Iz Varaždina je bil premeščen v Vojvodino, kjer se je najdlje zadrževal v Beli Crkvi, odkoder pa se je po štirih letih preselil v Budimpešto, ki je bila takisto kot Dunaj in Praga središče glasbenega življenja v Avstro-Ogrski. Prva svetovna vojna, ki ga je tu zatekla, ga je za nekaj let odtrgala od skladateljskega snovanja.

Na pragu konca prve svetovne vojne je bil povišan v generalnega majorja, s čimer zaključuje svojo vojaško kariero, začenja pa popol-



Savinova rojstna hiša

noma nov način življenja, pa tudi glasbenega udejstvovanja. Nastanil se je v svojem rojstnem kraju, v lepi domačiji v Žalcu. Tu se začenja njegov tretji skladateljski vzpon, ki traja nekako do leta 1924. V tem času nastanejo njegovi samospevi, njegova druga opera »Gosposvetski sen«, balet »Čajna punčka« in opera »Matija Gubec«.

Leta 1929 se je preselil na ženino domačijo v Ptuj, kjer se je z velikim uspehom lotil komponiranja mladinskih zborov. Dobo oku-



Skladatelj Friderik Širca — Risto Savin

pacije je preživljal skupno s svojimi rojaki spet v Žalcu, pri čemer se ni nikdar odtujil svojemu narodu, h kateremu se je vselej s ponosom prišteval. Te svoje neomajne privrženosti k slovenstvu in nemara še bolj k slovanstvu se ni bal javno manifestirati tudi tedaj ne, ko je kot višji avstro-ogrski oficir uglasbil leta 1902. za moški zbor znano Aškerčevo pesnitev »Mi vstajamo«. Dr. Dragotin Cvetko ocenjuje ta dogodek v Savinovi biografiji takole: »Mi vstajamo, opus 17 št. 1, je namreč zbor, komponiran na tekst znamenite programatične Aškerčeve pesnitve, v kateri pesnik preroško napoveduje vstajenje in zmagovit pohod Slovanov«.

V osvobodilnem gibanju sicer zavoljo visoke starosti ni sodeloval, vendar je »pozorno spremljal vojne dogodke in slovensko osvobodilno gibanje, kar tudi zdaj značilno prikazuje njegovo napredno in zavedno slovensko usmerjenost«. In dalje: »Da je bil tesno povezan s slovensko in posebej z osvobodilno mislijo, pa kaže zanimiv dokument iz njegove zapuščine. V tej je namreč zbor, ki nosi naziv U boj opus 41. Na rokopisu je zapisano, da ga je skladatelj napisal leta 1942, torej v

času, ko konec vojne še ni bil videti blizu in ko so bili le zavedni Slovenci prepričani v zmago slovenskega osvobodilnega gibanja. K omenjenemu nazivu je še pripisano, da je to partizanska koračnica za moški zbor in male bobne« (Dr. Dragotin Cvetko: Risto Savin str. 166).

Po osvoboditvi je napisal Risto Savin več kvalitetnih mladinskih zborov predvsem na besedilo Otona Župančiča. Kljub visoki starosti ni nehal snovati in bi bil še in še ustvarjal, da mu ni smrt dne 15. decembra 1948 na pragu njegove devetdesetletnice prestrigla niti bogatega in plodonosnega življenja.

LITERATURA IN VIRI

Dr. Dragotin Cvetko: Risto Savin.
Bogomil Gerlanc: Risto Savin (Gledališki list, Celje, 1948-49 št. 2).

Ludvik Zepič:

Kratek pregled stvaritev skladatelja Rista Savina

Med kulturnimi ustvarjalci, ki jih je Savinjska dolina dala našemu slovstvu, slovi kot izrazita osebnost na glasbenem polju skladatelj Friderik Širca, z umetniškim imenom RISTO SAVIN. Njegov rojstni kraj Žalec, od nekdaj trdna, napredna politična trdnjava, je dala tudi njemu in njegovi umetnosti značilne poteze krepkega, narodno zavednega, ponosnega, a tudi blagega značaja, vnetega za vse, kar je v življenju lepega in dobrega za človeško srce in zdrav človeški razum.

Risto Savin je popisal svoje skladbe sam v »Seznamu kompozicij Rista Savina«, kjer je navedenega vsega skupaj 46 glasbenih del ali opusov, od katerih vsaka številka zase pomeni ali posamezno skladbo večjega obsega n. pr. opero, ali pa je več krajših skladb združenih pod eno številko opusa, n. pr. »Tri Aškerčeve balade«.

Če skladbe tega seznama razvrstimo po glasbenih oblikah vokalnega in instrumentalnega skladanja, so v njem popisana tale dela:

I. Štiri opere:

Poslednja straža (enodejanka) ,
Lepa Vida,
Gosposvetski sen,
Matija Gubec.

Dva baleta: Plesna legendica in Čajna punčka.

Med odrskimi deli ima v »Seznamu« svojo številko tudi scenična glasba k igri Henrik VIII., ki pa je ostala v osnutku še neizdelana.

II. Šest orkestralnih skladb.

III. Sedem komornih skladb.

IV. 23 samospevov s spremljevanjem klavirja.

V. 45 zborovskih skladb brez spremljave in s klavirjem, in sicer:
19 mladinskih zborov,
16 mešanih zborov,
10 moških zborov.

VI. Pet klavirskih skladb.

Razen teh v »Seznamu« navedenih skladb je znanih in ohranjenih še 29 drugih skladb, ki jih pa ni uvrstil med opuse svojega »Seznama«, verjetno zato ne, ker jih s svojega strogo avtokritičnega stališča morda ni smatral za dovolj važne, da bi opozarjal nanje.

To bi bil sumaričen pregled Savinovih skladb, ki so deloma že objavljene v tisku, deloma neobjavljene in shranjene v rokopisu pod varstvom njegove vdove gospe Olge Širceve v Žalcu.

V naslednjem podajamo še pregled tistih Savinovih skladb, ki so do danes že izšle v tisku bodisi v posebnih edicijah ali pa v drugih publikacijah in zbirkah med drugimi avtorji:

a) v posebnih izdajah so izšle (po abecednem redu naslovov):

1. Dva intermezza za violino in klavir;
2. Dva otroška zbora s klavirjem (Župančič: Pastirci in Kroparji);
3. Lepa Vida, opera, klavirski izvleček s petjem;
4. Pavliha na potovanju, klavir;
5. Pet mladinskih zborov, brez spremljave, op. 40;
6. Pet mladinskih zborov, brez spremljave, na Župančičeva besedila;
7. Pet pesmi na Župančičeva besedila za glas in klavir (1. izdaja);
8. Rondo za klavir;
9. Samospevi (glas in klavir), 5 zvezkov:
   I. Tri balade in Zimska idila (A. Aškerc),
   II. Pet pesmi na Župančičeva besedila in Skala v Savinji (A. Aškerc),
   III. Tri pesmi O. Župančiča in Predsmrtnica I (S. Gregorčič),
   IV. Dušanov prolog iz opere »Gosposvetski sen«,
   Joškov monolog iz opere »Matija Gubec«,
   Balada Vide iz opere »Lepa Vida«,
   V. Kaj bi te vprašal? (A. Aškerc),
   Tone sonce (S. Gregorčič, Predsmrtnica II),
   Čarne tvoje so oči (Cv. Golar),
   Maskerada (F. Onič),
10. Sedem klavirskih skladb (ponatis iz Novih akordov);
11. Sonata za violončelo in klavir;
12. Štiri skladbe za violino in klavir;
13. Tri Aškerčeve balade za glas in klavir (1. izdaja);
14. Tri pesmi Otona Župančiča (1. izdaja);
15. Trio g-mol (violina, violončelo in klavir);
16. Valse des fleurs, klavir, iz opere »Lepa Vida«;
17. Vokalna suita, mešani zbor, solo in klavir;
18. Zimska idila, glas in klavir, (A. Aškerc), (1. izdaja);

b) v drugih publikacijah, in sicer:

1. v »Novih akordih«:
   Sedem klavirskih skladb: Sarabanda, Etude, Barkarola, List v album, Narodna, Večerna, Romanca;
   Skala v Savinji, glas in klavir;
   Tri pesmi potujočega tovariša: Zori rumena rž, Nočni stražnik, Tehtni vzrok, moški zbori (v prevodu A. Aškerca);
2. v pesmarici »Lira« (O. Druzovič):
   Kosa (A. Aškerc), moški zbor;
3. v »Pevčevi pesmarici«:
   Barčica, mešani zbor, Tam nad jezerom, mešani zbor in klavir;
4. v »Zborih«: Stalan sam tvoj, mešani zbor;
5. v zbirki Mariborske pevske župe:
   Zeleni se gaj, mešani zbor;
6. v »Naših zborih«:
   Lahko noč (D. Gorinšek), mladinski zbor,
   Maj (D. Gorinšek), mladinski zbor,
   Mi vstajamo (A. Aškerc), moški zbor,
   Pust, pust (T. Gaspari), mladinski zbor,
   Stalan sam tvoj (narod.), mešani zbor,
   Tam nad jezerom (narod.), mešani zbor in klavir,
   Trobentice (D. Gorinšek), mladinski zbor,
   V boj! moški zbor,
   Vihra, mladinski zbor,
   Zori rumena rž (prev. A. Aškerc), moški zbor,
7. v zbirki »Jugoslavenska solo-pjesma«:
   Ljubica, zdaj je dan (O. Župančič) glas in klavir.

V tisku imamo tudi libreto za opero »Gosposvetski sen« in scenarij za »Plesno legendico«.

Za bodočnost čakajo tiska zlasti še Savinove orkestralne skladbe in opere.

V njegovem »Seznamu« ni razvidno Savinovo pisateljsko udejstvovanje, namreč, da je libreta za opere »Matija Gubec« in »Gosposvetski sen« spisal sam, da je sam sestavil scenarij za »Plesno legendico« in za »Čajno punčko« (za balet »Čajna punčka« je vsebinska podlaga od njega samega spisana noveleta enakega naslova). Velika stvaritev Rista Savina je končno še njegova zgodovinska gledališka igra »Pegam« v petih dejanjih iz zgodovine Celjskih grofov po njihovem zatonu. Po njegovem lastnem zatrdilu bi bil skomponiral tudi to opero, njegove stvariteljske moči še dolgo ne bi bile izčrpane, toda moral je umolkniti pred krutim udarcem neizprosne smrti.

Rajko Vrečer:

Ferdo Kočevar - Žavčanin

Ob osemdesetletnici smrti žalskega rojaka in publicista Ferda Kočevarja se spominjamo moža, ki zasluži, da širša javnost spozna njegovo kulturno delovanje za slovenski in tudi sosedni hrvatski narod.

Ferdo Kočevar je bil rojen 8. aprila 1833 v Žalcu. Njegov oče je bil krznar. Mladi Ferdo je obiskoval domačo ljudsko šolo, od leta 1845 do 1850 pa celjsko gimnazijo, nakar se je vpisal na medicinsko fakulteto dunajske univerze.



Ferdo Kočevar — Žavčanin

Ker mu gmotna sredstva niso dopuščala, da bi študije nadaljeval, jo je iz Dunaja kar peš ubral preko Ogrske v Zagreb, kjer je dobival adjutum pri državnem računovodstvu, gmotno pa ga je podpirala njegova teta, ki je bila krčmarica »Pri Matevžu«.

Že kot dijak se je Kočevar navduševal za razcvet svojega naroda. Kmalu se je uvrstil med sotrudnike ljubljanskih »Novic«. Prvenec njegovega dopisovanja je bila črtica »Vipota«[1]. Urednik mu je zanjo izrazil laskavo priznanje z naslednjimi besedami: »Vaša prijazna ponudba nabirati in razodevati mnogo podobnih črtic nam je draga: prosim lepo, pošljite večkrat kaj.« Na ta način so dobile »Novice« v Kočevarju stalnega sodelavca, ki se je podpisoval s psevdonimom »Žavčanin«.

1. Vipota je gora pri Celju; od tod rodbinsko ime Vipotnik.

Zelo se je zanimal za Vrazovo zbirko narodnih pesmi, ki jih je tudi objavljal. Predlagal je upravi »Slovenske Matice«, da bi nabirala in objavljala narodno blago.

Glede na to, da je čutil v sebi sposobnosti, napisati kako večje delo, se je lotil povesti o Teharskih plemičih. Z vso intenzivnostjo se je lotil dela in je leta 1859 napisal knjigo »Mlinarjev Janez ali oplemenitenje Teharčanov«.

Nekako ob istem času je književnik in kritik Fran Levstik načel vprašanje kulturne kritike na Slovenskem, češ da je Slovencem potrebna stvarna kritika. Prva njegova »žrtev« je bil pisatelj Hicinger, takoj za njim pa tudi naš Kočevar. Oba si je dobro privoščil in ju temeljito »zdelal«.

Ker je bila njegova povest o Teharčanih napisana v štajersko-hrvatskem narečju in je zavoljo tega jezikovno šepala, se je tudi pisatelj Valjavec v »Slovenskem Glasniku« zganil ter mu očital:

»Kar le moreš tu in tam ukrasti,
pa za svoje za semenj posadi«.

Kočevar se je v posebnem komentarju sicer krepko branil, vendar odgovora kritikom ni sprejel niti »Slovenski Glasnik«, pa tudi »Novice« ne. Neupravičene očitke je Kočevar ovrgel šele leto dni kasneje v »Narodnih novinah«, ki so izhajale v Zagrebu. Nekoliko zagrenjen zaradi preostrih kritik je začel Kočevar dopisovati v celovškega »Slovenca« in v mariborskega »Gospodarja«.

Ko je začel leta 1868 izhajati v Mariboru »Slovenski narod«, je bil Kočevar njegov zvesti sotrudnik do svoje obolelosti leta 1875.

Leta 1870 je Mohorjeva družba v Celovcu objavila dva njegova krajša sestavka o gospodarstvu. Dve leti kasneje je izdala ista družba med svojimi rednimi izdajami Kočevarjevo knjigo »Kupčija in obrtnija« (denar in blago). Ocenjevalec knjige je zapisal: »Take knjige še doslej Slovenci niso imeli, z dobro vestjo se priporoča udom z željo, da najde pot do vsake slovenske hiše«.

Lepo je znal opisati značaje slovenskega in hrvatskega človeka v črticah »Butelj Matevž«. »Hrvaški Kartež« je poudarjal potrebo uvajanja slovenščine v urade, šole in cerkve, v družabno življenje in drugam.

Ko se je leta 1867 začela širiti madžarščina tudi na Hrvatskem, se je Kočevar nameraval preseliti v Ljubljano. V ta namen je vložil pri ljubljanskem županu Costi prošnjo v slovenščini, na katero pa je prejel odgovor v nemščini. Kočevarja je to dejstvo tako prizadelo in užalilo, da je začel v »Slovenskem gospodarju« udrihati po prvakih. Ker med »starimi« ni več našel zaupanja in poštenja, se je pridružil »mladim«.

Kočevar je bil tudi izvrsten agitator, zlasti če je šlo za narodne koristi. Čeprav je bilo v tistih časih za uradnika zelo tvegano, če se je, denimo, aktivno udeležil volilne agitacije, je Kočevarjeva osebna agitacija pripomogla, da je bil v tretjem zagrebškem okraju izvoljen opozicijski kandidat Matija Mrazović, nasprotnik bana Raucha, ki je moral na njegov odločni pritisk odstopiti. Kakor vsi narodnozavedni

Slovenci je bil tudi Kočevar v Rauchovi dobi večkrat zapostavljen. Zadoščenje je dobil šele pod banom Mažuraničem, ko je napredoval do računskega revidenta.

Dalj časa je opravljal računovodske posle pri Jugoslovanski akademiji znanosti in umetnosti, pa tudi pri univerzi v Zagrebu.

Rad je podpiral slovenske dijake, zlasti revnejše, ki so študirali na zagrebški univerzi. Ves srečen je bil v družbi slovenskih študentov, ki so radi prepevali slovenske pesmi; zlasti pa mu je bil pri srcu slovenski vokalni kvartet. Kadar je slišal Matevža Trnovca na promenadi po fantovsko zavriskati, je imel Kočevar občutek, da je doma v Savinjski dolini.

Leta 1875. je začel Ferdo Kočevar duševno hirati. Na zdravnikov nasvet se je napotil na Gorenjsko, kjer bi se mu naj na svežem gorskem zraku povrnilo zdravje. Toda bilo je prepozno. Zaradi živčne oslabelosti se mu je omračil um in ga je popolne blaznosti rešila dne 11. oktobra 1878 v Feldhofu pri Gradcu le še smrt.

V rokopisu je zapustil etimološko razpravo v nemškem jeziku. V predgovoru k tej razpravi omenja, da je o istem problemu pisal v slovenščini že leta 1870. Verjetno mu je to delo tudi zrahljalo zdravje.

Njegova ljudska povest o Mlinarjevem Janezu je izšla v jezikovno popravljeni obliki leta 1893 v Hribarjevi tiskarni v Celju. Kasneje je bila povest tudi dramatizirana in igrana na raznih amaterskih odrih (v Žalcu dne 6. oktobra 1946).

Kočevarjeva otroka Slavo in Ferda je po bratovi smrti vzela k sebi in ju vzgojila njegova sestra Neža, ki je bila šivilja v Celju.

Zelo naobražena Slava je znala več tujih jezikov in je živela v službi premožnih turških družin v Carigradu, sin Ferdo pa je postal oficir. Njuna usoda pa mi danes ni več znana.

Viri:
Bivša šolska knjižnica v Žalcu
Članek Ivana Malgaja v »Jutru«
Osebno znanstvo

Stane Terčak:

Spodnja Savinjska dolina v boju za boljšo bodočnost

(Kratek pregled ilegalnega dela v bivši Jugoslaviji in v času NOB)

Spodnja Savinjska dolina (celotna žalska občina) zavzema eno najvidnejših mest med vsemi pokrajinami bivše Spodnje Štajerske v boju za narodnostne pravice Slovencev v drugi polovici dvajsetega stoletja kakor tudi v našem boju za osvoboditev v času okupacije 1941—1945.

Že v dobi, ko si je nemški imperializem prek slovenskega ozemlja gradil most k Jadranu, so predeli Savinjske doline ostali trdni in so vzdržali vso težo tujega pritiska. Celje s svojim gospodarskim vplivom in premočnim nemškim kapitalom (tovarna Westen, nemški veletrgovci, posojilnice) s preseljenim uradniškim aparatom, ki je služil potujčevalnim težnjam Graza, Dunaja in Berlina, ob vseh svojih političnih vplivih z nobenimi sredstvi ni moglo omajati nacionalne morale zavednih Savinjčanov.

Gospodarsko močna in narodno zavedna dolina je proti nemškemu gospodarskemu in političnemu navalu nastopala strnjeno. V drugi polovici prejšnjega stoletja in kasneje, v letih najhujšega raznarodovalnega pritiska je bil v slovenski govorici in besedi Slovenec vsebovan že ves narodni program. V tem času je trg Žalec s svojim zaledjem kot središčem doline imel vodilno vlogo in bil določen za eno največjih manifestacij v dobi narodnega prebujenja — v dobi taborov.

V razdobju med prvo in drugo svetovno vojno je bilo progresivno kulturno in politično udejstvovanje delavskih množic, usmerjeno po ilegalnem delu Partije, posebno v delavskih središčih, kljub nenehnemu zatiranju vseh bivših režimov v državi, ena izmed najmočnejših gibalnih sil v našem delovnem ljudstvu. V zadnjih letih pred nemško okupacijo je bilo vse to delo usmerjeno proti fašizmu, ki je pohlepno stegal roke po naši zemlji in pripravljal drugo svetovno vojno.

Doba po prvi svetovni vojni ima že po vseh večjih delavskih središčih pečat posebne delavsko-kulturne vsebine v organizacijah Svobode in po njenem razpustu l. 1933 v novo ustanovljeni Vzajemnosti. Kmečka mladina se prične prebujati v Zvezi kmečkih fantov in deklet. Iz teh organizacij raste nova miselnost, ki doseže pod idejnim vodstvom Partije svoj veliki vzpon, daje smer in ton delavskemu, kulturnemu in političnemu delu in ga bogati z dragoceno vsebino.

Na drugi strani pa je tradicija, oživljena v dobi čitalnic in taborov, ves čas klila v zavesti savinjskih ljudi in jih združevala v enotnih naporih v boju proti gospodarski odvisnosti od tujstva. Vsa dolina je ves čas narodnih bojev — z izjemo redkih plačancev — narodno zavedna tudi ostala.

Nikjer v vsem celjskem okraju in najbrž na vsem bivšem Spodnjem Štajerskem ni prišlo do tako spontane povezave med delavci in

kmeti kakor v Spodnji Savinjski dolini. Stavka tekstilnih delavcev l. 1936 v Preboldu je to povezavo še utrdila. V času stavke je večina okoliških kmetov, ki so bili kakorkoli povezani s stavkujočimi, vsestransko podpirala tekstilno delavstvo preboldske tovarne. Mirno lahko trdimo, da ima ta povezava v kasnejši dobi, v dobi okupacije, globok vpliv na dogajanja v predelih med Mrzlico in Dobrovljami, predvsem v l. 1941 in 1942. To je čas najtežjih preizkušenj za partizane na bivšem Spodnjem Štajerskem. Prvi partizani na terenih Spodnje Savinjske doline so dobili pomoč ravno pri ljudeh, s katerimi so bili povezani že v času razrednega boja za delavske pravice. To je tudi eden izmed razlogov, da je osvobodilno gibanje vkljub strahotnemu terorju (izseljevanje na jug in v rajh, zapiranje v koncentracijska taborišča, izseljevanje partizanskih družin v avgustu l. 1942 in strahotno streljanje talcev) in izdajam lahko imenovalo te kraje, posebno pa vse obrobne predele med Mrzlico in Dobrovljami (predele žalske in vranske občine), za svoje. Ti kraji so na naših terenih zibelka partizanstva.

Zaradi navedenih dejstev je popolnoma razumljivo, da je tudi Revirska četa ravno na teh mejnih predelih našla najvarnejše zatočišče. Če primerjamo terene, na katerih so se gibali prvi partizani Savinjske, Revirske in Celjske čete, se razlika glede na pripravljenost prebivalstva, da pomaga borcem, še bolj jasno vidi. Propada Celjske čete je krivo izdajstvo, ki se je pojavilo na terenih med Resevno, Štorami, Svetino in Šentrupertom.

Kje najdemo vzroke za ta porazna dejstva? Štorska tovarna, v kateri so bili zaposleni v precejšnji meri okoliški kmetje, oziroma njihovi sinovi, živeči tam okoli, so bili pod stalnim vplivom hitlerjevske propagande kulturbundovskih vodilnih osebnosti in njihovih priganjačev v tovarni. Še slabše pa je bilo na Svetini, ki je bila ena izmed najvažnejših planinskih postojank celjskega kulturbunda v letih pred vojno.

V Spodnji Savinjski dolini izdaj takega obsega ni bilo.

PARTIJSKO GIBANJE V SPODNJI SAVINJSKI DOLINI

V Spodnji Savinjski dolini je partijsko delo zaživelo po prvi svetovni vojni pod neposrednim vtisom velike oktobrske revolucije v Rusiji. Ideje socializma in komunizma so prinesli k nam demobiliziranci, ki so se s temi idejami seznanili na bojiščih, v taboriščih in ujetništvu. Razgledane med njimi je sililo v študij marksizma-leninizma težko socialno stanje ter zatiranje in izmozgavanje delavskega razreda. Socialna demokracija je v preteklosti bila nesposobna, v bodočnosti pa tudi ni imela pravih perspektiv, zato so napredni elementi delavskega razreda iskali novih poti.

Pri volitvah v konstituanto v novoustanovljeni državi SHS dne 28. novembra 1920 je nastopila med sedmimi strankami s svojo samostojno listo tudi komunistična stranka. Komunisti so dobili v državi 58 poslancev, od teh v Sloveniji 5 poslancev. Dosegli so s svojim prvim

nastopom nesluten uspeh, saj so postali čez noč tretja najmočnejša stranka v državi.

V primerjavi s socialnimi demokrati so dobili komunisti na področju sedanjega celjskega okraja naslednje število glasov:[1]

	Komunisti:	Socialni demokrati:
Vransko	70 (Prebold 17)	24
Žalec	7	124
Braslovče	17	51
Celje-mesto	6	336
Celje-okolica (občina)	8	611
Šoštanj	13	343
Velenje	19	282
Kozjansko skupaj	29	430
Šmarje skupaj	22	523
Konjice skupaj	33	721
Gornji grad skupaj	17	1055

Volilni izid v takrat najbolj zavednem delavskem središču Trbovljah pa je bil:

Komunisti 1893 Socialni demokrati 418

Iz teh rezultatov se jasno vidi, da je bila Partija že v svoji začetni fazi razvoja absolutni gospodar v Trbovljah, medtem ko se v krajih Spodnje Savinjske doline še ni mogla tako utrditi. Vendar je ob upoštevanju tudi glasov za socialno demokratsko stranko splošna orientacija volivcev na levo.

Po razglasitvi Obznane se je delo Partije, ki je bila v izredno močnem porastu, moralo zaviti v globoko ilegalo.

Prve partijske celice v ilegali v celjskem okraju imamo l. 1926 v Velenju oziroma v Pesjem in v Celju.[2] Takratno celjsko celico in kasnejši Mestni komite je vodil čevljarski pomočnik Joso Kocman, uslužben pri »Adriji«, doma iz Varaždina, v Velenju oziroma v Pesjem pa rudar Jože Lekš. Velenjsko celico je osnoval Lovro Kuhar — Prežihov Voranc, celjsko pa France Klopčič.

Leta 1929 do 1931 so bila najtežja preizkušnja za člane Partije. Leta 1929 je bila izdana partijska celica v Celju. Njeni člani so bili pred celjskim okrožnim sodiščem obsojeni na kazen od šest mesecev do treh let. Josip Kocman in Jakob Butala sta prestajala kazen na robiji v mariborski kaznilnici skupaj z maršalom Titom in Rodoljubom Čolakovićem.

V maju 1930 so sledile največje aretacije partijcev v Sloveniji. Takrat so aretirali tudi vse člane Partije v Velenju oziroma v Pesjem. Medtem ko je gibanje v Šaleški dolini ponovno zaživelo šele po dobrih dveh letih, se je v Celju že kmalu po tej veliki izdaji obnovilo. Vse delo v Celju in Savinjski dolini je vodil Okrožni komite v Celju, katerega sekretar je bil Slavko Šlander. Še istega leta je bila osnovana

v Preboldu ilegalna partijska organizacija, ki je imela delavsko in vaško celico in več trojk zaradi konspirativnosti. Preboldska partijska organizacija je imela 16 do 20 članov in je bila najmočnejša v Savinjski dolini.

Anton Kotnik - Robida pojasnjuje podrobneje to ilegalno delo v Preboldu, ko piše:[3] »Oktobra 1932 je Aleš Bebler obiskal Slavka Šlandra v Celju. Prišel je z nalogo, da se po vseh industrijskih centrih ustanove partijske organizacije, v Celju pa Okrožni komite. Slavko Šlander je kot domačin organiziral v Preboldu partijsko celico, ki je zajela tovarno z okolico. Na tem področju je pripravil ilegalne sestanke s simpatizerskimi skupinami, prinašal partijsko literaturo kot »Proleter«, »Rdeči prapor«, razne brošure in propagandne letake za trosilne akcije.

Novembra 1932 je bila osnovana prva partijska celica z nalogo, da vodi agitacijo in propagando ter organizira »Rdečo pomoč«. Iz sekretarjev celic se je formiral Krajevni komite. Slavko Šlander je stalno kontroliral delo celic in komiteja ter dajal instrukcije... Na ilegalnih sestankih simpatizerskih skupin je Slavko Šlander predaval o razvoju družbe in dialektičnem materializmu. Ob važnejših dogodkih je celica širila propagandne letake... Med pomembnejšimi dogodki leta 1933 so bile volitve v Delavsko zbornico in občinske volitve. Nanje so se aktivno pripravljale tudi partijske organizacije. Rezultat je bil, da je v Preboldu in na Polzeli bil kandidat-komunist izvoljen za delegata v Delavsko zbornico...«

Ob aretaciji komunista Ljubana Jakšeta, študenta z Vranskega, katerega ilegalno delo ob veliki delavski stavki v Tovarni emajlirane posode leta 1934 je bilo tudi v Preboldu, se je ohranilo poročilo žandarmerijske stanice Prebold z dne 29. novembra 1934.

To poročilo Upravi policije v Ljubljani, ki je sedaj v Zgodovinskem arhivu CK KPS v Ljubljani, se v odlomku glasi: »...Nadalje poročam, da so vsi delavci in delavke, zaposleni v tekstilni tovarni v Sv. Pavlu pri Preboldu, organizirani v treh organizacijah in sicer: v Narodno strokovni zvezi, v Strokovni komisiji t. j. v Savezu radnika Jugoslavije in v Jugoslovanski strokovni zvezi.

Ob volitvah v delavsko zbornico dne 21. in 22. oktobra 1933 so dobile poedine stranke v tukajšnji tovarni naslednje število glasov:

Narodno strokovna zveza 125 glasov,
Strokovna komisija 149 glasov in
Jugoslovanska strokovna zveza 24 glasov.

Predsednik in glavni agitator za Strokovno komisijo je bil tedaj v zaporu se nahajajoči komunist Hribar Franc iz Sv. Pavla, ki je bil leto poprej zaradi komunistične propagande aretiran in obsojen na tri leta robije. To stranko so volili sami komunisti in komunistično usmerjeni socialisti. Takrat so bili po Preboldu razširjeni tudi letaki, ki so pozivali komuniste, naj volijo strokovno komisijo...«

To žandarmerijsko poročilo najlepše osvetljuje takratno stanje v Preboldu in dominantno vlogo partije pri volitvah v Delavsko zbornico, ki so bile barometer političnega stanja.

V tem času se je povsod, kjer so bili za to dani pogoji, ustanovilo Društvo kmečkih fantov in deklet, ki mu je predsedoval tov. Kronovšek iz Orle vasi pri Braslovčah. Skoraj povsod je pri ustanovitvi te napredne organizacije pomagala tudi partija s svojimi člani. Po številu članstva je bilo to društvo ena najmočnejših kulturnoprosvetnih organizacij. V sklopu društva so bili pevski zbori, prirejali so gledališke igre in razna predavanja.

Najbolj delavna društva kmečkih fantov in deklet so bila v Preboldu, Orli vasi, Šentjurju ob Taboru, na Polzeli in drugod. Ta zelo aktivna društva, ki so bila vsa progresivno usmerjena, so izvršila leta 1941 svojo veliko nalogo. Mnogi njihovi člani in članice so bili že v pričetku oboroženega odpora proti okupatorju vključeni v OF kot borci, aktivisti in simpatizerji.

Leto 1933/34 je bilo usodno za partijsko celico v Preboldu kakor tudi za partijce v Celju. Okrožni komite v Celju je imel v preboldski celici svojega kurirja, ki je vzdrževal zvezo s Pokrajinskim komitejem v Ljubljani. Bil je to Jože Turk, kasnejši prvoborec Celjske čete. Turk se je sestajal na Trojanah s kurirjem M., ki pa je bil provokator, povezan s policijo. Oba so uslužbenci ljubljanske policije fotografirali na Trojanah ob predaji ilegalnega materiala. Po treh mesecih opazovanja je začela policija z aretacijami članov Partije. Aretacije so bile v Slovenjem Gradcu, Preboldu in Celju. Takrat so bili v Preboldu prijeti: Vilko Šlander, Jože Turk, Anton Kotnik, Franc in Rudi Hribar, Franc Pikl, Filip Jurhar, Aleksander Turnšek, Jože Turk iz Grajske vasi, Andrej Strgar, Stanko Završnik, Viktor Lenko in Feliks Ocvirk. Po štirimesečni preiskavi v Ljubljani in pri celjskem okrožnem sodišču je bila od 3. do 6. aprila 1934 tajna razprava proti 22 osebam, ki so bile obtožene komunistične propagande. Najvišjo kazen, tri leta robije, so dobili Slavko Šlander, Branko Diehl in Anton Rader, bivši občinski tajnik v Legnu pri Slovenjem Gradcu. Vsa skupina je bila obsojena na 14 let in 1 mesec robije ter na 30 let izgube državljanskih pravic.

V tem letu je bilo veliko stavkovno gibanje v Westnovi tovarni (Tovarna emajlirane posode) v Celju, ki so ga vodili Franc Leskošek-Luka, Peter Stante in ostali. Meseca marca 1934 pa so rudarji v Praprotnikovem premogovniku »Pavlin« v Libojah proglasili gladovno stavko. Njeni organizatorji so bili Jurij Debeljak, Rudi Cilenšek, Leon Pačnik, Jože Sevničar in Franc Blatnik.[4]

Zabukovica in Liboje, izraziti rudarski središči, sta imeli prve partijske povezave s Trbovljami, kjer je bilo v tem času partijsko delo najbolj razvito. Glavni organizator partijskega gibanja v povezavi s savinjskimi rudarji je bil Lojze Hochkraut, ki je padel kasneje v boju proti okupatorju. Najzavednejše in najzanesljivejše zabukovške in libojske rudarje je s Hochkrautom povezal rudar Jurij Debeljak. Njihovi sestanki s trboveljskimi funkcionarji so bili največ na Mrzlici. Mrzlica ni bila samo najlepša in najbolj obiskana izletniška točka za Savinjsko dolino in Revirje, ampak igra vsa leta pred drugo svetovno vojno tudi posebno vlogo v samem ilegalnem partij-

skem delu. Izleti partijcev in simpatizerjev iz Savinjske doline in Revirjev ob proslavah 1. maja so bili med drugim stalno na Mrzlici. Društvo prijateljev prirode je imelo na Mrzlici tudi svoje zavetišče. Ohranjenih je še mnogo fotografij s teh proslav in izletov. Ti člani Partije so bili vse do leta 1938 vezani s trboveljsko partijsko organizacijo iz povsem razumljivih razlogov, ker so imeli enake težnje kakor rudarji v Trbovljah. Šele leta 1938 so v Zabukovici ustanovili samostojno partijsko organizacijo z rudniško in vaško celico, ki sta se delili na dve skupini. Vse celice pa je družil Mestni komite, povezan z Okrožnim komitejem v Celju. V tem času je Okrožni komite s Slavkom Šlandrom na čelu povezal vse partijske celice Savinjske doline v enotno partijsko organizacijo.

Dokaz afirmacije partijskih celic v Savinjski dolini, predvsem pa preboldske celice, je bila Pokrajinska partijska konferenca na veliko noč 1938 v Šmiglovi zidanici nad Grajsko vasjo, ki jo je pripravil Slavko Šlander. Glavni referat na njej je imel tov. Edvard Kardelj ob navzočnosti okoli 30 delegatov iz vse Slovenije. V istem času je bila tudi okrožna partijska konferenca za Okrožni komite v Celju v stanovanju tov. Farčnika v Prekopi.

Leta 1938 so bile organizirane prve skupine SKOJ. Napredna delavska mladina se je organizirala v SKOJ, kmečka mladina pa v Zvezi kmečkih fantov in deklet. Delavska mladina je sodelovala v času prvih partijskih celic zelo aktivno na kulturno-prosvetnem področju (tamburaški in pevski zbori, dramatski odseki in podobno). V tej kulturno-prosvetni dejavnosti se je delavska mladina izživljala pod okriljem Svobode, kjer so partijci in njihovi simpatizerji vse delo usmerjali v progresivno smer kulturnega izživljanja. Po razpustu Svobode leta 1935 (izlet Svobod v Celju) se je to delo nadaljevalo v novo ustanovljeni Vzajemnosti.

V celjskem okraju imamo dve izredno živahni skojevski središči: Pesje pri Velenju in Griže-Megojnice.

Organizacija SKOJ v Grižah-Megojnicah[5] je imela v začetku 8 članov, kasneje pa 17, mnogo pa je bilo simpatizerjev med delavsko mladino, ki je bila pritegnjena k delu. Mladinski sestanki in konference, ki jih je vodil SKOJ v Pesjem in v Grižah, so bile prave mladinske manifestacije.

Leta 1939 je bila skojevska konferenca na Mrzlici in dva mitinga v Pesjem. Konference SKOJ za celjsko okrožje na Polzeli leta 1940 se je udeležilo okoli 60 delegatov.

V začetku sta to organizacijo vodila Vera Šlandrova-Lojzka in Janko Vrabič, nato pa je postal sekretar SKOJ za celjsko okrožje Dušan Finžgar, ki je bil tudi organizator srednješolske mladine na celjski gimnaziji. Ob njegovi aretaciji junija 1940 v Celju so našli pri njem resolucijo[6], ki so jo izdali slovenski srednješolci z jasno začrtanim programom. Najvažnejše točke so bile:

1. Slovenski srednješolci se morajo seznaniti s stremljenji delavske in kmečke mladine, da bi tako našli mesto med njo.

2. Svoje sile morajo postaviti ob stran silam delavske in kmečke mladine, zato je naloga vsakega aktivista, da pri širjenju smernic najde pravilen odnos do nje. Izrabiti vse momente, da bo lahko formirati mladino kot silo.

3. Aktivist mora biti neoporečnega značaja, biti mora skromen, borben, buden, dosleden in povezan z ljudmi.

To je program, ki ga je moral izpolnjevati vsak skojevec. Sekretar Rudi Finžgar se je temu programu ves posvetil, se tej ideji ves predal in zanjo kot talec dal tudi svoje življenje.

Ideje, ki jih je SKOJ širil med delavsko mladino, so obrodile velike sadove. V prvih partizanskih četah imajo pomembno vlogo skojevci, ki jih je prekalila skojevska organizacija.

KULTURBUND V SPODNJI SAVINJSKI DOLINI

Razdiralno delo kulturbunda, ki je iz Celja hotel širiti svoje mreže v Spodnjo Savinjsko dolino, ni želo uspeha. Vsa njegova politična propaganda, z močno gospodarsko dejavnostjo tudi v Zgornji Savinjski dolini, ni mogla najti trdnih tal. Njegov agitacijski stroj je tukaj popolnoma odpovedal. Skupinice »Kulturbunda« in članov nacionalsocialistične stranke v inozemstvu so lahko životarile le v tistih krajih, kjer so bili večji industrijski centri z nemškimi ali do nacistov prijateljsko razpoloženimi lastniki. Ti kulturbundovci in člani stranke v inozemstvu ter njihovi maloštevilni simpatizerji, večidel doseljenci, so bili zaposleni v teh gospodarskih podjetjih pod krinko specialistov. Njihovo glavno delo pa je bila propaganda za »rajh« in Hitlerja.

O podtalnem delu organizacije članov NSDAP (nacionalsocialisti) v inozemstvu nas seznani odlomek iz »Dorfbucha«[7] občine Polzela v Savinjski dolini, v kateri pisec te vaške kronike, ki so jo morale pisati vse občine za časa okupacije, pravi v sestavku: Zgodovina nacionalsocialističnega gibanja v naši vasi, naslednje:

»V času nekdanje Jugoslavije so bile na Polzeli samo 3 nemške družine, ki so se aktivno udejstvovale za nemštvo. Bile so to rodbine Eftkovski, Schnaubelt in Endler. Pg. Georg Eftkovski je bil blokovni vodja organizacije NSDAP v inozemstvu in je upravljal kraje Polzelo, Prebold in Šempeter. Možje so enkrat v mesecu imeli v Celju apel pod krinko »Deutscher Hilfsverein«. Mladina Nemcev v Spodnji Štajerski se je sestajala tedensko ob sredah prav tako v Celju pod vodstvom ing. Unger-Ullmana. Pri tem se je učila nemških pesmi in iger, da bi jih mogla izvajati ob priložnostih, kakor za božič itd. Nemški konzulat je delo podpiral, kolikor je le bilo mogoče. Povezanost v tem krogu je bila odlična, tako da je vsakdo za ostale vstopal polno in celotno. V tem »Deutscher Hilfsverein« so bili Nemci iz Reicha, medtem ko je švabsko-nemški Kulturbund zajemal tudi folksdojčerje. Od časa do časa je nemški konzulat v Ljubljani poskrbel za to, da so govorniki iz Reicha prišli v Celje in pomagali Nemcem iz Reicha pri njihovem težkem delu ter spet razjasnili včasih padlo

razpoloženje. Nemška mladina je ob domovinskih večerih izdelovala WHW-znake in jih razpošiljala v Beograd, Zagreb in Ljubljano. Organizacija za inozemstvo je pozimi kakor poleti prirejala izlete, ki so stalno bili številno obiskani.

Tudi ko je izbruhnila vojna med Nemčijo in Jugoslavijo, je nemški konzulat v Ljubljani pomagal. Potne liste je takoj opremil s potrebnimi vizumi in vodil posebne vlake na železnici, da bi kolikor mogoče hitro odpravil na pot Nemce iz Reicha, ki so morali »pobegniti«.

To kratko poročilo v »Dorfbuchu« občine Polzela nam pojasni med vrsticami marsikaj o podtalnem delu, predvsem pa njihovo povezavo, ki teče v dveh smereh: delo v Kulturbundu in nacionalni socialistični delavski stranki (NSDAP). Kako težko je bilo stanje zanje v Savinjski dolini, nakaže pisec kronike, ko pravi, da so govorniki iz Reicha prišli v Celje in pomagali Nemcem iz Reicha pri njihovem težkem delu (agitaciji za Hitlerja in Reich) ter spet razjasnili včasih padlo razpoloženje.

V letih pred napadom Hitlerja na bivšo Jugoslavijo je imela celjska organizacija Kulturbunda štiri krajevne skupine, Celje-okolica pa je imela po podatkih, ki so na razpolago, okoli 150 članov. V Savinjski dolini je bila njihova organizacija najšibkejša, saj je vsa Savinjska dolina imela komaj približno toliko kulturbundovcev kakor njihov blok v Šoštanju in Velenju.

Osnovna enota njihove organizacije se je imenoval »haufen«. Več teh je sestavljalo »blok«, »bloki« pa »ortsgrupo«.

V Spodnji Savinjski dolini so bile osnovne enote:

Braslovče-Polzela (blok) — 10 članov — vodja Paul Skoberne,

Šempeter (haufen) — 6 članov — vodja Julius Koser,

Prebold - Zabukovica - Liboje (blok) — 15 do 20 članov — vodja Franz Pinter starejši,

Žalec (haufen) — 5 članov.

Za primer navajamo Laško, ki je samo imelo 17 članov, Šoštanj z Velenjem pa 36 članov Kulturbunda. Kljub močno razviti industriji v Preboldu, Zabukovici, Libojah, na Polzeli in v Žalcu ni mogel Kulturbund v teh krajih uspevati. Same številke članov v teh krajih nam povedo, da so bili njihovi člani ljudje, ki so se v te kraje priselili zaradi svoje službe. Poleg tega je treba računati še z Westnovim vzorno urejenim posestvom Žovnek pri Braslovčah, ki ga je upravljal glavni priganjač nacistične organizacije Paul Skoberne, član znane Skobernetove družine iz Celja. Na Žovneku je bilo tudi leglo vse propagande za Spodnjo Savinjsko dolino.

Njihovo razdiralno in izdajalsko dejavnost nam nazorno prikaže proces proti celjskim kulturbundovcem junija 1945. Na tem procesu je bil za svoje zločinsko delo sojen tudi blokovni vodja Braslovče-Polzela Paul Skoberne. Imenovani je bil prvotno sotrudnik nemške veletrgovine Stieger v Celju. Od leta 1934 do 1944 je bil oskrbnik Westnovega posestva Žovnek. Leta 1932 je postal član Kulturbunda. Pozimi 1940/41 je za Kulturbund sestavil seznam zavednih Slovencev,

ki so prišli v poštev za izselitev. Prve mesece okupacije je Paul Skoberne opravljal tudi vohunsko službo v njihovem Sicherheitsdienstu (varnostni službi) za Polzelo in Braslovče in prevzel službo namestnika Bauern-führerja za celjsko okrožje. V tej funkciji je ostal do kapitulacije. Skoberne je tudi izposloval pri nadrejenih, da je okupator na gradu Žovneku nastanil vojaško posadko 60 mož, ki je preganjala partizane. Po njegovi krivdi je odšlo v taborišča okoli 50 ljudi, povzročil je smrt osmih oseb iz braslovške občine. V Braslovčah je sodeloval pri rasni komisiji, ki je prebivalce rasno in politično ocenjevala.

V špijonsko varnostno službo, ki je dajala podatke gestapu, je Skoberne uvedel tudi brivca Viktorja Robido. Leta 1943 sta skupno poslala gestapu v Celje ovadbo zoper vrsto družin v braslovškem okolišu. Zaradi te ovadbe so bile te družine aretirane, nekateri aretiranci ustreljeni, ostali pa odpeljani v taborišča.

Že ta kratki odlomek iz procesa nam razodeva izdajalsko vlogo članov Kulturbunda. Z gotovostjo lahko trdimo, da so največ okupatorjevih zločinstev na Spodnjem Štajerskem kakor tudi v Savinjski dolini povzročili člani KB s svojo izdajalsko vohunsko službo. Na tisoče naših ljudi so spravili v koncentracijska taborišča, jih pomagali preseljevati v Srbijo in na Hrvaško ter jih s svojimi ovadbami gonili kot talce pred puške v Starem piskru, mariborskih sodnih zaporih in drugod. Pri teh streljanjih naših ljudi so bili kot gledalci vedno navzoči tudi člani KB.

ILEGALCA SLAVKO ŠLANDER IN DUŠAN KRAIGHER V SAVINJSKI DOLINI

V bivši Jugoslaviji se je z nastopom Stojadinovićeve vlade položaj za vse napredno misleče ljudi, posebno pa za komuniste, še poslabšal. Ukrepi proti komunistom so se stalno zaostrovali. Kdaj točno je režim izdal zaporna povelja za internacijo komunistov in njihovih simpatizerjev, ni znano. V noči od pustnega torka na pepelnično sredo (6. na 7. februarja 1940) je bila odrejena aretacija komunističnih voditeljev v celjskem okraju, in to za Slavka Šlandra, odvetniškega pripravnika Dušana Kraigherja, Milana Apiha, Franja Vrunča in še za nekatere druge.

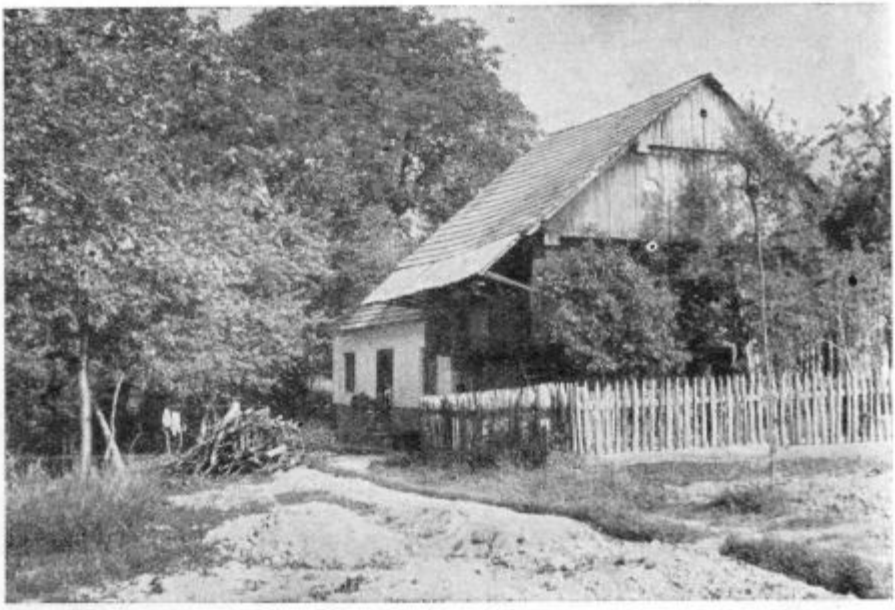
Na pustni zabavi v bivšem Narodnem domu so se zbrali med drugimi Slavko Šlander, Dušan Kraigher in Franjo Vrunč. Po zabavi sta Slavko Šlander in Dušan Kraigher stopila še v gostilno »Pri turški mački« v Gledališki ulici. V tem času je Slavka Šlandra že iskala policija na njegovem domu v Latkovi vasi pri Preboldu. Ko je sestra Mica videla, da grozi bratu Slavku aretacija, se je nemudoma pripeljala v Celje, da ga obvesti. Slavko Šlander in Dušan Kraigher sta se takoj odločila, da pobegneta v ilegalo. Dobila sta avtomobil in se odpeljala. Kam sta krenila to jutro, ni točno znano. Večina trdi, da sta našla prvo zatočišče pri Milanu Boršiču v Vrbnem pri Šent-

jurju. Skoraj v istem času, ko je Šlandrova sestra Mica sporočila bratu Slavku namero policije, je prišla k »Turški mački« tudi Anica Štokova s sporočilom, da so aretirali Milana Apiha.

Nekaj dni po neuspeli aretaciji je avtoprevoznik Škorjanc iz Gaberja pripeljal Slavka Šlandra in Dušana Kraigherja k Mihi Šošterju v Prekopo pri Vranskem. Tukaj sta se ilegalca Šlander in Kraigher ustavila za nekaj dni. Ker pri Mihu Šošterju ni bilo varno (hiša stoji v bližini glavne ceste), je bilo treba dobiti novo ilegalno prebivališče. Od Šošterja sta se preselila na Lešnikovo kmetijo v Podvrh nad Braslovčami. Tisto leto je bila huda zima in mnogo snega, zato so Lešnikovi natvezli, da se prideta na Dobrovlje smučat dva smučarja, ki bi rada tam preživela svoje počitnice.

Slavko Šlander in Dušan Kraigher sta se pri Lešnikovih zadrževala kake tri tedne, nato pa sta odšla proti Preboldu in okolici. Slavko Šlander se je v tem času mudil največ v Preboldu in okolici. Znana so njegova ilegalna bivališča pri Farčnikovih v Prekopi, Zagoženovih v Latkovi vasi, Lukančevih v Šeščah, Turkovih v Grajski vasi, Turkovih nad Preboldom, Plaskanovih v Latkovi vasi, Antlogovih v Gotovljah, Šprajčevih v Zabukovici, Jurjevih v Slatinah-Šmartno ob Paki, Vrabičevih in Mihu Stropniku v Šoštanju, Marici Stropnikovi v Lokovici pri Pesjem in Ulrihovih v Pesjem. Bilo pa je še več njegovih ilegalnih bivališč širom Savinjske doline.

Dušan Kraigher se je največkrat zadrževal pri Plaskanovih, ki so bili ilegalnega dela izmed vseh komunistov in njihovih simpati-



Farčnikova domačija, p. d. Klaverjeva, Prekopa 55 — javka komunistov od leta 1935. Tukaj je bila leta 1938 okrožna partijska konferenca

zerjev najbolj vajeni. Domači sin Ivan je bil prvi ilegalec Savinjske doline in se je v tem času tudi sam skrival.

Slavko Šlander in Dušan Kraigher tudi v ilegali nista mirovala. Uredila sta začasno ilegalno tehniko pri Plaskanovih. Vodil jo je Dušan. V tem času so se začele po Spodnji Savinjski dolini trosilne akcije, ki so silno razburjale takratni policijski režim.

V zgodnji pomladi je bila tehnika izdana in Plaskanova hiša obkoljena. Dušan Kraigher je komaj ušel v samih copatah skozi okno in prišel do Šošterjevih v Prekopi. Od tam se je preselil k Farčnikovi Tončki v Prekopo. Kmalu nato je odšel ilegalno preko Revirjev v Ljubljano, kjer je bil glavni organizator ilegalnih tehnik v prvi dobi okupacije.

Okupacija Jugoslavije aprila 1941 pa je zaprtim komunistom odprla vrata ječe.[8]

PARTIJA PRIČNE...

V dopoldanskih urah 11. aprila 1941 je okupatorski general Lanz zasedel Savinjsko dolino. Približno ob pol enajstih dopoldne se je pripeljal na avtomobilu skozi »osvobojeno« Savinjsko dolino v Celje. S tem dnem je bila vsa Spodnja Štajerska okupirana. Nekaj dni kasneje je bivša Jugoslavija položila orožje. Kapitulirala pa ni Partija, ki je takoj pričela pripravljati oborožen odpor.

Prvi, ki je odšel na teh terenih po kapitulaciji Jugoslavije v ilegalo, je bil Slavko Šlander. Nanj so bili kulturbundovci stare Jugoslavije, oziroma njihovi priganjači, pozorni že ves čas. Slavka Šlandra je o nameravani aretaciji, ki so jo pripravljali Nemci, obvestil tov. Planer v Preboldu. Planer je bil v občinski službi in je moral napisati nalog za Šlandrovo aretacijo. Konec aprila je ilegalec Slavko Šlander prišel k Francetu Hribarju v Šmartno ob Paki po denar za ureditev ilegalne tehnike v Mariboru.

Kmalu nato so bili že na pol v ilegali vsi oni partijci in simpatizerji, ki so bili kakor koli kompromitirani že iz bivše Jugoslavije. Po napisni akciji 7. julija 1941 pa je šla večina partijcev v Libojah, Zabukovci in drugod v popolno ilegalo.

V začetku okupacije se je najdalje zadrževal v polilegali okrožni sekretar Franjo Vrunč-Buzdo. Njegovo stanovanje v Joštovem mlinu v Medlogu je bilo eno izmed središč ilegalnega dela in odpora proti okupatorju. Od tukaj je hodil na javke v Spodnjo Savinjsko dolino. Ob napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija se je tudi Vrunč umaknil iz Joštovega mlina. Za javko med njim in tovariši, ki so imeli z njim zvezo v Joštovem mlinu, je bila določena osnovna šola v Gotovljah oziroma Ljuba Mikuševa, ki je tam stanovala. Tja so potem prihajali kurirji iz drugih predelov. V gotoveljski šoli in na bližnji njivi, kjer je rasla koruza, so imeli sestanke. Te sestanke je vodil Franjo Vrunč.

V Joštovi zidanici na Gradišču so Vrunč in ostali večkrat prenočevali. V zidanici je bila tudi shramba za hrano in municijo. Muni-

cijo so zakopavali meter pred pragom na prostoru, ki je bil pod streho. (V tem skrivališču smo lansko leto izkopali ročno granato jugoslovanskega izvora, ki je ostala tam.)

Ta dejstva so zanimiva in pričajo o tem, da je Spodnja Savinjska dolina, predvsem Gotovlje z okolico, bila v tem času povezana z aktivisti in borci Celjske čete in so bile za njeno organizacijo priprave tudi tukaj.

Savinjska četa se je formirala v Kasaških hribih (Liboje) takoj po prihodu skojevske skupine iz Zabukovice. V noči od 23. na 24. julij 1941 je bil sestanek skojevcev pod Kruščem med griškim in šempetrskim mostom. Na tem sestanku so bili navzoči Nadi Raček, ki je padel v Paških vrhovih jeseni 1941, Peter Šprajc, Ludvik Zupanc-Ivo,



Narodni heroj
Slavko Šlander

Matija Sevšek in Franc Kelhar.[9] V preboldski skupini so bili Anton Kotnik-Robida, Ivan in Tončka Mrak, v skupini iz Prekope pa Farčnik, Pečnik in Šošter. V šeški gmajni so se vse skupine združile v Savinjsko četo in krenile na Dobrovlje. V Šmartnem ob Paki so odšli v gozdove v istem času France in Dominik Hribar ter Rudi Rebernik. Skupina je bila 17. julija 1941 na skednju Franca Rojnika v Braslovčah izdana in odpeljana v koncentracijsko taborišče Mauthausen.

Savinjska četa, ki se je v tem času premikala največ po Dobrovljah in obrobnih predelih, je imela po vsej dolini izredno dobro organizirano obveščevalno mrežo in javke posebno v Preboldu, Šmart-



Joštova zidanica v Gradišču pri Gotovljah — Vrunčevo ilegalno bivališče leta 1941.

nem pod Dobrovljami, Šentjurju, Latkovi in Kapli vasi, v Zabukovici, Megojnicah in Grižah, Britnih selih, Kasazah in drugod. S Trbovljami, Revirsko četo in tamošnjimi aktivisti pa je imela Savinjska četa zvezo na Kisovcu in Šmiklavžu, pri Jurharju in Zakonjšku v Šentjurju, Štajnerju in Štrukeljci na Reki.

Kraji v Spodnji Savinjski dolini so igrali v prvem letu okupacije izredno vlogo. S teh terenov so izšli prvoborci Savinjske čete. Ljudje so jih podpirali s hrano in drugimi potrebščinami kakor tudi z obveščevalnimi podatki. Savinjski in deloma Revirski četi so nudili obrobni predeli Spodnje Savinjske doline najvarnejše zavetje.

Prava aktivnost partizanskih edinic na tem terenu nastopi šele z ustanovitvijo I. štajerskega bataljona pod vodstvom komandanta Franca Rozmana-Staneta. Šele bataljon, ki šteje okoli 70 borcev in ima v svojem sestavu Savinjsko, Revirsko in Pohorsko četo, je dovolj močan, da prične z večjimi akcijami.

Akcije večjega pomena so napad na Šoštanj v noči od 7. na 8. oktober 1941, na Čmakovo graščino (23. X. 1941), borba na Čreti (26. X. 1941), ki pomeni največjo afirmacijo partizanstva na Štajerskem, in Brežiški pohod (29. X. do 7. XI. 1941).

Zanimivo je, da se je brežiški pohod pričel po združitvi obeh partizanskih skupin, ki sta se prebili iz nemškega obroča po borbi na Čreti. Ena skupina se je umaknila na Črni vrh, druga v Griže. Pri Brinarjevem (Kajtnovem) čebelnjaku v Grižah se je dne 29. oktobra 1941 okrog 1. ure ponoči pričel brežiški pohod. Pred pohodom je komandant

Stane pojasnil v nagovoru borcem pomen pohoda. Čez Bohor, Jurklošter, Rimske Toplice in Kozjico so se spet vrnili na izhodiščno točko v Griže.

Po brežiškem pohodu je I. Štajerski bataljon v manjših skupinah odšel na prezimovanje, kar je bilo edino pravilno, če je vodstvo hotelo borce ohraniti za akcije v naslednjem letu. Komandant Stane pa je takoj po pohodu odšel na Dolenjsko, kjer je prikazal vodstvu vse težave štajerskih partizanov. Kako velik odmev je imelo Stanetovo situacijsko poročilo, se vidi že samo iz tega, da se je decembra 1941 na Pugledu formirala I. grupa odredov, ki je poizkusila pri Litiji prodreti na Štajersko. Drugi poizkus 20. maja 1942 blizu Janč pri Litiji je bil po tridnevnem boju zavrnjen. Tretji poizkus proboja na Štajersko je sledil poleti 1942. Prva skupina se je preko Gorenjske in Karavank prebila na Koroško in Štajersko (Kranjčev bataljon), druga skupina pa preko Kamniških planin (Simonov bataljon). Četrti poizkus sta poleti 1943 izvedli Šercerjeva in Cankarjeva brigada pri Sv. Križu nad Litijo. Težki boji pri Temenici in Sv. Križu so prehod preprečili. Januarja 1944 je odšla na pohod na Štajersko XIV. udarna divizija.

Za prezimovanje štajerskih partizanov v prvi zimi so bili najprimernejši in najvarnejši obrobni predeli v Savinjski dolini. Del borcev si je zgradil podzemeljski bunker nad Fojtovo kmetijo na Mrzlici, ki je bil po doslej znanih podatkih prvi tak bunker na teh terenih. Nemci so ga 5. maja 1942 našli, vendar borcev niso dobili. Pri Fojtu je bil bunker kurirjev, ki so vzdrževali zvezo med nekaterimi skupinami na terenu.

Borci so prezimovali v majhnih skupinah od Izlak, Zidanega mosta (Skvarča in nekateri), Turineka v Paških vrhovih (največja skupina ki jo je vodil Lado Letonja) pa do Šmihela nad Mozirjem (Vili Reberšak-Cuk in nekateri), kjer so imeli zavetje pri kmetih. Skupina Pohorcev z Mihom Pinterjem-Toledom, Francem Povhom-Izakom in Tonetom Ulrihom je odšla preko Paških vrhov naprej v Škalske Cirkovce k Tinču Povhu-Šaleškemu Tinču. Tukaj sta prezimovala Franc dr. Povh-Izak in Tone Ulrih, deloma pa tudi Čižmek-Bor. Pohorci z Mihom Pinterjem-Toledom so odšli v Mislinjsko dolino oziroma na obronke Pohorja. Nekateri borci pa so se »podtaknili« pri najzanesljivejših ljudeh po dolini.

Na prvi pogled se zdi vsa ta razporeditev borcev v prezimovališča po terenu neprimerna, morda celo nepravilna, vendar je bila nujna glede na izredno težko stanje, ki so ga morale premagovati prve partizanske enote. Imela pa je tudi velike prednosti in kazala na dobre organizacijske prijeme. Predvsem je bil tu važen stalni kontakt s terenom, ki so ga lahko le na ta način obvladali, vzdržujoč stalne vezi z aktivisti. Tudi prehrana borcev, to izredno važno vprašanje v tem času, je bila na ta način najlažja.

Dobrovlje, ki so partizanom nudile prvo zavetje do jeseni 1941, so v zimi ostale brez vloge. Na Dobrovljah ni prezimovala nobena partizanska skupina. S prezimovanjem se je zaključila prva in najtežja doba štajerskih partizanov.

Konec marca 1942 je štab I. Štajerskega bataljona po nalogu I. Štajerske brigade, v katere sestav je bataljon spadal, odredil stik vseh prezimujočih skupin borcev na Tolstem vrhu na Dobrovljah, ki so bile nekako partizansko središče. Dejavnost štajerskih partizanov je poživila II. grupa odredov, ki se je v poznem poletju prebila na Štajersko. Partizanstvu na Štajerskem je dala svojstven pečat. V tem času so bile na terenih Spodnje Savinjske doline tudi najtežje



Mesto, kjer je bilo prvo taborišče Savinjske čete nad Tisovcem v Karlovih pečeh (Dobrovlje)

borbe med partizanskimi enotami in Nemci. Dobrovlje in obrobni predeli Savinjske doline so bili v tem času najobčutljivejša točka za Nemce, ker kontrolirajo prometne poti na Trojanah v povezavi z Gorenjsko, po drugi strani pa v Soteski nad Letušem in Gorenjskim klancem poti v Zgornjo Savinjsko dolino. Zato so na Dobrovljah že v jeseni 1942 nastanili močne, stalne nemške postojanke, največ po cerkvah in to: na Čreti, pri Katarini, Janezu in Pavlu ter na Dežnikarjevi kmetiji. Te enote so stalno nadzorovale pogorje z nalogo, da zaduše partizansko gibanje ter hkrati zavarujejo prometne poti in zmanjšajo partizanski pritisk na Spodnjo Savinjsko dolino. Z borbo dne 7. novembra 1942 na Krešici pri Sv. Joštu nad Kreflevo domačijo, kjer je bil zajet del Veličkove čete in s premikom partizanskih edinic v prezimovališča proti Moravčam, Mozirskim planinam in še dalje v Podpeco, lahko zaključimo drugo dobo.

Tretja doba na Dobrovljah in obrobnih predelih Spodnje Savinjske doline ima predvsem pečat političnega dela in aktivizacije širokih ljudskih množic. Usodna borba v l. 1943 na Dobrovljah je bila 15. julija pod Tolstim vrhom. V tej borbi sta padla sekretarka SKOJ za Štajersko Vera Šlandrova-Lojzka in Dušan Kraigher, komandant France Rozman-Stane pa je bil ranjen. Ta borba, ki je bila ena zadnjih večjih borb na Dobrovljah, je bila zaključena silno tragično. Pod Tolstim vrhom je bilo partizansko taborišče, kjer je v času borbe bil tudi štab. Vera Šlandrova in Dušan Kraigher sta ravno pregledovala došlo pošto, ko se je pričel nemški napad. Po prvih nemških strelih je bila smrtno zadeta Vera. Dušan ji je hotel pomagati, vendar je tudi njega podrl nemški rafal. Skoro na istem mestu je bil ranjen v roko tudi komandant Stane. Pričela se je neenaka borba. Vsa enota se je pričela umikati, nesoč s seboj mrtvi trupli Vere in Dušana. Umik se je vršil preko Dobrovelj proti Menini planini. Na Lipi, kjer je prehod iz Dobrovelj proti Menini planini, je bila močna nemška zaseda, ki jih je napadla. Enota se je umaknila nazaj proti Dobrovljam. Nato so Vero in Dušana pokopali v Smrekovi gošči (Kozje)[10] Po osvoboditvi sta bila prekopana in sedaj počivata njuni trupli v grobnici herojev ob spomeniku žrtvam fašističnega terorja na Šlandrovem trgu v Celju.

Nato se partizani umaknejo z Dobrovelj, ki izgube svoj veliki pomen v vojaškem smislu, postanejo pa politično središče vse Savinjske doline.



Lešnikova domačija, p. d. Ančikova, Podvrh 43, Braslovče. Ilegalno bivališče Slavka Šlandra in Dušana Kraigherja marca 1940.

Že maja l. 1943 se je na Dobrovljah formiral Okrožni komite, ki je obsegal okraje Vransko, Žalec, Oljko (kraji, ki obkrožujejo Goro Oljko), Medvedjak (Mozirske planine z obrobnimi predeli), same Dobrovlje in Celje.

Po smrti Pečnika je postal sekretar Savinjskega okraja Jože Letonja-Kmet — Golob. Albin Vipotnik-Strgar je bil sekretar okrožja po Letonjevi smrti do nekako 1943. Za njim je prevzela sekretarstvo Betka Cilenšek in nato Tone Bole. Po Betki Cilenšek je jeseni prevzel sekretarstvo okrožja Sergej Kraigher, za njim pa je že decembra 1943 postal sekretar Tone Bole. Po priključitvi Revirjev celjskemu okrožju jeseni 1944 je zopet postal sekretar Sergej Kraigher. Za njim je prevzela sekretarske posle Iva Rekar, ki je bila sekretarka še po osvoboditvi.[11]

Na Dobrovljah je bil tudi mladinski okrožni komite, ki ga je vodil sekretar Roman Fale.

V obdobju 1944/45 sta bili na Dobrovljah dve večji borbi. Dne 6. XII. 1944 je bila Bračičeva brigada na sektorju Uratnik—Sv. Urban—Creta—Lipa več dni v težki borbi, ko je branila pred Nemci osvobojeno Zg. Savinjsko dolino. Zadnja večja borba je bila na Dobrovljah med edinicami XIV. udarne divizije ter Nemci in Ukrajinci 23. februarja 1945 na sektorju Ramšakove kmetije, Dobrovlje št. 9.

PARTIZANSKE TEHNIKE V SPODNJI SAVINJSKI DOLINI

Spodnja Savinjska dolina, ki je bila tesno povezana s partijskim gibanjem v Celju, je imela v dobi ilegalnega partijskega gibanja kakor tudi v narodnoosvobodilnem boju posebno vlogo pri trosilnih akcijah in razmnoževanju partizanske literature.

V prvem obdobju ilegalnega dela so razširjali parole ob delavskih stavkah, proslavah 1. maja, ob obletnicah oktobrske revolucije in mednarodnem protivojnem dnevu.

Prvi letaki, o katerih poroča žandarmerijska postaja Celje dne 8. avgusta 1934 pod Pov. br. 834 Upravi policije v Ljubljani, so bili raztrošeni v rudniku Liboje.

Del tega žandarmerijskega poročila se glasi:

»Noču od 5. na 6. avgusta 1934 su bili u rudničkom reviru i njegovi okolini u Libojama obštine Petrovče srez Celje Dravska banovina po dosada nepoznatom muškarcu razturani komunistični letki dimenzije 7×6 cm pisani na pisaću mašinu i umnoženi na opalograf sa različnim tekstom i to: ima ih 8 vrsta, na svakom letku je sa jedne strane zvezda, preko nje srp i čekič. Vsebina na pojedinim letcima je i to prva stran Živel prvi avgust

1. »Proč s fašizmom, ki stalno ogroža mir!«
2. »Roke proč od Sovjetske zveze«.
3. »Ne bomo več stradali, ne streljali na svoje brate — sotrpine drugih držav!«
4. »Mesto za kanone naj dajo za delo in kruh!«

5. »Edino diktatura proletariata bo za vedno odstranila vojno nevarnost«.

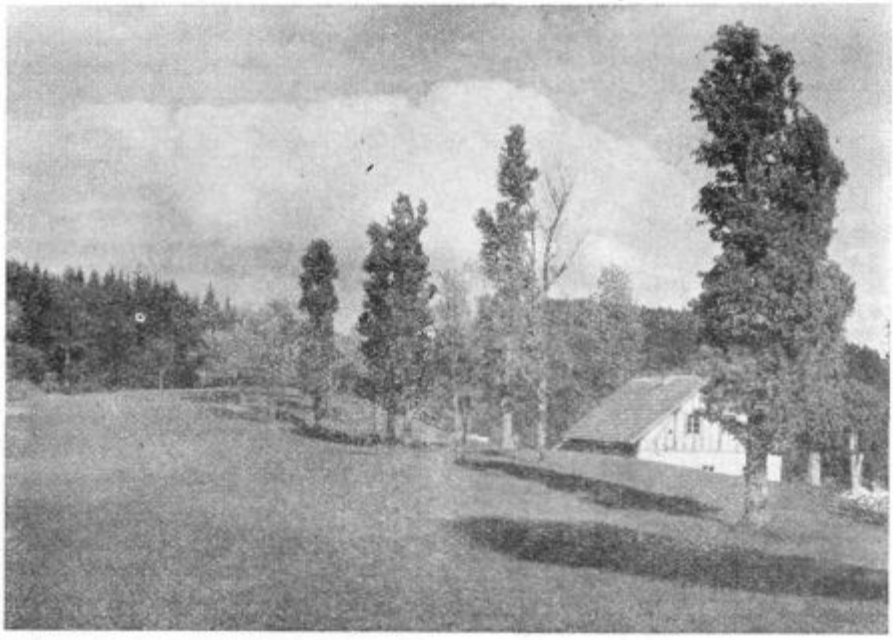
6. »Proč s fašistično in militaristično vzgojo naše mladine v šolah«.

7. »Mesto milijarde za kanone naj dajo za delo in kruh«.

8. »Vsi delavci, kmetje in intelektualci v enotno fronto proti vojni«.

Na svakom letku sa strane, gdje je zvezda, srp in čekič, ispod toga je podpis »Mednarodni protivojni dan«.[12]

Kdo jih je raztrosil in kje so bili natisnjeni, ni znano. Partijcem, ki še žive, ni znana nobena ilegalna tehnika v tem času v Spodnji Savinjski dolini. Zelo verjetno je, da so te letake prinesli iz Celja.



Strožičeva domačija, p. d. Zakrajškova pri Katarini, kjer je bila dne 26. X. 1941 borba med I. štajerskim bataljonom in Nemci

Prva partijska tehnika je bila pri Kuniki Kotnik v Kapli vasi pri Preboldu. Ta provizorična tehnika je imela pisalni stroj znamke »Triumpf« z dolgim valjem. Preskrbel ga je Lojze Hochkraut, rudar iz Trbovelj, kasnejši narodni heroj, ki je bil organizator rudarjev partijcev v Spodnji Savinjski dolini. Prinesel ga je v nahrbtniku iz Trbovelj preko Mrzlice v Prebold. To delo se je pričelo nekako l. 1935. Ker je bilo ilegalno delo zaradi izdaj in procesov proti komunistom vsak dan težje, ga je Anton Kotnik zakopal na svojem posestvu nad Preboldom. Izkopali so ga šele l. 1945. Sedaj ga hrani oddelek NOB v Celju.

Prvo ciklostilno partijsko tehniko zasledimo v Spodnji Savinjski dolini l. 1937. Delala je pri Plaskanovih (Bajdlovih) v Šentrupertu.[13] Ciklostilne tehnike, ki se kasneje in vse do okupacije pojavljajo v Spodnji Savinjski dolini, so v bistvu le nadaljevanje te prve tehnike, ki se je zaradi stalne konspiracije morala seliti iz kraja v kraj. Tako je bila od l. 1938 do okupacije pri Antonu Kotniku v Preboldu, pri Hribarjevi mami v Šentlorancu, pri Antonu Pečniku v Preboldu in pri Petru Šprajcu v Zabukovici.

Ob ustanovitvi Savinjske čete julija 1941 se je vodja tehnike Peter Šprajc preselil s tehniko najprej v Ojstriško vas. V tem času zasledimo partizansko tehniko na Cukalovem kozolcu, ki jo nekateri po njem tudi imenujejo. Skoraj gotovo pa je bila to tehnika Savinjske čete, ki je delala takrat pod tem imenom. Ta tehnika je imela radijski sprejemnik in pisalni stroj. Izdajala je radijska poročila, pisana s pisalnim strojem. Kasneje se je Šprajčeva tehnika, imenovana Tehnika Savinjske čete, preselila k četi. Ko je odšel I. Štajerski bataljon na brežiški pohod in je na njem padel vodja tehnike Peter Šprajc, je tehnika prenehala delati.

V zimi 1941/42 ni na terenih Spodnje Savinjske doline delala nobena partizanska tehnika. Propagandni material za trosilne akcije, kolikor ga je sploh prišlo, je prihajal od drugod.

Anton Kotnik-Robida piše v svojih spominih v knjigi Med Mrzlico in Dobrovljami (ilegalne partizanske tehnike med Mrzlico in Dobrovljami — str. 176) o izdaji ilegalne tehnike pri Plaskanovih l. 1937. Kakor vse kaže, je bila ta izdaja kasneje, šele leta 1940, ko je bil Dušan Kraigher že v ilegali. Viktor Šošter-Dobroveljski Miha navaja v svojih spominih ilegalno tehniko pri Plaskanovih, ki jo je vodil takratni ilegalec Dušan Kraigher. Govori tudi podrobno o tej izdaji. Točno se spominja Kraigherja, ki je ušel skozi okno zasedi pri Plaskanovih in pribežal v samih copatah k njemu v Prekopo. O dveh izdajah tehnike pri Plaskanu pa ne govore takratni partijci, pa tudi v sodnih aktih in arhivih ni najti ničesar.

Spomladi 1942 so se enote I. Štajerskega bataljona, ki so prišle iz prezimovališč, na novo formirale na Tolstem vrhu na Dobrovljah in so po nalogu štaba ustanovile tudi novo tehniko, za vodjo pa so določili Antona Kotnika-Robido. Po njegovem partizanskem imenu je dobila tehnika tudi svoje ime.

Prvi bunker za tehniko »Robida« so zgradili nad Kotnikovo domačijo nad Preboldom. Kdaj je začela z delom tehnika »Robida«? Anton Kotnik-Robida navaja april 1942. Rado Zakonjšek-Cankar, vodja tehnike »Cankar« in kasneje pokrajinski tehnik za Štajersko, navaja kot pričetek dela v tej tehniki šele jesen 1942. Po njegovi izjavi je bila tehnika takrat v Kapli vasi oziroma nad Kaplo vasjo. Anton Kotnik-Robida pravi, da se je po izdaji nad Kaplo vasjo njegova tehnika preselila za dva meseca v Reško planino, nato pa se je vrnila nazaj nad Grajsko vas, kjer je ostala od jeseni 1942 do zime 1943. Vse govori za to, da Rado Zakonjšek registrira tehniko »Robida« šele po izdaji bunkerja nad Kaplo vasjo, v katerem je bil nastanjen komite.

Ko je bila Zgornja Savinjska dolina osvobojena, se je tudi tehnika »Robida« preselila na osvobojeno ozemlje. Po okupaciji Zgornje Savinjske doline se je tehnika zopet nastanila v hribih nad Grajsko vasjo, kjer je delala do osvoboditve. Za Savinjsko dolino in deloma tudi za Revirje ima tehnika »Robida« poleg tehnike »Cankar« in »Hochkraut« največ zaslug.

Tehnika II. grupe odredov, ustanovljena junija 1942, ki so jo prinesli na Dobrovlje borci II. grupe odredov na svojem pohodu na Štajersko, je delovala na teh terenih do boja na Krešici dne 7. novembra 1942, ko so se partizani umaknili z Dobrovelj. Del borcev s tehniko je odšel proti Moravčam, kjer je tehnika dobila svojo bazo. Ta tehnika je organizirala, oziroma pomagala ostalim vojaškim tehnikam na Štajerskem in deloma na Koroškem v l. 1942.[14]

Tehnika »Cankar«, ki je nadaljevala na naših terenih s tradicijo tehnike II. grupe odredov, je bila ustanovljena januarja 1943 pri Šmiklavžu nad Taborom v Spodnji Savinjski dolini na posestvu Skutnika. V tem času je bila to najaktivnejša tehnika v Savinjski dolini in najbrž na vsem okupiranem ozemlju Spodnje Štajerske. Vodil jo je Rado Zakonjšek-Cankar. Ko je spomladi l. 1944 imenoval takratni sekretar Pokrajinskega komiteja Aleš Bebler Rada Zakonjška za pokrajinskega tehnika za Štajersko, je njegovo mesto v tehniki »Cankar« prevzel Mirko Grobler-Aleksej. Tudi ta tehnika je odšla jeseni l. 1944 na osvobojeno ozemlje Zgornje Savinjske doline in se po ponovnem zavzetju Savinjske doline preselila nazaj v šmiklavške hribe.[15]

Zelo važno vlogo pri nabavi materiala za tehnike na vsem okupiranem ozemlju Spodnje Štajerske je imel Nabavni sektor Nestl na Šmohorju, ki je skrbel za papir in ostalo opremo. Izdajal pa je tudi partizansko literaturo. Nabavni sektor Nestl, ki ga je vodil Nestl Žgank, je pričel delo v januarju 1944 in je delal neprekinjeno do osvoboditve. Ves čas je ostal na Šmohorju, do izdaj ni prišlo.

K partizanskim tehnikam Savinjske doline spada tudi tehnika »Oljka«, ki je bila ustanovljena l. 1943 in je jeseni 1944 bivala nekje blizu Žalca, vendar ni pokazala večje aktivnosti. Kasneje je ne zasledimo več.

Na terenih Savinjske doline je delovala od septembra 1944 do 2. novembra 1944 Tehnika »Simon Gregorčič«, kakor jo imenuje vodja tehnike France Čretnik-Marjan, odnosno Tehnika »Z-33«, kakor jo imenuje Ferdo Veber. Do ustanovitve te tehnike je prišlo na iniciativo pokrajinskega tehnika Rada Zakonjška-Cankarja. Na njegovo pobudo sta France Čretnik-Marjan in Ferdo Veber konec maja ali začetek junija 1944 odšla na Rog na Dolenjsko. Tam sta opravila tečaj za vodstvo tehnik in dobila nalogo, da ustanovita tehniko v neposredni bližini Celja. Ta tehnika naj bi neposredno zalagala Celje s propagandnim gradivom.

Ferdo Veber pravi, da so bunker za tehniko pomagali delati kurirji postaje Zavrh—Hramše. Bil je napravljen iz smrekove hlodovine. V bunkerju so v tem času predvsem shranjevali material za tehniko.

France Čretnik-Marjan pravi:

»Ko sem se z Roga vrnil v Savinjsko dolino, me je poklical Zakonjšek-Cankar, vodja štajerskih tehnik, in me postavil za vodjo novo ustanovljene tehnike Simona Gregorčiča, ki je pričela delati v Zavrhu septembra 1944. Tu sva delala Ferdo Veber in jaz, dva tovariša pa sta opravljala kurirske posle. Ciklostirali smo razne brošure in časopis »Novi čas«.

V noči od 2. na 3. november 1944 sva delala z Vebrom do 2. ure zjutraj. Ta tehnika žalskega sektorja še ni imela svojega stalnega bunkerja. Ko sva to noč z Vebrom opravila delo, sva vsa utrujena zaspala. Ker nisva bila obveščena o hajki na tem terenu, so naju Nemci v spanju ujeli in naju odpeljali v zapore Starega piskra, a so naju tam osvobodili partizani ob svojem napadu v noči od 14. na 15. december 1944.«

O nadaljevanju te tehnike pravi Ferdo Veber:

»V mesecu decembru se je delo te tehnike nadaljevalo v Arclinu pri Vojniku. Od tam se je tehnika konec februarja ali v začetku marca 1945 preselila v gozd Kjumberg pri Dobrni, kjer je delala do osvoboditve. V tehniki sem delal tudi sam do osvoboditve.«[16]

Izjavi Čretnika in Vebra se ne ujemata glede imena tehnike. Veber trdi, da se je tehnika imenovala »Z-55«, Čretnik pa pravi, da se je imenovala po Simonu Gregorčiču. Literatura — »Novi čas« v oddelku NOB v Celju ima oznako tehnike Simona Gregorčiča, medtem ko tehnike z oznako »Z-55« oddelek še ni zasledil. Pri obeh opazkah gre brez dvoma za nadaljevanje ene in iste tehnike, ki se je imenovala nekaj časa po Simonu Gregorčiču. France Čretnik je dne 9. maja 1945 izjavil, da tehnike z imenom »Z-55« ne pozna. To je tudi popolnoma razumljivo, ker je po osvoboditvi iz Starega piskra odšel na novo službeno dolžnost. Ferdo Veber pa je novo tehniko vodil do osvoboditve.

USODA GRADOV V SPODNJI SAVINJSKI DOLINI

Tudi gradovi, ostanki fevdalne dobe, v Spodnji Savinjski dolini, bi naj okupatorju služili za njegove raznarodovalne namene. Ohranilo se je zanimivo poročilo okrožnega vodje Pg. Tonija Dorfmeistra, naslovljeno zveznemu vodji Štajerskega Heimatbunda glede gradov in posestev v Spodnji Savinjski dolini, ki naj bi imeli svojo posebno vlogo.

Dorfmeistrovo poročilo se v prevodu glasi:[17]

Štajerski Heimatbund, okrožno vodstvo Celje,
Kreisführer.

Celje, dne 27. aprila 1943.

Štajerskemu Heimatbundu,
Bundesführer Pg. Steindl,
MARIBOR

Osnutek:

Zadeva: Planiranje v okrožju Celje.

Zveza: Najina ogledna vožnja v četrtek, 21. 4. 1943.

Bundesführer!

V naslednjem želim v vrstnem redu ponoviti načrte, ki sva jih obravnavala na Tvoji ogledni vožnji.

1. v hišo **Krašovic** v Žalcu 86 naj pride neko žensko taborišče za podeželsko službo. Stanovanje v prvem nadstropju bo prosto, ko se 15. maja dir. Karstedt preseli v Celje. Predlagano je, da se gostilna Skoberne v pritličju zapre in bo prav tako na razpolago.

2. Graščina **Nastran** v občini Vransko, s stranskimi poslopji kot kmetijsko gospodarska poklicna šola za fante. Graščina stoji od 1941 prazna, oskrbuje jo DDV. Graščini pripada približno 80 joh grunta. Ker se je Luisenhof pokazal kot premajhen, a je v graščini Nastran s stranskimi poslopji vred možno nastaniti 40—50 fantov, bi morala kmetijsko-gospodarska šola za fante biti přenešena tja. Poklicna šola kot takšna naj bi se potem vključila v gausko samoupravo.

3. Graščina **Burgstall** (Puštal, op. prev.) v občini Vransko. Graščina Burgstall je bila predvidena za učni dvorec Hj. Kmetijsko gospodarsko poslopje in pribl. 75 ha obsegajoče gospodarstvo sta povsem v redu in primerna, da postaneta vzorni obrat. Graščina sama je bila 1941 v prezidavanju. Povsem urejeno je 2. nadstropje, 1. nadstropje in pritličje pa do treh četrtin. Prav tako je tam 90% gradbenega materiala, kakor mi je pojasnil Pg. Poppek z zemljiškega urada DDV. Dograditev je možna v kratkem roku. Graščina Burgstall je od 1941 zaplenjena in jo upravlja DDV.

4. Graščina **Sanneck - Ruhetal** naj postane taborišče za podeželsko službo fantov. (Občina Braslovče.) V Sannecku - Ruhetalu nihče ne stanuje. Lani je bival tam bataljon Jug - Wehrmannschaft. Je last tvrdke Westen v Celju, je dobro ohranjena in more sprejeti približno 50 fantov, Graščini pripada vzorno gospodarstvo, vodeno iz lastnih gospodarskih poslopij. Upravnik je Ortsbauernführer Paul Skoberne. Kmetijsko-gospodarsko poslopje je odlično in na razpolago.

5. Graščina **Schöneck** (Šenek, op. prev.) na Polzeli. Ta je last bivšega okrajnega glavarja v Gmundenu, grofa Pachta — Reihofen. Temu pripada tudi še komenda na Polzeli. Ker Pachta - Reihofen redno prebiva v Gmundenu in se le mimogrede zadržuje na Polzeli, je možno Schöneck v celoti uporabiti za namene pošiljanja otrok na deželo. Za kratek obisk na Polzeli pa gospod Pachta - Reihofen lahko uporablja tudi stanovanje v komendi. Kaj dosti zaželen pa obisk gospoda grofa pri nas itak ni, ker je ta vse kaj drugega kot nacionalni socialist.

6. **Neukloster** (Novi klošter, op. prev.), občina Polzela. Neukloster naj postane RAD taborišče (ženska mladina). Stoji prazen že od 1941. Dotlej je pripadal Židu Parinu (alias Pollak), ki je švicarski državljan. Nadvse škoda je, da ta lepa graščina stoji prazna. Delovna služba se baje ne more vseliti, ker je treba najprej na varno spraviti dragoceno pohištvo in preproge. Kakor

nama je Pg. Poppek ob najinem obisku pojasnil, bi te bilo mogoče brez nadaljnjega shraniti v centralnem taborišču DDV v Mariboru. Prav tako spada h graščini vzorna ekonomija, vodena iž lastnih gospodarskih poslopij. Semkaj bi bilo treba postaviti kakega velikega kmeta. Osebja je ravno na Polzeli dovolj na razpolago.

7a. Graščina **Ponigl** (Ponikva, op. prev.), občina Ponigl ali graščina **Salloch** (Zalog, op. prev.), občina Arja vas, sta predvidena za BDM — gospodinjsko šolo. Graščina Ponigl je last neke 70-letne gospodične Auffarth, ki se na gospodarstvo nič ne razume, je nesocialna, gospodovalna in samovoljna. Svojemu nečaku Pg. ing. Auffarthu, ki mu je prvotno zagotovila predajo posestva, je po 3 mesecih bivanje tam povsem pristudila, potem ko sem mu pomagal do razrešitve pri Reichsstatthalterju na Dunaju, kjer je bil kot uradnik nameščen. Tam se tako zanikrno gospodari, da smo bili primorani, posestvo postaviti pod vodstvo višjega upravnika Kurtha od DDV. V gradiču samem stanujeta le stara dama in njena hišna pomočnica. Na zgradbi že dolgo nihče ni ničesar popravljal, tako da dela zelo slab vtis.

7b. Graščina **Salloch** (Zalog, op. prev.), v občini Arja vas, severozapadno od Celja, je lep star grad. Last je nad 70 let stare gospodične von Bouton. Gospodična v. Bouton je pripravljena dati svoj obrat v najem. Prodati pa ga želi šele po zmagi...

Heil Hitler!
Dorfmeister s. r.

PARTIZANSKE AKCIJE IN ŽRTVE FAŠISTIČNEGA TERORJA

Podatki o partizanskih napadih, rekvizicijah, trosilnih akcijah in podobnem ne bodo nikdar popolni. Večje boje, zmage in poraze so v svojih poročilih nadrejenim štabom javljale enote, ki so te boje vodile. Vse manjše akcije pa so v mnogih primerih ostale celo nezabeležene, tako da jih je sedaj po mnogih letih nemogoče zbrati. Poleg naših poročil nadrejenim forumom je najtočnejša registracija dogodkov po nemških žandarmerijskih postajah, kolikor je teh poročil ohranjenih, ki so o vsaki na njihovem terenu znani partizanski akciji poročali nadrejeni komandi. Njihova poročila so glede datumov absolutno točna. Mirno pa lahko računamo, da vsaj četrtina vseh akcij manjšega obsega, posebno rekvizicij, niso registrirali iz razloga, ker jih pač nihče ni javil.

Zanimivi pa so ohranjeni podatki:[18] V letu 1941 je bilo na terenih Spodnje Savinjske doline 54 partizanskih akcij. To število se je povzpelo v letu 1942 že na 153, četudi so bili zimski meseci relativno mirni, ker so se borci tedaj zadrževali največ v prezimovališčih.

Za leto 1943 imamo podatke od junija do decembra z izjemo meseca oktobra. Stanje v primerjavi z ostalim celjskim okrožjem (kreisom) je naslednje:

L. 1943, mesec:	Registrirane akcije v okrožju:	Žalska občina:
junij	144	51
julij	164	45
avgust	139	27
september	141	33
november	146	26
december	100	19
	834	201
L. 1944, mesec:		
januar	180	27
februar	230	40
marec	239	48
april	441	79
maj	452	122
junij	337	103
	1879	419

Za ostale mesece do osvoboditve podatki akcij, ki stalno številčno naraščajo, manjkajo. Iz teh podatkov je razvidno, da se je približno četrtina vseh partizanskih akcij v tem času izvršila na terenih Spodnje Savinjske doline. Pri tem nepopolnem pregledu je važno omeniti, da so se od l. 1943 partizanske sile koncentrirale povečini v Zgornji Savinjski dolini in na Kozjanskem. Zato bojev večjega obsega tu ni bilo. Na teh terenih so se predvsem zadrževali partizanski kurirji, politične organizacije in aktivisti. Vendar že množina teh manjših akcij kaže izredno živahno partizansko dejavnost.

V celjskem okraju je dalo življenje za svobodo po najnovejših podatkih 3933 ljudi.[19] Izmed 12 občin celjskega okraja je žalska občina najbolj trpela. 835 njenih ljudi je bilo žrtev fašističnega terorja, bodisi da so padli v boju, bili ustreljeni kot talci ali umrli v taboriščih. Najteže prizadeti kraji so Griže, Prebold, Petrovče-Liboje in Braslovče-Letuš.

Že uvodoma je bila poudarjena velika vloga Spodnje Savinjske doline v času med obema vojnama in v narodnoosvobodilni vojni. Vendar pa ni za opis dogodkov važen samo teren, ki je bil ob robeh doline za partizansko bojevanje primeren, ampak so predvsem važni ljudje, ki so ves ostri okupatorski pritisk vzdržali. Ni pokrajine na okupiranem ozemlju bivše Spodnje Štajerske, ki bi dala tako velik krvni davek za našo svobodo kakor Spodnja Savinjska dolina. V času težke ilegalne borbe so ljudje v Spodnji Savinjski dolini stali v prvih borbenih vrstah. S to častno tradicijo so Savinjčani tudi nadaljevali do osvoboditve.

RESUME

Spodnja Savinjska dolina zavzema eno najvidnejših mest med vsemi pokrajinami bivše Spodnje Štajerske v boju za narodnostne pravice Slovencev v drugi polovici dvajsetega stoletja kakor tudi v narodnoosvobodilnem boju. Žalec, središče doline, je imel s svojim zaledjem vodilno vlogo v dobi narodnega prebujenja — v dobi taborov.

V razdobju med prvo in drugo svetovno vojno je bilo progresivno kulturno in politično udejstvovanje delavskih množic, usmerjeno po ilegalnem delu Partije posebno v delavskih središčih vkljub nenehnemu zatiranju vseh bivših režimov v državi, ena izmed najmočnejših gibalnih sil v našem delovnem ljudstvu. V zadnjih letih pred okupacijo je bilo glavno delo usmerjeno proti fašizmu.

Delavci in delavska mladina se je zbirala v delavski organizaciji Svoboda in po njenem razpustu l. 1935 v Vzajemnosti, kmečka mladina pa v Zvezi kmečkih fantov in deklet.

Stavka tekstilnih delavcev l. 1936 v tovarni Prebold je povezavo med kmeti in delavci še bolj utrdila. Ta povezava je silno važna v l. 1941, ko dobe prvi partizani vso podporo pri kmečkem prebivalstvu.

Partijsko gibanje od l. 1920, ko so bile volitve v konstituanto, stalno raste. Ko Komunistično partijo režim razpusti, se zavije vse njeno delo v globoko ilegalo. Partijci Savinjske doline imajo zveze s Trbovljami in Celjem. Na Mrzlici, najlepši izletniški točki v Sp. Savinjski dolini, ima društvo prijateljev prirode svoje zavetišče, kjer se zbirajo partijci iz Savinjske doline, Celja in Trbovelj. Partijske celice se pričnо ustanavljati l. 1932, SKOJ pa leta 1938.

V tem času skuša tudi Kulturbund širiti svoje mreže po Savinjski dolini. Njihova središča so v Braslovčah-Polzeli, Šempetru, Preboldu-Zabukovici in Žalcu. Vse njihovo delo je brezuspešno. Člani so le priseljeni nemški uradniki.

V l. 1940 živita v ilegali v Spodnji Savinjski dolini organizatorja Partije in odpora proti okupatorju narodna heroja Slavko Šlander in Dušan Kraigher.

Spodnja Savinjska dolina je bila okupirana dne 11. aprila 1941. Najzavednejši partijci so se začeli takoj pripravljati na oborožen odpor. V noči od 23. na 24. julij se je ustanovila Savinjska partizanska četa, ki je odšla na Dobrovlje. Tam se je septembra ustanovil I. štajerski bataljon pod vodstvom kasnejšega komandanta Glavnega štaba Slovenije, španskega borca in narodnega heroja Franca Rozmana-Staneta. V noči 7.—8. oktobra 1941 je bataljon napadel in zavzel mesto Šoštanj. V tem letu je bila največja borba na Čreti dne 26. oktobra 1941. Po Brežiškem pohodu, ki se je pričel v Savinjski dolini, so se borci vrnili in odšli v prezimovališča. Spomladi se je zopet izvršila koncentracija partizanov na Dobrovljah. Po težkih bojih na Dobrovljah so se partizani pred zimo 1942-43 umaknili na Moravško in Mozirske planine do Koroške.

Od l. 1943 so bile na Dobrovljah predvsem politične organizacije.

V Spodnji Savinjski dolini so že pred l. 1941 bile ilegalne partijske tehnike, iz katerih so se razvile potem tudi prve partizanske tehnike. Najbolj znani partizanski tehniki sta bili »Robida« in »Cankar«.

Gradove, ostanke fevdalne dobe, so hoteli Nemci izrabiti v svoje raznarodovalne namene.

V l. 1941 je bilo v Spodnji Savinjski dolini 54 partizanskih akcij, v l. 1942 pa 154. Število akcij se je vsako leto stopnjevalo.

V celjskem okraju je padlo kot žrtev fašističnega terorja 3935 ljudi, v Spodnji Savinjski dolini pa 835 ljudi.

OPOMBE:

[1] Nova doba, L. II. št. 143 in 145 dne 30. novembra 1920 in 4. dec. 1920.

[2] Poročilo Josipa Kocmana, ki se nahaja v oddelku NOB v Mestnem muzeju v Celju.

[3] Anton Kotnik-Robida: Slavko Šlander in razvoj progresivnega gibanja v Preboldu (Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 55).

[4] Rudi Cilenšek: Razvoj delavskega gibanja v Libojah med obema vojnama (Liboje, str. 21).

[5] Ludvik Zupanc-Ivo: Mladinsko gibanje na področju Savinjske doline (Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 61).

[6] Original resolucije priložen aktom sodnega procesa proti Dušanu Finžgarju. Dokumenti procesa se nahajajo v Zgodovinskem arhivu CK KPS.

[7] Original se nahaja v Muzeju narodne osvoboditve LRS v Ljubljani.

[8] Spomini Mihe Šošterja in Jožeta Borštnarja v arhivu oddelka NOB v Mestnem muzeju v Celju.

[9] Ludvik Zupanc-Ivo: Odšel sem v partizane (Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 162).

[10] Povedal Miha Šošter dne 3. IV. 1955 (stenografski zapisnik v oddelku NOB v Mestnem muzeju v Celju).

[11] Podatke sporočil Viktor Šošter — Dobroveljski Miha.

[12] Zgodovinski arhiv CK KPS.

[13] Anton Kotnik-Robida: Ilegalne in partizanske tehnike med Mrzlico in Dobrovljami (Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 176).

[14] Arhiv Muzeja narodne osvoboditve (podatki Mitje Ribičiča).

[15] Arhiv Muzeja narodne osvoboditve (podatki Rado Zakonjšek-Cankar).

[16] Oddelek NOB v Mestnem muzeju v Celju (podatki Franca Čretnika in Ferda Vebra).

[17] Arhiv oddelka NOB v Mestnem muzeju v Celju.

[18] Arhiv oddelka NOB v Mestnem muzeju v Celju.

[19] Podatke zbral Okrajni odbor Zveze borcev v Celju.

Alojz Bolta:

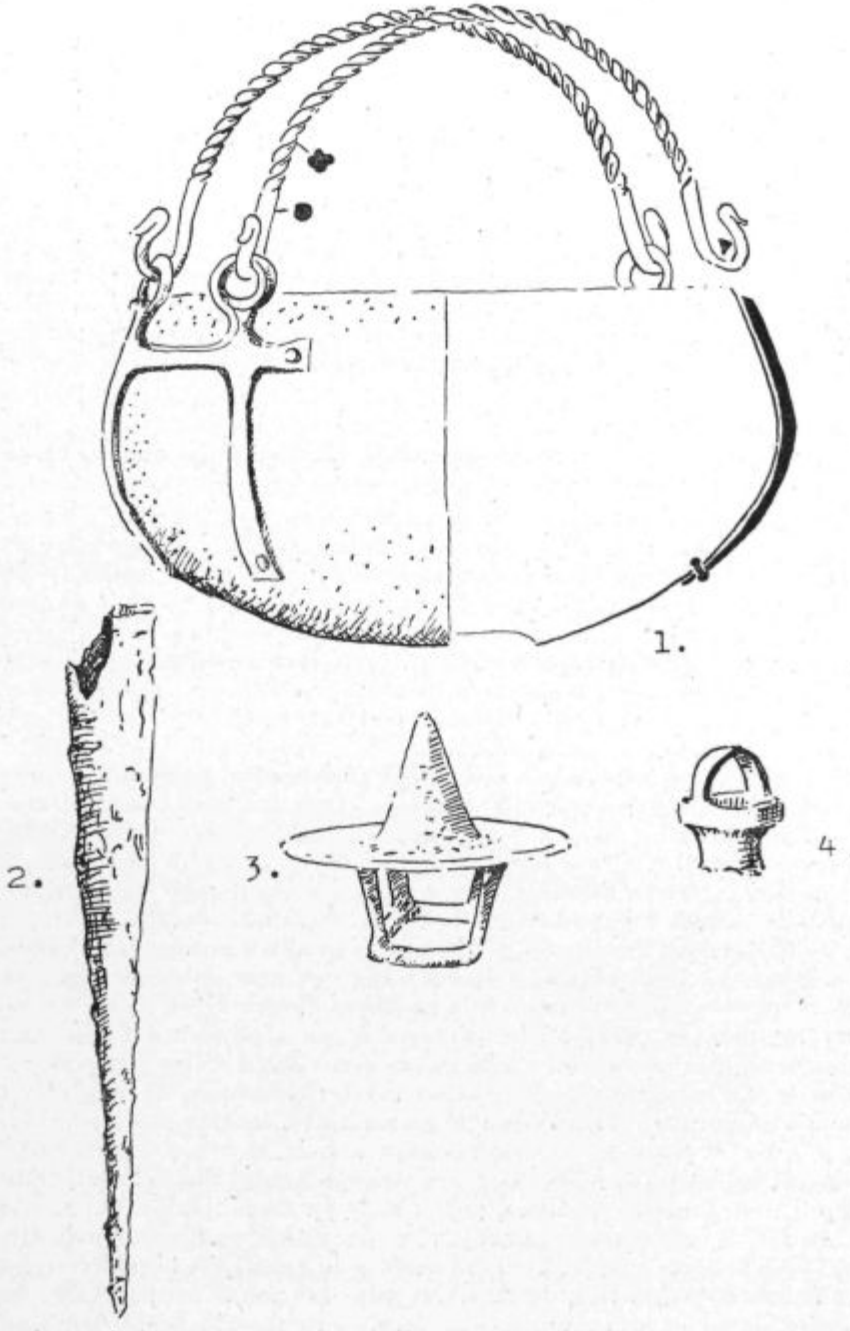
Najstarejša zgodovina Spodnje Savinjske doline

Prazgodovina

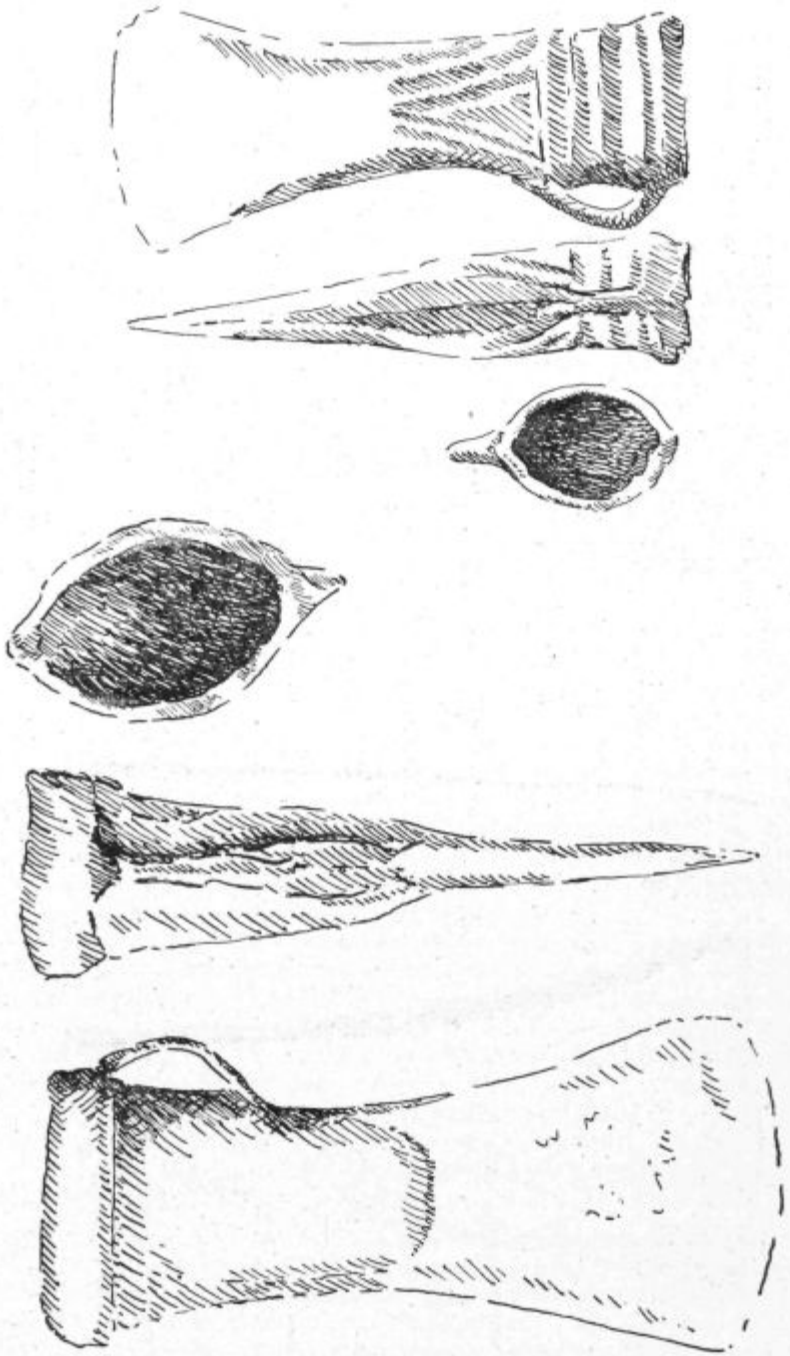
Pisati najstarejšo zgodovino Spodnje Savinjske doline je dokaj težka stvar. To pa ne morda zato, ker bi ta prijetni in bogati košček naše zemlje ne imel svoje prazgodovine, temveč zato, ker je to še dokaj neraziskano področje. Tako kot so posamezna obdobja za celotno Slovenijo še dokaj neproučena, tudi o zgodovini Spodnje Savinjske doline še ne moremo prikazati popolnoma verne slike.

Že bežen pogled na geofizikalno karto nam pove, da tukaj z gotovostjo lahko računamo z bogato zgodovinsko preteklostjo, ki sega daleč nazaj, morda prav tja do paleolita. Dolina, ki jo obdaja nizko gričevje, je vedno bila hvaležen teren za naseljevanje.

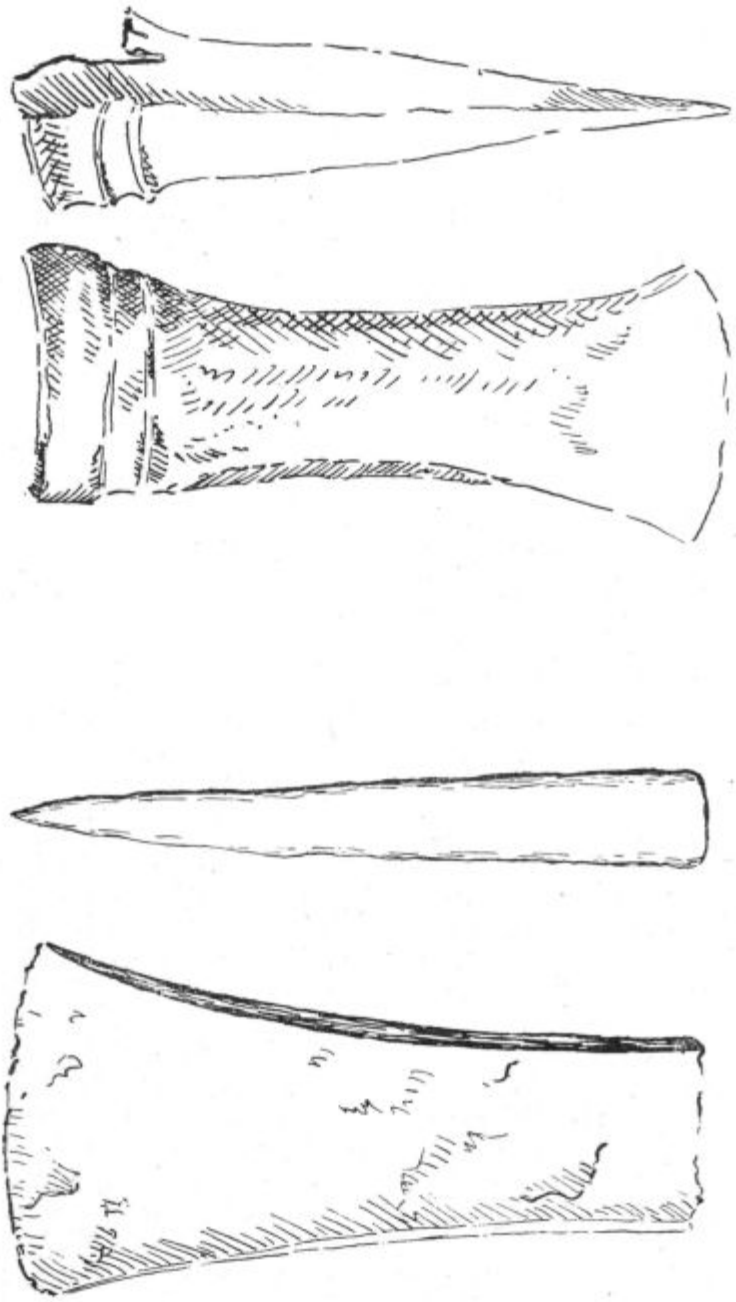
Sledov paleolitskega človeka na tem področju dosedaj nimamo izpričanih. Pričakujemo pa lahko, da se najdbe iz tega obdobja še odkrijejo. Terenske prilike bi to vsekakor dovoljevale. V mislih imam pri tem »Ravbarske luknje« pod Kotečnikom in nekaj votlin v okolici Velike Pirešice. Dokazani pa so sledovi paleolitske naselitve v neposredni okolici. Pred dvajsetimi leti je prof. Brodar odkril paleolitski jami pri Velenju (Špehovka) in pri Šoštanju (Mornova zijalka). Svetovno znana pa je »Potočka zijalka« pod vrhom Olševe (1700 m nm), ki je pa že nekoliko bolj oddaljena. Pri ugotavljanju paleolitskih najdišč ima poleg arheologa važno vlogo tudi geolog, paleontolog, geograf in vrsta drugih pomožnih znanosti. Tudi čas prehoda med starejšo kameno dobo (paleolit) in mlajšo kameno dobo (neolit), tako imenovani mezolit (8000—3000 let pr. n. št.) je v zgodovini tega malega področja, ki je predmet naše obravnave, še prazen list. Najdbe iz te dobe so tudi v Jugoslaviji zelo redke. Neolitske najdbe, ki so pri nas na Štajerskem zastopane predvsem po najdbah posameznih kamenitih sekir, na tem področju dosedaj tudi še niso izpričane. Seveda to še ne pove dovolj. V času, ko je neolitski človek živel, je puščal za seboj neprimerno manj sledov kot pa n. pr. ljudje v dobi metala. Ohranile se niso niti njihove hiše niti ni znan način njihovega pokopa. Možno je, da so pokojnike pokopali v takih okoliščinah, da se grobovi niso mogli ohraniti. Vkljub temu bo pa zanimivo, če se ozremo nekoliko okrog sebe. V času, ko je Sredozemlje živelo že svojo zgodovinsko epoho, n. pr. Egipt in Mala Azija, so pri nas komaj dobro začeli uporabljati prvo lončeno posodo. Orodje, ki je istočasno lahko tudi rabilo kot orožje, v tem času že polirajo. To omenim v razliko od paleolitskega obdelovanja orodja, kjer so kamen z dolgotrajnim obsekavanjem tako dovršeno oblikovali, da je lahko rabil kot rezilo ali praskalo. To se pravi, da se je način življenja že močno spremenil. Kljub temu pa ta čas ni pustil, kot sem že omenil, kakih trajnejših sledov, ki bi mogli dokazati njihov obstoj na tem teritoriju v tem obdobju.



Šentlovrenc: predmeti, najdeni v ilirskem grobu (po Staretu)



Šešče: bronaste-tulaste sekire



Šešče: bronaste sekire

Bronasti srpi, sekire in sulične osti iz Črета pri Vranskem so pravzaprav najstarejši predmeti, ki so bili dosedaj odkriti na področju Spodnje Savinjske doline. O tej najdbi sicer nimamo točnejših podatkov, po vsem videzu pa gre tu za depojsko najdbo. Depojske najdbe se pojavljajo vedno v obdobjih, ki so nemirna, polna velikih sprememb. Spomnimo se samo na čas zadnje vojne. Ljudje, ki so bežali pred okupatorjem, so dragocenosti, ki jih niso mogli nesti s seboj, zakopali v zemljo. Ko so se vrnili — če so se — so jih zopet odkopali. Koliko jih je pa bilo, ki se niso vrnili! Te predmete še danes krije zemlja, če jih ni odkril kdo drug. Podobne pojave imamo tudi iz časov turških vpadov, ob razpadu rimskega cesarstva in še ob neštetih drugih podobnih okoliščinah. In sedaj poglejmo najdbo s Črета. Nekako v tem času so doživljali v Evropi velike dogodke. Okrog leta 1200 pr. n. št. so se v Grčijo priselili Dorci. Vse kaže, da tudi v naših krajih ni bilo mirno. Sem so se selili od vzhoda novi prebivalci, ki jih poznamo danes pod imenom Iliri. Številne depojske najdbe to dokazujejo. Kar poglejmo jih! Črmožišče pri Žetalah, Črmošnjice in Jurka vas na Dolenjskem in še vrsta drugih.

Iliri, ki so se tukaj naselili, so zaživeli polno življenje. Pustili so na naših tleh takorekoč neizbrisen pečat. Njihova bitnost odseva v stanovanjskih zgradbah, katerih temelje danes odkrivamo, dalje v lepo razviti obrti, ki ponekod prehaja že v pravo umetnost; in ne nazadnje v toponomastiki (na nje nas spominjajo različna imena rek in krajev, ki so ilirskega izvora n. pr. Celeia i. pd.). Res je, da jim rimski zgodovinopisci očitajo barbarstvo, da so umazanci i. pd. Znana rimska prislovica, da se Ilir umije samo trikrat v življenju, je dokaj drastična, pa tudi hudomušna s strani Rimljanov. Rimljan, čigar kanalizacijske in vodovodne naprave so bile dovršeno grajene, kratkomalo ni mogel razumeti, da bi komu primanjkovalo vode, kadar ga tare najhujša žeja. Iliri so pa bili na svojih naselbinah odvisni od majhnih studencev. Njih voda je komaj napojila žejna grla ljudi in živine, tako umivanje res ni moglo biti prvi problem na naselbini.

Življenje na ilirskih naselbinah lahko vsaj delno spoznamo, če nekoliko pobliže premotrimo naselbino na Rifniku, ki je najbližja nekoliko podrobneje raziskana ilirska naselbina. Prvi, ki je to naselbino pričel raziskovati, je bil pokojni W. Šmid. Sam omenja v Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark štiri tlorise ilirskih hiš. Njihova velikost je različna:

I. Dolžina 5,90 × 6,39 m; širina 3,45 × 4,30 m
II. Dolžina 13,60 × 14,90 m; širina 4,80 × 5,70 m
III. Dolžina 10,60 × 10,80 m; širina 6,30 × 8,40 m
IV. Dolžina 7,70 × 8,90 m; širina 4,40 × 6,00 m

Sledovi novih stavb so bili odkriti tudi preteklo leto. Omenjena naselbina se je razvila na 570 m visokem hribu, ki je bil od severne strani že po naravi dobro zavarovan, na južni strani, ki je bila laže dostopna, je pa še danes viden obrambni jarek.

Ilirska hiša je bila predeljena v dva prostora, predsobo in prostor z ognjiščem. Temelji stavb so bili zloženi iz kamenja, stene sestavljene

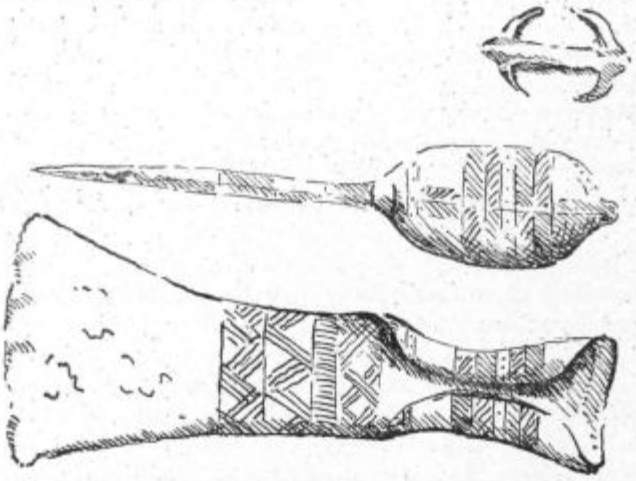
iz brun in vejevja. Stene so bile razen tega še od notranje in zunanje strani ometane z ilovico in pobeljene. Izredno lepi kosi pobeljenega hišnega lepa so bili odkriti pri lanskih izkopavanjih na Rifniku. Po številnih kosih železne rude lahko mirno sklepamo, da so na večini ilirskih naselbin sami rudo topili in si kovali iz nje orodje in orožje. To je bilo vsekakor dolgotrajno in zamudno delo, ker pri razmeroma primitivnih sredstvih, ki so jih imeli na razpolago, niso mogli rude v celoti izkoristiti. Pa tudi čas trajanja — topili so na odprtem ognju — je bil neprimerno daljši. Druga obrt, ki je bila močno razvita na vseh ilirskih naselbinah, je bilo lončarstvo. Sploh je bila glina zelo priljubljeno gradivo za pripravo raznih praktičnih, okrasnih, kakor tudi kulturnih predmetov. Razen posod so na naselbini običajno odkrite številne uteži piramidalnih in bikoničnih oblik. Rabile so jim pri statvah, kakor tudi pri ribiških mrežah. Kot izrazit kulturni predmet lahko smatramo večji kos s koncentričnimi krogi okrašene kozice. Podobni kulturni objekti so bili pri nas med drugim odkriti tudi na Pošteli pri Mariboru.

Na podobno naselbino, čeprav bo po obsegu nekoliko manjša, nas v Spodnji Savinjski dolini spominja Sv. Magdalena nad Grižami. To je hrib, visok 360 m, razdeljen na tri manjše vrhove. Pri prvem sondiranju smo našli fragmente ilirske keramike na tako imenovanem Langerju. Spričo razmeroma skromnih najdb na hribu res ni mogoče z gotovostjo reči, da bi bila tu kakšna večja naselbina. Če pa je to res bila glavna naselbina, je danes še težko trditi. Za naselbino na Magdaleni bi govorilo več okoliščin. Hrib sam je na dominantni točki in ne preveč oddaljen od grobišča, ki se razteza od Griž do Šentlovrenca. Razen tega bi na prazgodovinsko naselbino dalo slutiti že samo ime Sv. Magdalena. Sv. Magdaleni so, podobno kot sv. Juriju, sv. Marjeti, postavljali cerkve tam, kjer so naleteli na ostanke starejših prebivalcev, ki so jih vedno smatrali za pogane. God sv. Magdalene in sv. Marjete pade v mesec julij, ko žito zori. Kaže, da so ti svetniki izpodrinili vpliv prejšnjih poganskih svetnikov. Podobne naselbine imamo na Magdalenski gori na Dolenjskem, kakor tudi na Magdalenski gori na Koroškem.

Ilirski grobovi so delno plani, delno pa v gomilah, skoraj redno pa so žgani. Vsak grob je nekako po pravilu vseboval veliko žaro, v kateri je bil še srednje velik lonec in skodela. V lonec so dajali pokojniku hrano. Razen ostankov pepela in kosti pokojnika so bili v žaro položeni še pokojnikovi najljubši predmeti. Po teh se da potem tudi ugotoviti, ali je grob ženski ali moški. Medtem, ko prevladuje v ženskih grobovih nakit (prstani, ovratnice, zapestnice, zaponke i. pd.), dobimo v moških grobovih le orodje in orožje (sekire, sulice, nože i. pd.). V enem grobu je običajno samo en pokop. Pri gomilah, ki so večjega obsega, pa lahko računamo tudi na več grobov. V eni gomili na Dolenjskem je bilo 22 grobov. Grob z žaro je končno v večini primerov pokrit še s kamnito ploščo. Pri zadnjih izkopavanjih na Rifniku so odkrili zanimive novosti v zvezi s pokopom pokojnika. Iz posameznih koščkov kalciniranih kosti, ki so jih našli v bližini kurišča

v stavbi, si lahko v duhu predstavljamo potek takega pogreba. Pokojnika so na naselbini sežgali, kosti — v kolikor niso zgorele — zbrali in položili v žaro in nato v grobem sprevodu odnesli na bližnje pokopališče, ki je ležalo na pobočju pod naselbino. Seveda se je pri tem lahko zgodilo, da je vkljub vsej pazljivosti kakšen košček kosti ostal na kraju sežiganja.

Na področju od Griž do Šešč je na desnem bregu Savinje, tam kjer se dolina že nekoliko dvigne, še danes vidnih 52 gomil. Več je bilo pa že popolnoma prekopanih, tako da jih danes ni mogoče več ugotoviti. Od tistih, ki so še ohranjene, so nekatere (posebno dve) izredno velike. Različna velikost gomil ima gotovo svoj pomen. Ne samo, da so s pokopavanjem v gomilah sledili nekim določenim religioznim in kultnim predstavam, tudi uveljaviti so se hoteli na ta način. In to jim je uspelo. Tako kot še danes občudujemo piramide egiptovskih faraonov, nam tudi gomila, ki jo v vsej veličastnosti gledamo pred seboj, vzbuja spoštovanje. Še večji učinek pa je taka gomila brez dvoma imela na pokojnikove sodobnike. Prof. Orožen omenja v svoji knjigi: »Zgodovina Celja« I., da je bilo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja še nad 60 gomil. Poudarja pa, da jih je bilo že takrat veliko uničenih od domačinov, ki so tam napravili polja. Pepel v teh gomilah je bil v posameznih primerih v žarah, včasih pa kar na kamnitih ploščah. Pri keramičnih najdbah iz gomil v Šeščah je treba posebej poudariti, da so se našle tu rdeče barvane žare s črnimi meanderskimi motivi. To je na našem ožjem področju dosedaj še takorekoč izjemen primer. Pri posameznih fragmentih posod z Rifnika zasledimo sicer sledove rdeče barve, a so silno redki. Številne pa so najdbe slikane keramike na avstrijskih tleh (Hallstatt, Schärding, Schleedorf, Donnerskirchen i. dr.). V celjskem muzeju hranimo samo fragmente z rdeče-črno barvno kombinacijo; odkriti pa so bili tudi fragmenti, ornamentirani z belo in sivo barvo.



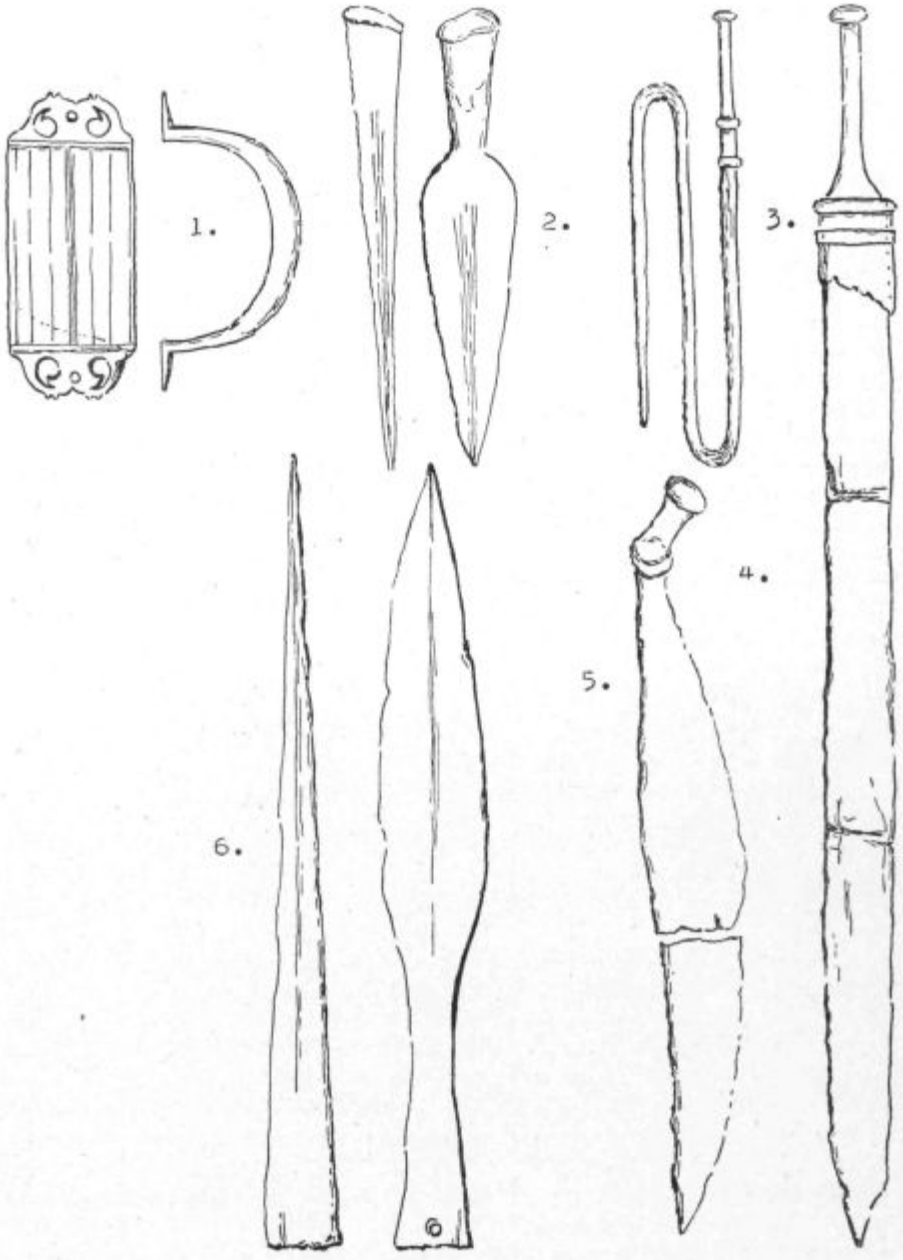
Šešče: plavutasta sekira

Med kovinastimi predmeti hrani Mestni muzej iz gomil pri Šeščah okrog 40 predmetov. Najlepši primer med njimi je na vsak način lepo okrašena, bronasta plavutasta sekira; razen te je še nekaj bronastih tulastih sekir z zanko. Od manjših predmetov moramo omeniti več zaponk (fibul) čolničastega in vozlastega tipa, fragmentov verižic i. pd.

Narodni muzej v Ljubljani hrani bronast kotliček, ki je bil l. 1938. odkopan z nekaterimi drugimi predmeti v nekem ilirskem grobu v Sv. Lovrencu. Kotliček in že omenjena plavutasta sekira pa še nekateri predmeti spadajo v starejšo železno dobo. Ostali predmeti iz gomil v Šeščah pa spadajo v dobo tako imenovanega »klasičnega hallstatta«. V starejšo železno dobo prištevajo tudi bronasto glavico bika z vdelanimi očmi iz jaspisa, ki je bila najdena v okolici Gotovelj pri Žalcu.

V četrtem stol. pr. n. št. se v naših krajih pojavijo novi gostje. Kelti so s svojimi vpadi nekako pretrgali mirno idilo, ki so jo v stoletjih ustvarili Iliri na našem ozemlju. Seveda ne mislim reči, da s prihodom Keltov Iliri izginejo. V tem primeru ne moremo govoriti o zamenjavi prebivalstva, temveč le o dokaj spremenjenem načinu življenja v kulturnem in tudi v političnem pogledu. Na splošno pa moramo priznati, da je vprašanje odnosov med naseljenim ilirskim prebivalstvom in priseljenimi Kelti še zelo nejasno. Očitnih cezur nikjer ni opaziti. Skoraj povsod pa se čuti nadaljevanje ilirske naselbine s keltskimi vplivi. Tako imamo na Rifniku med maso ilirske keramike v gornjih plasteh tudi posamezne tipično latenske fragmente. Manjkajo pa nam čiste keltske naselbine. V Spodnji Savinjski dolini jih dosedaj ne poznamo. Latenske bronaste puščice so našli v Žalcu.

Med večje latenske najdbe pa lahko štejemo grobišče v Drešinji vasi pri Celju, odkrito leta 1889. Tu so delavci naleteli v neposredni bližini vasi v globini 120 cm na precej debelo kulturno plast. V tej plasti so bili očitni sledovi pepela in ostanki delno sežganih človeških kosti. Razen tega je bilo odkritih nad 100 okrog 16 cm visokih posod. Na žalost so bile zaradi nepazljivosti skoraj vse uničene. Nekaj teh posod hrani danes celjski Mestni muzej. Razen tega vidimo lahko v zbirkah Mestnega muzeja iz latenskega grobišča v Drešinji vasi nekaj mečev, nožev, dele ščita in še poznolatensko fibulo. Dolžina mečev znaša do 88 cm z držajem. Eden od njih je dvakrat upognjen. Kot grobni pridevek je bil meč last pokojnika. S tem, da so ga pri polaganju v grob dvakrat upognili, so hoteli povedati, da ga nihče drug od sedaj naprej ne more in ne sme uporabljati. Pri nekaterih mečih so ohranjene še nožnice, ki so izdelane iz železne pločevine. Meči so izdelani iz zelo dobrega železa. Vidi se, da so izdelovalci imeli na voljo prvovrstno rudo. Če niso tako dobro ohranjeni kot ponekod drugod, moramo pripisati dejstvu, da so bili bolj izpostavljeni oksidaciji. 36 cm dolg nož, najden na tem grobišču, je bil iz enakega materiala. Omeniti moramo še železne sulice (dolžina 11—17 cm), ki so še razmeroma zelo dobro ohranjene. Srednje rebro je še danes ohranilo svojo prvotno obliko. Ohranjen je tudi še železni del verjetno lesenega ščita in ena



Drešinja vas: železni predmeti iz grobov

bronasta poznolatenska fibula poleg drugih, manj važnih predmetov. Ostali predmeti, odkriti v Drešinji vasi, spadajo že v poznejši rimski čas.

Posamezne latenske najdbe so bile odkrite tudi v Celju (keltski novci, fragmenti keramike). Številne najdbe keltskih novcev so zabeležili tudi v bližnji okolici Celja. Večja najdba teh novcev je bila odkrita v Dobrni. Še številnejša pa je najdba keltskih novcev v Retjah pri Trbovljah. Iz tega se vidi, da je bila že v tem času, kakor tudi že prej, trgovina močno razvita. Skozi Spodnjo Savinjsko dolino je peljala stara prazgodovinska trgovska zveza, imenovana tudi jantarska cesta, ki je vodila od Baltika (od tam je v naše kraje prišel jantar, ki je na naših najdiščih zelo pogost okrasni predmet); pri nas pa je potekala mimo Ptuja, Celja, preko Trojan na Vače. Tu se je priključila na znano savsko prometno zvezo. Po tej poti so razen jantarja našli pot k nam razni bronasti predmeti, v kolikor so bili importirani. V glavnem pa smo v oceni našega gradiva po stari slovenski navadi bili preskromni. Za vsak količkaj lepše izdelan kos nismo dosedaj našli druge razlage kot — import! Novejša raziskovanja domačih, kakor tudi že nekaterih tujih arheologov, pa vedno bolj potrjujejo, da nimamo vzroka za tako »grbasto ponižnost«. Na slovenskih tleh, predvsem na Dolenjskem, je najdenih n. pr. 43 čelad. Drugod po svetu jih skoraj ni, takih oblik pa sploh ne. Za dokaj močno razvito obrt na naših prazgodovinskih naselbinah je zadosten dokaz dejstvo, da je najti na vseh nekoliko podrobneje raziskanih naših prazgodovinskih naselbinah razmeroma precejšnje količine topljene železne rude (Rifnik, Vače), ki so jo domačini doma predelovali v orožje in orodje. Številne posode za ulivanje tudi to potrjujejo.

Do danes še ni popolnoma jasno, po kakšni poti je človeštvo prišlo do raznih rud — do železne rude n. pr. Najstarejši predmeti iz železa so bili napravljeni v južni Mali Aziji. Egipčani so železo imenovali »nebeško kovino«; grško in latinsko ime za železo bi se v slovenščini glasilo »zvezda«. To bi govorilo za to, da so maloazijska ljudstva najprej spoznala meteorsko železo in šele kasneje našla nahajališča železne rude na zemlji. Iz Male Azije se je železarstvo razvilo tudi v Evropi.

Še bolj kot v času Ilirov sta se obrt in trgovina razvili za Keltov. Lončarstvo je napravilo ogromen korak naprej z uvedbo lončarskega vretena. Trgovino je pa pospeševalo vedno bolj razvijajoče se denarno gospodarstvo. Najdbe keltskih novcev so številne, kot sem že omenil, v samem Celju, še številnejše pa v bližnji okolici.

V takih pogojih se je tudi plemenska tvornost začela neprimerno bolj razvijati. Zgodovinski viri omenjajo celo vrsto plemen: Noričani, Latobiki, Tavriski, Japodi, Karni, Histri i. dr. Ti praktično šele sedaj prav nastajajo in se razvijajo. Moramo pa biti pri obravnavanju tega problema še zelo previdni. Vse kaže, da posamezna plemena, po zgovinskih virih, ki so nam na razpolago, geografsko in etnično ne sovpadajo. Nas predvsem zanima, h katerim so kot najjužnejši del celotne noriške države pripadali tudi predeli okrog stare Celeje. Keltski vpliv



Griže: ena od ohranjenih gomil

v teh krajih ni mogel zabrisati ilirske kulture, pač pa jo je s svojimi vplivi poživil in okrepil. Vedno bolj pa prihaja njihova nadmoč do izraza v zadnjih dve sto letih pred našim štetjem zaradi političnih in trgovskih zvez z rimsko državo. Z vse močnejšim rimskim prodiranjem proti vzhodu pa so tudi noriška plemena — dosedaj Rimljanom naklonjena — zaslutila nevarnost za svojo samostojnost. Leta 16 pr. n. št. so Noričani vdrli v Istro. Zato so Rimljani Norik anektirali. S tem so pravzaprav Noričani že tudi izgubili svojo samostojnost. Rimljani so sicer do leta 46 po n. št. priznali še privilegiran položaj s tem, da so pravno priznali njihovo državo kot »Regnum Norikum«.

RESUME

Najstarejše arheološke najdbe v Spodnji Savinjski dolini so dosedaj bronasti srpi iz Črета pri Vranskem. Datirajo na konec bronaste dobe (okoli leta 1000 pred n. št.). Bronasti dobi sledeča ilirsko-hallstattska perioda je lepo zastopana s številnimi gomilami, ki se razprostirajo na desnem bregu Savinje vse od Šešč do Griž. Do danes je vidnih še 52 gomil, veliko je pa bilo že prekopanih. Najstarejši predmeti iz gomil spadajo v zgodnji Hallstatt (plavutasta sekira), v slovenski kronogoliji bi to lahko vzporejali z Vače I. Ostali predmeti, odkriti v gomilah, spadajo pa v Vače II. Grobišču gomil v Šeščah in Grižah pripadajoča naselbina je verjetno na Magdalenski gori, kjer so dosedaj že bili odkriti posamezni fragmenti ilirske keramike. Ni pa to še z gotovostjo ugotovljeno.

V Drešinji vasi pri Celju pa je bilo konec XIX. stol. odkrito večje keltsko-latensko grobišče. Keramika (preko 100 posod) je bila zaradi nepazljivosti delavcev v glavnem uničena. Ohranili pa so se posamezni železni meči, sulice in posamezni deli ščitov. Razen latenskih so bili na grobišču odkriti tudi rimski predmeti.

Literatura:

B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda I. Ljubljana 1954.

M. Kos: Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955.

Zgodovina narodov Jugoslavije I., Ljubljana 1953.

J. Orožen: Zgodovina Celja I., 1927.

A. Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Graz 1909.

S. Gabrovec: Najstarejša zgodovina Dolenjske, Novo mesto 1956.

W. Schmid: Südsteiermark im Altertum pri Hausmann: Südsteiermark Graz.

Isti: Die Fortschritte der vorgeschichtlichen Forschung in Südsteiermark zwischen den beiden Weltkriegen. Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, Graz 1943.

E. Riedl: Ein La Tenè-Fund in Steiermark. Mitteilungen des k. k. Central Commission N. F. XVI. B. Wien 1890.

MZK N. F. XII. B. 1886. str. CLXXXI.

R. Vrečer: Savinjska dolina.

F. Stare: Prazgodovinske Vače, Ljubljana 1954.

Alojz Bolta:

Staroslovansko grobišče v Gotovljah

Slovanska naselitev v naših krajih se je po mnenju nekaterih zgodovinarjev pričela po letu 568. ko so se Langobardi umaknili v Italijo. Spet drugi pa dokazujejo, da se je morala pričeti že okrog leta 550. To razlagajo s tem, ker bi sicer zapadno mejo slovenske naselitve prej dosegli Bavarci (Nemci), ki jim je bila veliko bližja, kot pa Slovani. V naših krajih je šel tok naselitve v glavnem po vodnih poteh od vzhoda proti zahodu kakor tudi po starih prazgodovinskih prometnih zvezah. Te so bile dokaj bolj priljubljene kot pa kasneje grajena vojaška pota Rimljanov.

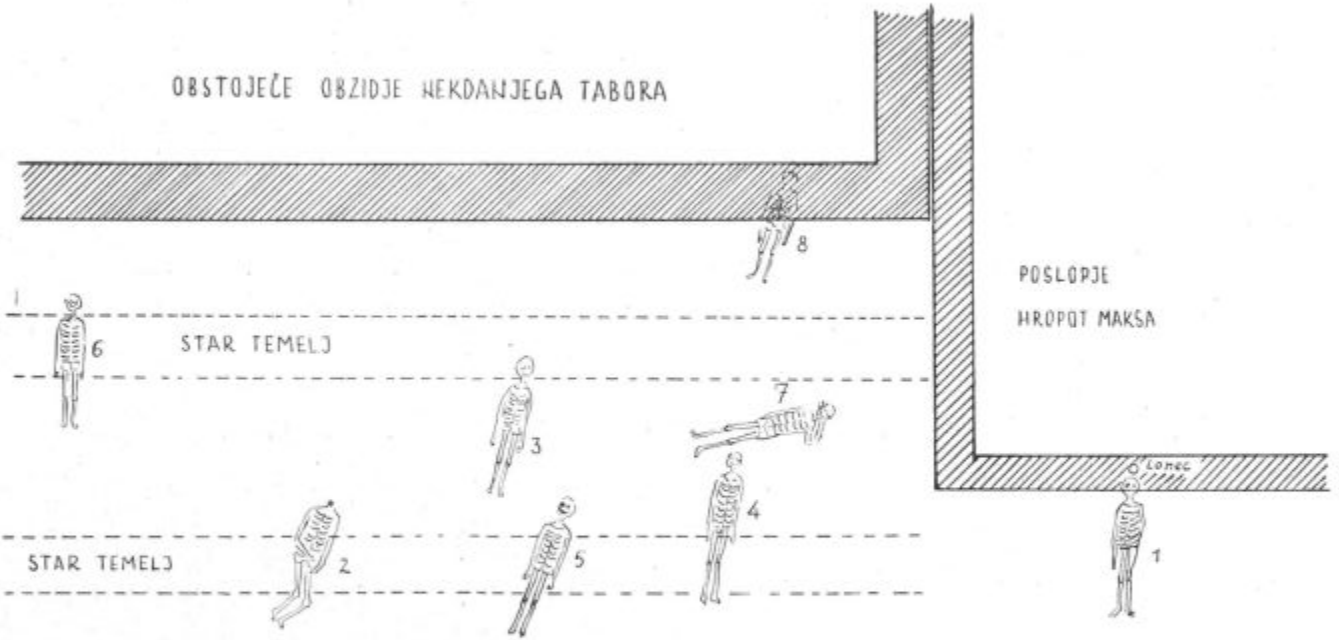


Gotovlje: staroslovanski lonček (polovica naravne velikosti)

Celjska dolina je bila že zelo zgodaj na gosto naseljena. Slovani so se naselili predvsem v bližini ali neposredno na starih naselbinah, postavljenih v prazgodovini ali za časa Rimljanov. To je bilo važno tudi zaradi tega, ker je bil tam gozd, ki je bil priseljenim Slovanom velika ovira, že vsaj delno iztrebljen. Izogibali so se strmim in zamočvirjenim dolinskim predelom. Ker so slovanske naselbine tega časa povečini s kasnejšimi gradnjami uničene, jih praktično skoraj ne poznamo. Podobno se nam godi tudi pri iskanju ostale kulturne dediščine (svetišča). Svetišče poznamo dosedaj samo eno, odkrito na Ptujskem gradu.



Gotovlje: skelet št. 4



Staroslovansko grobišče v Gotovljah

Na številnih najdiščih poleg čisto rimske keramike odkrijejo tudi posamezne kose, ki jih danes kratkomalo označujemo za provincialno rimske. Brez dvoma bomo med tem gradivom morali iskati tudi posamezne slovanske elemente.

V Spodnji Savinjski dolini je bilo dosedaj odkrito samo eno staroslovansko grobišče. To je grobišče v Gotovljah, odkrito leta 1931. Prvi skelet je bil odkrit na vrtu Maksa Hropota, Gotovlje 22. Ostalih sedem pa je ležalo za pokopališkim zidom in pod njim (glej skico). Pri prvem skeletu smo našli tudi popolnoma ohranjen lonček. Ta ima tipične forme staroslovanske keramike X.—XII. stol. (gradiščanska II.). Vsi ostali skeleti, razen skeleta štev. 7, so ležali pod temeljema starih zidov, ki potekata vzporedno z današnjim pokopališkim zidom. Skelet štev. 8 je ležal do kolka pod pokopališkim zidom, ostalo polovico smo pa lahko odkopali. Pod temelji že porušenih zidov, ki ležijo vzporedno s pokopališkim zidom, pa so ležali skeleti 2, 3, 4, 5, 6. Vsi skeleti, razen prvega, so bili brez pridevkov. Ležali so lepo stegnjeni, razen drugega skeleta, ki je imel noge precej skrčene. Lega skeletov je razen v enem primeru vzhod—zahod z neznatnim odstopanjem proti severu. Le skelet štev. 7 je ležal v smeri sever—jug. Roke držijo skoraj vsi prosto ob telesu, edino skelet štev. 1 je imel levico položeno v naročje. Skelet štev. 7 je tudi v tem pogledu edina večja izjema. Pri njem je bila desnica položena v naročje, levica pa pod glavo.

Najbolj plitvo je ležal skelet štev. 7; globina je znašala 55 cm. Globina ostalih skeletov je dokaj globlja; od 0,80 m do 1,05 m. Iz gornjih podatkov je razvidno, da je grob štev. 7 zelo verjetno mlajšega datuma, medtem ko v starost ostalih skeletov ne moremo dvomiti iz enostavnega razloga, ker so ležali pod temelji zidov.

Odprto ostane vprašanje, kateri stavbi pripadajo temelji zidov za pokopališkim zidom. Ti segajo do globine 0,75 m. Gotoveljska fara, ki je prvotno spadala pod žalsko faro, se kot samostojna prvič omenja leta 1256. Drugi dokaz, da je fara obstajala že sredi XIII. stol., je tudi darilna listina z dne 12. IX. 1263, v kateri je poleg župnika iz Žalca podpisan tudi »Plebanus de Gottendorf«. Zato lahko naše grobove z izjemo enega, kot sem že zgoraj omenil, datiramo najkasneje v prvo polovico XIII. stol. Lonček, najden v prvem grobu, bi morda lahko spadal še v XI.—XII. stol. Čudi nas pa zopet izredna revnost grobov. Pridatke v grobovih pogrešamo lahko iz dveh razlogov: manjkajo mogoče zaradi močnega vpliva krščanstva, ki ni dovoljevalo dajati pokojnikom pridevkov v grob, češ da so to poganski običaji. Druga možnost bi bila, da so vsi na tem grobišču pokopani umrli pod izrednimi okoliščinami kot žrtve nalezljivih bolezni ali česa podobnega.

Ko zaključujem to poglavje, se zavedam, da je to še zelo pomanjkljiva slika najstarejše zgodovine Spodnje Savinjske doline in da bo treba morda že v najbližji prihodnosti moja izvajanja temeljito korigirati. V to niti najmanj ne dvomim! Pet prazgodovinskih in ena staroslovanska postojanka na ozemlju Spodnje Savinjske doline gotovo ne ustreza dejanskemu stanju v prazgodovini in v času selitev



Gotovlje: skelet št. 8

slovanskih plemen na Balkanski polotok. Še do danes pa nimamo splošnega pregleda terena, še manj pa moremo govoriti o kakšni temeljiti, sistematični proučitvi terena.

Literatura:

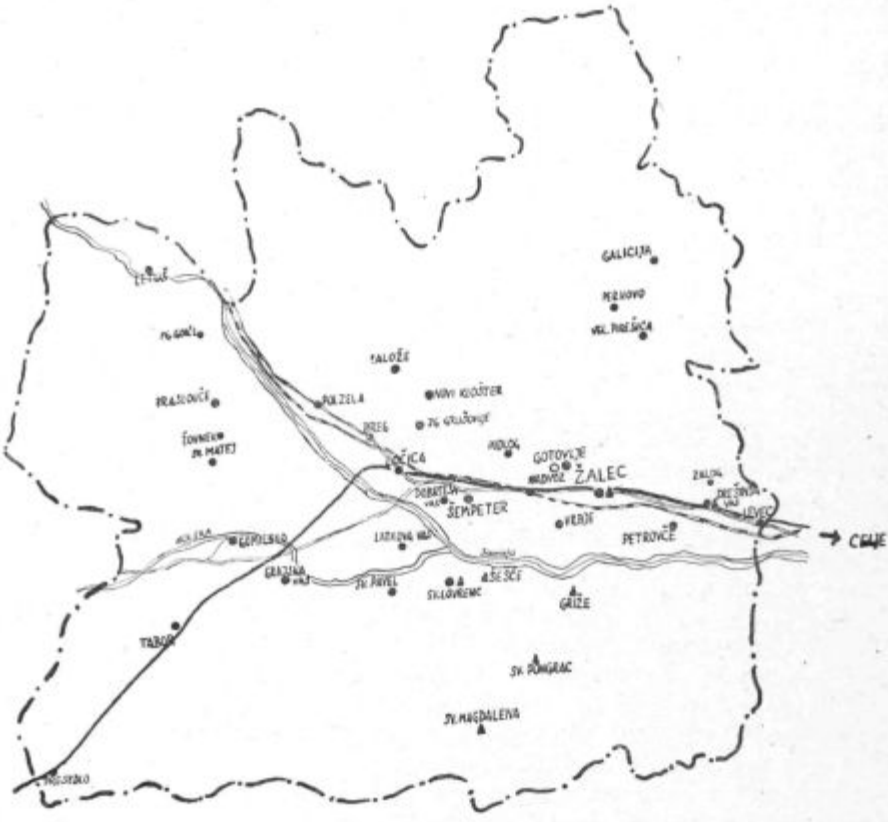
B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda I., Ljubljana 1954.

M. Kos: Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1933.

I. Orožen: Das Bisthum und die Diozese Lavant III. 1880.

R. Vrečer: Savinjska dolina, Žalec 1930.

L. Bolta: Staroslovansko grobišče v Gotovljah pri »Celjski zbornik«, Celje 1951.



Arheološka karta Spodnje Savinjske doline

Vera Kolšek:

Savinjska dolina v rimski dobi

Ko se je v drugem stol. pr. n. št. razširila rimska oblast skoraj na vse sredozemske dežele, je rimska država kazala težnje, da bi se utrdila tudi proti severu — v Srednjo Evropo. V tej smeri so bile najprej na vrsti naše pokrajine.

V 4. stol. se je naselilo na naša tla keltsko pleme Tauriskov. Ti so se naselili predvsem ob vodnih poteh, važnejših obrambnih postojankah in rodovitnih pokrajinah. Vse te pogoje je vsekakor imela tudi Savinjska dolina, ki je bila prav zaradi tega že tedaj razmeroma gosto naseljena, prav tako pa je bila tudi stopnja gospodarskega in kulturnega razvoja relativno visoka. Plemena na področju Štajerske so bila vključena v noriško državo (regnum Noricum), ki je že kovala svoj denar.

V tesnejše stike z Rimljani so prišli Noričani že v 2. stol. pr. n. št., kar se je kazalo predvsem v trgovski izmenjavi dobrin, ki je postajala z leti vedno bolj živahna. Od nas so v Italijo izvažali govedo, med, svinec, sir, vosek, železo in zlato, rimski trgovci pa so prinašali lepo posodo.

Razen trgovcev so naši kraji videli večkrat tudi rimske vojake, ki so v bojnih pohodih proti germanskim plemenom korakali čez naše ozemlje. Prvi tak znan pohod prek naših krajev je podvzel C. Cassius leta 171, pozneje, leta 129 pa še Sempronius Tuditanus, vendar sta oba ostala brez uspeha. Velika bitka je bila v Noriku leta 113 pri glavnem mestu države — Noreji (Neumarkt na Koroškem). Tukaj so se bili Rimljani z germanskim plemenom Cimbri. Zadnji so zmagali in pretila je nevarnost, da bo rimska vojska popolnoma uničena. Seveda pa ta spopad ni ostal brez sledov: veliko je bilo uničenega in opustošenega.

Konec vpadom sta napravila Oktavijan (cesar Avgust), ko je zavojeval ozemlje od Save, in Tiberij, ki je dokončno pomaknil mejo na Donavo. V tem času so naši kraji še vedno formalno obstajali kot »regnum Norikum«. Imeli so še svojega kralja in bili na videz še vedno le rimski zavezniki. Za vlade cesarja Klavdija (41—54) so se izvršile občutne spremembe. Kralja so odstavili in na njegovo mesto je bil postavljen cesarski namestnik. Norik je postal skoraj neopazno rimska provinca in začela se je rimska okupacija. S cesarjem Klavdijem se začenja novo obdobje predvsem za Savinjsko dolino. Zakaj?

Po zadušitvi panonsko-dalmatinskega upora (6—9 n. št.)[1] in upora rimskih legij na Vrhniki leta 15, je zavladal mir, kar je pospeševalo pri nas razvoj rimske civilizacije in s tem v zvezi intenzivnejšo romanizacijo domačega prebivalstva. Ugodna geografska lega Savinjske doline je še pripomogla k temu razvoju. Število prebivalstva je z novimi priseljenci — Rimljani — precej poraslo. Vsekakor je na doseljevanje tujcev vplival nagel razvoj Celeje, ki je ravno tedaj

dobila pravice rimskega mesta — postala je municipium.[2] Ker ji je podelil mestne pravice cesar Klavdij (41—54), se je imenovala po njem Claudia Celeia. Upravni teritorij Celeje je bil velik. Pod njeno upravno oblast je segala celotna Savinjska dolina. Mestni upravni aparat je bil precej obsežen. Poleg dveh županov (duumviri iure dicundo), ki sta imela tudi sodno oblast in nadzor nad financami, sta jima pomagala še dva edila, ki sta skrbela za red, trgovino in gradnje. Seveda je bilo še mnogo drugih funkcij, ki so jih zasedli ljudje, ki so uživali zaupanje države. Tako imamo še blagajnika in mestni svet (približno sto ljudi). Izvršni organi so bili voljeni vsako leto, medtem ko so bili člani sveta dosmrtni. Ker pa Rimljanov ni bilo dovolj, da bi prevzeli te službe, so nameščali in volili tudi domačine. Le-ti so bili večinoma iz vrst domorodnega plemstva in Rimljanom naklonjeni; zaradi tega so jim kmalu podelili rimsko državljanstvo. To plemstvo je bilo zelo bogato. Svoja posestva so imeli v okolici Celja, predvsem v Savinjski dolini, kjer so tudi stanovali. Imeli so dobro zidane hiše, okoli katerih so se naselili ljudje, ki so bili od njih odvisni. Morali so jim obdelovati polja in skrbeti za vse gospodarske potrebe. Takšne so bile družbene razmere v Noriku, ko so se Rimljani utrdili pri nas. Odnosi med gospodarji in ljudstvom so se pozneje spremenili, kajti slednji so postali sužnji, katerih delovna sila je bila zastonj. Tako je bilo v dolini. V odmaknjenih krajih pa se je ohranil svobodni keltski živelj, ki je obdeloval svoja polja, pridelke pa prodajal v mesto. Romanizacija je med nje pronicala zelo počasi, tako da je to ljudstvo v narodnostnem oziru preživelo rimsko okupacijo skoraj nedotaknjeno.

Plemstvo je bilo naseljeno predvsem ob rimski cesti Emona—Atrans—Celeia—Poetovio itd., ki je bila pomembna v gospodarskem in strateškem — vojaškem pogledu. Vsi vojaški pohodi proti Donavi, kakor tudi na Balkanski polotok, so se vršili po tej poti. Cesta je držala po sredini Savinjske doline približno po današnji trasi z nekaterimi odkloni, razen proti Trojanskemu klancu, kjer je imela drugo smer.

Rimljani so imeli ob cestah postaje, kjer so si popotniki lahko izmenjali konje ter dobivali hrano in prenočišče. Take postaje so se imenovale mansio in mutatio. Iz rimskega zemljevida Tabule Peutingeriane zvemo, da je bila taka postaja med Celejo in Atransom (Trojanami), ravno na sredi poti. Do danes še ni točno ugotovljeno mesto, kjer naj bi bila postaja. Znano nam je, da je bila postaja od Trojan in Celja oddaljena po 13 rimskih milj, kar bi ustrezalo nekako prostoru med Kapljo vasjo in Grajsko vasjo. Cesta, ki je prihajala od Trojan, »v zideh« prek Presedla, Tabora (prek Vranskega ni držala), se je približevala rimskemu taborišču v Ločici ravno nekje na tem področju, kjer je držal tudi most čez Boljsko.

Ugoden teren in bližina mesta sta dopuščala, da je službujoče plemstvo v Celeji stanovalo doma na svojih posestvih. Vozili so se v Celejo le ob uradnih dnevih. Drugače so pa nadzorovali delo na svojih posestvih, saj so črpali svoje dohodke izključno iz le-teh. Služba v mestni upravi je bila častna in neplačana.

Ker je bila zemlja zelo rodovitna, je nudila možnost, da se je poljedelstvo lepo razvijalo. Saj so se tudi pečali večinoma s to panogo. Poleg poljedelstva je bila razvita še živinoreja, lov in ribolov. Tudi vinsko trto so že gojili. Vse te panoge so upodobljene na reliefih v Šempetru.

Izmed obrti je gotovo najbolj cvetela lončarska in kamnoseška obrt. Seveda so bili še drugi rokodelci, kakor zidarji, čevljarji itd. Verjetno je bilo razvito tudi splavarstvo.

Rimljani so prinesli s seboj tudi svoje bogove. Najbolj so častili Jupitra. Poleg njega nastopajo še Merkur, Vulkan, Neptun, Mars, Fortuna itd. Mrtve so priporočali podzemeljskim bogovom manom, za svoje varstvo pa so se obračali do hišnih duhov — larov, do mestnega, državnega, pa tudi do cesarskega genija (Genius Augustus). Poleg rimskih bogov so častili tudi domača božanstva, ki so jih podedovali po svojih dedih in so bila bolj lokalnega značaja. Na napisih beremo imena Epone, ki je bila zaščitnica konj, nadalje svete Noreje, svete Celeje, Savus, Adsalluta, kakor so se imenovale brzice voda. Vsem tem bogovom so postavljali lepa svetišča s stebri in kipi. Večina temeljev je bila grajena iz marmorja. Vsaka hiša je imela tudi prostor, kjer so se klanjali in žrtvovali hišnim bogovom. Čeprav so se povzdignili razmeroma do visoke kulture, je vendarle ostala njihova vera dokaj naivna, saj je še odsev tiste dobe, ko je bilo področje, ki ga je človeški razum obvladal, majhno, svet, ki je človeka obdajal, pa velik.

Konec II. stoletja se je pričel v naših krajih širiti Mitrov kult[3]. Vzporedno z njim zasledimo prve začetke krščanstva. Da je škofija v Celeji obstajala, nam pove napis iz IV. stoletja iz Sv. Jurija pri Preboldu, ki je prišel tja verjetno iz celjskih ruševin in nosi ime škofa Gaudencija. Pozneje nam je znan škof Johanes in dve starokrščanski baziliki v Celju.

Takoj po zasedbi so se začele obveznosti do rimske države. Tako so morale naše dežele plačevati visoke davke in skrbeti za določeno število vojakov. V začetku je naše prebivalstvo služilo le v pomožnih četah, ki so imele nalogo skrbeti za mir v okupiranih provincah, v bitkah pa so seveda priskočile na pomoč redni vojski, ki se je rekrutirala samo iz vrst rimskih državljanov. V prvem stoletju so se tega tudi držali. Pozneje pa, ko so potrebovali vedno več vojske (italsko prebivalstvo se je izmikalo vojaški službi), so si pomagali na ta način, da so enostavno podelili državljanstvo celim plemenom in jih potem vključili v redno vojsko. Najbolj enostavna je postala rekrutacija v 3. stoletju, ko je cesar Karakala leta 212 podelil vsemu prebivalstvu rimskega imperija državljanstvo.

Kljub temu, da je Savinjska dolina oklepala tako važno cesto in so se po njej premikali razni pohodi, je v prvem stoletju uživala mir. Ta mir je bil prekinjen le leta 69, ko se je pomikala prek Savinjske doline XIII. legija Gemina iz Ptuja. Vendar ta pohod ni prinesel bistvenih sprememb, ker se legija na svoji poti v Italijo tukaj niti ni zadrževala. Potreben je bil hiter premik, saj je morala hiteti na pomoč novemu cesarju Vespazijanu (69—79).

Kot za ves rimski imperij, pomeni tudi za naše kraje II. stoletje dobo gospodarskega razcveta. Blaginja, ki je vladala v državi, je pokazala svoje posledice tudi pri nas. V veliki meri gre ta razvoj na račun sužnjev, ki so predstavljali ceneno delovno silo. V tem obdobju se je dvignila Celeja in z njo vred vsa Savinjska dolina do take višine, kakršne nista več dosegli vse do novega veka. Ta cvetoči vzpon lahko najbolje opazujemo na spomenikih rimskega grobišča v Šempetru. Grobišče ima svoje začetke v drugi polovici prvega stoletja za vlade Nerona (54—68). V drugo stoletje spadajo nagrobne kapele Priscianov, celjskih županov, ki jih lahko štejemo med najlepše objekte celotnega pokopališča. V to obdobje spada tudi osvojitev Dakije (Trajan 98—117). Poslednjič se je razlilo zlato po rimskem imperiju. Morda so si pri tem pridobili svoje ogromno premoženje tudi Prisciani.

Vendar to ni trajalo dolgo. V drugi polovici II. stoletja, za vlade M. Avrela (161—180), je pretresel rimsko državo vpad Kvadov in Markomanov. Meja ob Donavi s svojim obrambnim sistemom ni vzdržala navala. Ko so Markomani in Kvadi videli, da lahko predrejo utrjen pas ob Donavi, so se lotili večjega podviga. Združila so se vsa germanska plemena in na širokem obsegu prebila rimsko mejo. Prodirali so preko našega ozemlja. Usmerjena so bila v Italijo in le malo je manjkalo, da niso osvojili rimske kolonije Akvileje. Glavni pohod je šel preko naših krajev in tako je bilo to področje zelo izpostavljeno bojem, o čemer pričajo številni depoji rimskega denarja, ki se končujejo s kovanci Marka Avrela (Planina, Šentjur pri Celju). Da bi si ljudje ohranili svoje premoženje, so ga pred vojsko zakopali, vendar niso mogli denarja več poiskati, ker so bili ubiti ali pa so prišli v vojno ujetništvo in se niso več vrnili. Da bi bilo gorje še hujše, je že kmalu po začetku vojne izbruhnila kuga v rimski vojski. Seveda je kosila tudi med civilnim prebivalstvom. Le s težavo je Mark Avrel premagal sovražnika. Da bi se zavarovali pred novim napadom, so takoj zgradili novo obrambno črto, in sicer na našem ozemlju, ki naj bi zaščitila Italijo. Cesto iz Donave v Italijo so sedaj Rimljani zavarovali z velikim vojaškim taborom v Ločici pri Polzeli. Tabor je zapiral pot k Trojanskemu sedlu, ki bi bil važna obrambna točka v primeru napada. V tabor v Ločici, ki spada v začetek 70-tih let drugega stoletja, je prišla II. Italska legija iz Vindonisse. Tukaj je ostala le nekaj let. Ko so Rimljani prešli v ofenzivo, je bila legija postavljena na Donavo v Loreh, kasneje pa v Carnuntum (Deutschaltenburg). Iz opek, ki so jih našli v Celju in Savinjski dolini, in ki nosijo žig legije II. Italicae, lahko sklepamo, da je ta legija sodelovala pri marsikateri gradnji.

Od vojakov II. Italske legije je ohranjenih nekaj nagrobnikov v Celju. Zanimiv je napis iz Št. Vida nad Vitanjem, kjer je bil velik kamnolom. Od tam so dobivali marmor za vse spomenike po Savinjski dolini. To je pohorski marmor, iz katerega so izdelani tudi šempetrski spomeniki. Na nagrobniku je omenjen vojak te legije, ki je bil verjetno stražar sužnjev, ki so delali v kamnolomu.

Po desetletni markomanski vojni je zavladalo premirje, vendar ne za dolgo. Notranja trenja v državi, ki so postajala vedno občutnejša, so jo precej oslabila in blagostanje se je umikalo vse večji revščini.

S cesarjem Septimijem Severom (193—211) se je začela za rimski imperij doba vojaških cesarjev in nenehnih medsebojnih bojev rimskih armad. S tem se je počasi pripravljal državni razpad. V obdobju, ko so se bile vse češče borbe za prestol, je Savinjska dolina ponovno videla premikanje vojske, kar gotovo ni ostalo brez posledic. Tako imamo v začetku tretjega stoletja pohod cesarja Septimija Severa, ki je vodil svojo vojsko v Italijo, da napravi v Rimu red. Nadalje je šel skozi naše kraje Maximus Trax, ki je 238. leta porušil Emono.

Te boje so izrabljali v svojo korist tudi barbari za Donavo in pogosto vpadali v državo, zlasti v Norik in Panonijo. Vse to je zelo slabilo moč imperija. Za naše kraje je bilo to stoletje še posebno usodno. V starem veku je Savinja pogosto prestopala svoje bregove. Tako je prišlo v 70-tih letih tretjega stoletja do velikanske poplave, ki je terjala veliko človeških žrtev. Skoraj vse stavbe po Savinjski dolini so bile porušene. To nam potrjujejo raziskana področja v Celju, rimsko pokopališče v Šempetru in rimski tabor v Ločici. Mesto in pokopališče sta bila porušena, medtem ko je odneslo le južni del tabora, ki je mejil na strugo. Ob tej katastrofi je Savinja menjala svoj tok in teče sedaj 1 km južneje kot tedaj. Ostal pa je še stari breg Savinje, ki je zlasti ohranjen od Polzele do Šempetra in pri Grižah. Prebivalstvo si je moralo znova pozidati hiše. Ker pa v tem času ni bilo več toliko denarja, so bili v zidavi zelo skromni.

Da bi utrdil državo, je cesar Dioklecijan (284—305) preuredil vojsko in razdelil cesarstvo na dva dela. V zvezi s to razdelitvijo je reformiral tudi province. Tako je Savinjska dolina pripadala južnemu Noriku (Norikum mediterraneum). Država se je precej okrepila. Po njegovi smrti, ko ni bilo več energične roke, so se začeli ponovno notranji boji.

Večji bojni pohod po cesti Celeja—Emona je Teodozijev proti cesarju Evgeniju (leta 388). V tem času je bilo preseljevanje narodov že precej napredovalo. V začetku petega stoletja se je ustavil za nekaj časa v Savinjski dolini zapadnogotski kralj Alarih. Ni se smatral za vladarja teh krajev, ki so bili še vedno pod oblastjo Rima. Kmalu se je iz Norika tudi umaknil. Za tem so se v Panoniji utrdili Huni in ogrožali rimsko državo. V začetku so hoteli Rimljani ostati z njimi v prijateljskih odnosih, vendar to ni trajalo dolgo. Hunski poveljnik Atila je začel leta 451 velik osvajalni pohod na zapad. Leta 452 se je Atila namenil v Italijo. Ob tej priložnosti so Huni do tal porušili Celejo in Emono.

Ko je Teodorih zavladal nad vzhodnimi Goti, je vdrl v Italijo in pod njegovo oblast so prišli tudi naši kraji.

Nove gospodarje lahko zabeležimo s prihodom Langobardov 546, ko so dobili od današnje Slovenije Štajersko s Petovio in Celejo. Le 22 let so gospodovali našim krajem Langobardi. Zaradi neprijetne

bližine Avarov, ki so se vedno bolj krepili, so leta 568 Langobardi odšli v Italijo, svoje ozemlje pa prepustili Avarom. Ker Avari niso hoteli pustiti utrjenega ozemlja ob Tisi, ki je bilo primerno za nomadsko življenje, so naseljevali v novo pridobljene zemlje svoje zaveznike Slovane. Vendar Slovani niso ostali le na teh predelih, ampak so se začeli širiti tudi proti zapadu. Kako so si pridobivali nova ozemlja, nam najbolje izpričujejo podatki, kako so zginevale krščanske škofije iz posameznih mest. V petem in šestem stoletju so bili namreč naši kraji cerkveno popolnoma organizirani. Tako imamo cerkveno sinodo v Gradežu leta 579, kjer manjka že podpis ptujskega škofa. Škofa iz Celeje in Emone sta še navzoča, vendar že verjetno kot begunca. Na naslednji sinodi 589 ni bilo nobenega škofa iz naših krajev.

Da bi bila topografska slika Spodnje Savinjske doline bolj jasna in da se seznanimo z najdbami posameznih najdišč, podajam pregled najdišč, odkritih na področju Spodnje Savinjske doline.

1. Braslovče

Najdeni novci cesarjev Valerijana in Karina. Napis. MHVS II 1851, V 1854 110, Pichler Rep. II 239, Pichler Text 11, CIL III 11670.

2. Breg pri Polzeli

Na Bregu je bila najdena napisna plošča. Po pripovedovanju domačinov je bila odkrita pri oranju hmeljišča rimska cesta, tlakovana s ploščami.

CIL III 5757 1 p.

3. Dobrteša vas

Najdeni rimski novci in ostanki zidov. Tukaj je bil najden nagrobnik v obliki štirioglatega stebra. Napis je slabo ohranjen.

[Ca]rviniae
Aug/ustae/. sacr/um/
p[r]o. salute
[C]n/aei/ Atili
5 Iuliani

Nagrobnik je bil vzidan nekaj časa v stari pošti v Šempetru, nato pa prenešen v Celjski muzej.

Muchar I 374, MHVS V 1854 109, XVII 1869 66, Pichler Rep. II 239 CIL III 5115, AIJ 17.

4. Drešinja vas

Grobišče iz mlajše železne dobe je segalo še v rimsko dobo. Grobovi so bili žgani in plani. Ohranjeni pridatki v rimskih grobovih so: fibula, oljenka, steklenička za dišave.

Pri avtobusni postaji v Drešinji vasi stoji znamenje. Pod njim je marmornat blok s profilacijo.

MZK NF XVI 1890 223, XVII 1891 139, XXIV 1898 170, Schmid Südsteiermark in Altertum (Hausmann, Südsteiermark, Graz 1925/12).

Slučajno najdena dva napisna kamna, ki sta vzidana danes v cerkvi. Napisa se glasita:

C . RVFIVS . C . SYMPHONIVS . ET . RVFIA . PRIMVLA .
... CELEIAN ... L . AN . LXXI ... LLAE . VXORI ...
TIBVS . ET ... FILIO ... AN . XXXV.

Na hribu Gradišče so odkriti sledovi rimskega templja. Relief »dva genija« (sl. 1) se nahaja danes v muzeju v Celju.

Muchar I 389, MHVS V 1854 114, Pichler Text 20, CIL III 5281-82, Orožen, Zgodovina Celja 85/40.

6. Gomilsko

Na poti proti Gomilskemu je bila večja gomila. Notri je bil grob obdan z marmornatimi ploščami. Gomila je imela premer 24 m. Ljudje ji pravijo še danes »Gavge«. Pri gradnji državne ceste je bila gomila skoraj popolnoma splanirana, tako da je danes na tem mestu še komaj vidna vzpetina. Preko nje drži danes cesta. Marmornati bloki so bili odneseni in uporabljeni kot gradbeni material.

MZK 1884, CLVII CVI 1885/XVII
Orožen, Zgodovina Celja 54.

7. Gotovlje

Pred kapelo v Gotovljah je rimski marmornat blok, velik 120 × 120 cm.

8. Grajska vas

Pri rekonstrukciji republiške ceste so odkrili rimski kanal pri gostilni Žilnik. Kanal je bil dobro ohranjen in se je izlival v Bolsko.

9. Latkova vas

K vasi spada zaselek Groblje, ki morda spominja na rimsko utrdbo, stoječo ob rimski cesti Emona—Celeja.

LDB.

10. Letuš

Napis s komaj čitljivim napisom:
/IV?/ ... ALBANVS ... HESPANV ... S/E?/R . V . F .
SIBI . ET SVRAE . VXORI ... AN . XXXV.

Muchar I 396, MHVS II 1854 157, V 1854 116, Pichler Text 29, CIL III 5112 (izginil), LDB 80.

11. Levec

V vasi Levec na levi strani ceste so pri oranju našli tri marmornate bloke, dele večje stavbe. Najdeno je nekaj opeke in ostanki zidov. Novci.

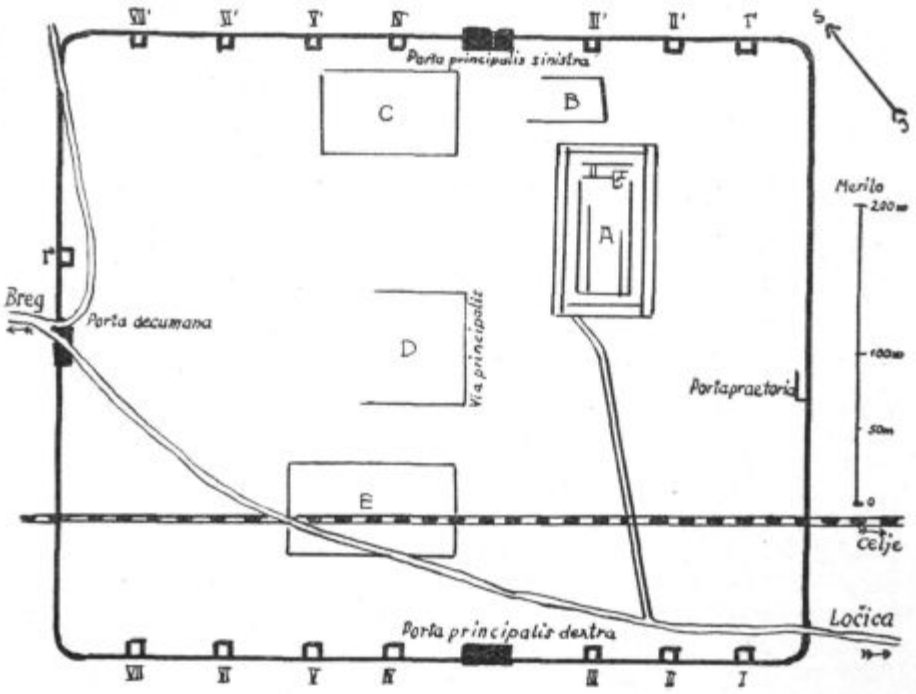
Pichler Rep. II 240.

12. Ločica

Rimsko taborišče leži tik ob vasi Ločica, nekoliko stran od glavne ceste Celje—Ljubljana, na prodni terasi, približno 1 km severno od današnje struge Savinje, nad katero se dviga za približno 10 m. Prehod k tej terasi posreduje razmeroma strm breg, ki je nekdaj ne-

dvomno bil levi breg takratne struge Savinje. Polje, kjer so izkopavali, ima značilno ime Grobeljce, prav tako se polje pri Zgornjih Grušovljah imenuje Groblje, kjer so tudi rimski ostanki.

V Ločici sta izkopavala arheologa Riedl, ki ni dobil zadovoljivih rezultatov, in Franc Lorger, ki ga je poslal na raziskovanje avstrijski Arheološki inštitut na Dunaju poleti 1916. Vojna leta so zelo ovirala izkopavanja.



Ločica: tloris rimskega tabora po Lorgerju

Lorger je hotel s poskusnimi jarki ugotoviti smeri zidov tam, kjer je bilo na površini največ vidnih sledov, določiti njihov obseg, dokler končno ne bi rešil glavnega vprašanja, ali so bili objekti v notranjosti obdani z obzidjem ali ne. Zaradi zadovoljivih rezultatov so izkopavanja nadaljevali v letih 1917 in 1918. Odkril je obsežen naselbinski plan, ki ga je v glavnem ugotovil s poskusnimi jarki $0{,}82 \times 2$ m. Na ta način je odkril obseg obzidja z vmesnimi stolpi, kakor tudi stavbe v notranjosti. Seveda je še skoraj vse zemljišče neprekopano in nepreiskano. Načrt je sestavljen v glavnem po analogijah drugih vojaških taborišč, torej po splošni shemi, vendar je njegovo delo brez dvoma pomembno in za nadaljnja raziskovanja velike vrednosti.

V taborišču, ki je imelo kvadratno obliko s polkrožnimi vogali, je bilo najprej odkrito poslopje A (glej skico taborišča), ki je bilo dolgo 123 m in široko 68 m, skoraj kot pol Ločice. Pri stavbi so našli 117 opek z napisi. Vsega skupaj je bilo 27 različnih tipov. Poslopje A je bilo razdeljeno na več manjših celic, ki so verjetno služile kot spalnice. V poslopju A so ohranjeni sledovi vrat pri posameznih celicah. Na južni strani je imela ta stavba kopalnice.

Poslopje B, ki je bilo odkrito vzporedno s poslopjem A, je bilo precej manjše, in sicer je merilo 65 × 37 m. Poslopje C je imelo 99 m dolžine in 60 m širine. V poslopju D je Lorger videl partorij — sedež poveljnika. Poslopje E je bilo tudi zelo veliko, vendar njegove velikosti niso mogli ugotoviti. Zidovje pri stavbah je bilo grajeno iz peščenca, le temelji so bili sestavljeni iz rečnih oblic, ki jih je vezala malta. Taborišče je imelo zidano obzidje. Zid je bil širok od 120 cm do 3 m. Ima isto strukturo kot zidovje stavb v notranjosti. Povprečna debelina zidu je 2 m. Taborišče je bilo dolgo 543 m in široko 435 m. Površina je torej znašala 236,205 m². Ločica je bila ena izmed večjih vojaških taborišč. Obzidje je imelo stolpe, ki so bili pričvrščeni na obzidje z navpičnimi lesenimi piloti; ko so strohneli, so pustili globoke vdolbine v malti.

Za orientacijo zemljišča je Lorger uporabljal splošno shemo, ki kaže večino stalnih vojaških taborišč, prav tako za določitev pomena odkopanih objektov.

Poslopje D leži točno v sredini med severovzhodnim in jugozahodnim obzidjem. Na njegovi vzhodni strani je bila cesta — via principalis, ki je zapuščala taborišče med vmesnima stolpoma III in IV skozi vrata — porta principalis dextra. Na severni strani nasproti tem vratom so porta principalis sinistra. Na vzhodni strani taborišča, na današnjih parcelah 58 in 60 so bila porta praetoria, nasproti na zapadni strani, kjer se od glavne ceste odcepi poljska pot pri vasi Breg, pa porta decumana. Vrata taborišča so bila razmeroma velika, tako so porta principalis dextra dolga 30,5 m, široka 11 m, izstopajo pa 2 m pred pročelje obzidja. Ohranjena so v temeljih od 1,40 do 2 m. Obzidje, ki se je tu razširilo do 11 m širine, je iz enotne »betonske« mase, v temeljih pa ima vdolbino za pilote, kar bi lahko bil ostanek vrhnje stavbe — stolpa.

Ob vratih je v severni smeri ugotovil Lorger ostanke kanala, le ob samih vratih je bil v celoti ohranjen. Zgrajen je bil iz peščenca. Plošče so bile težke od 150 do 500 kg, vezala jih je fina malta. Prerez severnega dela kanala pri južnih vratih (slika 2) ne ustreza popolnoma južnemu delu. Verjetno so začeli graditi na enem mestu iz nasprotne strani. Na jugu je kanal visok 1,70 m, na severu 1,67 m, širina na jugu 1,10 m, na severu 1,05 m. Kamni, iz katerih je kanal zgrajen, so dolgi do 2 m. Kanal pri južnih vratih naj bi bil zgrajen iz dveh delov. Južni naj bi bil dokončen, medtem ko je severni del le provizoričen in so ga pozneje hoteli podaljšati do severnih vrat, kjer so ga dejansko tudi ugotovili. Kanalov pa ni v notranjosti taborišča, kot so pokazala poskusna sondiranja. Lorger misli, da imamo pri odkritem kanalu

opravka z namero, zgraditi za tabor kloako, ki bi bila od severnih vrat zvezana z 1 km oddaljeno Ložnico, na jugu pa z bližnjo Savinjo. Mere kanala v severnih vratih so: dolžina 31,80 m, širina 12,30 m. Po sestavi temeljev so enaka južnim, le da so mere večje, kar si lahko razlagamo s tem, da je bila ta stran bolj izpostavljena in zato najbolj utrjena. Južna stran je bila zavarovana s Savinjo, ki je tekla tik ob obzidju. Prevoz skozi severna in južna vrata so opravljali nad kanalom, nad katerim je potekala tudi taborska cesta — via principalis.

Zapadna vrata — porta decumana ustrezajo v merah južnim in izstopajo 1,60 pred pročeljem obzidja. Ta vrata se razlikujejo od ostalih po dveh krilih, ki se nadaljujeta v notranjost tabora do 8,30 m.

V obzidju je Lorger raziskoval tudi vmesne stolpe in ugotovil 41,80 m od vrat — porta decumana stolp, ki je širok 8,50 m, s sedmimi vdolbinami za pilote. Od porte principalis sinistre proti vzhodu je našel 44 m vstran zid 9,30 m širokega stolpa s sedmimi vdolbinami za pilote. 55 m vstran od tega je našel drugega z istimi dimenzijami in šestimi vdolbinami za pilote. Med temi vrati in severnim vogalom je našel 51 m vstran od vrat vmesni stolp z vsemi značilnostmi in poleg še tri. Vzporedno potekajoča južna fronta jih je morala imeti zaradi simetrije prav toliko, našel pa je samo enega, ker so bili ostali z obzidjem vred odplavljeni.

Stolpi s takimi dimenzijami kot so v Ločici, so v rimskih taborih redki. Taborišče spada po dimenzijah med večje do danes znane rimske tabore. Obzidje je najmočnejše na severni strani, iz česar lahko sklepamo, da je bila ta stran najbolj izpostavljena. Od juga je ščitila taborišče Savinja.

V taborišču je bilo najdenih preko 200 opek, ki so imele žig legije II. Italicae (glej sliko štev. 3) in imena izdelovalcev opeke. Takih opek je 32 tipov.

Legija se je zadrževala v Ločici le nekaj let, najverjetneje od leta 170 do leta 176. Iz velikosti taborišča lahko sklepamo, da so imeli Rimljani namen, da ostane legija stalno tukaj. Tedanje razmere so narekovale potrebo, da so jo iz strateških vidikov že v nekaj letih prestavili na Donavo.

Poskusna izkopavanja izven taborišča so pokazala rimske ostanke v Zgornjih Grušovljah, na Groblju, ki po opekah pripada taborišču; na jugovzhodu taborišča sta bila odkrita še dva objekta — verjetno stražarska stolpa.

Literatura: Jahreshefte d. österreich. Archäologischen Instituts, XIX—XX, Wien 1919, Beibl. 108 sl.

ČNZ, Maribor 134—150; MHVS XVII 70, Akten d. hist. Mus. im Joann. 1869, 105, Pichler, Text 30, 59.

13. Novi Kloštcr

Rimski kamen.

Po pripovedovanju M. Perca iz Celja so bili preneseni nekateri kamni iz cerkve v Šempeter.

MZK NF IV 1878 p. LXXXVII.

14. Pernovo

Rimski relief, vzidan v zakristiji cerkve v Pernovem. Deklica z vrčem v roki. Rimska naselbina?

Marolt, Dekanija Celje III, str. 250, LDB str. 105.

15. Petrovče

Najden fragment napisa, ki omenja duumvira Claudiae Celeiae. CIL III 13525, 5161.

16. Podlog —Šempeter

Po pripovedovanju Fr. Stareta so našli pri poglabljanju toplega izvirka na travniku mozaične kamenčke.

17. Polzela

Pred Komendo na Polzeli je rimski lev z izrazito antičnimi potezami. Najden je bil tudi napis.

Muchar I 388, MHVS V 1854, 113, CIL III 11851; AV VI/1 44.

18. Presedlo

Sledovi rimske ceste Trojane—Celje.

A. Müllner: Arch. Excurse durch Südsteiermark und Krain.

19. Prebold

Starokrščanski nagrobni napis, ki omenja škofa Gaudencija. Vzidan v severni steni cerkve.

AIJ 9 s starejšo literaturo.

20. Sv. Lovrenc

Na vzhodnem vogalu kašte pri posestniku Golčarju je vzidana skrinja za pepel iz peščenca. Velikost skrinje 60 × 70 cm, debelina 35 cm. Parc. štev. 526.

21. Sv. Matej pri Žovneku

V cerkvi je bil vzidan napis, ki je izginil.

V graščini Štravsenek vzidan na dvorišču relief s hipokampi.

Pichler, Text 32, CIL III 11145 (vzidan), LDB 91. Po AIJ štev. 8 izginil.

22. Šempeter

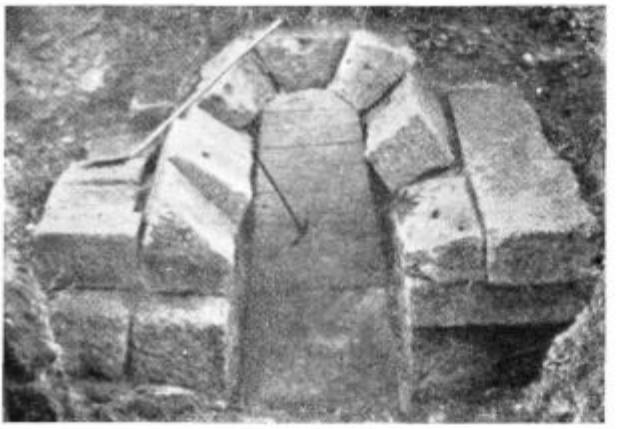
Leta 1947 je celjski muzej preiskal zemljišče vzhodno od Šempetra, kjer so odkrili zidove in mnogo keramike, kar vse govori za naselbino.

Leta 1952 so slučajno odkrili na parceli 731/I zidovje in marmornate bloke.

Sistematična izkopavanja SAZU, ki so se vršila v letih 1952 do 1955, so pokazala naslednje rezultate: V teku izkopavanj so našli preko 600 kosov marmornatih blokov, reliefov, statuet itd., blokov iz peščenca in ostankov zidov (temeljev). Iz najdenega materiala, predvsem iz napisov, je bilo razvidno, da gre tukaj za grobišče. Pokopanih je bilo več rodbin, ki so imela verjetno v okolici Šempetra svoja posestva. Tako je tukaj pokopan Vindonius s svojo ženo Julijo. Ima lep spome-



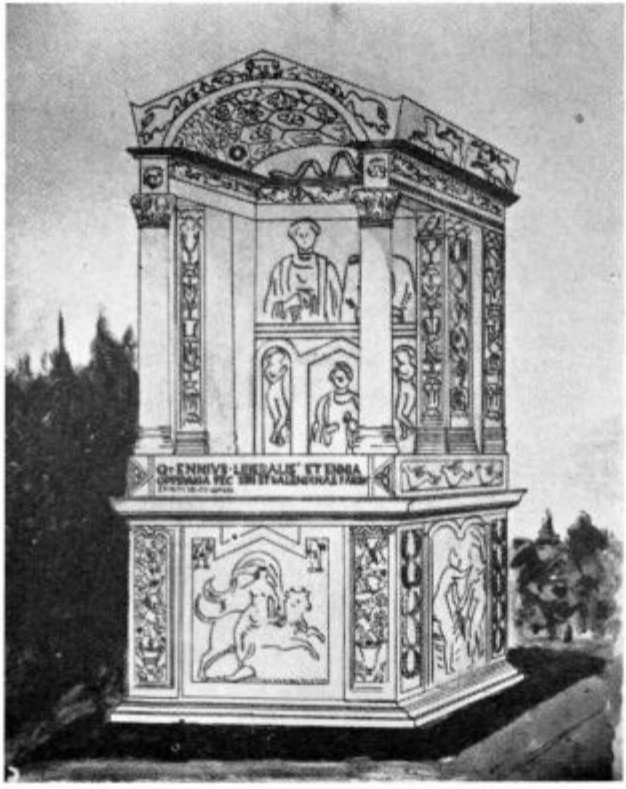
Sl. 1. Galicija pri Žalcu — relief »Dva genija«. Danes v Mestnem muzeju v Celju.



Sl. 2. Severni del kanala v južnih vratih po Lorgerju.

Sl. 3. Fragment opeke z žigom legije II. Italicae. V drugi vrsti je ime izdelovalca: FORTUNATUS.





Sl. 4. Šempeter. Poskus rekonstrukcije grobnice družine Ennijev.



Sl. 5. Nagrobnik, ki je bil vzidan v mlinu v Vrbju. Danes v Mestnem muzeju v Celju



Sl. 6. Rimski kapitel iz Vrbja

nik v obliki are. Spredaj je napis, levo in desno sta upodobljena oba pokojnika. Ta spomenik je najstarejši in spada nekako v Neronov čas (54—68).

Najlepše spomenike si je dala postaviti rodbina Priscianov. Njim sta pripadali dve nagrobni kapeli z reliefi na zunanji strani in velik baldahin, pod katerim je stala statueta Priscianovega sina. Ena kapela je bila postavljena očetu, druga pa njegovi ženi Justi. Prisciani so morali biti ugledna družina. Oba, oče in sin, sta bila župana v Celeji. Po velikosti in izdelavi se približuje nagrobnim kapelam Ennijev spomenik (glej slika 4). Stilno je ta spomenik različen od ostalih zaradi tega, ker imamo tukaj kombinacijo skrinje za pepel, nad katero se dviga baldahin. V tej grobnici so pokopani: oče, mati, hčerka in sin.

Spomeniki Priscianov in Ennijev spadajo v drugo stoletje, v čas med Hadrijanom in Antoninom Pijem. Iz tega časa imamo še eno nagrobno kapelo, ki je od vseh največja in tudi bolje izdelana. Izkopana je približno ena tretjina, ostali del je še v zemlji, in sicer pod hišami, kar skoraj onemogoča nadaljnje izkopavanje.

V drugi polovici drugega stoletja pa že nimamo več tako razkošnih nagrobnikov. Gospodarska in politična kriza je vplivala tudi na razmere pri nas. Na grobišču v Šempetru se pojavljajo navadni nagrobniki, to je plošča, ki ima v zgornji polovici upodobljene umrle, spodnji del nagrobnika pa je izpolnjen z napisom. V tretjem stoletju niti ni bilo več denarja, da bi si postavljali nagrobnike, ampak so uporabljali kar stare. Na stare nagrobnike so vklesali svoje ime. V tem času je tudi konec z grobiščem.

Nagrobne kapele so stale tik ob tedanji strugi Savinje. Velika vodna katastrofa je izpodkopala temelje teh spomenikov, tako da so se zrušili v strugo. Voda jih je z leti popolnoma zasula.

5. Galicija

Ker je ohranjeno dve tretjini vsega materiala, od nekaterih objektov pa še celo več, bodo nagrobne kapele in nekateri drugi spomeniki rekonstruirani.

Reliefe v Šempetru lahko razdelimo v dve skupini. Prva skupina predstavlja reliefe, na katerih so upodobljene scene iz vsakdanjega življenja, kot so lovci, pastirji, letni časi itd. Druga skupina reliefov nam pa predstavlja scene iz grškega bajeslovja: Rop Helene, pravljica o Ifigeniji, Heraklej, Evropa, Ganimed, Kastor in Poluks itd. Za večino reliefov v Šempetru je značilna noriško-panonska koluta — krivulja, s katero se zaključujejo okviri nad reliefi.

V Šempetru je bilo najdenih nekaj novcev.

Pichler, Rep. II 2, 241, LDB 100, AV V/2, 1954, 284; VI/2, 1955, 291; AV VII/3, 1956, 220; AV VII/4, 1956, 384;

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino II, 1954, 167; Vesnik 4, Vojni muzej JNA, 1954; Jugoslavija 1956, 14; Studi Aquileiesi, 1954, 131; Varstvo spomenikov, 1955, V, 1953-54, 89; Živa antika, 1955, VIII/1-4, 125; Collection latomus Vol. XXVIII, Hommages a Waldemar Deonna, Bruxelles, 1957.

23. Tabor

Tod mimo drži rimska cesta; najden rimski kamen.
Muchar I, 352, Müllner.

24. Velika Pirešica — Zavrh

Na župnišču vzidan rimski napisni kamen.
LDB 106.

25. Vrbje pri Žalcu

V mlinu je bil vzidan rimski nagrobnik, ki je danes v Mestnem muzeju v Celju (slika 5).

Na vrtu Hmeljarske šole je rimski kapitel (slika 6).

Muchar I, 377, AIJ str. 10.
R. Vrečar, Savinjska dolina, 1930, str. 15; MHVS 1854, 110.

26. Zalog pri Petrovčah

Pri kopanju temeljev so našli ostanke tlakovane rimske ceste. Povedal V. Jordan.

27. Založe

V rimski dobi so tukaj imeli kamnolom peščenca, iz katerega so bila zidana podnožja grobnic v Šempetru in rimski tabor v Ločici.

28. Zgornje Gorče

Na griču Zgornje Gorče, četrt ure od Braslovč, so našli 300 rimskih novcev iz časa tridesetih tiranov (od leta 254 do 284).
MHVS II, 1851, 155, Pichler, Rep. I 78, II 239.

29. Zgornje Grušovlje

Na njivah »Groblje« so ostanki zidu, opeke legije II. Italicae. Na hmeljišču Marije Treglav, ki je v neposredni bližini »Groblja«, je bil najden Trajanov zlatnik, danes v Narodnem muzeju v Ljubljani.
MHVS V 1854, 118; Pichler Rep. II, 241.

30. Žalec

Najdeni številni rimski kamni brez napisov. Pri kopanju temeljev za garaže »Hmezada« je bila najdena bronasta fibula. Staro zidovje so odkrili pri kopanju temeljev za poslopje leta 1939. Prag stare Antlogove hiše v Žalcu je rimski kamen. Podatki V. Jordana.

Pri gradnji ceste pri Žalcu pri nadvozu najdeno staro zidovje.
MHVS 1852, 157; LDB 111.

31. Žovnek

Poleg keltske tetradrahme najdena dva rimska novca.
Muchar I 424; MHVS V 1854, Pichler, Text 46. CIL III 5113 izginil po AIJ, str. 9.

RESUME

Rimljani so priključili naše kraje svoji državi v prvi polovici prvega stoletja. Kraljestvo Norik je postalo rimska provinca Norik. Savinjska dolina je bila v rimski dobi gosto naseljena. Za to nam govore najdbe. Eno največjih

najdišč je brez dvoma Šempeter s svojim pokopališčem, ki ga datiramo od prvega do tretjega stoletja. Odlikujejo ga lepe nagrobne kapele in drugi spomeniki z lepimi reliefi. Drugo veliko najdišče imamo v Ločici pri Polzeli, kjer je bil odkrit rimski vojaški tabor. Rimljani so ga zgradili v drugi polovici drugega stoletja, ko so vpadli v rimsko državo Kvadi in Markomani. V tabor so namestili II. Legijo Italico, ki se je tukaj zadrževala le nekaj let in bila nato prestavljena na Donavo. Poleg teh dveh najdišč imamo v Savinjski dolini vse polno manjših slučajnih najdb. Omeniti moramo še rimsko cesto, ki je držala prek Trojan, Presedla, Tabora, Ločice in Šempetra v Celje. Zanimiva je tudi gomila pri Gomilskem. Notranjost gomile je bila obdana z marmornatimi bloki.

V tretjem stoletju pri veliki poplavi Savinje je bilo skoraj vse porušeno. Takrat je Savinja menjala svoj tok. Breg stare struge je ohranjen še danes. Po poplavi se je stanje nekoliko popravilo, vendar ne več v toliki meri. Rimsko civilizacijo je dokončno uničilo preseljevanje narodov in prihod Slovanov.

Opombe

[1] Panonsko-dalmatinski upor je izbruhnil zaradi velikega pritiska, ki so ga izvajali Rimljani nad podjarmljenimi Iliri in Panonci. Upor je trajal tri leta. Razprostranjen je bil v delu Srbije, Hrvatske, Bosne in v vzhodnem predelu Slovenije. Vodil ga je Baton, zato se imenuje v antičnih virih tudi »bellum Batonianum«.

[2] Municipium — mesto, ki ima okrnjene državljanske pravice (sine sufragio).

[3] Mitrov kult je iranskega izvora. V rimsko državo so ga prinesli vojaki, sužnji in trgovci. Mithras je bog svetlobe — sonca. Kot poslanec najvišjega boga Zeusa je na zemlji ubil bika. Iz njegovega trupa se je porodil nov svet rastlinstva in živalstva, morda tudi človek.

[4] Kratice za literaturo:

AIJ — Hoffiller-Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien, Zagreb 1938;
CIL III — Corpus inscriptionum latinarum, vol. III, Berlin;
LDB — Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937;
MHVS — Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark, Graz;
Muchar I — Muchar A., Geschichte von Steiermark, I. Teil, Graetz 1844;
MZK — Mitteilungen der Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Denkmalpf., Wien;
Orožen J., Zgodovina Celja I. Celje 1927;
Pichler, Rep. II — Pichler F., Repertorium der steierischen Münzkunde, II. Teil, Graz;
Pichler Text — Pichler F., Text zur archaeolog. Karte von Steiermark;
AV — Arheološki Vestnik, Ljubljana;
ČZN — Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor.

Literatura:

1. Corpus inscriptionum latinarum, vol. III, Berlin.
2. Hoffiller-Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien.
3. Janko Orožen, Zgodovina Celja, I. del, 1927.
4. B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi — v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo, letnik XX, 1939.

Josip Klemenc:

Rimski spomeniki o lovu v Šempetru ob Savinji

V žalski občini so odkopali vzhodno od cerkve sv. Petra v Šempetru na nekdanjem Wolfovem vrtu v času od 1952 do 1955 rimsko civilno pokopališče. Mnoge grobne kapelice pa tudi manjše grobne škrinje za pepel pokojnikov in kameniti sarkofagi nam pričajo o visokem in velikem blagostanju tedanje Savinjske doline. Izkopavanja celjskega muzeja v letih 1948 in 1949, ki jih je vodil tov. Martin Perc, so prinesla na dan ostanke večjih gospodarskih zgradb in mnogo keramike. Vse to so našli v bližini župnikove njive ob cesti Šempeter—Žalec. Še danes je ob električnem nosilcu velika peščena jama z nekoliko ostanki rimskih zidov, ki se vidijo. Oddaljenost le nekaj sto metrov od zdaj odkritega pokopališča nam je zgovorna priča, da so bili posmrtni ostanki teh posestnikov sežgani in pokopani na odkritem grobišču. Imamo celo ohranjene mnoge portrete in kipe vlastelinov, ki so takrat gospodarili v Šempetru. Med šempetrskimi spomeniki imamo ohranjene tri njihove kipe in več portretov. To nam pojasnjuje dokumentarično gradivo, predvsem napisi. Tako na primer natančno vemo, da so trije kipi, katerim sicer manjkajo glave, člani rodbine županov iz rimske Celeiae. To sta oče in sin istega imena: C. Spectatius Priscianus oče in C. Spectatius Priscianus sin. Oba sedita kot »duumvir iuro dicundo« na županskih stolih in držita v rokah kodeks, zvitek zakonov, po katerih sodita. Tretji kip pa predstavlja tudi sedečo ženo prvega oziroma mater drugega: Iusto, Cajevo hčerko.

Na nagrobnem žrtveniku, ki je sestavljen iz več kosov, imamo ohranjena dva portretna reliefa, ki predstavljata C. Vindonija Successa in njegovo ženo Julijo Ingenuo, Sextovo hči. Zelo dobra je skupina portretov na veliki plošči iz pohorskega marmorja, ki je zadnja stena baldahina nad grobno škrinjo za pepel. To so člani rodbine Ennijcev, ki so živeli v Šempetru okrog leta 138 po n. š. Imamo ohranjenih še več nagrobnih stel (spomenikov z napisi) s portreti pokojnikov, vendar na nobenem od teh nimamo upodobljene nobene lovske scene.

Poleg teh grobnih spomenikov z napisi, grobnih stavb (aediculae) in baldahinov smo izkopali tudi večje število malih sarkofagov iz peščenca, ki pripadajo gotovo sužnjem. Ti mali sarkofagi iz peščenca so bili tudi shramba za pepel pokojnikov. Imamo pa še več takih škrinj iz marmorja,[1] kjer je bil shranjen v urnah pepel bogatašev vladajočega rimskega sloja. Te škrinje so bile sestavljene iz marmornatih plošč, navpične stene so pa bile izpolnjene z reliefi, ki nam predstavljajo posamezne lovce pri njihovem lovskem opravilu. Tako imamo ravno na grobnih škrinjah za pepel trikrat upodobljen lovski motiv.

Izkopane starine antičnega naselja, kakor tudi spomeniki na pokopališču nam dokazujejo visoko stopnjo materialne kulture, čeprav so na spomenikih večkrat upodobljeni lovski prizori. V pričetku je bil človek lovec in mu je lov služil za preskrbo živeža. Njegovo

lovsko orožje in orodje je bilo na nizki stopnji tehnike. Telesno je bil mnogo šibkejši od divjih zveri, ki jih je pa prekašal s svojimi umskimi zmožnostmi. Posebno mu je pomagalo do zmage orožje, ki je iz daljave zadelo vsakovrstno hitro zverjad. Zaradi tega je postal lov uspešnejši.

Višja kulturna stopnja poljedelstva in živinoreje je imela za posledico, da je postal človek neodvisen od lovskega plena, s katerim se je na prejšnji kulturni stopnji večinoma preživljal. Lov izgubi svoj prvotni prehranjevalni značaj in postane šport. Ta razvija v človeku, v njegovi borbi z zvermi, spretnosti, ki so moškemu povsod potrebne, posebno pa v vojni. Tako postane lov pri antičnih narodih, n. pr. pri Grkih, posebno pa pri Špartancih, važen del predvojaške vzgoje. Špartanci so pošiljali fantiče, stare petnajst let, zgodaj zjutraj na lov in so dobili kot brašno le nekaj malega s seboj. Ves čas jim je morala biti hrana to, kar so ulovili. To je podžigalo njihovo lovsko vnemo in spretnost.

Stari grški pesnik Homer proslavlja junaštva grških herojev na lovu. Vsi njegovi junaki so morali biti lovci, ker to je spretnost, kjer je treba napeti vse telesne in duševne zmožnosti. Ker je bil lov tako plemenita zabava in eno najlepših opravil pravega junaka in moža, so Grki že zelo zgodaj upodabljali pokojnika pri lovu ali pa pripravah za lov.[2] Zelo pogosto ga vidimo, kako se igra s svojim lovskim psom, ki ga spremlja po vseh lovskih potih.[3]. Na velikih marmornatih sarkofagih, kjer je bilo mnogo prostora, so upodabljali tudi cele scene iz grške mitologije, kjer vidimo posamezne lovce — junake.

Zelo obširen opis velikega lova na kalidonskega vepra najdemo pri Homerju,[4] kjer nam pesnik tudi razloži vzrok velikega lova: Kralj v Kalidoniji, Oineus je žrtvoval hekatombo vsem bogovom, le na Artemido, boginjo lova je pri tem pozabil. Maščevala se mu je na ta način, da je poslala divjega vepra, ki je tamkaj neusmiljeno pustošil in uničeval pridelke, na kolidonsko polje. Oineusov sin Maleager je zbral mnogo lovcev z gonjači in psi in organiziral velik lov na to zverino. Zbrani so bili mnogi heroji iz starodavnih grških mest, katerim se je pa šele z veliko težavo in mnogo žrtvami posrečilo ubiti velikega merjasca. Nato so se pričeli med seboj prepirati, komu pripada veprova glava in koža. Na tem lovu je sodelovala tudi Atalanta, ki jo vidimo upodobljeno tudi na vazah s črnimi figurami.

Razen na vazah je ta lov upodobljen tudi na mnogih reliefih, na stenah raznih sarkofagov. Njihovo število je zelo veliko. Omenim naj jih iz Rima samo v palači dei Conservatori in v Lateranskem muzeju. Relief nam navadno predstavlja, kako psi napadajo kalidonskega vepra, ki se obupno pa tudi uspešno brani. V arheološkem muzeju v Zagrebu je samo fragment sarkofagove stene, kjer vidimo Atalanto in Meleagra (slika 1), ki ravno s kopjem prebada divjega merjasca.[5] Hipolit je iznašel lov z mrežami in zankami, Orion pa je učil, kako ulovimo žival z zvijačo in tudi ponoči. Apolon in Artemida sta naučila ljudi loviti s pomočjo psov. Boginja lova je bila pri Grkih Artemida,

pri Rimljanih pa Diana. Navadno so ji obljubili del plena. V primeru, da svoje obljube niso izpolnili ali pa ako so jo razžalili na drug način, se je silno maščevala. Kako pobožno so lovci častili tudi v dobi rimskega cesarstva Artemido, se vidi tudi pri antičnem pisatelju Arianu.

Kralj Agamemnon, ki je vodil grško maščevalno vojsko proti Trojancem zaradi ugrabljene lepe Helene, je na lovu ustrelil Artemidi posvečeno košuto. Ta se je maščevala nad njim na ta način, da je zadržala ugodne vetrove, ki bi ponesli grško brodovje proti Troji. Šele ko ji je bil Agamemnon pripravljen žrtvovati svojo hčer Ifigenijo, je brodovje lahko odplulo. Artemida sicer ni sprejela človeške žrtve, pa so ji namesto te žrtvovali košuto. Ta prizor imamo upodobljen tudi na enem izmed prvih šempetrskih reliefov (Inv. št. 2).

V večkrat profiliranem okviru je upodobljena v sredini Artemida, oblečena v dolgo oblačilo s krmilom v levi roki (sl. 2). Njen lik je precej izlizan in zaradi tega nejasen. V desnici pa drži lovorovo vejico, s katero blagoslavlja pred njo stoječega moškega, ki popravlja z dolgo palico ogenj na žrtveniku. Na drugi strani pa kleči pred boginjo moški, ki ima pobožno pogled obrnjen proti boginji. Med nogami drži košuto z levico za roge, z desnico pa je zamahnil, da jo zakolje v žgalni dar. V antični umetnosti so večkrat upodobili ta prizor. Imamo ga ohranjenega tudi med pompejanskimi stenskimi slikarijami. Čeprav na tem reliefu ni upodobljena Ifigenija, ker jo je po grški pravljici Artemida odnesla na Traški Chersones (današnji Krim), imenujemo ta relief Ifigenija v Aulidi, ker se je tamkaj odigral ta dogodek.

Med šempetrskimi reliefi imamo še dva, kjer nastopa Ifigenija in sicer obakrat na otoku Tauridi. Prvi relief (inv. št. 68 117) nam jo predstavlja kot Artemidino svečenico, ki bi ravno morala žrtvovati svojega brata Oresta ali njegovega prijatelja Pilada na oltarju pred svetiščem.[6] Ogenj je že pripravljen, ujetnik z zvezanimi rokami, ki ga čuva skitski stražnik, pa samo čaka, kdaj ga zabode drug vojak s potegnjenim bodalcem v desnici. Ifigenija ga reši na ta način, češ da ga ne sme žrtvovati, ker še ni očiščen. Morajo ga očistiti v morski vodi. Načrt za beg pa piše na tablico, da bo na ta način obvestila oba ujetnika. Obenem jima pa tudi sporoči, kdo je.

Na tretjem reliefu (sl. 3) pa vidimo, kako so begunci izpeljali ta načrt. Velika 170×109×23 cm) marmornata plošča (inv. št. 606), je na sprednji strani razdeljena na dvoje polj. Desno večje polje nam predstavlja dvoje dogodkov z Ifigenijinega bega.[7] Ob desnem robu je ladja, na katero stopa s hitrim korakom in se ozira nazaj. Na ladji stoječa moška oseba ji pri tem z obema rokama pomaga. Leva stran tega reliefa nam predstavlja borbo, ki se je odigrala med zasledovalcem in preganjanimi. Premagani zasledovalec je že pokleknil na levo koleno, desno nogo pa ima pomaknjeno daleč na stran. Oblečen je v obleko, ki se že vleče po tleh. Njegove kretnje kažejo osebo, ki prosi milosti. Levico je dvignil nad svojo glavo, z desnico je pa široko zamahnil, da bi jo tudi dvignil k levici za prošnjo. Za njegove bujne

lase ga je zgrabil mladenič široko razkoračenih nog, ki z eno nogo pritiska nasprotnikovo desno nogo k tlom, da se ne more dvigniti. V iztegnjeni desnici drži kratek meč, s katerim bo pokončal sovražnika. Zgoraj je nad tem reliefom namesto ravnega okvira dvojna noriško-panonska voluta.

Levo stran te plošče pa zavzema deset centimetrov višji relief, ki je tudi v trikrat profiliranem okviru in ga zaključuje zgoraj krajša noriško-panonska voluta. Na nizkem podstavku stoji gola moška postava s telesom en face, glavo pa ima obrnjeno nekoliko na desno. To je mlad čvrst mladenič, močnih mišic in stoji prekrižanih nog. Vsa teža telesa leži na levi nogi, medtem ko je desna naslonjena od zadaj na njo. Telo, posebno pa glava, je močno izlizano od vode in rečnega peska, vendar je mogoče videti močne lase, pod katerimi je desno uho. Telo mu pokriva zadaj namesto plašča ustrojena volčja koža. Okrog vratu mu je ta plašč pritrjen tako, da sta sprednji dve šapi, ki ju drži z dvignjeno desnico na prsih, zvezani pod vratom skupaj. Volčji rep mu visi ob desni strani. Koža, ki je gotovo njegov lovski plen, mu pokriva deloma tudi roke. Z navzdol iztegnjeno levico se igra s psom, ki se je vzpel na zadnji nogi. Glavo ima pa naslonjeno na gospodarjevo stegno in ga verno gleda. Uhlji tega psa jazbečarjeve velikosti so pokončni, kakor jih omenja že Xenofon. Psi z visečimi uhlji so šele posledica udomačitve, medtem ko imajo vsi divji psi pokoncu stoječa ušesa. Tudi podobe psov na grških vazah imajo pokončna ušesa. Kasnejši rimski pisatelj Arrian pa zahteva, naj imajo psi uhlje povešene in mehke, tako kakor jih imajo današnji lovski psi. Razvoj povešenih uhljev se je torej vršil v stoletjih med Xenofontom in Arrianom. Zelo verjetno so vplivali na njihov razvoj tudi psi drugih narodov, mogoče Keltov, ki jih Xenofon še ni poznal, za katere pa vemo, da so bili strastno vdani lovu. Keltski psi vertragi so bili hitri in najbolj podobni današnjim hrtom. Vertragi navadno niso donašali gospodarju zajcev, čeprav pozna take vertrage že rimski pesnik Martial.

Prizor na našem reliefu, ki nam predstavlja lovca, kako se igra s svojim psom, nam nakazuje človekovo ljubezen do njegovega lovskega tovariša. Zvestobo psa do svojega gospodarja poveličuje že Homer, ko govori o Odisejevem psu Argosu: Ko se je Odisej vrnil na Itako, ga ni nihče poznal razen starega napol slepega psa Argosa.[8] Ležal je ohromel in zapuščen na gnojišču. Ko je spoznal svojega gospodarja, se je srečen vzravnal in poginil. Človekovo ljubezen do psov vidimo večkrat upodobljeno na starih grških nagrobnih spomenikih.[9] Arhaični mojster Alksenor z otoka Naksa je upodobil na nagrobniku, ki so ga našli v Orhomenosu, na palico se opirajočega starčka, kako se igra s psom, vzpenjajočim se ob nogi.

Zelo zanimiv je rimski kmečki koledar v slikah; danes je ta mozaik v Louvru. V sredini so štirje jahajoči geniji, ki predstavljajo štiri letne čase. Genij na merjascu je gotovo zima, na biku pomlad, na levu poletje in na panterju jesen. K vsakemu letnemu času spada še 7 slik, ki predstavljajo glavna opravila v tem času. Našli so

ga l. 1890 v Saint Romainu en Gaule (antična Colonia Iulia Vienna) v južni Franciji (M. Rostovzeff. Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, Leipzig 1930, I. str. 231, tab. 29).

V antiki so zaznamovali posamezne letne čase z za tisto dobo značilnim opravilom. Tako nam predstavljajo poletje žanjci s srpom in žitnim klasjem, medtem ko je za jesen značilen viničar s trto in grozdjem ovenčano glavo, v rokah pa drži zakrivljen nož za rezanje grozdja. V antiki je personificirala zimo skljućena starka, oblečena v topel plašč in s čevlji, ki so imeli debele podplate. Drug motiv nam pa predstavlja zimo kot mladega čvrstega lovca z obilnim lovskim plenom.[10] Na Ostijskem pokopališču je ohranjen na spomenikih neke grobne edikule relief s štirimi letnimi časi, ki nosijo krila. Tako je n. pr. zima oblečena v težko volneno obleko, ki ji deloma pokriva tudi glavo, vendar je njen lepi, mladi obraz med obema perutnicama obrnjen proti gledalcu. Na obleki se vidi, kako piha proti njej mrzel veter, vendar ima bose noge. Z levico drži dolgo palico (verjetno pedum) čez levo ramo. Na dolnjem koncu, ki ga drži z roko, kakor tudi na koncu čez ramo, sta privezani po dve živi raci; verjetno jih je ulovila v mreže. V beograjskem narodnem muzeju je relief, ki predstavlja mladega dečka s krili, kako nosi v košari race. Tudi ta je genij zime. Po tem sodeč je bil lov ena najbolj priljubljenih zabav in opravil po zimi. Druga grobnica v Šempetru je imela kot vogalne figure atike štiri letne čase, od katerih so se nam ohranili trije njihovi reliefi.

Marmornat kvader (sl. 4, inv. št. 35) ima na sprednji strani upodobljenega lovca. Sprednji desni vogal tega spomenika je precej poškodovan in sicer manjka cel desni okvir, kakor tudi del podnožja. Tudi sedlasta noriško-panonska voluta je na desni strani odbita. Na poškodovanem podnožju koraka s plesnimi kretnjami proti desni skoraj popolnoma gola mladeniška figura. Lepo izdelane noge vidimo v profilu, medtem ko je ostalo telo podano en face. Krepka, mišičasta in močna stegna pričajo, da je mladenič navajen hoje in prenašati telesne napore. Široke prsi deloma pokriva kratek plašč iz ustrojene volčje kože. Glava z bujnimi lasmi je obrnjena proti gledalcu. Spodnji del obraza je poškodovan, vendar nam mlada, debela in sveža lica dokazujejo, da imamo pred seboj mladeniča, starega komaj 18 let. Njegov lik je podoben mitičnim lovcem Meleagru ali Hipolitu. Zadnji del glave, ušesa, vrat, hrbet in deloma tudi nadlahtnici mu pokriva volčja koža, ki jo ima zvezano s sprednjimi nogami na prsih. V navzdol viseči in iztegnjeni desnici drži za vse štiri noge uhatega zajca. Z levico drži čez levo ramo lovsko palico — logobol, na katerem mu visi lovski plen, dve precej veliki ribi. Logobol je na koncu odebelela skrivljena palica, ki je imela isto nalogo kot pri Avstralcih bumerang. Uporabljali so jo pa tudi za prenašanje plena.

Logobol je eno izmed orožij, ki so jih rabili antični lovci. Dalje so poznali različna kopja in sulice. Tako n. pr. so imeli za lov na divje merjasce posebna ostna, ki so morala imeti kakih 40 cm od konice ven štrleče zobe, ki so preprečili, da ostno ni predrlo živali, ki



Sl. 1. Meleager prebada divjega merjasca. Zadaj Atalanta. Marmor. Zagreb. Arheološki muzej.



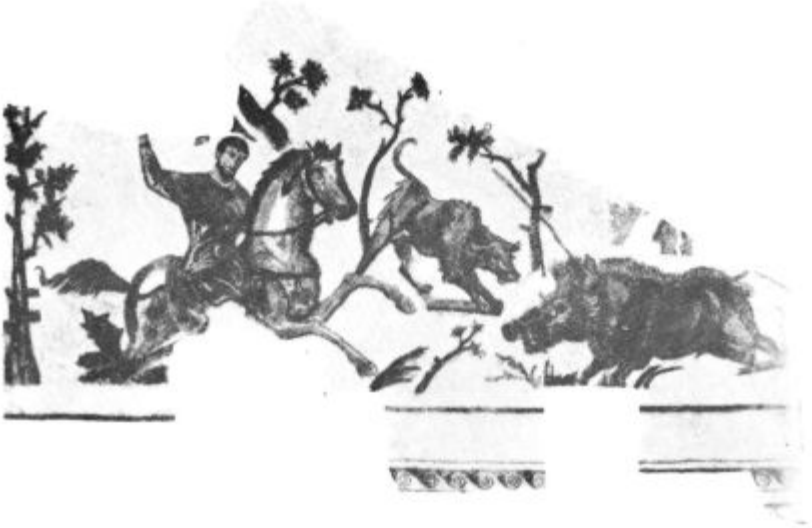
Sl. 2. Ifigenija v Aulidi. V sredini je Artemida, boginja lova, ki blagoslavlja žrtvujoča. Desni kolje košuto, drugi pa pripravlja ogenj na žrtveniku.



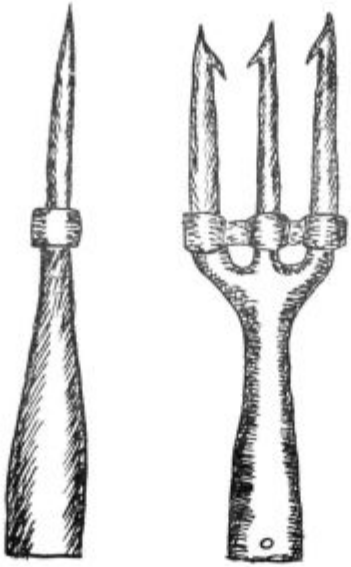
Sl. 3. Beg Ifigenije s Tauride. Ifigenija stopa na ladjo, zadaj se bori zanjo njen spremljevalec. Levo: lovec z zajcem. Marmor. Šempeter, 1955.



Sl. 4. Lovec z zajcem in ribami predstavlja zimo. Marmor. Sempeter ob Savinji, 1952.



Sl. 5. Lovec in mološki pes napadata merjasca. Mozaik v Rimu.



Sl. 6. Ost in vile za ribolov.



Sl. 7. Lovec se vrača z lova z ujetim zajcem okrog vratu. Marmor. Šempeter ob Savinji, 1952.



Sl. 8. Relief predstavlja na levi strani beg zajcev pred psom. Marmorna preklada. Šempeter, 1952.



Sl. 9. Lovec (ptičar) se vrača s ptičjim plenom domov. Marmor. Šempeter ob Savinji. 1952.

bi v zadnjem trenutku še lahko napadla lovca. Lov na divje merjasce je zahteval od lovca mnogo spretnosti, hladnokrvnosti in tudi fizične moči, da mu neresec z zamahom glave ni izbil ostna iz rok (sl. 5). Poznali so dvoje vrst lokov: skitske in grške. Ena vrsta je bila iz lesa, druga pa iz rogov, večji del kozjih. Tudi za streljanje z loki je bilo potrebno precej moči in spretnosti, posebno pri onih, ki so bili narejeni iz rogov divjih živali. Poznali so tudi lovske nože, ki so jih pa rabili predvsem za očiščenje ubite divjačine. Pri velikih lovih ali pa, kjer so nameravali ujeti velike zveri za cirkus, so pa uporabljali razne vrste mrež. Ohranjenih imamo celo nekoliko mozaikov, kjer je upodobljen tak lov z mrežami. Mreže so morale biti velike, močne in vendar dovolj lahke, da so jih lahko prenašali. Posebno znane so bile kumenske mreže. Menda so bile tako močne, obenem pa iz tako tankih vrvi, da so jih lahko potegnili skozi moški prstan. Kljub temu so pa bile tako močne, da so zdržale divjega vepra, a nesti jih je mogel en sam moški. Zagraditi pa je bilo z njimi mogoče precej veliko zemljišče. Napenjali so jih med drevje ali pa so imeli zato posebne močne podpore. V glavnem so razlikovali tri vrste mrež: lažje in manjše so bile za zajce, nekoliko močnejše za srne in jelene, a najmočnejše za divje merjasce, bike in v Afriki celo za leve. Na gornji in spodnji strani so bile potegnjene skozi mreže močne in gladke vrvi, tako da so z njimi mrežo lahko zadrgnili. Ako so hoteli z mrežo zagraditi kak prostor, da se ni tja zatekla divjad, so na mreže obesili razna pisana pa tudi smrdljiva peresa. Teh se je divjačina izogibala in bežala v drugo smer. Kelti so uporabljali tudi razne zanke, podobne današnjemu lasu. Bile so narejene iz jelenovih kit. Seveda so jih prevzeli tudi Rimljani v svoj lovski inventar.

Pasti in razne jame je uporabljal že prazgodovinski človek. Poznali so pa tudi že take pasti, ki so podobne našim za lisice in volkove. Velike in krvoločne zverine, posebno razne panterje, so zvabili v navpične jame, iz katerih ni bilo zanje več izhoda. Jamo so prekrili z vejevjem in rušami. Na sredo so zabili visok kol, a nanj so privezali meketajočo kozo ali telička. Žival je privabila zver, ki je planila nanjo, a je obtičala v skriti jami. Tudi frače so že poznali.

Pri ribolovu so uporabljali razne trnke. Večje ribe so pa nabadali na osti oziroma vile, ki so imele obliko dvo- ali trozobov (sl. 6). Ni še dolgo tega, kar je tov. Vinko Jordan pri regulacijskih delih izkopal trozob.[11] V zagrebškem muzeju jih je zelo veliko iz Novih Banovcev na Donavi in iz Siska. Iz antične literature pa tudi vemo, da so pri večjih lovih uporabljali večje ali manjše mreže.

V antiki so zelo pogosto upodabljali lov na stenskih slikarijah, na različnih mozaikih[12] in tudi na nagrobnih spomenikih. To nam dokazuje, da je bil lov tudi kot športno udejstvovanje zelo razširjen. Verjetno je, da so osebam, katerim je bil lov priljubljena zabava, velikokrat upodobili lovske scene na nagrobnih spomenikih, celo iz njihovega življenja. Zelo verjetno je tudi, da je bila v grobni škrinji za pepel, katere prednja stena predstavlja Herakleja, kako vodi zvesto ženo Alkestis iz podzemlja, urna s pepelom kakega vnetega lovca. Saj

sta na obeh stranskih stenah upodobljena dva lovca, ki se vračata z bogatim plenom domov. Reliefi so različne umetniške vrednosti, vendar sta oba lovska prizora nastala v isti delavnici.

Marmorna plošča (inv. št. 33) z reliefom lovca, ki nosi zajca okrog vratu (sl. 7), je visoka 110 cm, široka 95 cm, na najširšem delu debela 29 cm, na najožjem pa 25 cm. Trikrat profiliran okvir preide zgoraj v enojno iztegnjeno noriško-panonsko voluto. V kratkem hitonu s precej dolgimi rokavi, ki mu segajo čez komolce, hiti na desno. Okrog vratu nosi zajca, ki ga drži za noge. Levo nogo vidimo v profilu, a desno od spredaj. Tudi celo telo vidimo en face, medtem ko je glava v profilu. Vrat je kratek in močan. Pred seboj imamo mladega, čokatega lovca, ki nosi svoj lovski plen — mladega zajca, živega domov. Po svoji zunanjosti ni preveč podoben zajcu, kajti prednje noge so predolge ali pa so šempetrski umetniki zajca vedno upodabljali na ta način. Levo polje za tem lovcem je izpolnjeno z akantusovim ornamentom in zaključeno zgoraj z dvokapno streho.

Pogon na zajce (sl. 80) nam predstavlja del marmornate preklade iz grobnice Priscianov (inv. št. 10). Sprednja stran je s tremi medaljoni razdeljena na dve polovici. Srednji ima v trikrat profiliranem okviru silenovo glavo, ovenčano z vinsko trto in grozdjem. V skrajnih dveh so pa meduzine glave. Prostor med srednjim in levim medaljonom nam predstavlja, kako bežita dva zajca pred lovskim psom. Oba imata prednje noge precej dolge. Še bolj nenaravno je, da drži prvi zajec pri begu pokonci oba uhlja, medtem ko jih ima drugi lepo položena po sebi. Pes, ki ju zasleduje, tudi ni ravno precej velik, a ima pokončna ušesa, kakor najstarejši upodobljeni psi. Desna polovica te preklade prikazuje, kako dva leva preganjata konja. Ta dva prizora imata prenesen pomen. Predstavljata nam človekov beg pred smrtjo, kateri vendar ne uidemo.

Desna stran grobne skrinje za pepel s Heraklejevim reliefom je približno istih dimenzij kakor leva. Ravno tako je razdeljena na dvoje polj, od katerih je desno izpolnjeno z akantusovim ornamentom, medtem ko nam levo predstavlja lovca (sl. 9). Na enostavnem podstavku stoji popolnoma gol lovec, ki opira levo nogo na drevesni štor. V navzdol viseči levici nosi dvoje mrtvih ptic, z desnico pa drži čez desno ramo logobolon, na katerem visi mreža s še več malimi ptički. Zgornji del telesa z močno razvitimi prsnimi mišicami je obrnjen proti gledalcu, medtem ko koraka z nogami in spodnjim delom telesa proti levi.

Že antični pisatelji so zahtevali, da mora biti lovec, kakor tudi njegov pomočnik mrežar, ki postavlja mreže in mu tudi sicer pomaga na lovu, lahko oblečen. To nam potrjujeta tudi oba zadnja reliefa lovcev, posebno pa oni z zajci. Mnogoštevilni zajci na šempetrskih reliefih nam dokazujejo, da je bilo te divjačine dovolj v Savinjski dolini. Tudi ptic in rib ni manjkalo. Loviti te živali je bilo najprijetnejše opravilo za takratne svobodne prebivalce. Dokazuje nam tudi veliko ljubezen do živali, ki so živele v gozdovih. Takratni prebivalci jih niso samo lovili, ampak gotovo tudi gojili in krmili v težkih časih, posebno pozimi, kar delajo savinjski lovci še dandanes.

Opombe

[1] Josip Klemenc, Grobne skrinje za pepel pokojnikov iz Šempetra v Savinjski dolini. Arheološki vestnik VII., Ljubljana 1956, str. 386 sl.

[2] K. Woermann, Geschichte der Kunst I., Leipzig 1929, tab. 64. Relief v carigrajskem muzeju nam predstavlja Aleksandra Vel., kako lovi leve. Lateranski muzej v Rimu ima na zelo mnogih sarkofagih v reliefu upodobljene dogodke iz lovskega življenja. Skoro ga ni muzeja, kjer ne bi imeli reliefov slične vsebine.

[3] Brunn-Bruckmann, tab. 41 b., A. Springer, Handbuch der Kunstgeschichte I., Leipzig 1920, str. 212, sl. 422 omenja med grškimi arhaičnimi mojstri nekega Alksenorja iz otoka Naksa. M. Collignon, Geschichte der griechischen Plastik I., Strassburg 1898, str. 268, sl. 125.

[4] A. Sovre, Homer Ilijada, Ljubljana 1950, str. 190.

[5] Josip Brunšmid, Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, str. 71, sl. 140.

[6] Josip Klemenc, Trojanska pravljica na nagrobnih spomenikih iz Šempetra ob Savinji. Zbornik filozofske fakultete, Ljubljana 1955, str. 62, 199., sl. 4.

[7] Josip Klemenc, Beg Ifigenije s Tauride na šempeterskem reliefu. Arheološki vestnik VIII., Ljubljana 1957 str. 26 sqq., sl. 1.

[8] Anton Sovre, Homer Odiseja, XVII. v 291, sl. :

Blizu pa ležal je pes: ta dvignil je glavo in uha.
Argos: trpin Odisej je sam nekoč si ga zredil,
vendar brez prida, ker prej odplul na sveto je Trojo.
V dneh preteklih vodili na lov so ga vitezi mladi,
gonil je divje koze pa srne pa zajce uhače;
kar pa gospod je odšel, je ležal zavržen na gnoju...
Komaj pa čut mu pove, da stoji Odisej v bližini,
z repom narahlo pomigne in tiho poklapi ušesa,
nima pa več moči, da bliže prišel bi h gospodu...
»Čudo prečudo, Eumaios, ta pes, ki leži tu na gnoju!
Silo je lep v život, ne vem pa seve za gotovo,
je li pač bil tudi urnih kdaj nog, ob taki postavi,
ali pa kar tako, kot navadno so sobna ščeneta,
kakršne radi redijo za gizdo ljudje si gosposki.
Vrnil v odgovor si to, božanski svinjar mu, Eumaios:
»Kaj? Da tale je pes, ki gospod mu je kdo ve kje umrl,
take še danes rasti in krepak tako kakor nekdaj,
kadar je pustil ga nam Odisej, odhajaje na Trojo,
to šele čudil bi ti se njegovi hitrosti in moči!
Kakršno zver je že ujel v gozda globokih goščavah,
ni mu izlepa ušla: ker tudi slednik je bil dober...
Psu pa dopolni se usoda, v smrti temačnem objemu,
zdajci, ko v dvajsetem letu uzrl je spet gospodarja.

[9] Glej opombo 3.

[10] M. Abramić, Poetovio, Ptuj 1922, str. 59, sl. 13. Ta genij zime ima tudi krila.

[11] Vinko Jordan.

[12] Slika št. 3 je del mozaika, ki so ga našli v Rimu pri cerkvi Sv. Bibiana (Helbing-Amelung, vodič I., str. 603, št. 1072-1074). Lovec na konju lovi divjega merjasca v gozdu. Pri tem mu pomaga velik mološki pes (M. Rostovceff, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, Leipzig 1930, Bd. II., str. 275, tab. 64).

Curk Jože, konservator:

Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini

Spodnjo Savinjsko dolino, ki jo vsi potniki od renesanse naprej (leta 1571 Hugo Blotius, leta 1671 neznani štajerski plemič itd.), občudujoče proglašajo za izredno mikavno, spremlja na severu in jugu členovito sredogorje, ki se v posameznih vrhovih vzpne do znatnejših višin in s svojo konturo značilno obvladuje pokrajinsko sliko. V daljavo vabeča ploskev ravnine meji s svojimi vrhovi na Šaleško kotlino, Gornjo Savinjsko dolino, Gorenjsko ravnino in Posavje. Na vzhodu prehaja dolina v Celjsko kotlino, ki jo na jugu zapira Svetinsko pogorje, proti vzhodu pa zaključuje rodovitno Ponikvansko gričevje. Ob južnem robu doline teče reka Savinja. Človek se ji je zaradi poplav od nekdaj izmikal, naseljeval se je na južne obronke doline ali pa v njeno severno polovico, tam postavljal svoje domove in obdeloval zemljo. Nastala je vrsta naselij ob južnem robu doline: Kasaze, Liboje, Griže, Šešče, Prebold, Tabor, Ločica; po sredini: Ložnica, Petrovče, Žalec, Šempeter, Šent Rupert, Kapla in dalje do Vranskega in Marince; ostala naselja so se razvila ob severnem robu doline: Galicija, Ponikva, Polzela, Braslovče in Letuš. Nazorno sliko pokrajine nam nudi kancler oglejske patriarške kurije Paolo Santonino v svojem »Itinerariju« iz dne 8. junija 1487., ko pravi: »... Saunija se razprostira v dolino prav kakor v širino do 60 milj in še več. Ima mnogo dolin, gričev in hribov, toda nobenih divjih, daljnih gozdov, pač pa dosti malih logov, kjer so le redkokje skale. Tu je mnogo sončnih pašnikov; zategadelj je tudi veliko domačih živali. Žito, sadje in vino bogato uspevajo, a samo če ni neurja, kar pa se čestokrat dogaja. Vinogradi so pogosti ter so na kopah in na prisojnih pobočjih. Trto privezujejo po rimskem načinu na kolje in jo tako varujejo. V vsej Sauniji je mnogo utrjenih gradov, ki pripadajo večinoma cesarju. Domačini... se skoraj vsi priznavajo k slovanščini, a obvladajo tudi nemški jezik. Povsod je toliko gosi in rac, kot jih nisem še nikjer videl... Ljudje živijo v blagostanju in jedo začuda veliko mesa...«

Od tega poročila je minilo skoraj 500 let. V Savinjski dolini se je marsikaj spremenilo. Izginili so obsežni pašniki in vinogradi, zamenjala so jih moderna hmeljišča, ki so spremenila podobo naselij in ljudi ter njihove življenjske navade in običaje. In še nekaj se je spremenilo v »Sauniji«: izginili so gradovi, ki so nekoč iz gorskih kop ponosno zrli prek doline, prinašajoč ji včasih zlo, včasih pa tudi red in varnost.

Gradovi so navidezno neme, v resnici pa zelo zgovorne priče naše preteklosti, saj so bili zmeraj najtesneje povezani z usodo slovenskega naroda. Gradovi so kot središča takratnih zemljiških gosposk dolga stoletja krojili usodo svojih podložnikov in s tem našega naroda. Kot taki so bili osnovne celice takratne državne in družbene ureditve. Vsak grad je namreč v sestavu svojega okolja pomenil organizacijsko

enoto, ki je imela svoje naravno središče v obrambno oblikovani legi utrdbe. Kot tak je predstavljal pomembno stopnjo v razvoju fevdalne družbe, ki je podrejala podložnika osebno, politično in gospodarsko fevdalcu. Zato je bil grad tudi gospodarsko središče svoje okolice, dokler ga niso s tega pokrajinsko vsestransko obvladujočega položaja izpodrinila mesta s svojim denarnim gospodarstvom. Mesta so na temelju obrtniških, prometnih in trgovskih privilegijev omejila središčno pokrajinsko vlogo gradov na njihovo upravno in sodnopolitično dejavnost kot središča zemljiških gosposk. Tako je grad v novem veku začel polagoma odigravati svojo vlogo kot pokrajinsko središče in je le še s tlako in naturalnimi dajatvami vezal okolico nase. Od tlake sta bili predvsem ročna in vozna oni, ki sta stike gradu s podložniki ohranjevali, medtem ko je delovna tlaka, ki so jo sčasoma nadomestile denarne dajatve, sproščala in poživljala stike vasi z mestom, kjer so podložniki svoje izdelke lahko prodajali. Z izpreminjanjem delovne tlake v denarno je padla pomembnost gradu kot središča okolja ter se stopnjevala središčna pokrajinska vloga mesta. Z izpremembo večjega dela tlake v denarne dajatve ter z odpravo vsake časovno nedoločene tlake pa je gospodarska enotnost zemljiške gospoščine in podložniških vasi v veliki meri prenehala ter se je grad v 18. stoletju prelevil v sedež oblasti, sodnije in nabornega urada. Z zemljiško odvezo leta 1848. je prenehala tudi ta vez, grad je postal samo še sedež veleposestva. Ko je fevdalna družba odmrla, je bila središčna vloga gradov odigrana, gradovi so se spremenili v sedeže gospodarskih veleobratov, ali pa so propadli in se spremenili v razvaline.

Začetek zidanih gradov v naši sredini je sorazmerno kasen in odločno zaostaja za razvojem ostale zapadnoevropske grajske arhitekture. Razlogi za to so v zaostalih družbeno-političnih razmerah naših krajev, kjer se je fevdalna organizacija skupno s cerkveno kot njenim duhovnim protagonistom utrdila šele v 11. in 12. stoletju ter dokončno zamenjala razpadajočo slovensko rodovno ureditev. Dotlej na redko posejane utrdbe, katerih nastanek je diktiral državno-političen smoter, so se začele v 12. stoletju gostiti. Vse, kar je nastajalo pri nas pred tem stoletjem, je treba smatrati za utrjene dvore ali pa stara gradišča. To so bile večinoma večje, navadno lesene ali deloma zidane stavbe, ki so jih obdajale palisade, jarki in nasipi, le redko pa kamnito obzidje. Pri njihovem nastajanju sta bila odločilna deželno-obrambni in gospodarsko-strateški namen. Prvi je bil aktualen prav do konca 12. stoletja, ko se je dotlej labilna vzhodna meja stabilizirala in zahtevala trdnih obrambnih točk, drugi je prihajal do izraza v izbiri važnejših postojank ob poteh, križiščih in rečnih prehodih.

Grajsko arhitekturo, kot jo pojmujemo danes — namreč sintezo vojaškega in stanovanjskega elementa — je prineslo k nam tuje, večinoma bavarsko pa tudi furlansko plemstvo. V njihovih gradovih moremo videti nadaljevanje tradicije obrambne arhitekture na našem ozemlju, ki se je v raznih dobah uveljavljala v raznih oblikah in slednjič dokončno zamenjala tesarsko in zemeljsko stavbarstvo z zidarstvom. Gradovi, ki se pri nas pojavijo od 12. stoletja dalje, so uvelja-

vili zidarstvo kot splošni sestavni del fevdalne kulture, tesarsko in zemeljsko stavbarstvo pa omejili na podložnike in nastajajoče meščane. Pri izbiri grajske lege je čestokrat igrala vlogo obrambna kontinuiteta geografskega položaja, čeprav ne moremo skoraj nikoli govoriti o neposredni formalni povezavi s staroveškimi utrdbami. Oblike zgodnjih gradov so bile različne, vendar je prevladoval stolpasti tip z raznimi prizidki, ki so se prilagojevali terenu.

Ker je bil prvotni namen gradov predvsem obramba in obvladovanje svoje okolice, so imeli poudarjeno vojaški značaj. Zaradi varnosti, preglednosti in boljše obrambe so bili postavljeni na strme griče in skalne obronke, tako da je bil grad kot trdnjava zavarovan že po naravni legi, poleg tega pa dostop do njega še umetno otežen in njegov položaj umetno utrjen. Poleg višinskega tipa gradu je bil nižinski zelo redek. Če pa je bil grad vendarle postavljen v ravnino (navadno so bili to samo utrjeni dvori in pristave), ga je varoval rečni rokav ali pa umetni pritok.

Stolpasti tip gradu je bil pri nas torej prevladujoča oblika gradu. S stolpom je začela kamnita grajska arhitektura svoj razvoj, ki je dosegel svoj višek v baročni graščini. V romaniki in zgodnji gotiki je bil stolp navadno oglate oblike, zelo masiven in tri do štiri nadstropja visok. Mere in oblike tlorisa so bile različne: trikotne, kvadratne, peterokotne, okrogle, itd. Medtem ko sta trikotna in peterokotna oblika stolpov redki in se ravnata po obliki terena, so okrogli stolpi v Savinjski dolini precej pogosti in se ravnajo po vzoru rodnega gradu Celjanov, Žovneku. Prevladujejo seveda bolj ali manj pravilne četverokotne oblike tlorisov, katerih izrazit, čeprav pozen primer predstavlja spodnji grad v Keblju na Pohorju.

Ker stopa pri gradovih na prvo mesto konstruktivno-utilitarni, funkcionalno-smotrni značaj arhitekture in je stilno-dekorativni element potisnjen v ozadje, nam rabi za datiranje gradov predvsem gradbena tehnika in vsakokratna uporabnost stavbnih objektov. Prvotno prevladuje pri gradovih samo vojaški smoter, njemu se pozneje pridruži stanovanjski, ki pa v nadaljnem razvoju popolnoma nadvlada prvega ter polagoma spremeni grad v graščino in dvorec. Prvotno samotno stoječi stolp se obzida s stanovanjskimi stavbami, katerim se kmalu pridruži kot njihovo duhovno in umetnostno poudarjeno jedro — grajska kapela. Prizidane stavbe se lahko naslonijo na sam stolp ali pa tudi na obdajajoče ga obzidje, s čimer spremenijo grajski videz v stolpovit ali pa taborni tip gradu. Stolp s tem sicer izgublja na dominantnem videzu, ohranja pa svojo, čestokrat močno modificirano vlogo utrdbenega jedra skozi ves srednji vek in manjka le pri redkih srednjeveških grajskih konceptih.

Naše 14. stoletje je bilo sorazmerno mirno. Takrat so se razmere pri nas konsolidirale, fevdalizem je dosegel višek, mesta s svojim denarnim gospodarstvom ga še niso načela, zato so se življenjski pogoji izboljšali, narastle so zahteve po udobnosti. Trdnjavsko-stanovanjska skromna zasnova stolpastih gradov ni več ustrezala novim življenjskim potrebam, saj je postala za nove družabne zahteve pretesna. Temu so

lastniki gradov odpomogli z dozidavo novih stavbnih elementov, prilagojenih zahtevam spremenjenih stanovanjskih in varnostnih principov. Gradovi so se začeli večati in komplicirati (posebno ganerbni), rastli so v šir in višino, izjemno pa nastajali ob starih novi grajski koncepti. Prizidki so se tlorisno ravnali po terenu in pri tem čestokrat ustvarili bolj ali manj zaprta notranja dvorišča nepravilnih oblik. Ti dozidki so včasih imeli še vedno stolpaste oblike, seveda ustrezno spremenjene za nove pogoje. Prostornina se je povečala in razširila, debelost zidov je često popustila, predvsem pa so se pomnožile in povečale okenske odprtine, ki so se pomaknile deloma že tudi v spodnja grajska nadstropja, vhod pa celo v pritličje.

V pozni gotiki, ko se je začela uveljavljati tendenca po pravilnejšem konceptu in po skrbnejšem upoštevanju lepotno-stilnih elementov, gradov ni oblikoval samo prevladujoč varnostni namen, ampak v enaki meri tudi stanovanjsko-udobnostni. Takrat so začeli konstruktivne elemente prekrivati lepotni faktorji, gradovi so se začeli spreminjati v vedno bolj udobne rezidence.

Ta razvoj so nekoliko zadržale vojne druge polovice 15. in prve polovice 16. stoletja, ki so povzročile ponovno utrjevanje gradov in spričo večje uporabe strelnega orožja tudi spremembo njihovih obrambnih konceptov. Pri tem po možnosti niso žrtvovali stanovanjske udobnosti gradu, ampak so obrambo prenesli na njegovo okolico (obzidje s stolpi in jarki), s čimer sta se stanovanjski in vojaški element dokončno ločila. Navzven je grad fungiral kot trdnjava, v notranjščini pa kot bolj ali manj udobna rezidenca. Oblika grajskega tlorisa je postala pravilnejša in se ni več toliko ozirala na obliko terena kot poprej. Nova obzidja so se včasih naslonila na starejše grajsko jedro, še raje pa ga v večjem ali manjšem razmaku obdala. Poleg okroglih in oglatih stolpov s strelnicami, so se v 16. stoletju pojavili bastioni in težke bastije kot novi utrdbeni tipi. Pri teh prezidavah in dozidavah so imeli glavno besedo priseljeni italijanski arhitekti, gradbeniki in kamnoseki, ki so od začetka 16. stoletja dalje vse močneje preplavljali alpske in tudi naše dežele. Opisani grajski koncept, ki je zavestno, včasih tudi lepotno poudarjal trdnjavski obrambni namen, je ostal v veljavi do konca 16. stoletja. V drugi polovici 16. stoletja so se začeli uveljavljati novi, dotlej neznani zgodnjebaročni arhitektonski elementi, predvsem arkadni hodniki in velikopotezna stopnišča, ki so bistveno spremenili stavbne koncepte gradov. Ti elementi seveda niso imeli samo dekorativnega namena, ampak so tudi udobneje povezali razne dele grajskega kompleksa v celoto in tako omogočili lažjo komunikacijo med posameznimi prostori kot dotedanje polžaste stopnice in delne enfilade. Graščine, ki nastajajo nekako do začetka 18. stoletja, imajo glavni poudarek na stanovanjsko-udobnostnem namenu, medtem ko obrambnega odrinejo v stolpaste vogale z izrazito dekorativnimi in gosposko-impresivnimi tendencami. Prevlada pravokoten tip gradu, ki nastaja v nižinah kot gospodarski in upravno-sodni center gospoščin. Z naraščanjem baročnega življenjskega principa in s prebujanjem smisla za naravo se začenja prvotno zaprti tip graščin odpirati in se

v 18. stoletju spreminjati v paviljonski koncept, ki v končni emanaciji preide v podeželsko rezidenco in dvorec. Florisni pravokotnik nadomesti podkev, kljuka in daljica. Obrambni namen dokončno izgine, psihološki se zateče k frontispicu in urnemu stolpiču, stanovanjski pa doseže svoj višek v izraziti udobnosti, s stalno tendenco po razkošnosti, ki nato polagoma izzveneva v 19. stoletju v raznih podeželskih dvorcih, vilah in pristavah. Razvoj gradov končuje torej tam, kjer je začel — v neutrjenem dvorcu, samo da je ta na mnogo višji arhitektonski in stanovanjsko-udobnostni stopnji kot njegov prednik na začetku našega tisočletja.

Ker je grad razen kot trdnjava in stanovanje vedno fungiral tudi kot središče zemljiških gosposk, je na njegovo razširjenost poleg deželno-obrambne smotrnosti odločujoče vplivala tudi zemljiška posest. V začetku, ko ta posest še ni bila razdrobljena, so bili gradovi redki, pri njihovem nastanku je igrala glavno vlogo deželna varnost; pozneje — posebno v 13. stoletju — ko se je zemljiška posest razdrobila, se je število gradov povečalo, vlogo deželne varnosti je zamenjala individualna želja po utrjenem središču posestne enklave. Iz tega spoznamo, da je nastajanje in opuščanje gradov v neposredni vzročni zvezi z zemljiško-posestnimi razmerami kake dežele in da so gradovi pravzaprav njena arhitektonska emanacija. Ta razvoj lahko opazujemo tudi v Spodnji Savinjski dolini.

V zgodnjem srednjem veku so se polastili naše zemlje nemški vladarji, po takrat veljavnem načelu, da pripada kralju vsa zemlja, ki je bila brez gospodarja, predvsem gozdovi, travniki in močvirja. Kralji so oddajali to zemljo najrazličnejšim velikašem — tako posvetnim kot cerkvenim — in jih poskušali tako navezati nase. Ti so zemljo podeljevali vazalom nižje vrste in kmetom, ki so s tem prišli v položaj gospodarske in osebne odvisnosti. Proces fevdalizacije se je pri nas po mnogih poskusih dokončno uveljavil šele po odboju madžarskih navalov v drugi polovici 10. stoletja, ko imamo tudi prve konkretnejše podatke o Savinjski dolini. Takrat je bila ustanovljena Savinjska marka in ustvarjeni zemljiško-posestni temelji njenih mejnih grofov (cesarske darilnice iz leta 980, 1016 in 1025 ter poroka mejnega grofa Viljema z grofico Hemo Breže-Seliško). S smrtjo grofice Heme leta 1045. se je ta posest razdrobila. Širok zemljiški pas od Saleške doline prek Vitanja, Dobrne, Šentjurja, Pilštanja in Kozjega do Sotle, je dobila leta 1071. ustanovljena krška škofija, ki je na tej posesti razvila vrsto gospoščin z gozdovi: Šalek, Gorica, Soteska Lanšperk, Dobrna, Dobrnica, Lemberg, Socka, Vitanje, Lindek itd., ki jih je škofija dala v fevd svojim vazalom.

Laško-trboveljsko-radeško pokrajino, ki je obsegala tudi ves osrednji del Spodnje Savinjske doline, so dobili l. 1045. Hemini sorodniki Askvinoviči, ki pa so jo morali po težkih bojih okoli l. 1110. odstopiti Bernardu Sponheimskemu. Za Sponheimi so v posesti gospoščine sledili Traungavi (1148—1192), Babenberžani (1192—1246), Otokar II. Přemisl (1261—1278) in končno l. 1282. Habsburžani. Na ozemlju gospoščinskega urada Zabukovice pri Žalcu je nastal že v 12. stol.

grad Sachsenwart nad Št. Lovrencom, medtem ko je bil Žalec, kjer je bil že v 13. stol. sedež sodišča, obzidan šele okoli l. 1500.

Vzhodni del Spodnje Savinjske doline so po grofici Hemi podedovali njeni drugi sorodniki, Vovbrški grofje, odnosno njihova stranska veja Hohenwarte, ki pa je izumrla že l. 1140. Vovbržani, ki so imeli velika posestva tudi v Šaleški dolini, so izumrli l. 1322 in so svojo posest v Savinjski in Šaleški dolini prepustili Žovnečanom.

Žovnečani, prvotno imenovani de Soune, nato de Sanecke, so kot Hemini sorodniki podedovali njene posesti v zahodnem delu Spodnje Savinjske doline, kjer so že v 12. stol. podedovali gradove: Žovnek, Šenek, Ojstrica in Liebenstein nad Preboldom, kmalu pa so se jim pridružile tudi Gotovlje pri Žalcu. Ta posest se je zaokrožila, ko so l. 1262. prevzeli tudi točneje nedoločljivo savinjsko posest koroških gospodov Ort, s katerimi so bili v sorodu.

Kot četrte posestnike Spodnje Savinjske doline je končno imenovati še Vojniške gospode, katerih grad je stal na hribu sv. Tomaža pri Vojniku, ki pa niso nikoli dosegli večje veljave.

Z letom 1322., ko so izumrli Vovbrški grofje in z leti 1331—1333, ko so njihovo posest v vzhodnem delu Savinjske doline prevzeli Žovnečani, se zaključuje doba razkosavanja nekdanje posesti savinjskih mejnih grofov in začenja obdobje njenega ponovnega združevanja v rokah Žovneških gospodov, po l. 1341 odnosno 1372 Celjskih grofov. Za to dobo je značilen nastanek vrste gradov: Žovnek, Šenek, Ojstrica, Liebenstein nad Preboldom, Stopnik pri Vranskem, Gotovlje, Sachsenwart, Soteska pri Pirešici, Paka, Celje ter komenda v Polzeli, ki so viden izraz partikularističnih tendenc takratnega fevdalnega obdobja.

Po letu 1333. so Celjski grofje naglo širili svojo posest. Med leti 1335—1340 so si dobili krške fevde v Šaleški dolini in Sotesko nad Pirešico, l. 1347. Podgrad pri Vranskem, med 1354 in 1363 v zastavo Vojnik, Žalec in Sachsenwart nad Št. Lovrencom, l. 1387. pa Dobrno, Lemberg in Lanšperg. S tem je prešlo vse, kar je bilo v Spodnji Savinjski dolini in njeni okolici tujega, v njihove roke; poleg tega pa so segli prek oglejskih fevdov v Gornjo Savinjsko dolino in prek krških fevdov prav do Sotle. V bojih Celjanov s Habsburžani med leti 1439 do 1443 je bilo porušenih mnogo gradov, ki se niso vsi obnovili: Vojnik, Lindek, Soteska, Paka, Šoštanj, Kocenštajn, Sachsenwart, Šenek, stolp v Zalogu pri Gotovljah itd. Novih gradov Celjani v Savinjski dolini niso gradili, ker jih za upravo in obrambo niso potrebovali.

S smrtjo zadnjega kneza in grofa Ulrika Celjskega leta 1456. se začenja zadnja perioda fevdalne zgodovine Spodnje Savinjske doline. Ogromna posest Celjanov je po kratki borbi z drugimi pretendenti prišla v posest Habsburžanov. Ker so bili v večnih finančnih stiskah, so posamezne gospoščine in gradove zastavljali in prodajali bogatejšemu plemstvu, dokler niso leta 1730. spravili v denar še zadnji ostanek nekdanjih celjskih posesti: celjsko gospoščino. Ker so po deželnoknežjih gradovih živeli oskrbniki, upniki in najemniki, ki se za njihovo vzdrževanje niso brigali, so ti začeli propadati, tako da od starih gradov ni nobeden dočakal konca fevdalne dobe. Na mesto starih vi-

šinskih gradov so stopile udobnejše graščine, ki nas opozarjajo na ponovno drobljenje zemlje, cepljenje starih, večjih in nastajanje novih, manjših gospoščin ter na vedno bolj kompliciran preplet fevdalnih posestnih razmer. Vsi ti pojavi so bili zanesljiv znak razkrajanja fevdalnega reda in postopnega krepljenja državne oblasti, ki je prvič prišla do vidnejšega izraza v fiziokratskih in prosvetljenskih ukrepih za zaščito kmeta, takrat še vedno glavnega nosilca družbene produkcije in s tem državnega reda.

Oglejmo si sedaj v skopih obrisih mrežo starih in novonastalih gospoščin v Spodnji Savinjski dolini, v katerih so se stoletja ohranile temeljne karakteristike fevdalnega reda, da bomo lahko spoznali pomen in razvoj posameznih gradov, graščin, dvorcev in pristav.

Celjska gospoščina je imela svoje središče v celjskem mestnem gradu, ki so ga zgradili Celjski grofje ob Graslovem stolpu. Ko je cesarica Marija Terezija prodala gospoščino grofu Antonu Gaisrucku, si je pridržala mestni grad in ga spremenila v vojašnico. S tem je gospoščina izgubila svoje upravno središče. Zato je grof Anton Gaisruck l. 1752. dokupil gospoščini Šešče pri Št. Lovrencu in Brunnberg na polju med Žalcem in Petrovčami, slednjega podrl ter nekoliko zapadneje zgradil v letih 1754—1760 sedanjo graščino Novo Celje, ki je postala središče te velike gospoščine.

Žovneška gospoščina je imela svoje upravno središče najprej v gradu Žovneku, ko pa je Anton Jožef Čokl pl. Ruhethal zgradil l. 1817 v dolini nov dvorec, je ta postal središče gospoščine, stari grad pa je zapuščen propadel in se spremenil v razvalino.

Ojstriška gospoščina. Njen upravni sedež je bil najprej na gradu Gornja Ojstrica, katerega ostanki so ohranjeni na kopi, imenovani »Stari grad«. Schrottenbachi so okrog l. 1620. prenesli upravo v graščino Spodnja Ojstrica. Ko je bila ta l. 1830. podrta, se je uprava preselila v Podgrad pri Vranskem. Danes je ohranjena le še grajska pristava v Ojstriški vasi.

Preboldska gospoščina. Njeno prvo središče je bil grad Liebenstein južno od Prebolda, po 16. stol. pa graščina Prebold, stoječa zahodno od sedanjega trga.

Polzelska gospoščina. Prvotno središče gospoščine, grad Šenek, ki je stal na severnem obrobju doline, je bil uničen l. 1439. V funkciji ga je zamenjal grad Komenda, sedež malteškega viteškega reda, ki je v osnovi še ranogotski, njega pa v 16. stol. novo nastala graščina Šenek.

Paška gospoščina. Prvotni sedež gospoščine je bil na Turnu ali Paškem gradu. Ko je bila l. 1848. zgrajena nova graščina v dolini, je stari višinski grad kmalu propadel.

Stopniška gospoščina. Njen sedež je bil prvotno na gradu Stopniku pri Vranskem, pozneje pa v njegovem nasledniku Marofu, ki je bil zgrajen na vznožju starega gradu okoli l. 1800.

Podgrajska gospoščina. Graščina Podgrad je v sedanji obliki iz začetka 19. stol. Gospoščino omenjajo že v 14. stol. Dvorec je bil verjetno naslednik kakega popolnoma izginulega gradu (morda starega vranskega).

Gotoveljska gospoščina. Grad, ki ga omenjajo že v 13. stol., je moral v 15. stol. propasti. Kot njegovi nasledniki je smatrati gospoščini Grmovje in Zalog, ki se omenjata od konca 15. stol. dalje. Dvorec prve gospoščine je v sedanji obliki v glavnem iz l. 1867, dvorec druge pa iz začetka 19. stol.

Taborska gospoščina. Kot naslednica Vojniške gospoščine je imela svoje središče v gradu Taboru, ki je v jedru srednjeveški, svojo sedanjo obliko pa je dobil leta 1845.

Vse navedene gospoščine so nastale neposredno ali posredno (Grmovje, Zalog, Šešče, Brunnberg, Tabor) iz gospoščin starih gradov, zato jih lahko smatramo v osnovi za srednjeveške. Poleg njih pa je v novem veku nastalo več manjših gospoščin, ki so si pridobile svojo posest z odcepitvijo od starejših gospoščin in se grupirale okoli manjših graščin in dvorcev.

Taka je bila gospoščina Štrovsenek, ki je nastala severno od Gomilskega. Graščino prvič omenjajo l. 1467. kot lovski dvorec. Po konceptu je graščina renesančna, po izgledu pa angleškega castell-stila iz leta 1869.

Gospoščina Prešnik je nastala verjetno z odcepitvijo od Zaloga. Graščino omenjajo od druge pol. 17. stol. dalje, v sedanji obliki pa je iz leta 1883.

Gospoščina Gornji Lanovž se pojavlja od prve pol. 17. stol. dalje, dvorec sam pa je iz začetka tega stoletja.

Gospoščino Spodnji Lanovž omenjajo od sredine 17. stol. dalje. Dvorec je v sedanji obliki iz 2. polovice 19. stol.

Gospoščina Novi klošter. Dominikanski samostan Novi klošter je bil ustanovljen v letih 1449—1452, povečan je bil v dobi baroka (leta 1690.), v sedanji obliki pa je iz l. 1860.

K naštetim gospoščinam lahko naštejemo še nekaj večjih posestev z dvorci kot svojimi gospodarskimi središči. Ta posestva so: Plevna nad Žalcem, ki je bila v 18. stol. služna Spodnjemu Lanovžu, Golče ali Apnarjev dvor nad Gotovljami, Gozdni dvor ali Forsthof ob Ložnici, Medlog ali Kristinin dvor ob državni cesti, Vitenbach in Brode pri Vranskem ter Legant v Braslovčah, sedež enega izmed 13 uradov gornjegrajske gospoščine.

Pomembnejši od naštetih gospoščin in njihovih upravnih središč so bili do prve pol. 19. stol. tudi sedeži deželnih sodišč s pravico krvnega sodstva. Ti sedeži so bili: Celje, Vojnik (Arclin), Zalog, Prebold, Ojstrica, Podgrad, Žovnek. Upravni, davčni in naborni uradi ter zemljiška knjiga pa so poslovali v Celju, Preboldu, Ojstrici, Žovneku, Zalogu in Taboru pri Vojniku.

S kmečko odvezo in padcem fevdalnega režima l. 1848. se je zrušila tudi upravna in sodna oblast gospoščin, v njihovih rajonih so ostale le konskripcijske občine, ki jih je ustanovila Marija Terezija za registracijo vojnih obveznikov.

Fevdalizem kot razvojna stopnja v procesu družbenega dozorevanja našega naroda je minil. Izginili so fevdalci in aristokratje, potrgale so se vezi krvne selekcije, utonila je hierarhija, sloneča na ge-

niturni diferenciaciji, sesul se je red, ki sta ga vzdrževala naturalno gospodarstvo in idealistična filozofija. Vse to je minilo, kot so minili ljudje, ki so to dobo ustvarjali. Ostala pa so njihova dela. Ohranili so se nam spomeniki te dobe, ki so trajnejši od življenja in trdnejši od časa. Med te spomenike spadajo tudi gradovi, ki krasijo našo pokrajino kot ena njenih najbolj zanimivih gradbenih značilnosti. Ker igrajo gradovi še danes važno vlogo pri oblikovanju naše pokrajinske slike in ker so polni historične pričevalnosti, so tudi vredni ohranitve. V naslednjih vrsticah si bomo ogledali vse one gradove, graščine, dvorce in razvaline, ki poživljajo Spodnjo Savinjsko dolino in dokazujejo, da je to stara kulturna zemlja. Pri njihovem opisovanju se bomo omejili samo na najvažnejše podatke in samo na območje občin Žalec-Vransko.

Na navedenem ozemlju je bilo — odnosno še obstaja — okoli 30 gradov, graščin, dvorcev in razvalin, precej cerkvenih taborov in utrdbe okoli Žalca. Pri opisu teh objektov se bomo ravnali po njihovi pomembnosti in po kronološkem redu, v katerem se pojavljajo v naši zgodovini, zato bomo začeli z najvažnejšim in najstarejšim med njimi, z gradom ŽOVNEKOM, ki je bil zibelka Žovneških gospodov, kasnejših Celjskih grofov in knezov. Grad leži na kamnitem obronku Dobrovelj jugozah. od Braslovč. Na njegovo veliko starost kaže že ime, ki je speljano iz imena bližnje reke Savinje. Ker srednjeveška ortografija ni bila posebno natančna, je grajsko ime spreminjala, čeprav je vedno ohranilo isti smisel. Tako se grad imenuje l. 1173. Sonhec, nekoliko kasneje Sonnekke, 1209. Sonneke, 1224. Suoneke, 1255. Sewenekke, 1308. haus zu Sewnegk, 1314. Senaegg, 1327. Sawenek, 1362. Schloss Saunek, itd. Grad je bil od vsega začetka alodialna posest gospodov de Soune, pozneje imenovanih de Sonnekke, Souneke, Sewenekke, Sanneck; po letih 1341, odnosno 1372 grofov Celjskih, po l. 1436 knezov in grofov Celjskih, Lemberških, Ortenburških, Sternberških, Zagorskih itd. Ko so izumrli Celjski grofje, je postal Žovnek po krajših bojih l. 1457. deželnoknežja last, ki so jo upravljali razni oskrbniki, najemniki in upniki, med njimi posebno Ahacij Schrott von Kindberg (1512—1535), ki je vložil velika sredstva za obnovo, zlasti po požaru l. 1532., ko je bil grad tudi znova utrjen. Za Schrotti so grad v 17. stol. imeli v svoji posesti Wageni, ki se omenjajo med 1629 in 1681, v 18. stol. pa pl. Curti do l. 1814. Sledili so jim pl. del Negro, ki so ga l. 1816. prodali Čoklu pl. Ruhethalu, ta je pod starim zgradil Novi Žovnek, prijazen klasicističen dvorec, ki ga je obdajal lep park, poln eksotičnih dreves. Ker je stari grad moral dati material za gradnjo novega naslednika, je hitro propadel ter je danes samo še razvalina, iz katere se more le s težavo razbrati njegova prvotna koncepcija.

Grad je ležal na koncu gorskega obronka in je bil napadljiv samo iz severozapadne strani po ozkem slemenu, ki se je dalo odlično braniti. Tukaj so grad ščitili trije približno 9 m široki jarki, med katerimi sta ležala dva obora z dvižnimi mostovi. Grad sam je imel obliko nepravilnega trapeza, ki se je zoževal od zahoda proti vzhodu. V grad je vodil zelo velik poznogotski portal, katerega romanski prednik je bil gotovo manjši. Nad portalom se dviga pravokoten vratni stolp, nad

njegovim banjastim in opečnim večnim obokom sta dve odprti nastropji. Sledi podolžno zunanje dvorišče, ki ga na jugu spremlja obor ali ograda, na severu pa grajsko jedro. Dvorišče je na vzhodu zaključevala skupina stavb, ki je rabila gospodarskim namenom, obor pa na obeh koncih rondela, katerih sledovi so sicer komaj opazni, a se omenjata v nekem računu iz l. 1631. (v graškem Deželnem arhivu) kot tako slaba, da se lahko podereta do višine ostalega obzidja. Obor sta delila dva prečna zidova v tri oddelke, ki so jih vezala poternasta vrata. Oba severna vogala stavbe manjkata, porušeni pa so tudi zidovi, ki so te vogale povezovali, tako da je tloris gradu v tem delu močno zabrisan, vendar ne toliko, da ne bi več mogli ločiti pasu zunanjih utrdb od samega grajskega jedra.

Grajsko jedro je bilo prostorno zelo skromno. Sestavljali so ga trije trakti, ki so skupaj s severnim zidom zapirali majhno notranjo dvorišče, opremljeno z arkadnimi hodniki. V jugozapadnem vogalu grajskega jedra je »Bergfried«, mogočen okrogel stolp, z 2,7 m debelimi zidovi, ki stoji na živi skali ter skupaj z utrjeno estrado učinkovito ščiti glavni vhod v grad. Od vznožja stolpa so vodile, kot kažejo sledovi, strme kamnite stopnice v globoko dolino pod gradom. Vrata, ki drže v stolpovo pritličje, so mlajša, vrata v gornjem nadstropju pa gotska. Na obeh straneh spodnjega vhoda se vidita začetek in konec 30 cm širokega kanala, ki vodoravno obteka ves stolp ter je rabil za sušenje zidu. V stolpovem zidu je več stopničastih kanalov, ki so povezovali posamezna nadstropja med seboj. Ostali trakti so zelo



Šenek nad Polzelo

uničeni, obrisi prostorov precej nejasni, bolje so ohranjeni ostanki palasa. Na sredini dvorišča je bil vodnjak ali cisterna, v katero je pritekala voda iz severozahodne strani. Iz nekega nizkega stavbnega ostanka vzhodno od palasa drži precej dolg podzemni hodnik na plano. Vischerjeva slika gradu iz l. 1681. nam kaže njegovo vzhodno stran z vhodom, ki ni več ohranjen. Tudi ni več ohranjena stolpasta stavba, ki je branila dohod do gradu. Iz Celjske kronike izvemo, da je bil nad Žovnekom stolp, ki je bil l. 1439. porušen in je popolnoma izginil. Rabil je verjetno kot opazovalnica in je bil na vrhu Dobrovelj.

Nasproti Žovneka je na drugi strani Savinjske doline stal na njenih severnih obronkih grad Šenek, ki je spadal med staro alodialno posest Žovneških gospodov. Grad prvič omenjajo l. 1288., ko ga je Marjeta, vdova po Leopoldu II., prepustila skupaj z gradom Žovnekom, Ojstrico in Liebensteinom družinskemu poglavarju Ulriku I. Grad je bil porušen v celjsko-habsburški vojni l. 1439. Kje je stal, še ni ugotovljeno. Domnevo Ignacija Orožna, da je grad stal na mestu sedanje Miklavževe cerkve nad Podvinom, moramo zavrniti, ker je cerkev vsaj iz začetka 15. stol. in torej ne more biti naslednica gradu. Verjetnejša je domneva, da je grad stal na griču nad sedanjo graščino Šenek, ki jo lahko smatramo za njegovo posredno naslednico. Jedro sedanje podkvasto oblikovane graščine je njen vzhodni trakt, ki so ga zgradili Raumbschisli v 16. stol. To je bila preprosta stavba, ki so si jo menjavali mnogi lastniki. Do sedanje velikosti in oblike so zgradili graščino šele njeni zadnji fevdalni lastniki, baroni Pongratzi, ki so ji dali neobaročno lice. Graščino obdaja izredno lep park, poln eksotičnih dreves.

Kot antipoda obeh opisanih gradov sta fungirala gradova Ojstrica in Liebenstein na severnih obronkih Reške planine in Krvavice; obvladovala sta južno polovico Savinjske doline in nadzirala cesto, ki je držala iz Celja proti Trojanom. Gradova sta pripadala alodialni posesti Žovneških gospodov in ju prvič omenjajo leta 1288. v že omenjeni listini vdove Marjete. Ker sta povsem izginila, je le s težavo mogoče ugotoviti njuno nekdanjo lokacijo.

Liebenstein je stal na pobočju Tolstega vrha, južno od Prebolda, na posestvu, imenovanem »pri Rihterju«, kjer so bili še konec 19. stol. vidni ostanki razvalin. Ker se je cerkev sv. Pavla pri Preboldu do 16. stol. vedno imenovala »prope Liebenstein«, pozneje pa »prope Pragwald«, smemo iz tega sklepati, da je v tem stoletju nastala graščina Prebold kot naslednica starega Liebensteina. Prebold so zgradili pl. Pragerji v takrat modernem poznorenesančem slogu, ki so ga tlorisno sestavljali: notranje dvorišče, štirje pravokotno postavljeni trakti in štirje na vogalih postavljeni stolpi. Tako graščino nam kaže Vischer l. 1681. in taka je v glavnem še danes. Prebold so med leti 1627—1807 imeli Schrottenbachi, okoli leta 1860. pa baron Rudolf Adam Hackelberg, ki ga je dal popolnoma obnoviti. Danes rabi graščina za stanovanjske namene.

Ojstrica je stala na griču, imenovanem »Stari grad« ali »Kukenberg«, jugozahodno od vasi Tabor. L. 1288. jo omenjajo kot »Ostirwitz

castrum«. V njem so imeli Celjski grofje svoje ječe, tu je bila umorjena tudi Veronika Deseniška dne 18. oktobra 1428. Po izumrtju Celjskih grofov in po zlomu lokalnega odpora Georga Eckelheimerja, je Ojstrica postala leta 1457. deželnoknežja lastnina, ki so jo upravljali razni upravitelji in najemniki, dokler ni končno postala last Schrottenbachov (1566—1767), ki so ca. 1620. zgradili v dolini trinadstropno graščino brez vsakršnih utrdb, imenovano Spodnja Ojstrica. Stari grad je kmalu propadel, tudi graščina se ni ohranila, kajti l. 1830. jo je dal podreti takratni lastnik Alojz Perko ter iz njenega materiala postaviti zanimivo dvonadstropno pristavo v Ojstriški vasi, ki jo ljudje splošno imenujejo »graščina« in je pozneje rabila šolskim namenom.

Ob tej priložnosti naj omenim tudi ostanke ojstriške grajske kleti, ki jo omenjajo l. 1489., ko jo je cesar Friderik III. daroval Grajski vasi, da bi laže popravila cerkev sv. Krištofa. Ti ostanki leže na rahli vzpetini južno od vasi. Ljudje jih splošno proglašajo za razvaline »gradu«, ki ga je nekoč imel vitez Rudolf, zaradi česar imenujejo okolico tudi Rudolfica.

Grajska pristava, iz katere se je pozneje razvil samostojen kmečki dvorec, je bila v Gorjakovem pri Selah južno od Gomilskega. Tu so v nekdanji Košeninovi hiši ohranjene obokane kleti kot ostanek nekdanje pristave — dvorca, ki so ga med leti 1563—1627 imeli v posesti ljubljanski škofje, potem pa posestniki Konci, po katerih se je včasih imenoval tudi Koncev dvorec.

Gotovlje. Grad je bil že v 13. stol. last Žovneških gospodov, ki so v njem često prebivali. Tu se je l. 1291. odpovedal Gebhard III. patronatu nad braslovško župnijo v korist gornjegrajskega samostana. Grad je izginil v 2. pol. 15. stol., a ni istoveten s stolpom, ki je bil porušen v celjsko-habsburški vojni (1439—1443) v Zalogu pri Gotovljah. Kje je grad stal, zaenkrat še ni ugotovljeno. Eni ga postavljajo na hrib Gradišče severno od vasi, drugi pa na mesto sedanjega župnišča, katerega vzhodni del ima res nenavadno debele stene. Gotovo je z nekdanjim gradom povezana tudi cerkev, ki je imela lastnega župnika (ob Žalcu!) že pred letom 1256, a se l. 1323 in 1426 izključno omenja kot kapela ter je svojo sedanjo obliko in velikost dobila šele v drugi polovici 15. stoletja.

Stopnik leži na južnem obronku Dobrovelj, severovzhodno od Vranskega. Grad stopi v zgodovino l. 1188., ko se omenja »ministerialis Wulfinch de Hekinberch«. Njegovi nasledniki se omenjajo do prve pol. 14. stol. Čeprav so bili Heckenbergi pomemben rod, so vendar bili samo vitezi; dejanski lastniki gradu pa so bili kriški ministeriali Chunigsbergi, ki so ga l. 1322 prodali Ptujčanom. Za njimi so ga podedovali Stubenbergerji, ki so ga l. 1442 prodali Celjanom. Kot deželnoknežja last je Stopnik naglo menjaval upravnike in najemnike, dokler si ga niso pridobili Schrottenbachi, ki so ga imeli med leti 1542 — 1749. L. 1635. so grad razdejali uporni kmetje, vendar je bil obnovljen in naseljen do začetka 19. stol. V prvi pol. 19. stol. je bil na vznožju grajskega hriba zgrajen nov dvorec, imenovan Marof, kamor se je preselila grajska uprava, ki je pustila stari grad propasti. Marof je tipičen

predstavnik podeželskih dvorcev, ki so nastajali pri nas v dobi klasicizma.

Sachsenwart, po domače Žaženberg. Grad je stal na severnem koncu hriba Hrastinka nad vasjo Št. Lovrenc pri Preboldu. Bil je vedno deželnoknežja last in je moral nastati vsaj v 12. stol. Torej je spadal med najstarejše gradove Spodnje Savinjske doline. Omenjajo ga večkrat od 13. stol. dalje. Leta 1270. ga je dal kralj Otokar II. Přemisl v preužitek vdovi koroškega vojvode Ulrika III. Sponheimskega, Neži Vovbrški, rojeni Babenberg. Leta 1321. ga je imel v najemu Konrad Auffenstein, 1331—1363 Walseeji in po l. 1363. Celjani. V celjsko-habsburški vojni (1439—1443) je bil grad porušen in ne več obnovljen. Danes je še komaj vidna sled, kjer je grad stal.

V vasi pod gradom je bila grajska pristava, ki se omenja l. 1491. kot »sicz zu st. Lorenczen«. Njen naslednik je dolgo dvonadstropno poslopje z malimi okni, ki stoji v bližini cerkve sv. Lovrenca in ga ljudje splošno imenujejo »Štok«. Danes je pristava deloma predelana v Govedičevo hišo, vendar kot taka še vedno spoznavna. Njeni najverjetnejši lastniki ob koncu 17. stoletja so bili pl. Gratlerji, ki počivajo v bližnji cerkvi.

Soteska pri Pirešici. Grad je stal nad sotesko, imenovano Socka, ki jo omejujeta hriba Marof z ostanki gradu in Kjumberk s planoto, imenovano Gradišče. Grad Soteska je bil fevd krške škofije, ki je bil po l. 1340 v rokah Celjskih grofov. Upravniki gradu so bili Soteški gospodje ali Helfenbergi, ki se omenjajo od l. 1256 do ca. 1575. Najbolj



Komenda v Polzeli

znan predstavnik tega rodu je bil krvnik Veronike Deseniške Jošt Soteški, ki se je v celjsko-habsburški vojni postavil na stran deželnega vladarja, zaradi česar mu je Jan Vitovec porušil grad. Obnovljeni grad, ki je bil v 17. stol. last Gabelkofenov, so l. 1635. uničili uporni kmetje tako temeljito, da so morali lastniki na njegovem mestu postaviti novo, dvonadstropno graščino. Ko je bila graščina last založkih graščakov Schrottenbachov (1720—ca. 1800), je pogorela, nakar ni bila več obnovljena, ampak okoli l. 1800. prodana kmetu Škerlinu, ki si je na pogorišču postavil hišo in gospodarsko poslopje, ki se še danes imenujeta »pri Škrlinu«.

Polzela. Na skali v sredi vasi stoji grad, ki ga odlikuje izredno lepa lega. Grad večkrat omenjajo v zgodovini kot Hellenstein, Helnstein, Heilenstein (1170, 1193, 1229). Pred l. 1323. je grad postal last malteškega viteškega reda, ki ga je imel v posesti do l. 1780. Tega leta ga je red prodal Rajmundu Novaku, ki je do l. 1784. podrl grajsko cerkev sv. Ulrika, prislonjeno na južno grajsko pročelje, obzidja, hleve in žitnico. Grad je za njega in njegovih posestnih naslednikov naglo propadal, dokler si ga niso l. 1869. kupili pl. Pongratzi, ki so ga temeljito popravili. Grad je še danes v dobrem stanju in rabi stanovanjskim namenom. Koncepcija gradu je srednjeveška. Tlorisno se grad ravna po terenu, zato je v obrisu mnogo nepravilnih oblik, iz katerih moremo spoznati podkvasto, proti jugu odprto zasnovo. Vrsta gradbenih elementov in kamnoseških detajlov govori za nastanek v dobi naše zgodnje gotike, to je v prvi pol. 14. stol. Verjetno so Maltezijci, ko so dobili Polzelo v svojo posest, zgradili sedanji grad, ki je postal sedež njihove savinjske komende.

Podgrad pri Vranskem ali Burgstall. Dvorec stoji na vznožju hriba Tabor ob jami Veternice, iz katere izvira potok Podgrašča, komaj pol ure hoda od Vranskega. V gornjegrajskem urbarju iz l. 1426. ga omenjajo kot samostanska lastnina z imenom »Podgor«. V dvorcu so gospodarili samostanski najemniki, katerih eden, imenovan Ulrich Aigel, ga je l. 1347. polovico prodal Celjanom. Pozneje so si Celjani pridobili še drugo polovico ter ga imeli do l. 1456. Kot deželnoknežja lastnina je v drugi pol. 15. stol. postal last ljubljanskih škofov. Škof Krištof Ravbar je dal l. 1534. »den Hof zu Fraintzky« svojemu svaku Frideriku von Rechperg. Leta 1542. pri cenitvi dvorca že omenjajo deželno sodišče, ki je imelo v njem svoj sedež. Pozneje so ga imeli mnogi najemniki in lastniki, med njimi Apfaltererji, Hohenwarti, Renzenbergi itd., po l. 1846. Wittenbachi, po 1916. pa Majdiči iz Celja. Danes je v dvorcu šolski penzionat. Podgrad je bil vedno skromna stavba. Vischer nam ga kaže l. 1681. kot preprosto poslopje, opremljeno z dvema vogalnima okroglima stolpoma in majhnim oborom pred glavnim vhodom. Stavba v sedanji klasicizirajoči in utilitarni obliki je iz začetka 19. stol. Do l. 1940. je dvorec na jugu zaključevala imitacija glavnega stolpa, ki so jo tega leta odstranili in stolp nadomestili s sedanjim terasastim vhodom. Nasproti dvorcu stoji staro poslopje, v katerem je bila včasih deželna sodnija z zapori. Danes je poslopje popolnoma predelano v gospodarske namene. Ali je Podgrad naslednik

kakega starejšega vranskega gradu, ki bi moral propasti najkasneje v 14. stol., ni mogoče dognati. Gotovo je le, da se Podgor-Podgrad pojavlja že v prvi pol. 14. stol. kot dvorec, ki je bil zavarovan predvsem po svoji naravni legi v naročju skalnega Tabora.

Vransko. V zahodnem, nekoliko višjem koncu trga, je dobro ohranjen dvorec, ki ga ljudje imenujejo Vitenbah, Avgustenburg, Prajhaus ali Avžlak. Poslopje ima izredno zanimivo zgodovino in je rabilo že vsem mogočim namenom. Danes je to enonadstropno poslopje klasicizirajočega videza iz prve pol. 19. stol. Njegovo stavbno jedro predstavlja stolp v jugozahodnem kotu stavbe, od katerega je na današnjem podstrešju viden zunanji omet in več strelnih lin. Tudi v kleti tega dela stavbe je še vidna zazidana okenska lina. Stavba, katere jedro sega v drugo polovico 15. stol., je najprej rabila kot mitnica, katere zakupnike omenjajo od leta 1422. dalje. V 18. stoletju je v tej stavbi nekaj časa delovala pivovarna (prajhaus), za časa Francozov pa obmejna carinska postaja (na Auschlag). Hiša je tudi najtesneje povezana s pošto, ki je bila odprta l. 1573 (selska), 1584 (jezdna) in pred 1651 (vozna) med Grazem in Ljubljano. Danes je to zanimivo poslopje v precej slabem stanju in nujno potrebno popravila.

Brode pri Vranskem. Vzhodno od Vranskega stoji ob cesti majhen dvorec, ki ga prvič omenjajo l. 1730 in rabi danes stanovanjskim namenom. Dvorec je moral nastati ok. l. 1700 in so bili njegovi lastniki najprej Pilpachi, nato Curti-Francini in končno v 19. stol. razni meščanski lastniki. Dvorec je primer preprostega baročnega gradiča, ki je dobil v 19. stol. svojo klasicizirajočo preobleko.



Podgrad pri Vranskem



Štravsenek pri Gomilskem

Legant v Braslovčah. Dvorec je renesančna stavba iz konca 16. stoletja. Je simetrično komponiran z osrednjo vežo in dvema prostoroma na levo in desno. Nad vežo je v nadstropju večja soba z bifornim oknom. Stavba je brez kleti in je bila prvotno enonadstropna. Bila je tipično italijansko koncipirana, obsegala je pritličje, piano nobile in mezzanin, ki so ga pozneje nadzidali v sedanje drugo nadstropje. Okna v beletaži imajo profilirane zidce ter kamnite okvirje. Nekatera med njimi so predelana. Nad glavnim portalom je kamnita plošča z dvoglavim orlom in napisom: SALVA GUARDIA. Stavbi so v 17. stol. prizidali dvoriščne arkade s slopi v pritličju in toskanskimi stebriči v prvem in drugem nadstropju. Oboki v stavbi so, kolikor niso novejšega datuma, križni z močnimi robovi in tu in tam banjasti. Vse stavbe, ki so prizidane na dvoriščni strani in so predvsem gospodarskega značaja, so kasnejši dozidki iz konca 19. in 20. stoletja.

Štravsenek pri Gomilskem. Graščino se prvič omenja l. 1467. kot »Jägerhof zu St. Matheus under Sanneg«. Dvorec je bil celjska lastnina, ki je l. 1457. postala deželnoknežja last ter jo je l. 1467. dal cesar Friderik III. v najem Jörgu Leisserju. Med leti 1578—1590 ga je imel učeni prirodoslovec Jakob Strauss, po katerem se je dvorec že l. 1585. imenoval Straussenegg. V 18. stol. so bili njegovi lastniki Pilpachi, Schreckingerji in Kirchnerji, v 19. stol. pa med drugimi Karl Haupt, ki je dal l. 1869. dvorcu sedanjo obliko v slogu angleškega castell-stila. Graščina je zgrajena v kvadratu z arkadnim dvoriščem

na sredini. Stavba je dvonadstropna, v vsakem nadstropju ima po 11 sob. Pritlični prostori so obokani. Danes je v graščini Dom onemoglih.

Gorica pri Preboldu ali Görzhof. Dvorec se pojavi v zgodovini l. 1586. Bil je deželnoknežja lastnina in ga je v 18. stol. imela v lasti družina Strassberg. Leta 1798. je dvorec prešel v meščanske roke in je naglo menjaval svoje gospodarje. Gradič je še dobro ohranjen.

Šešče pri Št. Lovrencu ali Schönbichl. Graščina je stala na planoti nad Šeščami in jo lahko imamo za naslednico gradu Sachsenwarta. Graščina se pojavi v 16. stol., v drugi pol. 17. stol. so bili njeni posestniki grofje Thurn-Vallesassina, v prvi pol. 18. stol. pa baroni Miglio, lastniki bližnjega Brunnberga. Po smrti zadnjega Miglija Franca, je kupil Šešče grof Anton Gaisruck, ki je gospoščino l. 1752. združil z Novim Celjem, graščino pa pustil propasti, tako da je bila že konec 18. stol. v razpadajočem stanju. Danes so ohranjene le še kleti v bližini kmetije Sirc, vse ostalo je brez sledu izginilo. Kolikor more človek sklepati iz Vischerjeve podobe Šešč, je bila graščina obsežno dvonadstropno poslopje s stolpi na vseh štirih vogalih.

Grmovje ali Hofrain. Domneva, da bi imel sedanji dvorec svojega prednika v gradu blizu cerkve sv. Ožbalta v Pernovem, ni verjetna, ker je ta cerkev še romanska, torej najkasneje iz sredine 13. stol., vrhu tega pa na skali poleg nje ni prostora za grad. Zato mora mesto sedanjega dvorca imeti starejšo naselitveno kontinuiteto, kot je to videti na prvi pogled. Prednika današnjega dvorca se omenja že l. 1624., ko je bil v lasti Pelzhoferjev. Vischer ga kaže kot preprosto enonadstropno stavbo s šestimi okni v fasadi. V 18. stol. je postal dvorec tako slab, da ga je dal grof Anton Gaisruck podreti in na njegovem mestu postaviti zidano pristavo s slamnato streho. Ker so posest pozneje odtrgali od celjske gospoščine, je dal Georg Reuter pl. Halm l. 1867 zgraditi sedanji dvorec. Pri tem je bil porabljen del že obstoječe pristave, zato so zidovi dvorca v vzhodni polovici močnejši kot v zahodni. Dvorec je preproste, klasistične zunanjosti. V sredini pročelja izstopa triosen rizalit, ki se zaključuje s trikotnim čelom. Severozahodni vogal krasi erker-pomol z zašiljeno strešno kapo. Poleg dvorca je kapela, ki jo je dal zgraditi poštni mojster Bernard Pilpach l. 1742., v neogotskem slogu pa obnoviti Artur in Leonija Bermage leta 1892. Ker v urbarju iz leta 1567. omenjajo lastno nižje sodstvo in ker se iz urbarjev celjske gospoščine iz let 1480 in 1500 vidi, da je to sodstvo spadalo pod deželno sodišče v Celju, smemo sklepati, da segajo začetki Grmovja še v konec srednjega veka.

Plevna ali Pliuna. Dvorec je bil središče manjšega posestva blizu cerkve sv. Jederte nad Žalcem, ki je bilo v 18. stol. v službi gospoščine Spodnji Lanovž, a ga je Jožef Hausmann okoli l. 1840. združil z gospoščino Novo Celje. Hausmann je okoli preurejenega dvorca posadil velike murvine nasade in uvedel rejo sviloprejke, a v tem ni uspel. Leta 1847. je dvorec obsegal v kleti in pritličju dve veliki obokani kleti, vinsko stiskalnico, obokano predsobo, iz katere je držal vhod v obsežno shrambo, in še nekaj prostorov. Iz predsobe so držale kamnite stopnice v prvo nadstropje. Tu so bili: štukirana dvorana, soba s šti-

rimi okni in dve manjši sobi, velika obokana kuhinja s shrambo in leseni hodnik. Večje predelave je dvorec doživel okoli l. 1876., ko ga je imel grof Dobrovsky in po letu 1890., ko je postal last barona Becka, ministrskega predsednika Avstrije. Tedaj je bila Plevna priča mnogih slovesnosti in sprejemov ter je blestela v sijaju takratnega državniškega življenja. Danes je dvorec na pol pozabljen in rabi kmetijskim namenom. Na veliko preteklost dvorca pa še spominja veličasten smrekov drevored.

Zalog nad Petrovčami. To gospoščino lahko smatramo za naslednico gotoveljske, saj jo omenjajo že od 13. stol. dalje. Konec 16. stol. so bili njeni posestniki Schrottenbachi. Vischer nam kaže dvorec kot enonadstropno stavbo, ki ima nad vhodom dva poševno postavljena grba, nad pročeljem pa stolpič s čebulasto streho. V sedanji obliki je dvorec iz začetka 19. stol. Po l. 1871. je bil dvorec last baronov Puthonov, danes pa rabi stanovanjskim namenom in je skrajno zanemarjen. Dvorec odlikuje izredno lepa lega v sredini parka na rahli vzpetini severno od Arje vasi.

Novo Celje. Najlepša stavba Spodnje Savinjske doline in hkrati ena najlepših baročnih arhitektonskih stvaritev pri nas sploh je graščina Novo Celje, ki leži v ravnini med Petrovčami in Žalcem. Na njenem mestu je stal od konca srednjega veka dalje grad Brunnberg ali po domače Plumberg, katerega lastniki so bili pl. Leyserji, v prvi pol. 17. stol. Qualandro, med 1658—1752 pa baroni Miglio. Leta 1752. je kupil gospoščino grof Anton Gaisruck, ki je dal Brunnberg podreti in nekoliko zapadneje postaviti med leti 1754—1760 sedanjo graščino,



Novo Celje pri Žalcu

katere daljni vzor je dunajski Schönbrunn. Stavba je prizmatična in trinadstropna. Glavni portal krasita kipa Samsona in Herkula. V frontispicu je grb grofov Gaisruckov. Veža rabi za prevoz na dvorišče in vhod v stranske prostore. Njen obok počiva na štirih masivnih toskanskih, pilastrsko oblikovanih slopih. V pritličju je jedilnica z osrednjim stebrom in nasproti nje kapela, katere stene so bile prevlečene z mavčnim marmorjem. Njeno kupolo krasijo freske. V prvem nadstropju je vrsta sob, v drugem pa dvorana, ki sega še skozi tretje nadstropje na podstrešje. Njen tlak je marmornat, stene prevlečene z mavčnim marmorjem, strop krasi freska, ki kaže obdaritev Antona Gaisrucka. (Obdarila ga je cesarica Marija Terezija). Pred dvorano je balkon. Od dvorane levo in desno je vrsta sob, ki so jih včasih krasile tapete s štirimi elementi, chinoiserijo, itd. V tretjem nadstropju je vrsta elegantnih sob. Stopnišče, ki povezuje vsa nadstropja, je lepo, krasi ga kovana ograja in kipi osmih mitoloških figur, muz in park. Baročna stranska poslopja so izredno solidno grajena, a so danes večinoma predelana. Tudi na glavni stavbi je bilo mnogo spremenjenega, odkar rabi namenom bolnišnice. Vsekakor je treba biti pri obravnavanju te stavbe previden in obziren, kajti stavba je visoke umetniške vrednosti. Bogati grof Gaisruck je namreč pri njeni izdelavi uporabil samo priznane umetnike takratnega štajerskega baroka, predvsem kiparja Vida Königerja in slikarja Jožefa Schifferla, ki sta zapustila nekaj umetnin tudi v bližnji okolici: Petrovčah, Galiciji, Mrzli planini itd.

Novi klošter. Severovzhodno od Polzele je po volji celjskega grofa Friderika II. nastal med leti 1449—1452 na mestu njegovega lovskega dvorca samostan »Newkhlosterl«, ki so ga naselili menihi dominikanskega reda. Komaj se je ustanova nekoliko razvila, so jo l. 1479. oplenili Turki tako temeljito, da je ostala do l. 1492. zapuščena. Tega leta je vzel samostan v svojo zaščito cesar Friderik III., vendar samostan ni nikoli posebno uspeval. Ko ga je vizitiral l. 1594. oglejski patriarh Francesco Barbaro, je bil samostan navzven sicer utrjen kot prava trdnjava, toda navznoter je bil moralno in gospodarsko zelo trhel. H gospodarskemu propadu samostana so nemalo pripomogli tudi uporni kmetje l. 1635., čeprav samostana niso napadli, in hrvaški vojaki, ki so se po uporu nastanili za daljšo dobo v njem. Konec 17. stol. je bil samostan barokiziran in prizidan mu je bil zapadni trakt. Ko ga je l. 1787. razpustil prosvetljeni cesar Jožef II. kot »nekoristnega«, je bil že v precej slabem stanju. V 19. stol. so se njegovi lastniki naglo menjavali. Med njimi je Jožef Oesterlein podrl l. 1828. staro gotsko cerkev ter zgradil sedanjo kapelo. Trideset let kasneje je l. 1860. Ignacij Kurz grad popolnoma predelal ter mu dal sedanjo podobo. Do zadnje vojne je bila graščina dobro vzdrževana, danes pa je v skrajno zanemarjenem stanju. V stavbi so ohranjeni gotski in baročni elementi, ki jih pa zakriva historizirajoči stil preteklega stoletja in dela stavbo na videz enotno.

Frenga v Žalcu. Trg Žalec je bil že l. 1347. obdan z nasipi. Ker so ga Turki l. 1471. in 1480. močno opustošili, so ga konec tega stoletja



Novi Klošter pri Polzeli

utrdili z obzidjem in stolpi. V opisu meja gotoveljskega deželnega sodišča iz l. 1524. se že omenja »Tor neben dem pfarrhoff auf der Freyung« in »die alt markht oder Statmawer zu Sachsenfeld«. V sklopu žalske trdnjave sta bila posebej utrjena farna cerkev s taborom in štirimi stolpi ter dvorec Andreja pl. Lilienberg, načelnika žalske taborne organizacije na Frengi. Frenga je domača izpeljanka iz Freyung. Ker je bil namreč omenjeni dvorec utrjen, mu je cesar Maksimilijan I. podelil dne 23. januarja 1499. plemiško svobodo — Freyung. Utrdbe, od katerih je ohranjen le še stolp pri cerkvi ter nekaj ostankov obzidja, so bile v teku 19. stol. odstranjene, ker so ovirale promet in razvoj naselja.

V času turških vojn v zadnji tretjini 15. in prvi tretjini 16. stol. je nastala vrsta cerkvenih taborov — teh primarnih utrdb slovenskega kmečkega ljudstva — za katerih zidovi so Slovenci branili sebe in svoje družine, svoje premoženje in svojo zavest pred popolnim uničenjem ter s tem podzavestno izpolnjevali imanentni biološki zakon nacionalne samoohranitve. Tabori so bili bolj ali manj preproste, često improvizirane utrdbe, vendar so nekateri med njimi tako po konceptu, kot po izdelavi in opremi (stolpi, jarki, dvižni mostovi itd.) vredni, da jih ohranimo in uvrstimo v gradbeno zgodovino našega naroda. Med take tabore spadajo v spodnji Savinjski dolini: Tabor pri Vranskem s tremi stolpi, iz začetka 16. stol., Tabor pri Preboldu s štirimi stolpi, iz konca 15. stol., Braslovče s štirimi stolpi, iz l. 1485., Št. Andraž nad Polzelo iz konca 15. stol., Št. Janž na Vinski gori iz konca 15. stol. in Žalec s štirimi stolpi iz začetka 16. stol.

Z omembo taborov zaključujem svojo bežno skico fevdalne arhitekture Spodnje Savinjske doline. Iz njenih spomenikov nam govori nekoliko tuja in odmaknjena mednarodna plemiška kultura, ki je v preteklosti vsestransko in močno oblikovala našo pokrajino in njeno prebivalstvo, zato je postala sestavni del naše kulturne zgodovine in važno poglavje v razvoju našega naroda. Njeni najznačilnejši zgodovinski znaki — gradovi — so po svoji zunanjosti sestavni del naše pokrajine in našega časa; s svojo notranjostjo nas vodijo v preteklost, ki nam jo razkrivajo v arhitektonskih, kiparskih in slikarskih delih, ali pa v čustvenih sentencah svojih razvalin. Gradovi in razvaline nam pričajo namreč o srednjeveški vojaški in politični ter novoveški upravni organizaciji pokrajine, v kateri so prevzeli tradicijo in funkcijo prazgodovinskih gradišč in jo oddali naprej — mestom. Zaradi te svoje kontinuitete so gradovi poklicani, da vzbujajo v nas kulturno zavest in domačinski čut, obenem pa da v bodočnosti ohranjajo pokrajinske in kulturne značilnosti naše zemlje, zaradi katerih so **naši gradovi naši pokrajinski in kulturni spomeniki.**

LITERATURA

Rudolf Egger: Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1487. Klagenfurt 1947. p. 180 ff.

Topographie des Cillier Kreises. Grätzer Schreibkalender für 1795. p. 7.

Krones Fr. v.: Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Graz 1883. okt. 186 + 234. p.

Piper Otto: Oesterreichische Burgen VIII., Wien 1910.

Zahn Josef: Steirische Burgen. Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild. Wien 1890.

Zahn Josef: Urkundebuch des Herzogthums Steiermark. Graz 1875 do 1903. Bd. I., II., III.

Kos Franc: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. I.—V. 1902—1928.

Pettauer Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdaj in sedaj. Kronika slovenskih mest V. za leto 1938.

Nowotny Fritz: Südsteierische Burgen und Schlösser. Almanah Südsteiermark. Graz 1925.

Schuchardt Karl: Die Burg im Wandel der Zeiten. Berlin 1931.

Georg Mathias Vischer: Topogrophia Ducatus Stiriae. Gräz 1681.

J. F. Kaiser: Lithographierte Ansichten der Steyermärkischen Städte, Märkte und Schlösser. Grätz 1832.

Reichert Karl: Einst und jetzt. Album Steiermark. Graz 1864.

H. Wutschnig: Steirische Städte und Märkte im Reisebilderbuch eines Schlesiers (1710—1714). Blätter für Heimatkunde za leto 1941.

Orožen Ignacij: Bistum und Diözese Lavant. III. in IV. Maribor 1880.

Vrečer Rajko: Savinjska dolina. Žalec 1930.

Orožen Janko: Gradovi in graščine. Celje 1936.

Dr. Novostraschetzky: Stiriens Eden. Das Santhal und die Umgebung von Neu-Cilli in der südlichen Unter-Steyermark. Wien 1847.

Janisch J. A.: Lexikon von Steiermark. I.—III. Graz 1878—1885.

Štrekelj Milica: Grad Ojstrica v Savinjski dolini. ČZN XIV. Maribor 1918.

Lukman Franc: Grad Ojstrica in gora Krvavica. ČZN XVIII. 1922.

Orožen Ignacij: Sachsenwart und Liebenstein. BstG XVI. 1879. p. 129.

Orožen Janko: Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju. Celjski zbornik 1931. p. 21 ff.



Akademska slikarka Jelica Žuža: »Mali avtoportret« 1951.
Lastnik: Moderna galerija Reka.

Drago Predan:

Prispevek k savinjski kmečki hiši

Med najzanimivejša poglavja materialne kulture sodi vsekakor na prvem mestu poglavje o človeških bivališčih. Kako tudi ne? Vsa živa bitja na zemlji so si že od nekdaj po sili razmer iskala zavetišča in zatočišča, kamor so se zatekala in kamor se še dandanašnji zatekajo ne le v primerih nuje, marveč so v njih našla, kakor pravimo, svoj življenjski prostor. Ta prirojeni in naravni pojav je očiten zlasti pri najrazvitejšem bitju na zemlji — pri človeku.

Znano je, da se je človek spočetka preživljal z drevesnimi sadeži in plodovi ter s plenom, ki si ga je pridobil ob prvotnem primitivnem lovu. V tej razvojni dobi je živel v rogovilah drevesnih krošenj in v velikih duplinah orjaških dreves, medtem ko se je kasneje, v starejši kameni dobi — v paleolitiku — preselil v naravne jame ali zijalke, o čemer imamo nazoren dokaz v Potočki zijalki na bližnji Olševi, kjer je profesor Srečko Brodar odkril lepo zbirko paleolitskih predmetov in orodja, ki je danes na varnem deloma v celjskem muzeju, deloma drugod. Podobne predmete je odkril v naši neposredni bližini, v Mornovi zijalki in Špehovki pri Šoštanju, vsi pa nam nedvoumno dokazujejo, kako in pod kakšnimi pogoji so živeli naši predniki ter kje in kakšna so bila njihova prvotna bivališča.

Ko se je kasneje v mlajši kameni dobi — v neolitiku — začel človek ukvarjati z živinorejo in s poljedelstvom, se je tudi način njegovega življenja bistveno spremenil. Začel si je graditi primitivne kolibe iz vejevja, hlodovja, iz drevesnega lubja itd. v bližini pasišč in prvotnih polj, to je v rahlo valovitem in nižinskem svetu, ob rekah in jezerih. Tipična bivališča v tej dobi so bila tako imenovana mostišča. To so bile stavbe na kolih, ki so jih pri nas odkrili na Ljubljanskem barju.

V bronasti in železni dobi, ki sta sledili, je narekoval razvoj proizvajalnih sil povsem drugačen način življenja. Prvotne primitivne kolibe so se morale umakniti solidnejšim in trajnejšim stavbam, ki so morale kljubovati zlasti ob napadih sosednih plemen in ljudstev, zakaj kovine, kot denimo bron in železo, pa rojstvo obrti in trgovine ter razvoj prometnih sredstev so bili činitelji, ki so mogočno preoblikovali način človekovega življenja. Ljudje so se v tej dobi najraje naseljevali na vzvišenih mestih, na hribih in gričih v bližini prometnih poti. Tam so nastala znana gradišča, ki so si jih gradili na današnjih tleh naši predniki Iliri in Kelti. Kot gradbeni material sta jim rabila les in kamen, nasipe pa so delali iz zemlje, hlodov in vej. Središče take gradiščne hiše je bilo ognjišče, ki se je pozneje razširilo na dva, oziroma na tri prostore.

Tudi pri nas v Savinjski dolini imamo iz latenske dobe (iz starejše železne dobe) dragocene dokaze prazgodovinske naseljenosti. Naselja so bila bodisi na rahlo dvignjenem sušnem pasu med Savinjo in Ložnico

(Drešinja vas), bodisi na diluvialnih terasah na desnem bregu Savinje (od Britnih sel do Šešč).

Iz rimske dobe imamo nedvoumne dokaze takratnega stavbarstva. Rimska mesta Petovio, Claudia Celea, Emona in druga so jasen dokaz za to. Mnoga pomembna arheološka odkritja iz te dobe so našli tudi v naši dolini. Kdo ne pozna tabora rimske legije v Ločici pri Polzeli in najnovejših, v arheološkem svetu sila redkih rimskih izkopanin v Šempetru? Pri Rimljanih nastopa nov gradbeni material: kamen, opeka, apno, malta in les. Prelepe rimske stavbe so bile skoraj do tal porušene ob preseljevanju ljudstev (Gotov, Hunov, Langobardov), deloma pa so jih prekrile z zemljo katastrofalne poplave.

Za Langobardi, ki so se umaknili v severno Italijo, so se v drugi polovici šestega stoletja priselili v naše kraje naši predniki, Južni Slovani. Prišli so iz Zakarpatja, iz prostranih, brezmejnih ravnin ob Visli, Dnjepru in njunih pritokih. Nedvomno so prinesli s seboj mimo navad, šeg in običajev tudi elemente gradbeništva in mnogo krajevnih imen. Zanimiva je primerjava nekaterih krajevnih imen, na primer Mozir in Rečica vzhodno od Pripjetskih močvirij in Mozirje ter Rečica v Gornji Savinjski dolini.

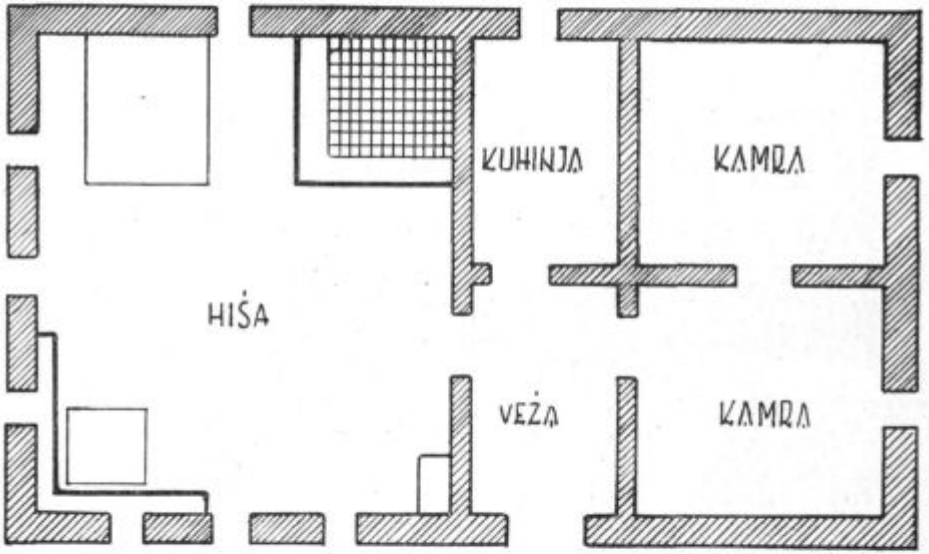


Drčeva lesena hiša

Stare slovanske hiše so bile po vsej priliki lesene. Obsegale so navadno en sam prostor, ki je bil namenjen vsemu. Gradili so jih iz brun, ki so bila na konceh ujeta. Središče take preproste hiše je bilo ognjišče, okrog njega pa so bile klopi, na katerih so ljudje sedeli pa tudi spali.

Za živali so gradili posebne staje, kajti tedaj ljudje in živali niso živeli skupno v enem prostoru, kakor je bil to primer pri germanskih narodih.

Jasno je, da se je iz take prvotne staroslovanske hiše v srednjem in novem veku razvilo tudi več tipov slovenske hiše. Z razvojem slovenske kmečke hiše so se ukvarjali mnogi slovenski in tuji etnografi, geografi in arheologi, med njimi zlasti Valvazor, Linhart, Rus Harezin, Matija Murko, Stanko Vurnik, Franc Kotnik, Jože Karlovšek, Anton Melik in drugi. Po Meliku ločimo naslednjih šest tipov slovenske kmečke hiše: alpski, škofjeloško-cerkljanski, vzhodnoslovenski, osrednjeslovenski, primorski ali mediteranski in končno najstarejši, tako imenovani dimnični tip hiše. Ni dvoma, da so na navedene tipe hiš vplivali geografski, klimatski, kulturni in socialni činitelji, v veliki meri pa tudi gradivo, ki je bilo v določeni pokrajini pač na razpolago. Tako je na voljo v alpskem svetu predvsem dovolj kamenja in lesa, v panonskem nižavju rabi za gradivo zemlja; zato grade tam še danes hiše iz zbitega blata (za vezavo imajo protje, slamo, smrekovo drobno vejevje ipd.), v mediteranskem pasu pa je poglavitno gradivo kamen, ki ga je povsod obilo.



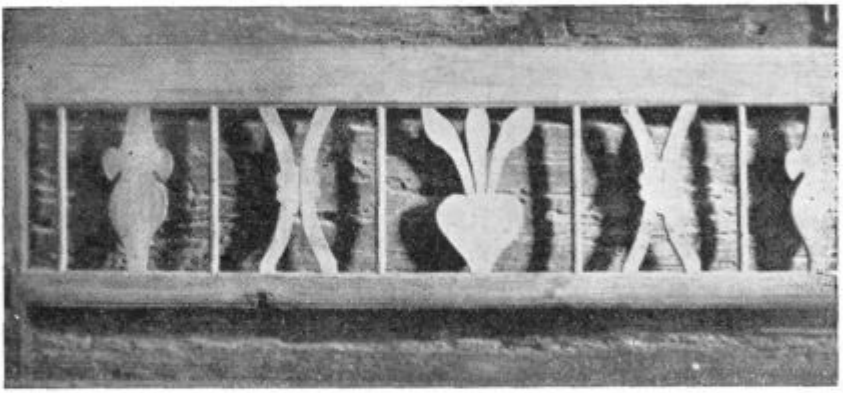
Tloris Drčeve lesene hiše

Savinjska kmečka hiša je kombinacija alpskega in osrednjeslovenskega tipa hiše. Značilno je, da imajo domala vse savinjske hiše tridelni načrt, to je vežo, ki se podaljšuje v kuhinjo, na desni je hiša s kamro, na levi pa hišca ali hiška. Najstarejše hiše stoje zase, v neposredni bližini pa je kašta in svinjak ter gospodarsko poslopje. Kasnejšega datuma je tako imenovani stegnjeni dom, pri katerem je hiša podaljšana v nekoliko dvignjene gospodarske objekte.

Novejša savinjska kmečka hiša seveda ni skoraj nič več podobna prvotni. Spodnja Savinjska dolina dobiva tudi na vasi spričo specifičnih gospodarskih pogojev bolj ali manj pomeščanjeno podobo, tako da bo starih narodopisnih posebnosti vedno manj.

Naslednji opis skuša prikazati če ne najstarejšo, pa eno najstarejših tipičnih savinjskih kmečkih domov. Gre za hišo Jožeta Vasleta, po domače gospodarja Drče na Gomilskem št. 75, ki je bila žal v letošnji pomladi porušena in nadomeščena z novo, vendar pa v besedi in sliki ohranjena.

Zanimivo je, da je v tej izrazito kmečki vasi gručastega tipa, ki leži na terasastem svetu tik nad dolinico Boljske, še danes razmeroma največ lesenih kmečkih hiš. Prav v zadnjih letih jih sistematično rušijo in nadomeščajo s sodobnimi, ki pa skoraj ne kažejo več lica kmečke hiše. Dejstvo, da je predstavljala Vasletova hiša dom premožnejšega kmeta, spodbija mišljenje, da so gradili njega dni lesene kmečke hiše predvsem socialno šibki ljudje — kajžarji ali bajtarji. Vsi znaki kažejo, da predstavlja Vasletova lesena kmečka hiša tip stare, nemara prvotne savinjske kmečke hiše.



Detajl klopi v Drčevi hiši

Letnica na stropnem tramu izpričuje, da je bila hiša postavljena leta 1772. Dolga je bila 12, široka pa 7 metrov. Iz talnega načrta je razvidno, da je domala polovico vse zgradbe zavzemala hiša (7 × 5,5 metra je 38,5 m²), ki je bila namenjena za sprejemnico, obednico in spalnico. Vanjo je bilo moč priti iz razmeroma ozke lope. V desnem kotu je bila velika kmečka peč z značilno ogelno klopjo, njej diagonalno nasproti pa je bil kot z veliko kvadratasto mizo, okrog katere je bila lepa kmečka klop s slikovito izrezljanim naslonjalom. Nad mizo je bila zgoraj v kotu majhna omarica, na obeh straneh pa na profiliranih policah vrsta podob, deloma slikanih na steklu, deloma navadnih. Na teh policah, kakršne sem le redkokje odkril, je bil tudi prostor za fotografije in nekatere viseče lončnice. V nasprotnem kotu je stala široka zakonska postelja, katere sprednja in zadnja stran sta bili izdelani iz enega kosa.

Kljub majhnim oknom kvadrataste oblike (41 × 41 cm) je bila hiša razmeroma svetla in sončna, saj je bilo na sončno stran obrnjenih kar sedem oken. Okna so bila razdeljena na križ, kar pomeni, da so bile vstavljene v štiri kvadrataste odprtinice štiri majhne šipe (20 × 20 cm). Vse stene, strop in tla so bili leseni. Stene niso bile ometane in pobeljene z apnom, kakor marsikje v podobnih lesenih kmečkih hišah. Od časa do časa so stene in strop namazali s telečjo krvjo, nakar so jih s krpami gladili, da so se svetile, kakor bi bile politirane; razen tega pa so bile temnordeče pobarvane. Zanimivo je, da so bila tla ves čas, odkar je hiša stala, lesena, dasiravno so bila v mnogih bajtarskih hišah kar iz zbite ilovice. Domnevam, da so si omislili lesena tla zaradi tega, ker je bila hiša podkletena, deloma pa zaradi tega, ker je bila last premožnega gospodarja.



Lep primer stare kašte

Iz lope so vodila vrata v »velbano« črno kuhinjo, v kateri je bilo s hišno pečjo zvezano ognjišče. Kuhali so v ustju peči ali v istéjah oziroma v peči sami, in je bila po izjavi stare tete hrana, kuhana v kmečki peči, veliko okusnejša, kakor je dandanašnji v štedilnikih. Zanimivo je omeniti, da je bil ta del kuhinje iz ognjevarnih razlogov

edini zidani del hiše. Iz kuhinje ni bilo nobenih izhodnih vrat kakor pri nekaterih drugih lesenih hišah. Svetloba je prihajala vanjo skozi edino okence, ki je bilo po velikosti enako ostalim oknom na hiši. Njega dni so kuhali izključno v tej kmečki peči, in sicer v glinastih in železnih loncih, zadnje čase pa so si omislili zidani štedilnik.

Iz lope so vodila ena vrata tudi na desno v kamro, pravzaprav v dve kamri. V njih so spali otroci in hišne pomočnice, v kolikor so jih zaposlovali. Druga kamra je imela le eno okence, ki pa je bilo manjše od ostalih na veliki hiši, medtem ko je bilo v prvi kamri dvoje oken. Okenske odprtine so se dale zapirati s tako imenovano zapahnico, kar pomeni, da se je okno znotraj podobno zapahu pomikalo po posebnem žlebastem ležišču.



Piklova lesena hiša

Temelji hiše so bili pozidani iz napol obdelanega kamenja. Nanje je bil postavljen spodnji oklep iz trpežnejšega, tedaj iz trdega lesa. To spodnje oklepje je molelo kot nekakšno koleno navzven. Ostala, na konceh v zanimive ogelne vezave ujeta bruna, so bila iz borovine. Bruna so bila znotraj obtesana, oziroma je bilo deblo prežagano na polovico, tako da so bile notranje stene gladke, zunanje pa okroglaste, oble. Tudi gornji oklep je bil daljši in na konceh lepo profiliran. Skoraj neverjetno je, da je bil stropnik, to je srednji stropni tram, ki je nosil stropnice, v Drčevi hiši iz mehke topolovine. Vsaka druga stropnica je bila tram z vrezanima žlebovoma ob straneh, in med taka dva trama se je lepo usedla deska-stropnica. Tak strop je bil močan in tesno stisnjen, tako da ni bilo nikjer praznine med stropnicami. Zanimivo je tudi, da je rabila za ventilacijo v sredini stropa vrezana zračnica, medtem ko sem ugotovil pri nekaterih drugih lesenih hišah zračnico v obliki decimeter širokega kvadratastega izreza v brunu pod stropom hiše, in sicer najpogosteje na čelni strani (Pohorje).

Stropnice so imele posnete robove in tedaj na obeh straneh obliko ajdovega zrna. Enako obrezane robove je imel tudi stropnik, le v sredini je bil neobrezan, robat. Na tem odebelelem delu je bila na spodnji strani vrezana enostavna rozeta, na stranski steni pa je bila vrezana letnica gradnje ter začetnici priimka in imena prvotnega lastnika hiše.

Na gornji oklep so bili z lesenimi cveki pritrjeni »šperavci«. Streha je bila dvokapnica na čop in krita s slamo. Čelo hiše ali zatrep je bil lesen z značilno linico, pod napuščem pa je bil hodnik ali »gank« z lepimi dekorativnimi izrezi. Prvotni dimnik je bil lesen, kasneje pa so ga pozidali. Slamnata streha je bila zlasti na severni strani močno porasla z mahovi.

Žal so letos spomladi hišo, ki bi morala biti zavoljo svojih posebnosti zaščitena po Zavodu za spomeniško varstvo, porušili. Že poprej pa so porušili tudi kašto istega datuma, ki takisto kot lesena hiša izginja iz naših vasi.

Nekoliko mlajša, toda močno podobna lesena hiša na Gomilskem je nekaj streljajev oddaljena Piklova hiša. Talni načrt le-te se nekoliko razlikuje od Drčeve, zakaj iz hiše vodijo vrata v kamro, iz lope pa razen v črno kuhinjo še v shrambo oziroma v klet. Tudi to hišo bo slej ali prej zrušil zob časa, kakor je že mnoge druge na Gomilskem.

Nekaj podobnih, toda še zdaleč ne tako lepih primerov lesene kmečke hiše je še v Ojstriški vasi pri Taboru (pri Lebnu, medtem ko so jo pri Lokcu tudi letos porušili in nadomestili z novo), v Gornjih Rojah (najstarejša Cokanova je letos pogorela), v hribovitih predelih doline in drugod.

Res je, da je v dolini še več starih, nemara starejših kmečkih hiš, vendar nisem tako tipične, kot je opisana, mogel ugotoviti nikjer.

VIRI IN LITERATURA

Dr. Rajko Ložar: Narodopisje Slovencev.

Dr. Anton Melik: Slovenija II.

Jože Karlovšek: Slovenski domovi.

Dr. Fran Kotnik: O slovenski kmečki hiši (Dom in svet XIX).

Dr. Stanko Vurnik: Kmetska hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp (Etnolog IV, 1930-31).

Josef Papesch: Heimatliches Bauen im Ostalpenraum.

Fran Roš:

Beležka o Boštjanu Natku

Zdi se mi primerno, dati nekaj pripomb o Boštjanu Natku, kmečkem puntarju Savinjčanu iz 17. stoletja, ki ga omenja moja v pričujočem zborniku objavljena »Pesem Savinjske doline«. Podatke o njem sem povzel večidel iz »Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark«, letnik 1896, kjer je dr. Anton Mell priobčil razpravo »Slovenski kmečki upor v letu 1635 in njegovi odmevi«.

Omenjeni upor se je pričel proti brezobzirnemu plemiču Feliksu Schrattenbachu, lastniku gospoščine Ojstrice pri Taboru, in se je hitro razširil po večjem delu Spodnje Štajerske in sosednjem delu Kranjske. Maščevalni bes brezpravnih in vse bolj izkoriščanih tlačanov je tedaj požgal in porušil 67 gradov in plemiških dvorov. Šele izdatni vojaški sili graničarjev Uskokov, ki so jih poslali deželni stanovi, je uspelo kruto zatreti vstajo. Mnogi ujeti kmetje so bili nato pred sodiščem obsojeni na smrt, mnogi odpeljani v Italijo in drugam, drugi obsojeni na ječo ali na dosmrtno prikovanje na galejo. Zdaj so kmetje morali dolgo prehranjevati vojsko, nastanjeno po njihovih vaseh, in s povečano tlako obnavljati porušene domove. Nov val nezadovoljstva jih je podžigal k upornosti, ki je v naslednjih letih iznova nevarno rasla.

Tudi grad Žovnek pri Braslovčah so bili kmetje leta 1635 osvojili in oplenili. Med podložniki gospoščine žovneške, razsejanimi po mnogih vaseh širom po Srednji Savinjski dolini, je bil najostrejši nasprotnik zajedalske gospode kmet Boštjan Natek, ki je več let prej služil tudi vojake. Zgodovinski arhivi v Gradcu hranijo akte, ki si iz njihovih podatkov lahko ustvarimo košček podobe tega pogumnega človeka, nepomirljivega s tedanjimi družbenimi razmerami. Seveda nam ga akti, ki jih je pisala Natku sovražna gospoda, rišejo v njenem smislu slabega človeka, s tem pa priznavajo marsikaj, kar nam ga danes predstavlja v zanimivi in lepi luči.

Natek je bil vsekakor med glavnimi kmečkimi voditelji Celjskega okrožja v svoji dobi ter je močno in široko vplival v Savinjski dolini. Nekateri njegovi sorodniki so že pri uporu leta 1635 imeli važno vlogo. Njegov rodni brat je bil tedaj med obsojenci na galejo, kar pa Boštjana ni plašilo v njegovi aktivnosti. Tudi sam je 1635 sodeloval, vendar sodišče tedaj (morda upoštevajoč strogo obsodbo njegovega brata) ni prehudo ravnalo z njim: preiskovalni zapor mu je štelo kot kazen in ga po ostrem ukoru spustilo domov.

Iz poročil, ki jih je žovneški skrbnik pisal plemiču Schrattenbachu, je razvidno, da je Natek odrekel dajatve, ki jih je bil dolžan dajati svojemu fevdalnemu gospodu in deželi. Tudi je »na svoje stare dni postal še podpihovalec drugih podložnikov k uporu«. Na vse zahteve odgovarja z obširnimi pismenimi pritožbami, naslovljenimi na zemljiškega gospoda, kakor tudi na deželnega glavarja v Gradcu, ki mu jih je sestavil neki Proj. Pri tem je brezobziren tako do osebe

skrbnika kakor do fevdalnega gospoda, zaradi česar ga skrbnik v svojem poročilu imenuje »brezčastnega zlobneža, rebelanta in hujskača, ki ga bo treba udariti po gobcu«.

Plačevanje davkov je Natek povsem odklanjal in poslani eksekutorji niso imeli lahkega posla, kajti od njega so dobili le »trmaste in kaznive besede«, denarja pa nikoli. Prav tako ni upošteval poziva sodišča, da se pride zagovarjat na grad Prebold. Žovneški skrbnik zatrjuje v poročilu, da predobro pozna Natkov vpliv na ostale kmete in bi njegovo nagovarjanje podložnikov k uporniškim dejanjem mogel najuspešneje preprečiti s tem, da ga spravi v zapor. S tem namenom je skrbnik še z nekaterimi ljudmi 3. februarja 1650 prišel k njegovi hiši in ga dal prijeti, ker na uradni poziv sam ni hotel priti v Prebold. Čudno je bilo — navaja poročilo nadalje — da se je ta sicer tako uporni kmečki vodja pustil mirno odpeljati na grad.

Po nekaj dneh so Boštjana Natka odpustili domov. Takoj zdaj je dal sestaviti pismeno pritožbo na deželnega glavarja, v kateri trdi, da so ga, »bolnega starca«, vrgli v ječo, kjer da je skoraj bedno poginil, medtem ko so mu na domu skrbnikovi ljudje vlomili v skrinjo in jo izropali, mu divje pustošili po hiši in celo izpod njegove uboge žene, ki je ležala peti dan po porodu, potegnili rjuhe in jih odnesli. Nadalje da so mu na Schrattenbachov ukaz odpeljali vso živino v poroštvo za njegovo nadaljnje vedenje in v poravnavo davkov. Vse te Natkove tožbe skuša skrbnik v svojem poročilu omiliti, vendar priznava, da je že poskrbel za vrnitev »cunj«, ki so jih ljudje vzeli v Natkovi hiši. Deželni glavar je Schrattenbacha poklical k izjavi glede njegovega ravnanja z Natkom, a je ta z ogorčenjem zavrnil vsak očitek »tega rebela«.

Toda med kmeti Savinjske doline je vrelo dalje. Deželna oblast se je zbala novega upora in je v Celjsko okrožje poslala dva komisarja. Naročila jima je, naj zagotovita podložnikom vso zakonito pravičnost, vendar naj opuste vsako zbiranje na sestankih. Celjski mestni sodnik pa je prejel ukaz, da spravi v rotovške zapore vsakega podložnika Žovneka, Krškega ali Laškega, ki bi prišel v mesto, in o tem nemudoma poroča. Ti ukrepi so očividno vsaj začasno preprečili izbruh nove vstaje v Savinjski dolini.

Še so štajerski deželni stanovi v 17. stoletju imeli opravka z uporniimi tlačani. Tako je leta 1674 prišla v vasi žovneške gospoščine preiskovat razmere posebna komisija. Naletela je na takšno razpoloženje med kmeti, da je bil po njenem mnenju potreben takojšen prihod vojaštva v Celjsko okrožje. Vojaki naj bi se nastanili v trgih Braslovčah in Mozirju ter po vaseh Prekopi, Trnavi, Šentrupertu, Zaklju, Gomilskem, Glinah, Latkovi vasi in Poljčah. Dvorni svet je vojaško intervencijo odobril in dovolil 700 vojakov. Medtem so spori med gospodo in podložniki postajali vse pogostejši in ostrejši. Oblast deželnega glavarja je krivdo za to dejstvo pripisovala prevelikim zahtevam graščakov kakor tudi nespameti in zlobnosti podložnikov. Nato so deželni stanovi ugotovili vzrok nezadovoljstva kmetov v tem, da ti ne ločijo dajatev zemljiški gospodi od davkov za splošne deželne

in državne potrebe, ampak po njihovem mnenju oboji služijo zasebni koristi graščakov. Iz poročil je čutiti strah pred novim velikim kmečkim uporom, kot njegovo ognjišče pa je označena prav gospoščina Žovnek. Nato je bila semkaj na pobudo deželnih stanov poslana še posebna komisija, ki naj bi nastopila strogo proti obema stranema.

Kljub temu pa je takoj nato, že v začetku leta 1675 prišlo do nove vstaje žovneških podložnikov. Hitro je bilo zdaj pritegnjeno vojaštvo, da zaduši nemire. In tako so vojaki v noči med 14. in 15. februarjem 1675 polovili in odpeljali v ječe Celjskega gradu del kmečkih voditeljev, zlasti še tiste, ki da so mirnejše kmete z grožnjami silili k sodelovanju pri uporu. Ohranjena so nam imena tedaj prijetih puntarskih kmečkih vodij iz Savinjske doline:

Iz Prekope: Pankrac Vernar, Urban Kresnik, Martin Štiftar, Matija Brezovnik, Gregor Štiftar in Valentin Pranič.

Iz Trnave: Urban Drča, Luka Trap, Andrej Drča, Jurij Rupnik in njegov sin Matija.

Iz Šentruperta: Boštjan Primec in bratje Župej.

Iz Kaplje: Simon Frajdiga in Pavel Leber.

Iz Latkove vasi: brata Marko in Martin Judež.

Iz Arje vasi: Gregor Leber, Matija in Gregor Zajec in Jurij Penec.

Iz Spodnjih Gorč: Andrej Hrovat.

Iz Poljč: Simon Rak s sinovoma Jurijem in Matijo in Miklavž Juhart.

Z broda pri Grobljah: Kolenc. Z Grobelj: Trapečar.

Nagli in ostri nastop vojaštva je ustavil nadaljnji razvoj upora kmetov, ki so ostali brez močnega organizacijskega vodstva. Tudi kmečka zborovanja v še drugih področjih Celjskega okrožja so prenehala, le v Mozirju je prišlo še do spopada z vojaki. Prijetim vodjem pa ni sodilo celjsko sodišče, ker se je oblast bala neposredno izzivati nove nemire, ampak sodišče v Gradcu. Izreklo je zelo stroge kazni, več obtožencev je obsodilo celo na smrt.

V času opisanih dogodkov v letu 1675 Boštjan Natek očividno ni bil več med živimi, kajti njegovo ime se zdaj nikjer več ne omenja. Vendar gotovo ni slučaj, da je bilo žarišče tega zadnjega večjega kmečkega upora v Savinjski dolini ravno v vaseh z žovneškimi podložniki. Tu je pač še vedno kalilo seme, ki ga je skozi leta sejal neizprosni sovražnik krivice in nasilja Boštjan Natek.

Res je sicer, da je med kmeti tlačani Savinjske doline bilo mnogo prav tako nezlomljivih mož, ki so ob prejšnjih in teh uporih hrabro trpeli in za zmago »stare pravde« žrtvovali še dosti več in tudi svoja življenja. Toda imena le malokaterih so nam znana in še o teh redkih ne vemo kaj več podrobnosti. Prav po tem, kar nam stari dokumenti pričajo o Boštjanu Natku, pa naj njegovo ime zlasti naši Savinjski dolini označuje lik borbenega, za človeške pravice vnetega Slovenca. Naš rod, ki je dal težke žrtve za svojo svobodo, ne bo nehal ceniti dejanj takšnih prednikov, kakršnih eden je bil v davni dobi tudi Boštjan Natek.



Primerek libojske okrasne keramike

Milena Moškon:

Libojska keramika

Iz gline je človek že od nekdaj rad oblikoval. Ustvarjal je predmete, v katerih sta se združevali funkcionalnost in lepota. S pomočjo njegove roke so nastajale najrazličnejše oblike, največkrat seveda take kot sta jih narekovala potreba in pa okus vsakega časa posebej. Zato ni čudno, če so se uvrščale poleg enostavnih, le vsakdanji uporabi namenjenih keramičnih izdelkov improvizirane, fantazijsko zamišljene dekorativne oblike in tudi obratno. V teku razvoja pa je med vsemi temi obdržala kontinuiteto le oblika, ki je ves čas učinkovala s svojo pristno in jasno funkcionalno lepoto.

Devetnajsto stoletje je prineslo industrijsko keramično proizvodnjo, ki je z novim načinom dela začela izrabljati vse možnosti obdelovanja gline. Tega nikakor ne bi zmogla več naša domača lončarska obrt, ki zaradi svojih enostavnih in majhnih tehničnih naprav ni mogla biti več kos vedno večji potrošnji in tudi vedno večjim zahtevam tržišč.

Z industrializacijo keramične proizvodnje se je produktivnost izredno hitro povečala. Nikakor pa ni mogla industrija tako hitro rešiti problema kvalitete svojih izdelkov. Zato je tudi razumljivo, da se je začelo poleg vprašanja funkcije predmeta pojavljati tudi vprašanje industrijske etike. Ta se je morala namreč v začetku prilagoditi splošnemu okusu potrošnikov. In kakšen je bil ta okus? Največkrat odvisen od same uporabnosti in od proizvajalca, čigar naloga je bila tudi ta, da je z izdelki ne samo zadovoljeval potrošnjo, ampak jo celo vzgajal v estetsko naprednem smislu.

Libojska keramična industrija ni v razvoju mnogo zaostajala za deželami, ki so bile vse devetnajsto stoletje, zlasti pa ob koncu tega stoletja vodilne v proizvajanju uporabne in dekorativne keramike. Kvalitetni proizvodi tovarne v Kasazah so zadovoljevali domača in celo tudi tuja tržišča.

Če si danes ogledujemo nekatere ohranjene primerke starejše libojske keramike, lahko ugotovimo, da je bila tudi ta proizvodnja preračunana na potrebe in zahteve tedanjega človeka. Takrat so namreč znali uživati ob razgibanih oblikah, rastlinskem, geometrijskem ali drugem dekorju, v igri najrazličnejših barv in svetlikajočih se glazur. Zato je bil to čas, ko je libojska keramična industrija oblikovala razkošne vaze, krožnike, vrče, majolike in druge predmete, pri katerih sta se sprostila igriva domišljija in smisel za estetiko časa. V tem je znal biti tedanji libojski industrialec »sodoben«. Znal je za potrošnika izrabiti ono, kar se je pri nas začelo komaj pojavljati. Začel je namreč prvi pri nas vključevati v industrijsko proizvodnjo umetnika, ki mu je po želji oblikoval vrsto za vrsto najrazličnejših kalupov. Tako je bila roka umetnika ona, ki je neštetokrat s pravim umetniškim smi-

slom skušala oplemenititi grobo izdelavo strojev in tako prinesti tej vrsti keramike svojstveno lepoto.

To je bila lepota industrijskih keramičnih izdelkov devetnajstega stoletja, ki jo danes lahko le še občudujemo. Te proizvode shranjujemo v glavnem le še kot dekorativno keramiko, ki je izgubila s časom tudi svojo funkcionalnost.

Razvoj industrijske estetike pa je tudi pri libojski keramiki v našem stoletju, zlasti v zadnjem času, doživel presenetljiv napredek. Stare želje je zamenjala sodobna težnja, ki stremi za lepoto enostavne, a plemenite linije brez okraskov in preživetih, za nas še kompliciranih oblik. Čisto individualno umetniško oblikovanje keramičnega materiala, namenjenega človeku in sedanjemu načinu življenja, se odraža na neštetih proizvodih, ki žive s potrošnikom v njegovem, včasih moderno urejenem stanovanju in mu iz dneva v dan prinašajo svojstveno zadovoljstvo. In v tem je glavni uspeh estetskih rešitev libojske keramike, kajti pri oblikovanju je preračunljiva ne samo na esteski videz in lepoto proizvodov, ampak tudi na praktičnost in ceno, ki je omogočila včasih in omogočuje še danes nabavo uporabne in dekorativne keramike najširšemu krogu potrošnikov.



Jože Gluk:

Šolstvo in ljudska prosveta

»Sistem splošnega izobraževanja in vzgoje se bo v Jugoslaviji izgrajeval še naprej tako, da bo služil splošnim smotrom naše socialistične skupnosti in kar največ pripomogel k ustvarjanju materialnih in kulturnih dobrin in graditvi socialističnih družbenih odnosov.«

(Program ZKJ, stran 164)

OBVEZNO ŠOLSTVO

Žalska občina je prevzela v septembru 1955 s prenosom pristojnosti od celjskega okraja naslednje šole in vzgojne ustanove:*

20 osnovnih šol,

3 nižje gimnazije,

3 vajenske šole,

3 kmetijsko-gospodarske šole,

1 hmeljarsko šolo,

2 otroška vrtca,

1 otroški dom.

Šolska reforma, ki ji po vsej domovini že več let ustvarjamo pogoje, je med drugimi postavila načelo obveznega, enotnega osemletnega šolanja. Vsem otrokom je treba omogočiti, da bodo mogli doseči enako stopnjo splošne izobrazbe. Izhajajoč iz te zahteve, smo tudi v žalski občini pričeli z reorganizacijo šolske mreže. Nižja gimnazija kot posebna vrsta šole za bolj nadarjene otroke ni potrebna, ampak mora biti sestavni del splošnoizobraževalne obvezne šole. Tako smo v šolskem letu 1957-58 ukinili nižje gimnazije in jih združili z osnovnimi šolami v enotne osemletne šole.

Seveda pa šolske reforme še ne bomo rešili s samim preimenovanjem šol. To je le eden izmed ukrepov za ustvarjanje enotnega sistema obveznega šolstva. Potrebnih bo še mnogo naporov in vztrajnih prizadevanj, da bomo ráven pouka in vzgoje dvignili na tisto stopnjo, ki bi se čimbolj približala socialističnemu vzgojnemu smotru in ki je otroku potrebna za življenje in delo v socialistični družbi.

Reforma šolstva je postopen in dolgotrajen proces; nalaga nam izvedbo nekaterih organizacijsko-tehničnih sprememb, ki bodo pripomogle k izboljšanju učnovzgojnega dela na šolah. To je možno doseči z raznimi ukrepi, kakor na primer: s povečanjem sredstev za šolstvo in z izboljšanjem materialnega stanja nasploh, z večjo nabavo učil in učnih pripomočkov, s povečanjem površine ter z obnovo

* Vsi podatki v tem prispevku se nanašajo na občino Žalec pred združitvijo z občino Vransko oktobra 1958.

in ureditvijo razpoložljivih učnih prostorov, s sodobno šolsko opremo, z odpiranjem šolskih delavnic, z usposabljanjem šolskih kuhinj, s postopnim zmanjševanjem kombiniranih oddelkov, z uvajanjem tujega jezika tudi v nepopolne osemletke, s prešolanjem učencev višjih razredov osnovnih šol v centralne osemletke itd. Prav tako važni pa so tudi kadrovski pogoji, kakor nastavitev novih učnih moči tja, kjer jih še primanjkuje, strokovno usposabljanje učnega kadra in ne nazadnje — osebna prizadevnost in čut odgovornosti učnovzgojnega osebja.

Mreža obveznega šolstva

V šolskem letu 1957-58 deluje 20 splošnoizobraževalnih obveznih šol. Od teh je 9 osemletk (t. j. 4 popolne in 5 nepopolno razvitih) ter 11 štirirazrednih osnovnih šol. Toda razvitost posameznih šol je zelo različna in se bo izpopolnjevala.

Osemletke na sedežih bivših nižjih gimnazij (Polzela, Prebold in Žalec) v bodoče ne bodo več mogle vpisovati učencev iz krajev, kjer bodo prav tako delovale osemletke. Prešolanje bo prišlo v poštev šele v višjih razredih in s tistih šol, kjer višji razredi ne bi mogli imeti samostojnega pouka. Samovoljno vpisovanje otrok v centralne osemletke bi povzročilo preobremenjenost šol v centrih, kjer je že tako velika prostorna stiska. Nasprotno pa bi na primer v Grižah in Braslovčah taka »fluktuacija« učencev iz šolskega okoliša povzročila, da tu ne bi mogli formirati samostojnih oddelkov. Pouk tujega jezika je bil v šolskem letu 1957-58 uveden tudi v Grižah, Braslovčah in Taboru. Pouk tujega jezika pa bomo kot neobvezni predmet uvedli po možnosti tudi na ostalih osemletnih šolah (Andraž, Ponikva, Marija Reka), da učenci ob kasnejšem morebitnem prešolanju ali nadaljnjem šolanju ne bodo imeli ovir.

Od nepopolnih osemletk se bo šola Braslovče kasneje verjetno razvila v popolno osemletko, tako da bo imela vseh osem samostojnih razredov. Pri šoli Tabor ni predviden večji vpis učencev. Zato bo pouk višjih razredov v tej šoli še nadalje potekal v dveh ali treh oddelkih, ali pa bo treba učence VII. in VIII. razreda prešolati v sosedne osemletke. Pri ostalih treh nepopolnih osemletkah pa zaradi oddaljenosti, hribovitega terena, slabih prometnih zvez in drugih ovir zaenkrat ni mogoče doseči bistvene izboljšave. Sedanje razmere je možno vsaj nekoliko izboljšati z namestitvijo več učnih moči.

Od enajstih osnovnih šol je šest takih, ki imajo vse štiri razrede samostojne. Na ostalih petih pa je bodisi premajhno število učencev ali premalo učilnic, zato imajo v nekaterih razredih kombiniran pouk in poučujejo nekatere učne moči tudi celodnevno. Tako je bilo v šol. letu 1957-58 na osnovnih šolah sedem, na nepopolnih osemletkah pa 8 kombiniranih oddelkov, skupno torej 15. V primerjavi s prejšnjim letom, ko je bilo kar 24 kombiniranih oddelkov, je to vsekakor precejšen napredek.

Da bi nekoliko razbremenili žalsko osemletko, bo svet za šolstvo ugodil predlogu šolskega odbora v Petrovčah, da se tam postopoma

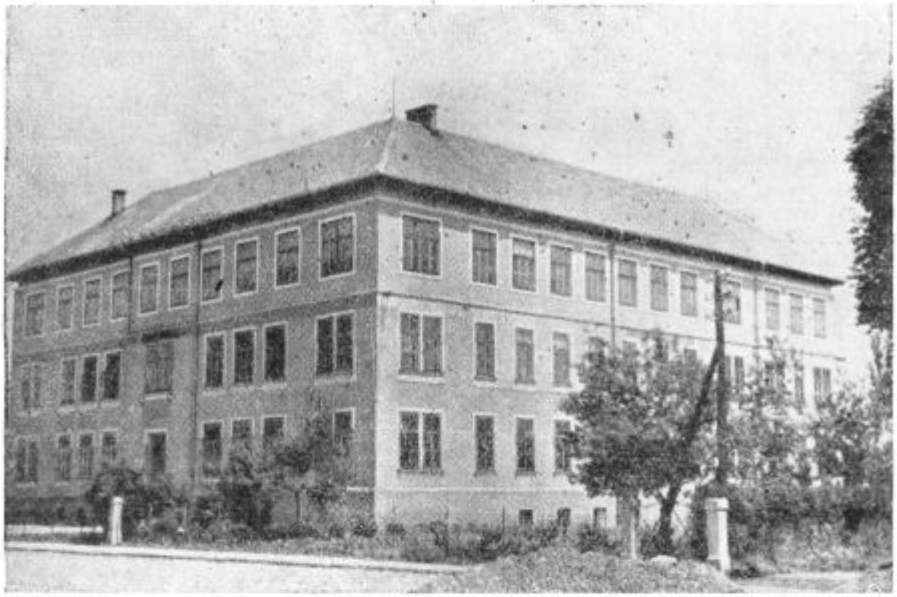
ustanovi osemletna šola. Kraj ima velik prirast šoloobveznih otrok, povoljne kadrovske pogoje in šolo s štirimi učilnicami. V prizidku ali nadgradnji pa bo mogoče urediti še delavnice in kabinete.

Podatki o učencih, razredih, oddelkih, učilnicah in učnem kadru v šolah in vzgojnih ustanovah, ki so delovale v šol. letu 1957-58:

Ustanova	Učencev	Razredov	Oddelkov	Učilnic	Uč. moči
Osemletke					
Griže	335	8	10	6	11
Polzela	479	8	14	7	13
Prebold	506	8	16	8	16
Žalec	874	8	24	14	29
Skupaj	2194		64	35	69
Nepopolno razvite osemletke					
Andraž	106	8	4	2	3
Braslovče	218	8	7	6	8
Ponikva	120	8	5	3	4
Tabor	168	8	6	4	6
Marija Reka	58	8	2	1	1
Skupaj	670		24	16	22
Osnovne šole					
Galicija	72	4	4	2	3
Gomilsko	50	4	3	3	3
Gotovlje	82	4	4	3	3
Letuš	50	4	3	2	3
Liboje	108	4	4	2	3
Loke	35	4	2	2	1
Orla vas	53	4	2	2	2
Petrovče	226	4	6	4	6
Šempeter	134	4	4	4	4
Vinska gora	97	4	4	2	3
Velika Pirešica	69	4	3	2	2
Skupaj	976		39	28	33
Obvezne šole skupaj	3840		127	79	124
Nižje strokovne šole in otroški vrtci					
Skupaj	374		15	9	12

Povprečno število učencev:

	Na 1 oddelek	Na 1 učilnico	Na 1 učitelja
Osemletke	34	63	32
Nepopolne osemletke	28	42	30
Osnovne šole	25	35	29
Strokovne šole in vrtci	25	42	31



Osemletna šola v Žalcu

Največja prostorna stiska je na osemletnih šolah. Ker je tam poleg pomanjkanja učnega prostora več ali manj tudi pomanjkanje učnih moči, so v teh ustanovah tudi najštevilnejši oddelki in pride na 1 učno moč razmeroma največ otrok. Mnogo ugodnejši delovni pogoji pa so v osnovnih šolah; vendar je povprečje še vedno zelo ugodno, saj je mnogo nižje od republiškega.

Strokovne šole

Do leta 1957 so v žalski občini delovale 3 vajenske šole: v Braslovčah, Preboldu in Žalcu. V prvih dveh je bilo v zadnjih letih čedalje manj vpisa. Za to tako majhno število novovpisanih vajencev ni več kazalo odpirati prvega razreda.

Zato je svet za šolstvo pri ObLO sklenil, da se vajenski šoli v Braslovčah in Preboldu ukineta. Učenci so se prešolali v vajensko šolo Žalec. Po končani adaptaciji bo le-ta imela na razpolago lastne učne prostore: 3 učilnice, kabinete in delavnice. Tu so nameščene stalne učne moči, laže pa je dobiti tudi ostali predavateljski kader. V šol. letu 1958-59 bomo na vajenski šoli namestili vsaj še dve učni moči za pouk splošnih predmetov. Tako bo predavateljski kader bolj stalen in bo možno organizirati tudi izvenšolsko delo z vajensko mladino ter doseči večjo enotnost celotnega šolskega kolektiva.

Tako nastaja v Žalcu močna vajenska šola za celotno področje občine. Šolajo se v glavnem vajenci lesne, kovinske, keramične in oblačilne stroke, medtem ko bo tekstilna stroka odpadla, ker so tekstilne tovarne pričele šolati svoj naraščaj s skrajšanim načinom pouka ob

praktičnem delu v tovarnah samih. Vajenci ostalih strok obiskujejo trimesečne tečaje drugod. Za zadnji letnik tekstilne stroke je bil pri Tovarni nogavic v Polzeli strnjen trimesečni tečaj. Tovarna je dala na razpolago učne prostore in pripomočke. Predavatelji so bili v glavnem iz omenjene tovarne, iz tekstilne tovarne Prebold in iz Žalca.

Ker so z Žalcem dobre prometne zveze iz vseh krajev naše doline, je pouk tako urejen, da prihajajo vajenci semkaj dvakrat tedensko in ostajajo v šoli do popoldne. Opoldne pa dobe v žalski šolski kuhinji za nizko ceno izdatno kosilo. S tem so zadovoljni delodajalci, ker ostajajo vajenci tako 4 dni pri svojem delu, zadovoljni pa so tudi vajenci in starši.

Hmeljarska šola v Vrbju je enoletna nižja strokovna šola s praktičnim poukom. Šola ima lasten inventar, ki lahko sprejme do 25 gojencev. Doslej so v to šolo zahajali predvsem kmečki sinovi iz Spodnje Savinjske doline. Ker je težišče pouka v njej na hmeljarstvu, so iz drugih krajev prihajali le redki učenci. V perspektivnem planu razvoja kmetijstva je predvidena razširitev hmeljnih površin tudi na ostala poljedelska področja Slovenije. Zato bo šola kmalu dobila širši značaj in pomen. Sprejemati bo morala predvsem učence iz tistih krajev, v katerih bodo uvajali nova in razširjali že obstoječa hmeljišča. Seveda bodo morale kmetijske zadruge in državna posestva pomagati svojim učencem s štipendijami ali s študijskimi podporami.

Zaradi velike potrebe po šolanju strokovnega kadra za naše kmetijstvo, zlasti pa kadra, ki bo znal upravljati z rastočo mehanizacijo,



Hmeljarska šola v Vrbju pri Žalcu

je bilo treba preiti na hitrejše usposabljanje kadrov. Kmetijska proizvajalna poslovna zveza v Žalcu je na sedežu hmeljarske šole priredila v šolskem letu 1957-58 tečaje za vodje strojno-traktorskih obratov pri kmetijskih zadrugah, za kvalificirane traktoriste in za hmeljarje. Razen tega so bili v tem šolskem letu neposredno pri kmetijskih zadrugah mnogi traktorski tečaji, ki pa so navedeni v posebnem pregledu.

V vrbenski hmeljarski šoli so imeli doslej naslednje tečaje:

Trajanje tečaja	Vrsta tečaja	Dovršilo z izpitom	Število udeležencev
1. Od 25. 9. do 25. 12. 1957	Za vodje strojno traktor. obratov	27	27
2. Od 6. 1. do 9. 2. 1958	Za kvalificirane traktoriste	29	21
3. Od 13. 2. do 20. 3. 1958	Za kvalificirane traktoriste	32	25
4. Od aprila dalje	Hmeljarski tečaj	19	

Zadnji tečaj je štirimesečni in sicer za slušatelje iz področij, kjer na novo uvajajo hmeljne površine. Razen za zgoraj navedene kvalifikacije so slušatelji polagali tudi vozniške izpite. Vozniški izpit za traktor je opravilo okrog 40 gojencev. Tako je v šol. letu 1957-58 nad 100 gojencev opravilo izpite za določene kvalifikacije. Lahko trdimo, da so torej tečaji in njih organizatorji v celoti dosegli svoj namen.

V zadnjem šolskem letu je hmeljarska šola začasno prekinila pouk. V šolskem letu 1958-59 bo šola zopet nadaljevala redni pouk. Z reorganizacijo strokovnega šolstva bo tudi ona doživela spremembo. Razvila se bo lahko v specializirano dveletno srednjo hmeljarsko šolo in bo izobraževala kvalificirane kmetijske delavce za državna posestva in kmetijske zadruge.

N i ž j a g l a s b e n a š o l a v Žalcu je mlada ustanova. Ustanovljena je bila jeseni 1957. leta in ima za seboj prvo šolsko leto. Občinski ljudski odbor v Žalcu ji je z izrednim razumevanjem zagotovil proračunska sredstva za redno vzdrževanje. Sprva se je morala spoprijeti z začetnimi težavami, zlasti še, ker ji ustanovitelj ni mogel preskrbeti lastnih prostorov. Pred začetkom novega šolskega leta pa bo glasbena šola dobila v poslopju osemletke v Žalcu dve učilnici, kjer bodo lahko sistematične vaje za večino gojencev.

V prvem šolskem letu je šolo končalo okrog 70 gojencev. Sprva se jih je vpisalo sicer več, nekateri pa so zaradi pomanjkanja lastnih glasbil za domačo vadbo kasneje odstopili.

Tisti učenci, ki so šoli ostali vse leto zvesti, so dosegli lepe uspehe. Na javnem nastopu gojencev v juniju 1958 se je številno občinstvo prepričalo, da je šola v celoti upravičila svoj obstoj. Mladini, ki je nadarjena in ima veselje do glasbe, je s tem omogočena dopolnilna glasbena vzgoja. V šoli poučujejo glasbeno teorijo, klavir, tro-

bento, klarinet in harmoniko kot ljudsko glasbilo. Uvesti pa bo treba tudi pouk godal in vokalne glasbe.

Učenci prispevajo za stroške šolanja po 300 din mesečno. S tako zmerno šolnino je omogočena glasbena vzgoja tudi otrokom manj imovitih staršev, kar je tudi pravilno. Upati je, da bo vsaj del učencev, ki sedaj obiskujejo pouk kakega instrumenta, tudi kasneje čutil željo in potrebo, da se aktivno vključi v glasbeno dejavnost pri prosvetnih društvih. Na ta način instrumentalni odseki naših prosvetnih društev ne bodo v zadregi za glasbeni naraščaj.

Predšolska vzgoja

Sedaj delujejo v občini trije otroški vrtci: Griže, Liboje in Žalec. Zmogljivost vrtcev je, glede na prostore, povsem izkoriščena. Če bi imeli prostore za odpiranje novih oddelkov, bi jih spričo zanimanja staršev in otrok lahko takoj odprli. Najnepovoljnejše pogoje ima v tem pogledu otroški vrtec v Grižah, ki gostuje v neprimernih privatnih prostorih. Morda bo s pomočjo zabukoviške rudniške uprave mogoče najti ali pa zgraditi primernejše prostore. Če za gradnjo nove stavbe ne bo moč zagotoviti sredstev, bo treba misliti na odkup stavbe in jo preurediti za vrtec. V kraju deluje vrtec že vsa leta po osvoboditvi in se prebivalci zagotovo ne bi strinjali, če bi morali zaradi nemogočih pogojev zapreti tako potrebno vzgojno ustanovo. Tu bi morala rudniška uprava po zgledu ostalih podjetij v občini pokazati več razumevanja za ureditev te pereče zadeve, ki bistveno posega v družbeni standard delovnih družin.



Vrtec »Nada Cilenšek« Griže: otroci se igrajo

V Žalcu prav tako primanjkuje prostorov in je bilo zaradi tega v pričetku šol. leta 1957-58 mnogo otrok odklonjenih. Če bi lahko takoj izselili družino, bi vrtec lahko imel celo štiri oddelke.

Jeseni 1957 je občinski ljudski odbor ustanovil otroški vrtec v Libojah s pomočjo upravnega odbora tamošnje keramične industrije. Tako je bilo ustreženo mnogim zaposlenim materam, ki so vrtec zahtevale že več let. Toda vsem ni bilo mogoče ustreči. Če bi hoteli zadostiti trenutnim potrebam kraja, bi morali odpreti še najmanj en oddelek. To pa zaenkrat ni mogoče, ker ni na razpolago sredstev za dograditev učilnice v prizidku. Slej ko prej pa bo treba urediti tudi ta problem.

Podobno iniciativo in željo za otvoritev otroškega vrtca kažejo tudi prebivalci v Šempetru, na Polzeli in v Preboldu. V Šempetru so že lani izvedli anketo, ki je pokazala, da bi bilo za en oddelek prijavljencev več kot dovolj. Zaradi prostorne zagate je zaenkrat ostalo le pri načrtu. Na Polzeli so letos že ustanovili pripravljalni odbor za ustanovitev otroškega vrtca. Do uresničitve bo lahko v doglednem času prišlo edinole na ta način, da bi Tovarna nogavic, ki zaposluje večino ženske delovne sile in ki se tudi sicer zavzema za dvig življenjskih pogojev svojih ljudi, dala na razpolago primerne prostore. Kaže, da bodo svoje zamisli najhitreje realizirali v Preboldu, kjer je Tekstilna tovarna sklenila zgraditi v parku blizu kopališča novo zgradbo paviljonskega tipa. V tem primeru bo ObLO poskrbel za pohištvo in za vzgojiteljico.

Osnutek novega zakona o šolstvu predvideva, da lahko otroške vrtce poleg državnih organov ustanavljajo tudi stanovanjske skupnosti, gospodarske in družbene organizacije. Ustanovitelj je seveda dolžan poskrbeti za higienske in druge pogoje, ki so potrebni za redno delo ustanove. Tudi tam, kjer otroški vrtci že delujejo, bodo stanovanjske skupnosti lahko razširile področje ustanove in jo prilagodile krajevnim potrebam.

Seveda bodo prebivalci tudi v bodoče sami krili del stroškov za vzdrževanje. Prispevek pa ne sme biti tako visok, da bi onemogočal obiskovanje otrokom iz številnih družin, ki za svoje otroke od predšolske ustanove največ pričakujejo.

Predšolska vzgoja je našla torej veliko število vnetih zagovornikov, ki čedalje bolj uvidevajo njeno pomembnost in koristnost. Upati je, da se bo število predšolskih ustanov do leta 1961 podvojilo. Če bodo priskočile na pomoč gospodarske organizacije, bo željam prebivalstva možno ustreči.

Pošolsko izobraževanje

Dopolnilno izobraževanje in izpopolnjevanje ima v novem zakonu o šolstvu pomembno mesto. Z dopolnilnim izobraževanjem so se tudi že doslej ukvarjale različne družbene organizacije in ustanove: ljudske univerze, šole za kmečko mladino, organizacija Rdečega križa, Društvo za napredek gospodinjstva, prosvetna društva in knjižnice, ljudska tehnika, sindikati itd. Sedaj pa bodo vsa ta prizadevanja čvrsteje povezana v celoto in bodo sestavni del sistema izobraževanja državljanov FLRJ.



Kmetijsko-gospodarska šola v Braslovčah — šolsko leto 1955/56

V novih družbenih odnosih, ki nastajajo pri nas, je treba nuditi proizvajalcem možnost, da s strokovnim izobraževanjem dosežejo večjo strokovno sposobnost in kvalifikacijo in da se pripravijo tudi za dosego visoke strokovne izobrazbe in kvalifikacije. Razen tega je naš proizvajalec, ki je hkrati upravljalec družbene lastnine in proizvajalnih sredstev, zainteresiran, da se usposobi za sodelovanje v organih družbenega samoupravljanja. Pa tudi ostali državljani imajo pravico, da po lastnem interesu in nagibu razširjajo svojo izobrazbo na različnih področjih tehnike, znanosti in kulture. Zato bodo vlogo dopolnilnega izobraževanja odraslih po vsej verjetnosti morale, vsaj organizacijsko, prevzeti redne spošnoizobraževalne šole. Tako bo vsaka osnovna šola na lastno pobudo ali na zahtevo delovnih kolektivov, družbenih organizacij ali državljanov, lahko organizirala večerne šole in tečaje. Šole za dopolnilno izobraževanje lahko ustanove ljudski odbori, gospodarske, zadružne in družbene organizacije. Za materialna sredstva, ki so potrebna za delo take ustanove, skrbi ustanovitelj.

Na našem področju sta v letu 1957 delovali dve šoli za odrasle: v Žalcu in na Polzeli. V Preboldu pa so za člane delovnega kolektiva Tekstilne tovarne prirejali ciklična predavanja. Razen tega je bilo še mnogo prej naštetih oblik dopolnilnega izobraževanja.

Pravkar je Občinski sindikalni svet pripravil štiri nekajdnevne seminarje za člane delavskih svetov in za sindikalne funkcionarje v podjetjih. Računajo, da bo predavanja, ki so prilagojena predvsem za spoznavanje pravic in dolžnosti, sistema in metode dela delavskih svetov, poslušalo 120 odgovornih ljudi iz podjetij.

Dveletne kmetijsko-gospodarske šole kot oblika dopolnilnega izobraževanja kmečke mladine delujejo v raznih krajih že več let. Naj-

večjo kontinuiteto dela so imeli v Taboru in Braslovčah, kjer so delovale več let zapovrstjo. Morali smo ju začasno ukiniti, da se zopet nabere dovolj interesentov za vpis. Samo kmetijska šola v Braslovčah je po osvoboditvi izšolala že okrog 300 absolventov.

Šole so bile nadalje še na Polzeli, v Grižah in na Ponikvi. Letos pa je pričela z delom tudi KGŠ v Preboldu. Zaradi odtoka mladine iz vasi v obrt, industrijo in v višje šole, ostaja po končani obvezni šoli doma le del mladine. Pa tudi tistih mladink in mladincev, ki ostajajo na zemlji, ni mogoče pritegniti vseh v kmetijsko-gospodarske šole, ker obiskovanje ni obvezno. Običajno se zgodi, da bi bila mladina pripravljena obiskovati tako nadaljevalno šolo, da pa ji starši to branijo ali celo onemogočijo. Zato se poskusi prosvetnih organov, če niso krepko podprti tudi s strani kmetijske zadruge in družbenih organizacij na terenu, včasih izjalovijo. Tako je bilo treba nekatere šole zaradi premajhnega vpisa učencev ukiniti (Griže, Polzela). Tudi v Preboldu v letu 1956 ni bilo mogoče ustanoviti šole. Ko pa se je za KGŠ zavzela tamkajšnja kmetijska zadruga, se je pouk pričel. Zadruga je omogočila šolanje s tem, da je v zadružnem domu odstopila prostor za učilnico in jo tudi sama opremila z novim pohištvom. Ko bi tudi ostale zadruge pokazale enako mero pripravljenosti in razumevanja, bi prav gotovo večjemu številu kmečke mladine lahko nudili dopolnilno izobraževanje.

Potrebno pa bo seveda misliti tudi o novih oblikah dela teh šol. Te vrste šol imajo nestalen in raztresen šolski okoliš, zato bo marsikje bolje, da preidejo na seminarsko obliko dela. Učenci, pa tudi starši, se bolj ogrevajo za strnjeni pouk, ki traja tri do štiri tedne. Tak način dela so uvedli v Ponikvi pri Žalcu in se je povsem obnesel. Seveda pa je tam, kjer ni na razpolago posebnih prostorov, možno začeti s tečajem le v zimskih počitnicah, ko so učilnice prazne. V spomladanskem času pa je treba nuditi gojencem čimveč praktičnih vaj pri delu s hmeljem, v sadovnjaku, v hlevu itd. Važne, vzgojno pomembne in tudi privlačne so ekskurzije v vzorna kmetijska posestva in zadruge. Ekskurzije bi morale biti v vsakem letniku vsaj dve, nekaj pa tudi poučnih ogledov bližnjih podjetij in zadrug.

V šolskem letu 1957-58 so delovale 3 kmetijsko-gospodarske šole z naslednjim številom učencev:

Šola	Letnik	Vpisanih			Dovršilo		
		deč.	dekl.	skupaj	deč.	dekl.	skupaj
Ponikva	II.	12	13	25	12	11	23
Prebold	I.	16	10	26	13	10	23
Žalec	II.	5	15	20	2	10	12
Skupaj		33	38	71	27	31	58

Razen kmetijsko-gospodarskih šol so bili v šolskem letu 1957-1958 po naših vaseh raznovrstni tečaji. Organizirale so jih različne organizacije in društva. Večidel so bili ustanovljeni na pobudo kmetijskih zadrug, ki so jih tudi vzdrževale. Podatki o vrstah tečajev in njih udeležencev dajejo naslednjo sliko:

Vrsta tečaja	Število tečajev	Vpisanih moš.	žen.	skupaj	Dovršilo moš.	žen.	skupaj
1. Traktorski	8	284	9	293	251	5	256
2. Sadjarski, čebelar.	3	25	23	48	25	23	48
3. Prva pomoč (RK)	5	—	78	78	—	66	66
4. Gospodinjski	3	—	36	36	—	36	36
5. Šiviljski	7	—	144	144	—	144	144
6. Kuharski	9	—	156	156	—	156	156
Skupaj	35	309	446	755	276	430	706

Med udeleženci so potemtakem prevladovala kmečka dekleta. To pa najbrž zato, ker je bilo zanje več vrst tečajev in zato, ker ženska mladina v večji meri ostaja na vasi kakor pa moška.

Razni tečaji pa so bili po vaseh tudi prejšnja leta. Po nepopolnih podatkih je bilo v razdobju od leta 1945 do 1957 preko 50 raznih tečajev: izobraževalnih, gospodinjskih, gospodarskih itd., ki jih je dovršilo nad 1200 udeležencev, in to spet večinoma ženska mladina. Všteti niso razni tečaji in seminarji, ki so jih prirejala društva in organizacije (sindikati, RK, gasilci, PLZ).

MATERIALNO STANJE ŠOLSTVA

Razvitost šolstva in vzgojnih ustanov, urejenost učnih prostorov, prijetni in higienski delovni pogoji za učečo se mladino, vse to so važni sestavni deli družbenega standarda. Za vzgojo naraščaja je dolžna skrbeti vsa družba in za te potrebe odvajati določena družbena sredstva. Vendar smo spričo povojnih težav, potrebe po obnovi gospodarstva in drugih objektivnih vzrokov z obnovo šolstva doslej v glavnem odlašali. Nujne vsakoletne potrebe šol smo reševali le zasilno, večje investicije pa so bile zaradi drugih nujnih potreb odložene. S tem pa niso bile stavljene z dnevnega reda, ampak se vedno znova pojavljajo in celo naraščajo.

Seveda občina sama tudi v prvih prihodnjih letih še ne bo imela toliko sredstev, da bi lahko v kratkem času zadostila vsem potrebam. Nujno pa je, da sredstva za šolstvo iz leta v leto povečujemo, da se nasprotje med naglim razvojem na drugih področjih in stanjem našega šolstva ne bi še poglobilo. Vzporedno z gospodarskim razvojem, z razvojem komunalne dejavnosti, obrtništva, trgovine in stanovanjske izgradnje se mora razvijati tudi šolstvo. Tudi resolucija VII. kongresa



Osemletna šola Polzela

ZKJ pravi, da je treba »**skrbeti, da se v bližnjem obdobju hitreje razširja šolski prostor in izboljša oprema, posebno v mestih in industrijskih naseljih**«.

Mnogokje so šolske stavbe premajhne že sedaj. Vprašanje pa je, kam z učenci čez nekaj let, če se šolska površina ne bo povečala. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev v prejšnjih letih so bile šolske stavbe slabo vzdrževane. Zato bi pretirana štednja v tem pogledu pomenila tudi iz gospodarskih pogledov neprecenljivo škodo, ki bi jo v kasnejših letih težko nadoknadili. Zato je nujno, da energičneje pričnemo s sistematičnim obnavljanjem šol in tudi z novimi gradnjami. Vendar pri tem ne bomo smeli zanemarjati rednih popravil in vzdrževanja obstoječih šolskih stavb, če bomo hoteli, da bodo učenci in učitelji tudi v sosednih prostorih lahko delali.

Od skupno 22 šol lahko delajo v eni izmeni le 3 šole: Orla vas, Šempeter in Hmelj, šola v Vrbju. Vse ostale šole imajo pouk v dveh izmenah. V šolah z eno izmeno se šola 210 ali 5% učencev, nad 3.800 učencev pa se šola v pogojih dvojne izmene.

Nekaj podatkov o stanju šolskih prostorov, opreme in učil: razen Hmeljarske šole, ki je bila zgrajena po vojni, je najmlajše šolsko poslopje v Lokah, ki je bilo zgrajeno pred 44 leti. Vsa ostala šolska poslopja so starejša. Od zgraditve dalje je bilo:

dozidanih	6 šolskih poslopij,
prezidanih	3 šolska poslopja,
popravljenih	10 šolskih poslopij (po osvoboditvi 8),
obnovljenih	5 šolskih poslopij.

Nekatere šolske stavbe so bile večkrat popravljene ali prenovljene, na drugih pa se od zgraditve dalje ni bistveno nič spremenilo. Obnove in popravil so potrebne vse šolske stavbe, zlasti pa v Libojah, Gotovljah, Orli vasi, Letušu, Mariji Reki, Ponikvi, Preboldu, na Polzeli, Šempetru in v Žalcu.

Nujno potrebno in tudi možno je, da šolske stavbe v Mariji Reki, Grižah, na Polzeli, v Preboldu in Petrovčah nadzidamo ali pa pri njih zgradimo prizidke. V teh šolah je zelo velika prostorna stiska. Premalo imajo učilnic, ni prostora za kabinete ne za šolske kuhinje, niti za delavnice i. pd. V Libojah in Žalcu pa ne bo moči povečati šolskih prostorov drugače kakor z gradnjo novih poslopij.

Od 22 šol ima 14 šolskih poslopij vodovod. Ponekod so priključeni na javni vodovod, drugod imajo lokalni (šolski) vodovod ali pa imajo motorne črpalke. Ostalih 8 šol ima vodnjake; od tega dve le kapnice. Tudi sanitarne naprave so pravilno urejene le na nekaterih šolah. Le 4 šole imajo stranišča na izplakovanje, drugod pa imajo še lesena. Vodovodne napeljave segajo običajno le do pritličja. V najboljšem primeru so vodovodne pipe namestili ponekod tudi v učilnicah, medtem ko so drugod večinoma le po hodnikih.

Razen učilnic primanjkuje šolam tudi ostalih učnih prostorov. Bolj kakor doslej bo treba skrbeti, da bodo šole sčasoma pridobile tudi telovadnice, igrišča, kabinete, šolske delavnice itd. V šolskih stavbah, ki jih bomo preurejali ali gradili na novo, pa bodo morale najti svoj prostor tudi pionirske sobe, risalnice in kopalnice.

Nujna zahteva po tehnični vzgoji mladine, ki izhaja iz naglega porasta industrializacije, motorizacije prometa in mehanizacije v kmetijstvu, bo narekovala tudi šolstvu nove naloge. Pri vseh šolah bomo morali čimprej najti primerne prostore za ureditev šolskih delavnic. Opremljene bodo morale biti z orodjem, s stroji in pripomočki, ob katerih se bodo učenci seznanjali z novimi pridobitvami tehnike in tešili svoje ustvarjalne težnje. Če tega ne bomo storili, potem sedanja šola s svojim tradicionalnim načinom šolanja ne bo dohitevala silovitega razvoja tehnike in otrokom ne bo mogla dajati tega, kar družba od nje pričakuje. Šola se ne bo smela več zapirati med svoje zidove, temveč bo morala svoje učno področje čedalje bolj širiti izven ustaljenih šolskih oblik.

Na vseh šolah delujejo mlečne kuhinje: v Lokah, Braslovčah in v Žalcu pa tudi šolske kuhinje. Od leta 1957 dalje je ObLO na 7 šolah preuredil ali pa na novo uredil prostore za kuhanje in razdeljevanje hrane. Tako ima doslej 12 šol in dva vrtca urejene kuhinjske prostore. Ob iniciativi šolskih odborov, ki bi jih podprli s primernimi finančnimi sredstvi, bi se dali potrebni prostori kmalu urediti na večini naših šol, saj so marsikje še neizrabljeni podstrešni ali kletni prostori. Kako koristna je dopolnilna prehrana naše mladine po šolah, nam zgovorno govori šempetrski primer. Šolski odbor je tamkaj napravil anketo. Ugotovil je, da je povprečna teža učencev enake starosti sedaj za 1,5 do 2 kg večja kot je bila pred dvema letoma, ko na šoli še ni delovala mlečna kuhinja. Pa tudi obolenj je na šoli manj.

Med najlepše urejene šolske kuhinje se je uvrstila tudi šolska kuhinja na Polzeli. Adaptacijo kletnih prostorov za prostore kuhinje, obednice in pritiklin so v glavnem finansirala domača podjetja in kmetijska zadruga, nekaj pa je primaknil tudi ObLO Žalec. Skupno je ObLO izdal v letu 1957 za urejevanje in opremo šolskih kuhinj 866 tisoč dinarjev.

Šolske vrtove ima 20 šol. Razen tega ima 5 šol tudi njive, 4 šole sadovnjake, nekatere še travnike, ena pa celo gozdno parcelo. Skupna površina šolskih zemljišč je precejšnja. Tako imajo šole: 155 arov vrtov, 110 arov njiv, 28 arov sadovnjakov in 29 arov travnikov. Skupno znašajo rodovitne površine 322 arov. Od približno 250 arov nerodovitnih površin odpade na stavbne parcele 28 arov, na šolska dvorišča 90 arov, na poti in ostalo pa okrog 80 arov.

Očitno je, da imajo šole premalo prostora za igrišča, kajti šola ne more biti utesnjena med stavbe ali tuje obdelovalne površine. Šolski odbori tistih šol, ki imajo premalo šolskega zemljišča, bodo morali ukreniti vse potrebno, da čimprej izposlujejo dodelitev večjih parcel za šolske namene.

V večini primerov odgovarja za strokovno obdelavo šolskega vrta šolski upravitelj, ali pa kdo od učnega osebja. V glavnem pa povsod sodelujejo pri obdelovanju tudi učenci. Šole goje na vrtovih večinoma zelenjadnice. Ponekod pa goje tudi okrasno grmičevje, ribez, jagodičevje, maline itd. Šole uporabljajo šolski vrt kot učilo pri raznih predmetih kot na primer pri rastlinstvu, živalstvu, spoznavanju prirode, pri ročnem delu, pri geometriji, zemljepisu, računstvu, fiziki, likovni vzgoji, gospodinjstvu in tako dalje. Polovica šol ima na vrtovih vodnjake za namakanje in kompostišča, tretjina ima čebelnjake, četrtina tople grede, drevesnice in orodjarnice. Le četrtina razpolaga s primernimi napravami in orodjem za obdelavo vrta. Občinski ljudski odbor je dodelil šolam v letu 1957 za urejanje šolskih vrtov 500 tisoč din proračunskih sredstev, v letu 1958 pa je predvideno v te namene 515 tisoč din. Komisija za šolske vrtove, ki je prejšnje leto razdelila sredstva, je določila 6 šol, pri katerih je bilo najnujneje popraviti vrtne ograje. Vsaka šola pa ima vsaj nekaj sredstev za nakup cvetličnih semen, sadik in vrtnega orodja.

Šolska oprema presega ponekod življenjsko dobo in je že dotrajana. Velik del inventarja je odslužil in ga niti s popravili ni več mogoče vzdrževati v uporabnem stanju. Nad polovico, ali 1300 šolskih sedežev je bilo nabavljenih še pred letom 1918. Stara Jugoslavija je v obdobju med obema vojnama obnovila 400 sedežev, po vojni pa je bilo nabavljenih novih 900 sedežev. To pomeni, da smo po osvoboditvi kljub pomanjkanju sredstev storili najmanj dvakrat toliko, kakor v dvajsetih predvojnih letih, glede na žalostno zapuščino pa še vedno premalo. Če računamo, da rabimo na naših šolah skupno okrog 3000 sedežev in je doba trajanja približno 20 do 30 let, potem bo treba letno obnoviti povprečno 100 do 150 sedežev.

Zato je občinski ljudski odbor na predlog sveta za šolstvo določil v letu 1957 za nakup šolske opreme 3,3 milijona din, v letu 1958 pa

zopet 3 milijone din. Čeprav manjka šolam tudi drugega inventarja, je bilo potrebno najprej pričeti z obnavljanjem šolskih mizic in stolčkov, da se bodo učenci v novih klopeh bolje počutili in laže učili.

V letu 1957 je bilo nabavljeno novo pohištvo za 15 učilnic. Z nakupi pohištva v letih 1957 in 1958 bo od 88 učilnic opremljenih 63 z novim pohištvom, nabavljenem kmalu po osvoboditvi. Svet za šolstvo pa bo skrbel, da bodo šole do kraja petletnega obdobja 1956 do 1961 povsem opremljene z novo šolsko opremo. Nekatere šole so že sedaj povsem preskrbljene z novim inventarjem. Seveda še marsikje manjka tudi omar, tábel in miz. Stremeti je za tem, da bodo šole povečale tabelsko površino. Vsaka učilnica mora imeti poleg glavne stenske table še rezervno stransko tablo, montirano po možnosti na stranskih stenah. Na ta način bo možno v večji meri zagotoviti sodelovanje in aktivnost učencev, posebno v nižjih razredih.

U č i l a, s katerimi razpolagajo šole, so pravtako v večji meri izrabljena in nesodobna. V prejšnjih letih se zaloga učil ni večala in izpopolnjevala dovolj naglo. Zato danes ne odgovarja zahtevam po nazornem in sodobnem pouku. Šole so poročale, da imajo: dovolj učil 5 šol, malo učil 11 šol in skoraj nič 4 šole. Razen manjših učil in učnih pripomočkov bo treba šole oskrbeti tudi z raznimi aparati. Sčasoma bo vsaka šola morala imeti vsaj radijski sprejemnik in diaskop. Osemletne šole pa bodo morale imeti tudi episkope, mikroskope, kinoprojektorje in magnetofone. Trenutno imajo šole naslednje število teh aparatov:

šolski radio	14 šol
diaprojektor	8 šol
episkop	1 šola
mikroskop	2 šoli
kinoprojektor (16 mm)	1 šola

Da bi šole v treh do štirih letih opremili z navedenimi učili, bi potrebovali letno približno 1 milijon din. Ker so navedeni aparati predragi, da bi si jih mogle šole nabavljati same, bo treba pri svetu za šolstvo formirati skupen fond za nabavo večjih učil. Morda bo to vprašanje laže rešljivo potem, ko bo za šolstvo poseben sklad, katerega ustanovitev predvideva novi zakon o šolstvu.

V prejšnjih letih je šolska mladina uničevala divji hmelj. Zato so šole dobile od Hmeljne komisije precejšnja sredstva, s katerimi so nabavile nekaj učil in knjig. Tako je bilo od leta 1956 dalje nabavljenih 8 radioaparatov, 1 episkop in 3 diaprojektorji. Prav bi bilo, če bi tudi v bodoče poverjali šolski mladini podobne akcije, saj so poleg izobraževalnega tudi vzgojnega pomena.

Z uporabo navedenih in drugih modernih učnih pripomočkov nam bo uspelo hitreje pregnati verbalizem iz naših šol.

U č i t e l j s k e in pionirske k n j i ž n i c e obstajajo na vseh šolah. Učiteljske knjižnice morajo imeti na zalogi učbenike za vse razrede in predmete, dalje pedagoško literaturo in strokovne priročnike za učiteljstvo. Knjige in učila so za učitelja delovno orodje in morajo biti povsod na razpolago in vsakomur na šoli dostopne. V šolskih-

pionirskih knjižnicah pa morajo najti učenci mladinsko čtivo in gradivo za obvezno domače branje. Zato morajo šolska vodstva stalno izpopolnjevati knjižno zalogo in naročati predvsem izdaje založbe Mladinska knjiga. V knjižnico spadajo tudi kompleti raznih časopisov in revij, od pedagoških do pionirskih. Primerjava knjižne zaloge v šolskih knjižnicah za leta 1956 in 1957 kaže naslednjo sliko:

Leto	Število knjig		
	učiteljske knjižnice	šolarske knjižnice	Skupaj
1956	5.890	4.939	10.829
1957	7.710	6.937	14.647
Povečanje za:	1.820	1.998	3.818

Število knjig se je torej povečalo za 30 %. V letu 1957 so imele šole za nabavo knjig, revij in časopisov skupno 701 tisoč din, prav toliko pa imajo na razpolago v letu 1958. Anketa o tisku na šolah, ki smo jo izvedli v začetku leta 1957, je pokazala, da imajo šole naročeno skupno 47 raznih vrst publikacij v skupnem številu 307 izvodov. Vsaka šola ima naročenih povprečno po 12 publikacij.

Vsaka šola bi morala imeti tudi podporno knjižnico, oziroma izposojevalnico učnih knjig, ki bi vsaj revnejšim učencem nudila učne knjige proti nizki letni odškodnini. Računamo, da je pomoči potrebnih približno 10 % ali okrog 400 učencev. Vsak od teh potrebuje povprečno 5 učnih knjig. Podporne knjižnice bi morale torej imeti na zalogi za začetek vsaj 2000 učnih knjig. Trenutno delujejo le na 4 šolah in



Osnovna šola Loke pri Taboru

imajo skupno 670 knjig, kar je občutno premalo. Polagoma se približujemo zahtevi po povsem brezplačnem obveznem šolanju. Pod tem pojmom je razumeti tudi brezplačno oskrbo otrok s šolskimi potrebščinami. Koliko jeze in sitnosti bi bilo v začetku šolskega leta prihranjeno učencem, staršem in učnemu osebju, če ne bi bilo treba terjati nakupa učbenikov, kar traja po nekaterih šolah po več tednov. Morda pa bi se le dalo organizirati skupno nabavljanje učnih knjig za vso šolo. Sprva bi bili stroški precejšnji, kasneje pa bi se šolska zaloga učnih knjig dopolnjevala iz leta v leto. Učenci bi knjige dobili le na posodo in bi jih morali ob koncu šolskega leta zopet vrniti. Odškodnina bi znašala največ 1/4 do 1/3 nabavne cene. Seveda bi se to vprašanje lahko reševalo le s podporo in s prispevki staršev, ki bi prav gotovo raje prispevali tretjino, kakor pa celotno vrednost knjige. To bo sedaj tudi laže izvedljivo, ker bomo končno vendarle prišli do večje stalnosti učbenikov, ki se ne bodo smeli prepogosto menjavati.

Vzporedno z reševanjem nakazanih vprašanj bo treba resno skrbeti tudi za stanovanjske razmere prosvetnih delavcev. Precejšen odstotek učnih moči še nima primernega stanovanja in že dolgo časa čaka nanj. Mnogi stanujejo pri svojcih ali pa kot podnajemniki, več pa je tudi takih, ki sicer imajo stanovanja, vendar ne v kraju službovanja. Pouk na takih šolah je močno podoben voznemu redu na vlakih in avtobusih. V takih pogojih šepa tudi izvenšolska dejavnost. Taki prosvetni delavci se ne morejo uveljavljati kot aktivni družbeni činitelj na vasi, saj se pripeljejo tjakaj le za nekaj ur v službo. Le polovica šol ima stanovanja za šolske upravitelje, tretjina šol pa lahko nudi stanovanja delu učiteljstva. Polagoma bo treba pri vsaki šoli zagotoviti toliko stanovanjskih prostorov, kolikor je učnih mest na zavodu. Prav posebno pereča je stanovanjska stiska na Polzeli, v Žalcu, Grižah, Preboldu, Petrovčah in še ponekod. Pri nekaterih šolah bi bilo možno pridobiti nekaj stanovanjskih prostorov za učiteljstvo z adaptacijami, nadzidavami in prizidavami. Drugod, posebno v večjih krajih, bo potrebno postopno graditi stanovanja za prosvetne delavce. Občina bo morala v celoti vložiti v stanovanjsko graditev več sredstev in se sporazumevati za skupno gradnjo z gospodarskimi organizacijami. S primernimi prispevki občine bi lahko v navedenih večjih krajih v kratkem zgradili v sodelovanju s podjetji več stanovanj tudi za prosvetne delavce. Učitelj mora imeti stanu primerno stanovanje in miren kotiček za svoje delo. Njegovo delo se ne konča v šoli, kakor mnogi zmotno mislijo, ampak mora doma delati še učne priprave in popravljati pismene izdelke učencev. Kadrovsko vprašanje v šolstvu bomo lahko uspešno reševali le z istočasno skrbjo za stanovanjske pogoje učiteljstva. Namesto osebnih vrlin in sposobnosti v sedanji kadrovski politiki pogosto odloča stanovanjski pogoj. Še tako dobrega pedagoga ni mogoče sprejeti, če mu ne moremo nuditi stanovanja. Zato je službo mnogo lažje dobiti kot stanovanje, in uslužbenec z lastnim stanovanjem zaenkrat pomeni vsaj toliko kot uslužbenec z dobro kvalifikacijo.

V Taboru je občinski ljudski odbor odkupil za učiteljstvo stanovanjsko hišo, v kateri bo nekaj samskih in dvoje družinskih stanovanj.

Hiša bo v času počitnic prenovljena in jeseni vseljiva. V Preboldu je ObLO prispeval h gradnji tovarniškega bloka in gasilskega doma, tako da bo v kraju dvoje novih družinskih stanovanj. Tudi v Žalcu bo v stanovanjski stavbi, ki je v gradnji, prosvetnim delavcem dodeljeno dvoje stanovanj. Svet za šolstvo je predvidel, da bi bilo do leta 1961 potrebno zagotoviti za prosvetne delavce vsaj 24 družinskih in nekaj samskih stanovanj. S tem bi bilo kritih v naslednjih treh do štirih letih vsaj polovico najnujnejših potreb.

Proračunski izdatki za šolstvo se dvigajo iz leta v leto. Primerjava proračunskih izdatkov za šole in vrtce v letih 1956 in 1957 (v tisočih):

Leto	Proračun občine	Skupni izdatki za šolstvo	od tega osebni	od tega materialni	% material. izdatkov v odnosu na skupne	Izdatki na enega učenca
1956	124.711	47.075	39.582	7.135	15,2 %	11,4
1957	190.400	60.665	45.758	14.907	23,8 %	13,9
Zvišanje v %	52	29	15,6	109		

V letu 1956 je bilo porabljeno za šolstvo 37,7 %, v letu 1957 pa 31,9 % občinskega proračuna. To pa v absolutnem znesku ne pomeni nazadovanja, temveč napredek, saj so se izdatki na enega učenca znatno dvignili. Razmerje med osebnimi in materialnimi izdatki za šolstvo se je tudi izboljšalo. Od celotnih sredstev za šolstvo je bilo v letu 1956 porabljeno za materialne izdatke komaj 15,9 %, v letu 1957 pa že 23,8 %! Važno je namreč, koliko od skupno potrošenih sredstev se dejansko porabi za vzdrževanje in funkcioniranje šol. Če se večina sredstev porabi le za osebne izdatke, je lahko šolstvo kljub velikim izdatkom slabo oskrbovano. S tem mislim reči, da ni dovolj, če oskrbimo sredstva za osebne izdatke prosvetnih uslužbencev, ampak moramo stremeti za tem, da iz leta v leto izboljšujemo tudi materialne pogoje šol. Vidimo torej, da je v naši občini to razmerje dokaj dobro, saj so se v zadnjem letu sredstva za materialne izdatke podvojila. Ob takem razumevanju in pripravljenosti občinskega ljudskega odbora je upati, da se bo stanje v šolstvu v nekaj letih občutno izboljšalo. Rahlo nezaupanje in morda celo nekoliko razočaranja, ki ga je bilo čutiti v vrstah nekaterih intelektualcev, ko so občine prevzemale v letu 1955 od okraja zadeve šolstva in prosvete, bo na ta način povsem splahnelo.

Omembe vredno pa je tudi dejstvo, da so mnoga podjetja in kmetijske zadruge pokazale za potrebe šol v svojem kraju zelo veliko razumevanja. Posebno priznanje zaslužijo mnoge zadruge in zadružniki, ki so v zadnji dobi pomagali s finančnimi sredstvi pri urejevanju šolskih vrtov in ograj, šolskih kuhinj, nabavljanju opreme, učil itd. Posebno so se izkazale kmetijske zadruge v Preboldu, na Polzeli, v Braslovčah, Orli vasi, Šempetru in še kje. Kmetijske zadruge in podjetja pa prispevajo finančna sredstva tudi za obdaritev otrok ob Novoletni jelki. Podobno razumevanje za ureditev šol in vrtcev kažejo tudi nekatera industrijska podjetja (Keramična industrija Li-

boje, Tekstilni tovarni Prebold in Šempeter, Tovarna nogavic na Polzeli in še druga), ki tudi za prosvetno dejavnost v kraju rada priskočijo na pomoč. Prosvetni delavci so takim gospodarskim in družbenim organizacijam za njih pomoč hvaležni. Želeti je, da bi bilo takega plodnega sodelovanja čimveč. Na ta način bomo hitreje in bolje reševali raznovrstne probleme izobraževanja in vzgoje otrok. Kolektivi podjetij in zadrug, ki jih vodijo razgledani člani delavskih svetov in upravnih odborov, se čedalje bolj zavedajo, da je napredek družbene proizvodnje in blaginje v precejšnji meri odvisen tudi od tega, v kakšnih pogojih se v šoli vzgajajo njihovi otroci, ki bodo kasneje stopili na njihova mesta.

KADROVSKA VPRAŠANJA

V občini Žalec je bilo ob koncu šolskega leta 1957-58 zaposlenih 136 učnih moči. Po nazivih in kvalifikacijah je stanje naslednje: 6 profesorjev, 17 predmetnih učiteljev, 98 učiteljev, 11 strokovnih učiteljev ter 4 vzgojitelji. Glede na majhno število učnega osebja z višjo in visoko strokovno izobrazbo nas sedanje stanje ne more zadovoljiti. Za pouk v višjih razredih osemletk bi potrebovali več učnega kadra z višjo šolsko izobrazbo. Na popolnih osemletkah je v višjih razredih 35 oddelkov, na ostalih šolah pa 9 oddelkov.

Prav bi bilo, če bi imeli za pouk v teh oddelkih vsaj dvakrat toliko predmetnih učiteljev, kakor jih je sedaj.



Obisk kolektiva žalske osemletne šole pri pokojnem nadučitelju Jožetu Klemenčiču v Galiciji leta 1957

Učne moči po plačilnih razredih:

Leto	XVI.	XV.	XIV.	XIII.	XII.	XI.	X.	IX.	VIII.	VII.	VI.	Hon.	Skup.
1957	1	38	10	10	16	6	4	8	23	3	—	18	137
1958	—	28	20	9	14	14	4	6	7	19	2	13	136

Stanje v letu 1957 je iz meseca septembra, podatki iz leta 1958 pa po izvršeni prevedbi. Očitno je, da se je precejšnje število učnega osebja pomaknilo v višje plačilne razrede, nekateri zaradi prevedbe same, drugi pa zaradi tega, ker so opravili strokovne izpite.

Učno osebje po spolu in opravljenih izpitih:

Stanje:	s strok. izpitom:			brez izpita:			skupaj:		
	m.	ž.	sk.	m.	ž.	sk.	m.	ž.	sk.
1/4-1957	30	41	71	17	49	66	47	90	137
1/5-1958	35	52	87	10	39	49	45	91	136

Odkar je bila tudi v Celju ustanovljena izpitna komisija za učiteljske strokovne izpite, se je iz tukajšnje občine prijavilo 30 učiteljev-pripravnikov za opravljanje strokovnega izpita. Tako je v teku enega leta opravilo strokovne izpite 22 učiteljev, 8 pa jih je še prijavljenih in bodo opravljali izpite jeseni. V tabeli niso razvidne spremembe, ki so nastale zaradi premestitev ob začetku šolskega leta 1957-58. Odhajajo namreč običajno učne moči z izpitom, ker je bil to tudi pogoj za premestitev. Odločno zahtevo, da mora odslej vsak prosvetni delavec v postavljenem roku opravljati strokovni izpit, je podprlo tudi Društvo učiteljev in profesorjev. Zato pa je bil tudi dosežen tako lep uspeh. Na osemletni šoli Griže je bilo lani od 11 učnih moči brez strokovnega izpita še 8. Letos imajo strokovne izpite za seboj že vsi.

Občinski ljudski odbor je s pomočjo okrajnega Tajništva za šolstvo omogočil prosvetnim delavcem, da se strokovno izpopolnjujejo. Tako je bilo od leta 1956 dalje že več tečajev in seminarjev: 2 telovadna, 1 risarski, 2 gospodinjska itd. Učitelji nižje skupine odhajajo često hospitirat na celjske šole, sestajajo se pa tudi v Žalcu. Predmetni učitelji obiskujejo seminarje predmetnih skupin, šolski upravitelji izmenjujejo izkušnje na skupnih posvetih. Nekateri učitelji so se v počitnicah udeležili tudi smučarskih in plavalnih tečajev, ki jih vsako leto prireja Svet za šolstvo LRS.

Po sistematizaciji učnih mest na vzgojnih in učnih ustanovah, ki jo je izdelal Svet za šolstvo ObLO Žalec, še manjka precejšnje število učnih moči. Toda pomanjkanje učiteljstva ni samo žalski problem, ampak je drugod še občutnejši. Učiteljišča in druge šole, ki vzgajajo učni kader, še dolgo vrsto let ne bodo mogle zadovoljiti vseh potreb po učnem kadru na šolah. Učiteljišča so morala v letu 1958 zaradi pomanjkanja prostora odkloniti nekaj dijakov, ki imajo vse pogoje in so uspešno opravili sprejemni izpit. Svet za šolstvo LRS je zato priporočil tudi sprejem absolventov višjih gimnazij v prosvetno službo, in sicer za predmetni pouk na osemletkah. Zanje bodo seveda potrebni posebni tečaji in izpiti iz pedagoške skupine.

Razmerje med moškim in ženskim učnim kadrom je v tukajšnji občini 1:2. To je razmeroma dobro, saj je republiško povprečje komaj 1:3. Vzroki za tako nizek priliv predvsem moške mladine v prosvetno službo so različni. Nekatere plaši odgovornost in zahtevnost poklica, druge zopet bolj privlačujejo ostale panoge, kjer so ugodnejši materialni pogoji. Učitelj mora biti napredno družbeno opredeljen in javno zastopati materialistični svetovni nazor. Pri tem pa — posebno na vasi — večkrat naleti na odpor zaostalega okolja, iz česar nastajajo nasprotja. Zgodi se lahko, da mlad človek, ki od doma in šole ni prinesel s seboj trdnih osnov socialističnega svetovnega nazora, brez podpore naprednih družbenih sil klone. Zato so napredne družbene sile na vasi, predvsem komunisti, dolžni pomagati mladim učiteljem pri njihovih vzgojnih prizadevanjih ter jih vključevati v družbeno življenje.



Obednica šolske kuhinje v Žalcu

Že sloviti pedagogi prejšnjih obdobij so ugotovili, da šola ne more biti izolirana od družbenega dogajanja. Še bolj pa to velja za socialistično družbo, v kateri ima šola posebne vzgojne cilje. Zato je nujno, da se sleherni prosvetni delavec na ta ali oni način vključi v krajevno skupnost in v družbeno dogajanje svojega okoliša. Le na ta način, če bo tudi sam aktivno sodeloval pri reševanju raznovrstnih vprašanj svoje komunalne skupnosti, bo lahko zaupano mu mladino uspešno vzgajal, kakor mu to narekuje vzgojni smoter naše družbe. Pota tistega, ki tega ne razume, se bodo prej ali slej razšla z naprednimi stremljenji naše mladine.

Vendar ne smemo učiteljeve osebnosti pojmovati aktivistično. Dogaja se, da ljudje, ki večkrat nimajo vpogleda v to, kako naporno in težavno je učiteljevo delo v razredu, koliko duševnih naporov zahteva vzgoja otrok od vzgojitelja, ki se ji je ves predal, kaj radi enostransko ocenjujejo učiteljevo delo in vlogo. Vzgoja naraščaja, ki jo učitelj opravlja, je važna družbena naloga. Zato je učitelj že po svojem poklicu družbeni delavec. Če torej učitelj zavestno vzgaja in uspešno izobražuje zaupano mu mladino, je s tem opravil važno družbeno funkcijo.

Krajevni činitelji često dajejo predloge, kakšnega učitelja bi radi dobili v vas in kakšega naj jim ObLO pošlje. Ponekod bi radi imeli pevovodjo, glasbenika ali režiserja, drugod zopet telovadca, sadjarja ali dobrega političnega delavca, da bi dvignil na noge to ali ono organizacijo. Ni čudno torej, da se učitelj, ki pride v tako zahtevno in pasivno okolje bodisi povsem ogradi pred takimi zahtevami ali pa se do vratu zakoplje v delo in pozabi, da je njegova prva skrb vendarle šola. Medtem ko se od učitelja pričakuje, da bi bil za vse sposoben in se mu zameri, če nekje sodelovanje odkloni, pa preradi pozabljamo, da imamo v našem okolišu danes že celo vrsto drugih intelektualcev (zdravnikov, inženirjev, tehnikov in drugih uslužbencev), ki pa so se nekako ogradili pred družbo in raje opravljajo bolj donosno delo. Medtem ko bi učitelju radi natrpali vse mogoče častne in brezplačne funkcije, pa od drugega strokovnjaka ne zahtevamo, da bi brezplačno opravil n. pr. kakšno vzgojno predavanje.

Pa poglejmo sedaj, kje vse delujejo naši prosvetni delavci! Anketa, ki jo je med članstvom opravil odbor Društva učiteljev in profesorjev, kaže naslednjo sliko:

Od 88 anketiranih prosvetnih delavcev jih 42 deluje v prosvetnih društvih, v telovadnih in športnih društvih 25, v pionirskih odredih in krožkih dela 21, v odborih SZDL 21, v raznih svetih, odborih in komisijah LO 20, v organizacijah RK 19, v šolskih odborih 18, v Društvih prijateljev mladine 14, v šolskih knjižnicah in šolskih kuhinjah 14, v raznih drugih množičnih organizacijah in društvih pa sodeluje še 39 prosvetnih delavcev. Aktivnost in družbena vloga prosvetnih delavcev je torej velika. Zanimiva je primerjava zadolžitev posameznikov:

Število funkcij:	0	1	2	3	4	5	6	in več	skupaj
Število učiteljev:	15	19	15	14	10	5	10		88

Ena šestina anketiranih prosvetnih delavcev je prezaposlena z izvenšolskim delom. Prav toliko pa je takih, ki se izvenšolsko nikjer ne udejstvujejo. Med njimi so seveda tudi matere z manjšimi otroki, ki se ne morejo odtrgati od šolskega in družinskega dela. Polovica pa je tudi mlajših in samskih učnih moči, ki bi lahko sodelovale v družbeni dejavnosti kraja. Zgledujejo se lahko po nekaterih starejših učnih močeh, ki imajo že nad 30 let službe, pa kljub temu še vedno dokaj vestno vršijo celo vrsto izvenšolskih zadolžitev.

Štipendiranje novega kadra

V letu 1957 je bil pri ObLO Žalec ustanovljen Sklad za štipendije. Upravlja ga Komisija za štipendije, ustanovljena prav tako v letu 1957. Ob ustanavljanju sklada se je komisija obrnila na vse gospodarske organizacije in podjetja, da bi po svojih močeh prispevala primeren delež vanj. Ker pa so vsa podjetja razen »Juteks« v Žalcu prispevek odklonila, je sklad odvisen le od proračunske dotacije ObLO in se s temi sredstvi lahko štipendira le kader za javne službe.

Politika štipendiranja ima lahko zelo pomembno regulativno vlogo za usmerjanje mladine prav v tiste poklice, ki jih skupnost najbolj potrebuje. Sedaj prejema štipendije iz občinskega sklada 46 dijakov in študentov. Med njimi je 21 štipendistov za potrebe šolstva, 15 štipendistov za državno upravo (veterinarji, ekonomisti, pravniki, gradbeni tehnik in inženir), 10 štipendistov pa za zdravstveno službo (zobozdravniki in zobotehnik, medicinske sestre, babice, zdravniki splošne prakse).

Štipendisti se s pogodbami zavežejo, da bodo po končanem šolanju nastopili službo tam, kjer bo najnujnejša potreba. Edino na ta način, da bomo vsako leto štipendirali določeno število slušateljev pedagoških šol, si bomo z leti zagotovili dovolj strokovnih učnih moči. V letu 1958 je končalo šolanje 7 štipendistov-učiteljiščnikov, ki bodo komaj popolnili vrzeli po okoliških šolah. Če upoštevamo, da imamo v občini približno 20 takih prosvetnih delavcev, ki bodo do leta 1962 zaprosili za upokojitev, potem bo število sedanjih štipendistov komaj zadoščalo za nadomestitev upokojenih prosvetnih delavcev. Razen tega se šolska mreža zaradi stremljenj po izboljšanju kvalitete pouka iz leta v leto širi. Odpiramo nove oddelke, izpopolnjujemo kader, nastavljamo nove učne moči. Kakor že rečeno, primanjkuje tudi predmetnih učiteljev za pouk na osemletnih šolah. Potrebe po učnem kadru torej še dolgo vrsto let ne bodo prenehale. Ker pa je pomanjkanje kadra drugod še večje, si ga bo mogoče zagotoviti edinole s štipendiranjem. Zaradi tega bo treba Skladu za štipendije pri občinskem ljudskem odboru vsako leto določiti primerno proračunsko dotacijo. Število štipendistov za potrebe šolstva bo moralo ostati vsaj na isti višini, če ga ni mogoče povečati. Za nekatere šole in za nekatere upravičence pa bo treba v skladu z novim odlokom ZIS zvišati znesek štipendije. Kasneje, ko bodo vse javne službe bolj oskrbljene s kadrom, se bodo prispevki za štipendiranje lahko iz leta v leto zniževali.

UČNI USPEHI

Kljub navedenim težavam in pomanjkljivostim pa šolstvo v žalski občini iz leta v leto napreduje. To dokazujejo med drugim učni uspehi, zdravstveno stanje otrok in tudi dober šolski obisk.

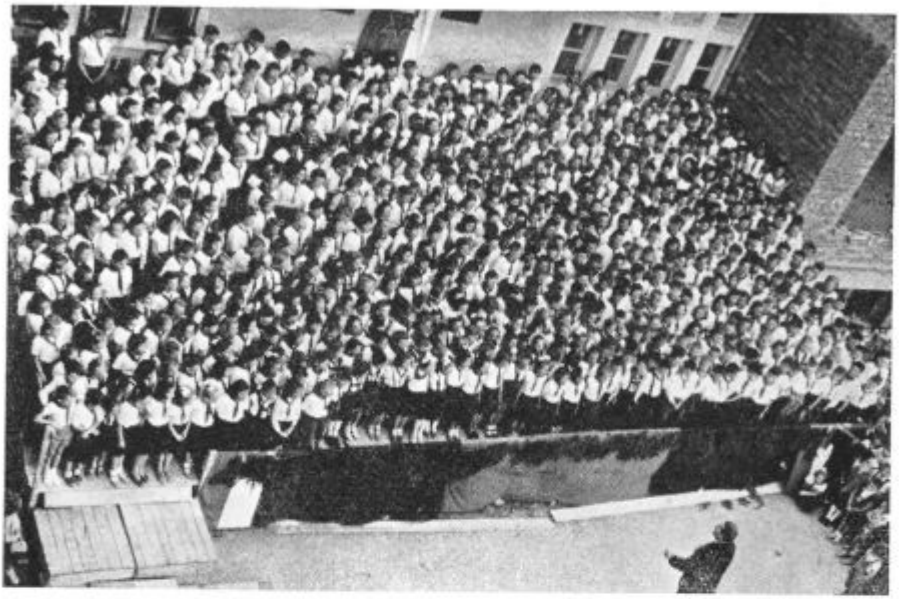
Preglednica učnih uspehov v šol. letu 1957/58:

Šole	Število učencev			Izdelali		Niso izdelali		Neocenjeni		Šolski obisk
	dec.	dekl.	skup.	štev.	%	štev.	%	štev.	%	
Osnovne šole (razr. 1—4)	528	457	985	841	85,4	143	14,5	1	0,1	95,1
Osnovne šole (razr. 1—8)	325	341	666	563	84,5	95	14,3	8	1,2	94,0
Osemletne šole	1104	1082	2186	1788	81,8	389	17,8	9	0,4	96,2
Skupaj obvezne šole	1957	1880	3837	3192	83,2	627	16,3	18	0,5	95,5
Vajenska šola Žalec	108	51	159	118	74,2	41	25,8	—	—	96,7

Pripomniti je treba, da bodo učenci osemletnih šol in vajenske šole opravljali v jesenskem roku še popravne izpite in se bo končni učni uspeh še znatno dvignil. Vsekakor pa je precej boljši od lanskoletnega.

Skupni učni uspeh je razmeroma dober. Še vedno pa so med posameznimi šolami iste vrste, ki delajo pod približno enakimi pogoji, prevelike razlike. Te razlike izhajajo iz različnega kriterija ocenjevanja. Kakor je ponekod opaziti preveliko popustljivost, pa je marsikje morda le še prevelika zahtevnost in strogost. Razumljivo je, da se bo v šoli vedno vršila selekcija in nikomur ničesar ne gre podarjati. Vendar mora biti pouk v splošnoizobraževalnih šolah prilagojen zmogljivosti večine naših otrok in našim potrebam. Ena izmed zahtev reforme šolstva je tudi ta, naj večina učencev z marljivim delom in maksimalnim prizadevanjem učitelja zmaguje postavljene naloge in osvaja predpisano znanje. V večji meri je nivo splošne izobrazbe prebivalstva Savinjske doline tak, da doseza vsaj slovensko povprečje. Zaradi tega bi bilo pričakovati, da se bo to odrazilo tudi v šolskih uspehih. V naših pogojih bi moralo vsaj 5/6 vpisanih učencev uspešno dokončati obvezno šolo. Bolj ko se približujemo zaključku šolanja, boljše bi moralo biti razmerje v korist pozitivnih ocen. V višjih razredih je namreč že bolj izbran sestav učencev, ki se pričenjajo polagoma zavedati, da se učijo zase in za življenje, ne pa zaradi zahteve staršev in šolnikov.

Spremeniti pa bo treba tudi način ocenjevanja učencev. Ocenjevati bi morali otrokove lastnosti, sposobnosti, nagnenja, inteligenčnost, zmogljivost, itd. Mi pa še vedno ocenjujemo edinole količino naučenega znanja. Dasiravno je potrebno upoštevati tudi mero pridobljenega znanja v šoli, pa to vendarle ne more biti edino merilo za spričevalo. Napredni vzgojitelji in pedagogi že dolgo postavljajo zahteve po reformi ocenjevanja. Spričevalo, ki ga prejme učenec ob izstopu iz šole,



Združeni pionirski zbori žalske občine pojo pod vodstvom Draga Predana

bo moralo biti drugačno kot doslej. Vsebovati bo moralo ocene in pripombe o otrokovih duševnih sposobnostih in lastnostih. Tako ocenjevanje pa bo zahtevalo od učiteljev neprimerno več truda: vztrajno opazovanje otroka in njegovega življenjskega okolja, poglabljanje v njegovo duševnost in spoznavanje njegovih duševnih sposobnosti in kvalitet. Ob presoji učenčeve osebnosti pa ne bomo smeli pozabiti tudi njegovih fizičnih, moralnih in drugih značilnosti.

Šola mora ne le izobraževati, t. j. dajati predpisano znanje, ampak mora tudi in v prvi vrsti vzgajati otroke v dobre državljane socialistične Jugoslavije. Seveda pa je vzgojno delo odgovornejše in dolgotrajnejše kot pa samo izobraževanje, čeravno obojega ne moremo obravnavati ločeno. Toda količino naučenega znanja lahko sproti preverjamo in tehtamo, ker se uspeh izobraževanja pokaže že v razmeroma kratkem času. Uspeha vzgoje pa ni mogoče oceniti v eni sami inšpekcijski uri. Lastnosti otrok se le počasi spreminjajo in približujejo vzgojnim zahtevam naše šole. Največkrat se pokažejo rezultati šele v kasnejših letih po izstopu iz šole. Proces preobrazbe karakternih lastnosti pa je poleg mnogih drugih činiteljev odvisen v veliki meri tudi od učiteljeve osebnosti. Medtem ko starši izobraževalne smotre šole večinoma podpirajo, pa je pri vzgojnih smotrih dostikrat obratno, saj dom celo ruši, kar je šola pričela graditi. Ravno v tem pa včasih nekateri vzgojitelji popuste in se usmerijo v enostransko izobraževalno delo.

Občudujem učitelja, o katerem sem bral, da je večina njegovih učencev, ki jih je več let zaporedoma učil, sodelovala v narodnoosvobodilni vojni. Kakšno mero patriotizma je moral imeti, da je tolikanj ljubezni do domovine privzgojil tudi svojim učencem. Sadovi njegovega vzgojnega dela in sadovi truda mnogih, njemu enakih pedagogov, so se pokazali ravno v dneh najtežje narodove preizkušnje.

DRUŽBENO UPRAVLJANJE V ŠOLSTVU IN PROSVETI

> »V povezovanju šole z družbenimi potrebami ter v utrjevanju družbene vloge šole imajo posebno vlogo šolski odbori in upravni sveti pri vzgojnih ustanovah. Povezani s komuno in gospodarskimi ter družbenimi organizacijami, postajajo ti organi bolj in bolj kraj dogovorov in sodelovanja vseh prizadetih činiteljev: učiteljev, staršev, mladine, pa tudi ustreznih družbenih organizacij in državnih organov.«
>
> (Osnutek programa ZKJ stran 164)

V občini Žalec deluje 24 šolskih odborov pri splošnoizobraževalnih in strokovnih šolah ter 3 upravni odbori pri otroških vrtcih. Izvoljeni so bili v začetku 1957. leta. Skupno število članov šolskih odborov je 241. Od teh je 27 % žena in je razmerje kar zadovoljivo.

Šolski odbori so v večini primerov že našli vsebino svojega dela. Na svojih sejah obravnavajo naslednja vprašanja: skrb za socialno ogrožene otroke, skrb za otroke padlih borcev, delo šolske kuhinje, vzgoja predšolskih otrok, o prekomerni zaposlitvi otrok pri kmečkem delu, izboljšanje šolskega obiska, obisk brezbrižnih staršev na domu, o učnih uspehih itd. Največkrat pa se šolski odbori spopadejo z vprašanji finančne in materialne narave. To pa je tudi razumljivo, ko vemo, da mnoge šole delujejo še v dokaj težavnih pogojih in jim marsičesa manjka. Vedno pa tudi ne moremo šolske problematike strogo ločiti na vzgojno in materialno plat, ker sta ozko povezani. To sta le dve različni strani skupnega vprašanja: skrb za otroke in njihov napredek. Razumljivo je, da si šolski odbori prizadevajo izboljšati delovne in življenjske pogoje učencev ter učiteljstva. Da se na tem področju razmeroma najbolje »znajdejo«, jim ne smemo šteti v zlo, ampak jim moramo biti za njihovo skrb hvaležni. Ob vztrajni podpori naprednih socialističnih sil bo čedalje večji krog državljanov, ki se bodo zavestno borili za napredek šolstva ter za uspešno vzgojno poslanstvo šole. Resnici na ljubo pa je treba priznati, da so šolski odbori doslej premalo storili za tehnično vzgojo mladine. Z malo več iniciative in razumevanja bi lahko marsikje uredili vsaj zasilne delavnice za tehnično vzgojo mladine, nabrali nekaj sredstev, materiala in najosnovnejšega delovnega orodja. Kljub zelo poraznemu stanju v pogledu tehnične vzgoje mladine, pa polovica šolskih odborov o teh vprašanjih sploh ni razpravljala.

Iz ankete v letu 1957, v kateri so sodelovale vse šole, je razvidno, da je bilo od septembra 1955 do novembra 1956 na naših šolah skupno 131 roditeljskih sestankov z 8.887 udeleženci. Povprečno je bilo torej na enem roditeljskem sestanku 67 staršev. Ti podatki pričajo o precejšnjem zanimanju ljudi za delo šole. Premalo pa se za vzgojo otrok zanimajo očetje, saj jih je bilo od skupnega števila prisotnih le 16%. Člani devetih šolskih odborov so tudi obiskali starše na domeh. Opaziti pa je, da člani šolskih odborov ne sodelujejo dovolj v pripravah roditeljskih sestankov. Tudi udeležba in aktivno sodelovanje na roditeljskih sestankih je šibka.

Po volitvah novega občinskega ljudskega odbora so bili izvoljeni tudi novi sveti. Skrb za pravilno delovanje šolstva, prosvete in telesne vzgoje je poverjena trem svetom: svetu za šolstvo, ki ga vodi Edmund Božiček, svetu za prosveto in kulturo s predsednikom Dragom Predanom ter svetu za telesno vzgojo, ki mu predseduje Milan Gerželj. Poleg ostalih državljanov, ki se zanimajo za posamezna področja dela, sodelujejo v svetih tudi odborniki občinskega ljudskega odbora. Najčešče se sestaja svet za šolstvo, ki ima tudi najobširnejše področje dela in najraznovrstnejšo problematiko. V pomoč pri delu svetov so komisije, ki se imenujejo bodisi za stalno, ali pa za izvršitev določenih nalog in nato prestanejo z delovanjem.

Šolski odbori od časa do časa poročajo na zborih volivcev o svojem delu. Tako poročilo so podali na zborih volivcev pred volitvami poslancev za republiško in zvezno ljudsko skupščino. Včasih pa tudi Svet za šolstvo skliče, bodisi skupno z ostalim učiteljstvom ali pa ločeno, predsednike in tajnike šolskih odborov na posvetovanje. Škoda le, da se nekateri predsedniki šolskih odborov takih posvetovanj ne udeležujejo. Člani sveta za šolstvo pa navezujejo stike tudi z obiskom šol in s sodelovanjem na sejah šolskih odborov. Ob takih stikih medsebojno izmenjavamo izkušnje, kar je v korist nadaljnjemu usposabljanju organov družbenega upravljanja v šolstvu.

DELO PIONIRSKIH ODREDOV

Po podatkih občinske pionirske komisije delujejo na vseh šolah pionirski odredi, ki štejejo skupno 3547 članov. Od dvajsetih pionirskih odredov jih ima 14 starešinske svete. Skupno število inštruktorjev za delo s pionirji v krožkih je 89, od teh je 72 učiteljev, 17 pa ljudi iz ostalih poklicev. Ti podatki nam povedo, da se pionirska organizacija vse preveč prepušča le šoli in šolnikom. Ne bi kazalo pionirske organizacije povsem ločiti od šole. Tak poskus se je pred leti pokazal kot neuspešen in napačen. Stremeti pa moramo za tem, da bodo pri vzgoji pionirjev sodelovali poleg poklicnih vzgojiteljev tudi ostali činitelji. V vsakem večjem kraju deluje kakšno društvo ali organizacija, (telovadna in športna društva, prosvetna društva, strelske družine, šahovski klubi, gasilska društva itd.), ki ima interes pa tudi dolžnost vzgajati mladi naraščaj. Zato je treba k delu v krožkih

pritegniti člane in strokovnjake iz navedenih društev. Ne moremo se pa zadovoljiti zgolj z enostransko dejavnostjo in vzgojo pionirjev v okviru nekega društva.

S čim pa se ukvarjajo naši pionirski odredi?

Za samostojno dejavnost imajo le malo pogojev. Komaj tri šole v občini imajo sobe za pionirje, lutkovni odri pa so štirje. Na vsaki šoli bi morala biti urejena šolska (pionirska) delavnica, kjer bi lahko pionirji pod vodstvom inštruktorja ustvarjali tudi v prostem času. Pri vsaki šoli pa deluje šolarska knjižnica, kjer si pionirji izposojajo knjige, medtem ko imajo le nekatere ljudske knjižnice tudi oddelke za pionirje.

Kljub temu je dejavnost pionirjev dokaj pestra. Skupno deluje 149 različnih interesnih krožkov, v katerih je včlanjenih 2234 pionirjev. Od teh je 57 krožkov kulturno-prosvetnega značaja (dramski, pevski, recitatorski, lutkovni, plesni, literarni, itd.), 6 krožkov politehničnega značaja (mizarski, radiotehnični), 43 krožkov poljudnoznanstvenega značaja (sadjarski, vrtnarski, čebelarski, botanični, kemijski, fizikalni, itd.) in 43 drugih krožkov (šahovski, strelski, gasilski, smučarski, itd.). Seveda se število udeležencev v krožkih nenehno spreminja, kakor se spreminja tudi interes pionirjev za posamezne dejavnosti. Razen tega je 654 pionirjev vključenih v raznih drugih organizacijah. Pod okriljem Občinske zveze prijateljev mladine je v letošnjem tednu mladosti nastopilo 12 pionirskih pevskih zborov s 673 mladimi pevci. Prireditev je izredno dobro uspela. Zadovoljni so bili s svojimi uspehi tudi nastopajoči, ki jih je tisočglava, za lepo petje navdušena množica nagradila z mnogimi aplavzi. S prireditvijo so bili zadovoljni poslušalci in končno tudi prireditelji.



Svoboda Prebold: prizor iz Vandotove pravljične igre »Kekec«, 1952

Na pobudo občinske pionirske komisije se pionirji vsako leto pomerijo v smučanju, streljanju in šahu. Pri letošnjem šahovskem tekmovanju so mlajše pionirke gotoveljske šole dosegle prvo mesto med ekipami v okraju. Pionirji so sodelovali tudi ob zaključku tedna mladosti pri tekmovanju v različnih športih in igrah (atletika, šah, streljanje z zračno puško, itd.).

LJUDSKA PROSVETA

»Zveza komunistov Jugoslavije se bo vztrajno zavzemala za razvoj in razširitev mreže ustanov, namenjenih kulturnemu napredku najširših množic, kot so: javne knjižnice, kinematografi, domovi kulture, delavske in ljudske univerze, kulturnoprosvetne organizacije, ki spodbujajo samodejavnost, amaterstvo in podobno dejavnost.«

(Iz osnutka programa ZKJ stran 165).

V občini Žalec deluje 19 prosvetnih društev, od tega 7 DPD Svobod, kar priča o zelo razviti ljudskoprosvetni dejavnosti. Delo prosvetnih društev usmerja poleg sveta za prosveto pri ObLO še Občinski svet Svobod in prosvetnih društev. V njem so zastopani skoraj vsi kraji in društva v občini.

Prosvetna društva	Število članov
1. Andraž	85
2. Braslovče	80
3. Galicija	31
4. Gotovlje	53
5. Letuš	84
6. Loke	22
7. Marija Reka	44
8. Ponikva	85
9. Tabor	52
10. Trnava	60
11. Velika Pirešica	46
12. Vinska gora	18
Skupaj	660

Delavska PD Svobode	Število članov
1. Liboje	176
2. Prebold	212
3. Polzela	206
4. Šempeter	305
5. Šešče	46
6. Zabukovica	214
7. Žalec	176
Skupaj	1335

Gornja razpredelnica kaže, da so po številu članstva najmočnejša Delavsko prosvetna društva Svobode, saj imajo povprečno po 200 članov. Nobeno vaško prosvetno društvo pa doslej še ni doseglo števila 100. Nekatera društva se v tem pogledu lepo razvijajo in iz leta v leto vključujejo nove člane. Nekaj društev pa je tudi takih, ki že dalj časa niso vključila novih članov, ali pa so celo nazadovala.

Kongres Svobod in prosvetnih društev, ki je bil februarja 1958 v Mariboru, je sprejel sklep, da se naj število članstva v naslednjih letih podvoji. Pri tem ni misliti na one člane, ki se aktivno bavijo s kako panogo kulturnoprosvetne ali umetniške dejavnosti, ampak na podporne člane in simpatizerje prosvetne dejavnosti. To pa je možno doseči tudi pri nas. Ko so se v Šempetru odločili za ustanovitev DPD Svoboda, je pripravljalni odbor v nekaj tednih zbral preko 300 članov. To društvo je po številu članov doslej najmočnejše v občini. Število članstva v žalski Svobodi ne odgovarja krajevnim možnostim. V raznih tamkajšnjih podjetjih je še precejšnje število delavcev in uslužbencev, ki prav gotovo ne bi odklonili sodelovanja. Prav tako bi bilo možno v nekaterih krajih, kakor n. pr. v Taboru, Šeščah, Vinski gori, Gotovljah itd. dvigniti število članstva. Društvo v Lokah ima premalo zaledja in se bo verjetno kmalu združilo z bližnjim prosvetnim društvom v Taboru.

V prosvetna društva je vključenih sedaj skupno 1995 članov, od katerih je kar lepo število žena in sicer 922 ali 46 %! Od skupnega števila je 1213 aktivnih in 782 podpornih članov. Poglejmo, na katerih področjih se najčešče udejstvujejo člani prosvetnih društev!

Vrsta dejavnosti:	Število odsekov:	Število sodelujočih:
Dramski odseki	19	390
Pevski zbori	20	452
Instrumentalni odseki	13	130
Šahovski odseki	7	129
Športni odseki	6	82
Knjižnice in izobraževalni odseki	18	82

Razen tega obstajajo pri društvih še razni drugi odseki, tako da jih je skupno 102. Od dramskih odsekov jih je 13 odraslih, 2 mladinska in 4 mešani. Med pevskimi zbori je 10 moških, 5 ženskih in 5 mešanih pevskih zborov.

Aktivni člani društev po letih starosti:

Leta	7—14	15—18	19—25	26—35	36—45	46—55	nad 55	skupaj
Število	57	167	397	326	186	55	25	1213

Razveseljivo je predvsem dejstvo, da je med aktivnimi člani društev nad polovico mladih ljudi izpod 25 let, torej mladine. Toda tudi na tem področju še ni vse storjeno. Prosvetna društva bodo morala v bodoče vključiti v svoje vrste, v mladinske odseke, čimveč šolske in pošolske mladine. Posebno skrb bo treba posvetiti prav mladini od 14. do 16. leta, ki je končala obvezno šolo in se še ni vključila v delo ali v nadaljnje šolanje. Tudi glede vključevanja vajenske mladine v prosvetna društva ne moremo biti zadovoljni.



Prosvetni dom Svobode Zabukovica-Griže

Aktivni člani društev po socialnem sestavu:

delavci	kmetje	uslužbenci	učenci in dijaki	študentje	ostali	skupaj
455	359	198	135	32	34	1213

Socialni sestav aktivnih članov društev kaže, da prevladujejo delavci. To pa je tudi razumljivo, saj se je število zaposlenih izven kmetijstva v naši občini v zadnjih letih močno povečalo in je preseglo 50% vseh zaposlenih. Zato pa je vpliv delavskega razreda in njegove napredne miselnosti, ki pronica iz tovarn in delavskih središč na podeželje, čedalje znatnejši. To se čuti v težnji po dvigu kvalitete izvajanih del ter v prizadevanju po množičnem izobraževanju. Vendar pa napredni vplivi delavskega razreda še vedno niso v skladu z njegovo številčno močjo in rastjo.

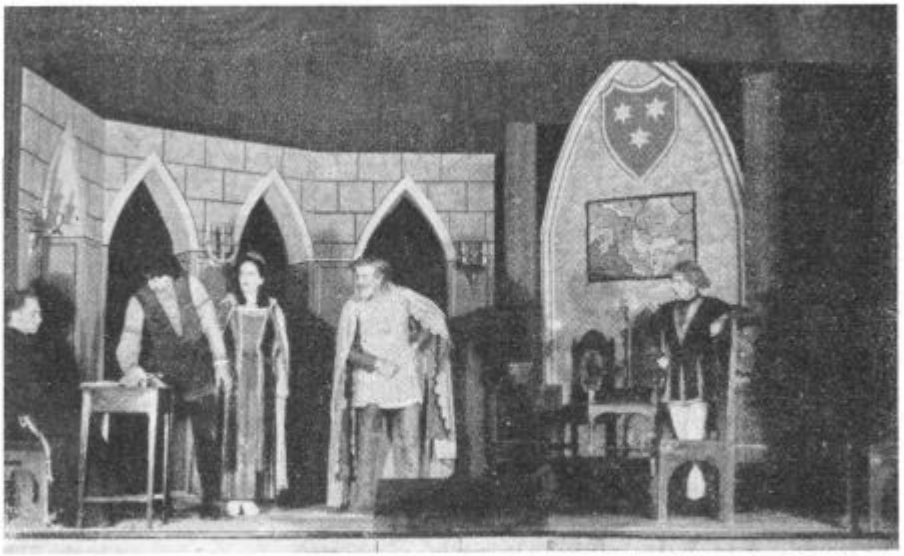
Dramske skupine obstajajo skoraj pri vseh prosvetnih društvih. Povsod sicer nimajo stalne kontinuitete dela in se sistematično vadijo le pred večjimi prireditvami in v sezoni. Zanimivo pa je, da ima gledališka dejavnost več pristašev v vaških, kakor pa v delavskih prosvetnih društvih. To si lahko razlagamo z večjo odmaknjenostjo nekaterih vasi od kulturnih središč. Pove nam pa tudi, da delavsko prosvetna društva hitreje premagujejo tradicionalne okvire ljudsko-prosvetne dejavnosti in uvajajo nove oblike in metode v svoje delo. Med vaškimi prosvetnimi društvi je na prvem mestu dramska skupina v Taboru, ki je v času enega leta priredila 9 dramskih predstav z

2245 obiskovalci. V obdobju od aprila 1956 do maja 1958 pa je ista dramska skupina priredila kar 36 gledaliških predstav! Igrali so: dr. Ljube Prenner »Vasovalce« 13 krat, Alojza Remca »Magdo« 11 krat, J. H. Manersa »Peg, srček moj« 5 krat, Vlada Pipana »Dekle iz Trente« 4 krat, Marjana Marinca »Slane ocvirke« 1 krat. V domačem kraju so imeli 14 predstav, 22-krat pa so gostovali v bližnji in daljni okolici. Škoda le, da s prireditvami pridobljenih sredstev niso smotrneje uporabili za obnavljanje domačih odrov in za pomnožitev knjižnih zalog v ljudskih knjižnicah. Zelo aktivna je bila v zadnji sezoni tudi dramska skupina prosvetnega društva v Gotovljah, ki je uprizorila 4 igre z 9 predstavami (Miško Kranjec: »Pot do zločina«, Danilo Gorinšek: »Rdeča kapica«, Drago Gervais: »Zaradi stanovanja« in Brandon Thomas: »Charlyjeva teta«).

Posebno pohvalno je bilo na področju dramatike delo Svobode v Preboldu. Od januarja 1957 do junija 1958 so uprizorili naslednja dramska dela:

Naslov dela	Pisatelj	Število predstav	Število gledal.
1. Pionirji iz Tihega dola	B. Nušič	3	550
2. Oblast	Branislav Nušič	2	260
3. Gumb	Branislav Nušič	2	300
4. Via Mala	J. Knittel	10	1971
5. Mati	Mile Klopčič	1	150
6. In spet smo v hostah	L. Fric	2	267
7. Po tuji krivdi	Ostrovsky	10	2018
8. Rdeče rože	J. Mojškrc	1	100
9. Veseli večer	A.Papler	1	486
10. Življenje zmaguje	B. Hofman	1	52
	Skupaj	34	6154

Zahvala za tak uspeh gre prizadevnemu režiserju Lojzetu Fricu, ki mu gledališka dejavnost, s katero se bavi že nad 20 let, pomeni večjo vrednoto, kakor katera koli druga dobrina sveta. Pot njegovega nadpovprečnega amaterskega vzpona v gledališki dejavnosti ni bila lahka. Poleg bleščečih uspehov in priznanj je doživljal tudi poraze in pristransko kritiko. Seveda je ob tolikšni ustvarjalnosti možen tudi kakšen spodrsljaj ali neuspeh. Vendar so uspehi njegovega delovanja na gledaliških deskah tolikšni, da je nanje povsem upravičeno ponosen. Da je gledališka dejavnost zares njegova življenjska usmeritev, pove med drugim njegova skrb in ljubezen, s katero že leta in leta zbira ter urejuje dokumentarno gradivo. Vešče je uredil 3 albume slik, zapiskov in ocen o kulturnih prireditvah in vajah, tako da lahko njegovo gradivo služi kot osnova za kulturno zgodovino kraja. Prelistavajoč njegove albume, se nisem mogel načuditi njegovi vztrajnosti ter ustvarjalnosti. Poleg neštetih prireditev v letih po osvoboditvi v domačem kraju, najde še vedno časa in priložnosti, da pomaga



Preboldska gledališka družina: prizor iz Kreftove drame »Celjski grofje«

tudi okoliškim prosvetnim društvom in gledališkim skupinam z nasveti, režijo, šminkanjem, scenerijo itd.

V Preboldu je bila v zadnjem letu dejavna tudi lutkovna sekcija, katere sedem prireditev si je ogledalo preko 1100 obiskovalcev.

Močno je razvita tudi g l a s b e n a k u l t u r a. V občini deluje kar 13 instrumentalnih skupin: 2 godbi na pihala, 2 tamburaška zbora, 4 zabavni ansambli, 2 harmonikarska in 2 druga instrumentalna odseka. Glasbena dejavnost je najbolj razvita v Libojah. Tam imajo pionirski tamburaški zbor, jazz Svobode in mladinski jazz »Cvek«, harmonikarski zbor, ženski kvartet in ženski pevski zbor. Toliko glasbenih sekcij zlepa ne premore tudi večje prosvetno društvo. Te sekcije se pridno vadijo in često nastopijo ne le doma, ampak tudi na gostovanjih.

V občini deluje sorazmerno veliko število pevskih zborov, kar je posebno razveseljivo: 10 moških, 3 ženskih in 3 mešanih, skupno torej kar 20 pevskih zborov. Od teh je 14 zborov v delavsko prosvetnih društvih, 6 jih je pa v vaških prosvetnih društvih. Medtem ko je 7 vaških prosvetnih društev brez stalnih pevskih zborov, imajo Svobode povprečno po dva zbora. Zborovsko petje in glasbena kultura je našla torej med delavstvom ugodnejša tla za nadaljnjo rast. Marljivo delujejo pevski zbori v Žalcu, Polzeli in Libojah, v zadnjem času pa tudi v Šempetru in Preboldu.

Močna ovira širšemu razmahu vokalne glasbe na našem podeželju je pomanjkanje usposobljenih pevovodij. Morda bo novoustanovljena glasbena šola v Žalcu pripomogla k rešitvi tega vprašanja. Potrebno bo, da bo glasbena šola prirejala tečaje in seminarje za pevovodje. Tudi

Okrajni svet Svobod in prosvetnih društev ima v načrtu šolanje pevovodij. Nedvomno bodo k izboljšanju tega stanja na naših vaseh pripomogli tudi absolventi celjskega učiteljišča, ki je vzgojilo že lepo število mladih zborovodij. Gotovo pa bo tudi učiteljski pevski zbor celjskega okraja, ki je bil osnovan po uspelem II. pionirskem pevskem festivalu v Celju, močan prispevek k poživitvi vokalne glasbe in lepe domače pesmi.

Da raste zanimanje za slovensko ljudsko, partizansko in umetno pesem, je dokaz uspel nastop več sto mladih pevcev na II. pionirskem pevskem festivalu občine Žalec. Medtem ko je v letu 1957 nastopilo vsega 7 zborov s približno 400 pevci, jih je bilo letos v 12 zborih že skoraj 700. Možnosti za ustanovitev šolskih — pionirskih zborov pa so še na nekaterih naših šolah. Tudi na vajenski šoli v Žalcu bi bilo možno ustanoviti in stalno vzdrževati pevski zbor. Potrebno bo misliti na ustanovitev stalne mladinske godbe na pihala v Žalcu, godbi v Zabukovici pa bo treba pomagati pri obnovi instrumentov.

L j u d s k i h k n j i ž n i c je po podatkih iz leta 1957 dvaindvajset s približno 14 tisoč izvodi knjig. To pomeni, da odpade na 1200 prebivalcev po ena knjižnica, na vsako knjižnico povprečno 600 knjig ter približno 1 knjiga na dva prebivalca. Čeravno je knjižnic precej, pa tako stanje ne more zadostiti čedalje večjim potrebam po vzgoji, izobrazbi in zdravem razvedrilu naše mladine pa tudi odraslega prebivalstva. Nekatere knjižnice imajo občutno premalo knjig. Zato bo koristno, združiti nekatere manjše knjižnice ter pripojiti javnim knjiž-



Ljudska knjižnica in čitalnica Svobode v Preboldu

nicam sindikalne knjižnice, kjer le-te šele obstajajo. Svet Svobod in prosvetnih društev bo v bodoče podpiral le tiste javne ljudske knjižnice, ki imajo pogoje za razvoj. Kjer pa bodo hoteli imeti tudi v bodoče samostojno knjižnico, jo bodo morali sami vzdrževati. Knjižnice pa bodo ostale seveda tudi v nekaterih manjših krajih, ki 2—3 km naokrog nimajo sosednje ljudske knjižnice.

Ljudske knjižnice so v letu 1957 prejele od Občinskega LO in od Občinskega sveta Svobod in prosvetnih društev precejšnje dotacije v skupnem znesku nad 1 milijon din. Proti koncu leta 1957 je ObLO ustanovil občinsko ljudsko knjižnico. Knjižnici Svobode v Žalcu je preskrbel nove prostore, jih dal lično opremiti in urediti, knjižnico pa je proglasil za javno ljudsko knjižnico z lastnim proračunom.

Hvalevredno skrb in prizadevanje so pokazala prosvetna društva pri urejanju klubskih prostorov pri knjižnicah. Seveda imajo danes čitalnice povsem drugačno vlogo in pomen, kakor so jo imele pred devetdesetimi leti. Takrat so čitalnice rabile naprednim Slovencem kot zbirališča, kjer so oživljali neizpolnjene prebudne misli in krepili svojo slovensko narodno zavest. Danes pa imajo okusno in prijetno urejeni čitalniški prostori predvsem namen, omogočiti čim širšemu krogu prebivalstva, predvsem mladini, da se ob dobri knjigi ne le prijetno razvedri, ampak tudi vzgaja in utrjuje svojo socialistično zavest.

Lepo urejene čitalniške prostore imajo v Preboldu, Braslovčah in Žalcu. Prostore in opremo za čitalnico pa urejajo tudi v Šeščah, na Polzeli ter v Šempetru. Pogoje bodo kmalu imeli tudi v Galiciji, na Vinski gori, pri Andražu, v Orli vasi, Petrovčah in Ponikvi pri



Čitalnica Prebold: mladina bere, šahira in se izobražuje

Žalcu. V teh krajih grade namreč kmetijske zadruge svoje zadružne domove. Kjer so ljudskoprosvetni delavci našli pri vodilnih ljudeh in zadružnih odborih razumevanje za svoja prizadevanja, v zadružnem domu ne bo težko najti prostora za knjižnico, čitalnico in podobno. Če hoče zadružni dom zares služiti gospodarskemu in kulturnemu dvigu kraja, potem ne more biti dóma brez primernega prostora za vzgojo in izobraževanje vaške mladine in ostalega prebivalstva.

V času priprav za proslavo 90-letnice žalskega tabora je ena izmed mobilizatorskih nalog društev tudi ta, da kar najbolje izvedejo knjižno akcijo, ki jo je na pobudo Sveta za prosveto pri ObLO pričel Občinski svet Svobod in prosvetnih društev. Ljudske knjižnice in prosvetna društva zbirajo za nakup knjig denarne prispevke od prebivalstva. Vsi nabrani prispevki ostanejo knjižnicam za povečanje knjižne zaloge. Če bodo povsod z vso resnostjo izvedli knjižno akcijo, potem bi lahko po približnih ocenah nabavili 1000 do 1500 novih knjig.

Film in kinematografska podjetja

Nedvomno ima film kot sedma umetnost pomembno vlogo pri formiranju družbene zavesti in vidno mesto med ostalimi vzgojnimi činitelji. Zato ga ljudskoprosvetni delavci ne odklanjajo, marveč mu žele odrediti pravo mesto med drugimi prosvetnimi dejavnostmi s tem, da podkrepe njegove pozitivne, a hkrati zmanjšajo negativne posledice. Udeleženci letnega občnega zbora prosvetnih društev občine Žalec so razpravljali tudi o vzgojni vlogi in pomenu filma. Čedalje pogostejši so signali, da filmi dvomljive vsebine in vrednosti, ki jih gledajo tako mladoletniki kakor odrasli, često kvarno vplivajo na vzgojo mladine. Tega vprašanja seveda ne bo mogoče rešiti z enostavno prepovedjo obiskovanja ali s kakšnimi drugimi ekstremnimi ukrepi. Na pobudo staršev in vzgojiteljev se je s tem vprašanjem resno pobavil tudi Svet za prosveto pri ObLO Žalec. Sklenil je predlagati občinskemu ljudskemu odboru sprejetje odloka, da morajo podjetja za predvajanje filmov obvezno nabavljati in predvajati tudi mladini primerne filme. Tako naj bi v vsakem kraju, kjer je kinematografsko podjetje, imela mladina svoje nedeljske matineje. Pomembna pa je pri filmski vzgoji vloga poklicnih vzgojiteljev in staršev. Le-ti se ne bi smeli ob skrbi za pravilno duševno rast otroka omejevati le na poudarjanje negativnih posledic filma. Te vsekakor lahko nastanejo, če otroka puščamo samega z novimi vtisi in mislimi in z njim nikoli ne razpravljamo o filmu, ki ga je gledal. Mladini moramo nuditi pomoč, da bo znala film pravilno razumeti in vrednotiti, potem pa se kvarnega vpliva filma ne bo treba bati. Pri tem lahko šole mnogo store. Zelo koristno bo, če bo učitelj vsaj nekaj minut v tednu »žrtvoval« za razgovor z učenci o filmu, ki so ga ali ga bodo gledali.

Predstavniki kinematografskih podjetij zagotavljajo, da izbor filmov ni odvisen od njih samih, ampak od uvoznega kontingenta in seveda tudi od finančnega efekta predstav. V manjših krajih je ob slabem obisku težko kriti stroške vzdrževanja, družbene obveznosti

in režijske stroške. Zato naj bi kinematografska podjetja prevzela prosvetna društva. Ta pa morajo biti oproščena družbenih dajatev in se jim ne bo treba pehati za »komercialnimi« filmi zaradi rentabilnosti. Ker je film močno vzgojno sredstvo, bi ga morala družba praviloma podpirati, ne pa obremenjevati z dajatvami. Če bomo kinematografska podjetja vsa prepustili v upravljanje prosvetnim društvom, bomo to storili zaradi velikega vzgojnega in kulturnega poslanstva, ki ga od filma pričakujemo, ne pa zaradi dobička, ki si ga od predvajanih filmov morda kdo obeta. Tam, kjer so kinematografska podjetja že postala sekcije prosvetnih društev, pade na te odgovornost za programsko politiko. S pomočjo programskih svetov morajo voditi uspešnejšo in bolj kulturno programsko politiko, hkrati pa skrbeti tudi za filmsko vzgojo publike, predvsem še mlade.

Vzdrževanje društvenih prostorov

Poseben problem predstavlja za društva vzdrževanje prosvetnih domov in drugih društvenih prostorov in naprav. Vzdrževanje teh objektov terja često vse težko pridobljene društvene dohodke, ki mnogokrat niti ne zadoščajo za vse tovrstne izdatke. Tam, kjer uživajo prosvetna društva podporo gospodarskih organizacij, nekako gre. Težje je v bolj odročnih vaseh. Društva so odvisna od dobre volje in slučajnih dotacij. Zato se prosvetni domovi in dvorane ne vzdržujejo pravilno. Zato je občni zbor prosvetnih društev naše občine in tudi kongres Svobod in prosvetnih društev v Mariboru izrazil zaskrbljenost glede vzdrževanja te družbene imovine in predlagal, da občinski ljudski odbori v svojih proračunih zagotove finančna sredstva za vzdrževanje prosvetnih domov. Seveda ne bo mogoče kar vseh bremen naložiti na ObLO, ker bi to celo kvarno vplivalo na amatersko društveno dejavnost. Toda glavne izdatke za popravila, kurjavo, razsvetljavo, zavarovalnino pa bi le morali zagotoviti ljudski odbori. Vse to so izdatki, ki jih prosvetna društva ne premorejo. Ljudje pa prireditev v zakajenih in slabo zakurjenih prostorih ne posečajo radi. Pa tudi dramski skupini ali pevskemu zboru ne smemo zameriti, če ne mara prirejati prireditev samo zato, da bi kril izdatke za vzdrževanje prostorov.

TELESNA VZGOJA

Telesnovzgojna društva Partizan delujejo v Braslovčah, na Gomilskem, v Gotovljah, Petrovčah, na Polzeli, v Preboldu, Šempetru, Taboru in Žalcu. V zadnjem času pa so TV društvo Partizan ustanovili tudi v Zabukovici. Poleg teh društev pa obstajajo še samostojni šahovski klubi in kegljaški klub Šempeter.

Troje društev je brez telovadnic, prav tako tudi TVD Partizan v Žalcu. V njegovem domu (telovadnici) je kinematografska dvorana. Zato mora gostovati v že prezasedeni telovadnici šole, ki je celo za šolske potrebe pretesna. Tudi oprema obstoječih telovadnic je pomanj-

kljiva in ne more več zadostiti vsem potrebam telesne vzgoje. Nujno bi bilo treba obnoviti naprave v dvoranah in nabaviti nekaj novega telovadnega orodja. Ker se zaradi pomanjkanja prostorov v nekaterih dvoranah vrše razni sestanki in zborovanja, so tla tako slaba in umazana, da jih za telovadbo skoraj ne bo mogoče več uporabljati (Šempeter). K sreči imajo vsa telovadna društva večje ali manjše površine za telovadbo in igre na prostem.

Še vedno primanjkuje vaditeljskega kadra. Če bi ga bilo več, tako pravijo v nekaterih društvih, bi lahko postavili na noge več vadbenih vrst. Ponekod so učitelji edini, ki sodelujejo kot vaditelji pri društvih. Društva javljajo, da njih člani niso vselej deležni pozornosti v podjetjih, kadar prosijo za plačan dopust, da bi se lahko



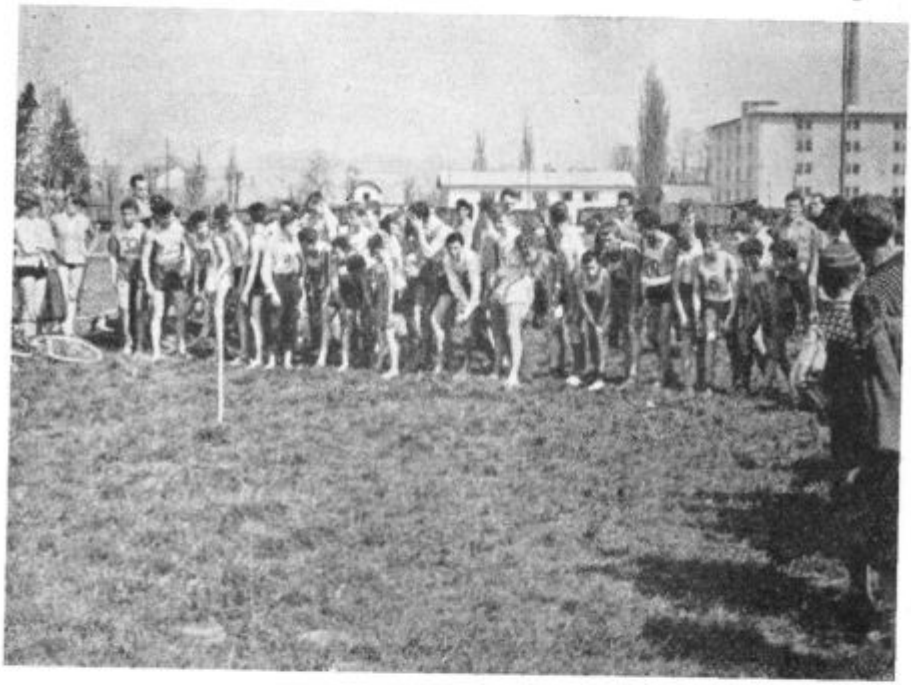
Košarkarska ekipa TVD Partizan Žalec 1958

udeležili telovadnih seminarjev in tečajev. Okrajna zveza TVD Partizan je spomladi organizirala po vseh občinah seminarje za društvene vaditelje. Tudi v Žalcu je bil tak seminar in se ga je udeležilo preko 20 vodnikov. Svoje znanje pa bodo izpopolnili še na tečaju v Mozirju.

Občinski ljudski odbor podpira telesnovzgojno dejavnost po svojih močeh. V letu 1956 je bilo izdano telovadnim društvom 400 tisoč din dotacij, v letu 1957 pa že 650.000 din. V letu 1958 je za razvoj telesne vzgoje zagotovljen že 1 milijon din. Razen tega bodo nekaj sredstev prejele še šahovske in strelske organizacije. Tudi za telesno vzgojo v šolah se porabijo precejšnja sredstva: 1956. leta 137.000 din, 1957. leta 469.000 din, prav toliko pa je predvideno tudi v letu 1958. V primerjavi z velikimi potrebami na tem področju, ki je bilo zadnja leta nekoliko zapostavljeno, je to seveda še premalo. Toda, če bomo

vsako leto vsaj tolikanj podprli telesnovzgojno dejavnost, se bo ta lažje razvijala. Nekaj sredstev pa bodo morale prispevati tudi gospodarske organizacije in podjetja. Tako kot so bili nekoč imoviti posamezniki meceni športnim organizacijam (akoravno iz političnih nagibov), morajo biti danes delovni kolektivi podpora telovadnim društvom.

Kljub težavam pa so TVD Partizan dosegla v zadnjih letih nekaj prav lepih uspehov. Priredila so mnoge nastope, akademije, tekmovanja itd. (Tabor, Gotovlje, Petrovče, Gomilsko, Žalec, Šempeter). Društvi Petrovče in Žalec sta nastopili v Velenju v lahkoatletskih disciplinah. Moška in ženska telovadna vrsta iz Braslovč je dosegla ob nastopu v Ljubljani in Zagrebu zavidljivo mesto. Partizan Žalec pri-



Cross mladincev občinske zveze Partizan Žalec, 1957

reja vsako leto spomladanski kros in tradicionalni »Silvestrov tek«. Partizan Tabor že več let zapored prireja uspele smučarske skakalne tekme pionirjev in mladine. Tam so brez tuje pomoči zgradili dobro 30-metrsko skakalnico. Vsa društva so se pridno pripravljala na republiški zlet v Ljubljani, ki so se ga udeležila z mnogimi nastopajočimi pionirji, mladinci in člani. Z vajami, ki so jih naštudirala v ta namen, so društva nastopila na občinskem telovadnem nastopu, ki je bil uspel pregled množične telesne vzgoje. Ob letošnjem Dnevu mladosti pa so se pionirji, mladinci in odrasli člani društev pomerili na tekmovanju v Žalcu v atletiki, odbojki, šahu, streljanju in košarki.



Titova štafeta v Žalcu 1958

Ob tej priliki je TVD Partizan v Žalcu odprl novo igrišče za košarko, zgrajeno v glavnem s prostovoljnim delom.

Neposredna naloga društev Partizan je, da z raznovrstnimi oblikami telesnovzgojne dejavnosti privabijo in vključijo v svoje vrste čimveč šolske in pošolske mladine. Le-ta se zelo rada vključuje v razne množične akcije. Tako je bila Titova štafeta maja 1958 deležna vse podpore šolske mladine, ki je sodelovala z vso mladostno gorečnostjo in ljubeznijo. To je bila ena najbolj množičnih prireditev v zadnjem času, saj je razen 4000 šoloobveznih otrok pritegnila še ogromno množico odraslega prebivalstva, ki je po vsej progi od Vranskega do Celja sprejemala in pozdravljala nosilce štafetnih palic.

S pomočjo delavnega odbora Občinske zveze TVD Partizan se bodo telovadna društva prav gotovo še hitreje približevala zahtevam, ki jih je na tem področju postavil tudi VII. kongres ZKJ in formuliral v svoji resoluciji z besedami:

»Širše razviti pobudo pri fizični vzgoji najširših ljudskih slojev, posebno mladine in pri tem zagotoviti čimveč sredstev za izgradnjo objektov in vzgojo kadrov.«

Janko Orožen:

Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini

UVOD

Žalska okolica in Spodnja Savinjska dolina sploh sta znani kot izrazito kmetijsko področje. Danes je to področje cvetoče, pred uvedbo hmeljarstva ni bilo táko. Prodnat in mestoma močvirnat svet je malo rodil, saj je še tudi pogrešal nege. Savinjo je spremljal širok pas, po katerem so se ob mnogih velikih vodah svobodno sprehajali valovi, sicer je pa tod vaška živina mulila skromno travo in obirala listje. Nekaj življenja je v dolino prinašala samo cesta, ki je vezala morje z Donavo. Dolga stoletja je tekel po njej razmeroma skromen, tovorni promet. Iz Žalca je šel proti Celju in se je tu obračal proti severu. V Celju je bila mitnica deželnega kneza, ki so jo imeli v najemu Celjani. Da se ji izognejo, so vozniki iz Žalca radi ubirali stransko pot skozi Šmartno v Rožni dolini. Toda vlada je skušala prevaro preprečiti in je v Žalcu ustanovila mitniško podružnico, ki so jo prav tako oskrbovali Celjani. Večji promet je nastal, ko so za cesarja Karla VI. proglasili tržaško pristanišče za svobodno in so na novo zgradili cesto Dunaj—Trst. Zdaj so po cesti, ki so jo označevali kot »komercialno«, začeli voziti težki vozovi, polni blaga. Za te vozove je bila potrebna vprega. Savinjski kmetje, ki so imeli konje, so s prevozom precej zaslužili. Ob cesti so nastale gostilne s hlevi, kjer je bilo mogoče dobiti preskrbo in streho za ljudi in konje. Po dolini je še ohranjen spomin na nekatere take prevozniške (furmanske) krčme. Med vozovi, ki si jih srečaval na cesti, so bili tudi poštni. Vozniki — postiljoni so svoj prihod naznanjali z rogom. Na Vranskem, v Šempetru in v Celju je bila pošta. Hausenbichlerji, poznejši žalski gospodarji, so bili poprej poštarji v Šempetru, kasneje pa so bili na tem mestu Volfi. Svetilke z njihovega poštnega voza so v medvojni dobi prišle v celjski muzej. Cestni promet je gotovo vsaj nekoliko spremenil obeležje lepe doline in njeno gospodarsko lice.

Večji je bil v tem pogledu vpliv porajajočega se rudarstva in industrije. Prva industrijska panoga, ki jo srečamo v tej pokrajini, je steklarstvo. Deloma nastopa celo v povezavi z rudarstvom. Obe panogi sta bili omejeni na južno obrobje doline. Tu so bili po pobočjih veliki gozdovi, v osrčju dolinskih hribov so pa odkrili premog. Bilo je tudi ljudi, ki so se hoteli z naravnimi zakladi okoristiti na nov način. Fevdalna doba se je bližala svojemu koncu. Izza Marije Terezije so bili obdavčeni tudi zemljiški gospodje in postavljena je bila meja, preko katere niso mogli izkoriščati svojih podložnikov. Vrh tega je nova doba rodila nove zahteve. Tudi med meščani so se pojavljali možje, ki so si z izkoriščanjem prirodnih zakladov obetali hitro obo-

gatitev. V Celju, ki je bilo sicer majhno gnezdo, je bilo takih mož nenavadno mnogo. Nekateri izmed njih so si bili nekaj rudarske prakse pridobili v tujini (v železnih rudnikih Gornje Štajerske in Koroške), drugi so pa bili brez nje in jih je na novo pot gnala samo težnja po denarju. Ljudi za izvajanje svojih načrtov, steklarje in rudarje, so si lahko našli. Kmetije, doma in v tujini, so dajale mnogo ljudi, ki so odhajali v nastajajoče rudarstvo in industrijo (pri nas steklarstvo). Podjetništvo in uslužbeni proletariat stopata na plan roko v roki.

STEKLARSTVO (IN RUDARSTVO)

Ojstrica

Prva steklarna na novem področju se pojavlja v ozadju Tabora, v loškem dolinskem kotu blizu razvalin ojstriškega gradu. V začetku XIX. stoletja jo je ustanovil ojstriški graščak Ignacij Senčar (Sentscher). Pod Senčarjevo firmo se je vodila še potem, ko jo je kupil celjski odvetnik dr. Maks Andree, za katerega jo je upravljal Jožef Draš (Drasch), ki je znan kot poznejši lastnik celjske minoritske gospoščine. Andreeju je leta 1839 sledil kot lastnik Janez Friedrich. Ta je pa podjetje kmalu opustil, ker je kupil steklarno v Libojah. Steklarna je izkoriščala obširne gozdove gospoščine. Po zapuščenih jasah so nastale skromne kmetije, katerih se je oprijelo ime Glažuta. Ojstriška steklarna je spadala med manjša podjetja svoje vrste. Steklarji, ki so v njej delali, so bili tujci, večidel doma iz Sudetov. Po opustitvi ojstriške steklarne so si poiskali delo drugje; najdemo jih med steklarji v Zagorju in Trbovljah. V Rogaški Slatini so še danes steklarski nameščenci, ki vedo, da so jim predniki delali na Ojstrici.

Liboje

Do mnogo večje pomembnosti se je razvila steklarna v Libojah, ki je tudi nekoliko starejša, saj sega v zadnje desetletje XVIII. stoletja. Tam je ob Bistrici, pred koncem njene doline, pod cerkvijo Sv. Neže nastala najprej tovarna galuna (nekako leta 1794). Leta 1807 sta jo dr. Andree in Tadej Hefele preosnovala v steklarno, ki sta jo kurila s premogom. Imela sta lasten rudnik. Leta 1812 navajajo Aleksandra Korčaka pl. Kottowitza kot vodjo steklarne (večkrat čitamo samo: Aleksander pl. Kottowitz). Leta 1828 sta bila lastnika steklarne Tadej Hefele in njegova žena Ana. Leta 1837 jo je kupil Janez Friedrich. Poleg steklarne na Ojstrici je po ustnem izročilu imel steklarno tudi v Trojanah — na kranjski strani. Leta 1856 mu je sledil Franc Julij Friedrich — kot njen zadnji lastnik.

Libojska steklarna je bila ena izmed večjih. Iz leta 1847 imamo opis tega podjetja v spisu o Rimskih Toplicah in njeni okolici izpod peresa mariborskega profesorja dr. Rudolfa Gustava Puffa. Pisec navaja: »Liboje so eden izmed mnogih gorskih kotičkov Štajerske, ki kljub svoji odleglosti nudijo mnogo zanimivosti. V Libojah sta taka zanimivost steklarna in rudnik gospoda Janeza Friedricha. Med celj-

sko cesto in potokom Bistrico vidimo kak tucat hiš, med katerimi se posebno odlikujejo: tovarniško poslopje, gosposka hiša, drobilnica in delavnica, skladišče za steklo itd. — Steklarna ima zemljiško posest 65 oralov in 85 sežnjev, med njimi je 38 oralov gozda, in pri njej je zaposlenih 40 ljudi. Tovarna izdela na leto 4392 centov (starih) čistega stekla, in sicer ½ belega, krednega, in ¾ barvastega, steklenič nega z okrog 450.000 steklenicami. — Premog, les, nezgorljivo glino, apnenec, kremenjak, vsega tega imajo dovolj v bližini. — Steklarna ima dve peči, pri vsaki je osem delavnic, dve hladilni in dve tempera peči, majhno kapelo, skladišča itd.«

Leta 1860 je imela steklarna še tudi dve peči in je poleg upravnika zaposlovala 2 topilca, 4 kurjače, 12 steklarjev, 4 učence, 8 pomočnikov, 16 donašačev, 1 oblikovalca, 2 vezača, 1 drobilca kremena in brusača, skupaj 52 ljudi. Leta 1870 pa piše dr. Ivan Gršak (v knjigi Slovenski Štajer), da ima steklarna tri peči in 60 delavcev. Tedaj je bila v steklarski naselbini že nova gosposka hiša, mogočen Friedrichov dom. Postavil ga je Janez Friedrich leta 1848. To izpričuje letnica na krasnem portalu, ki ima na oblogi venec (girlando), spleten iz grozdov in stiliziranih vinskih listov. Dom je enonadstropen in ima na zadnji, proti potoku obrnjeni strani, arkade.

Steklarna je imela lasten rudnik. Prvih pet jam je bilo podeljenih na osnovi Ferdinandovega rudarskega reda. Bile so petkrat manjše od poznejših, podeljenih na osnovi patenta iz leta 1819*. Vsaka jama je obsegala po 8 jamskih mer. Jame so nosile imena rovov, ki so bili:

rov sv. Danijela — na pašniku Jurija Robide;

rov sv. Frančiška Ksaverija — v grmovju Simona Šemeta, p. d. Laznika;

rov sv. Ane — v grmovju Pongraca Švingla v Zabukovici;

rov sv. Terezije — v gozdu Gašperja Lobca v Zabukovici;

rov sv. Vincenca — na pašniku Gregorja Pergerja odnosno njegovega najemnika Blaža Božeja v Zabukovici;

rov sv. Lenarta na pašniku Matevža Smrekarja v okolici, imenovani Klanec;

rov sv. Barbare — na pašniku Lovrenca Golavška v Britnih selih;

Napoleonov rov — v gozdu Andreja Grčarja ob Reki pri Sv. Neži.

Jamske mere so torej segale iz Liboj v Zabukovico in do Britnih sel.

Prvih pet jam je bilo podeljenih leta 1799, šesta leta 1800, sedma leta 1801 in osma leta 1804.

V času od leta 1817 do 1837 je bila najmanjša letna proizvodnja 3400 in največja 12.775 starih centov.**) Pozneje je znašala: 1841 — 8534, leta 1842 — 10.418, leta 1843 — 11.134, leta 1844 — 12.640, leta 1846 — 18.635 in leta 1847 — 19.050 starih centov. Ta proizvodnja je krila

* Prvotna jamska mera je bila po patentu iz leta 1819 dolga 224 sežnjev (= 424 m) in široka 112 sežnjev (= 212 m).

** Stari cent je 56 kg.

vse potrebe steklarne. Na zunanjo prodajo pa lastniki niso mislili. Obratovodja v rudniku je bil Anton Friedrich, najbrž Janezov brat. Leta 1841 so polja sv. Ane, sv. Terezije in sv. Lenarta, potem pa leta 1843 polja sv. Danijela, sv. Frančiška Ksaverija, sv. Vincenca in sv. Barbare ter Napoleona preuredili ter jih na osnovi patenta iz leta 1819 spremenili v po dve novi jamski meri.

V teh letih je Janez Friedrich razširil jamsko področje s šestimi prostimi in eno dvojno jamsko mero.

Proste jamske mere so bile: sv. Marije rov (1843) — v Libojah ob Reki v gozdu Antona Ahaca;

sv. Antona zajem (1843) — v Zabukovici v grmovju Antona Benedeka (Štormana), p. d. Grčarja;

sv. Janeza jašek z osredkom (1846) — pri Sv. Neži na zemljišču Janeza Laznika;

sv. Ciprijana rov z osredkom — v Zabukovici;

jama Srečo dobro z osredkom (1847) — na zemljišču Janeza Gramajnika, p. d. Oblaka;

sv. Jožefa mera z osredkom (1847, 1852) — na pašniku Janeza Škrabarja pri Sv. Neži.

Dvojna jamska mera:

sv. Neže rov — na zemljišču Jerneja Oblaka, p. d. Brišarja, pri sv. Neži.

Tudi Franc Julij Friedrich je jamsko področje razširil, in sicer s tremi jamskimi polji. Ta polja so bila:

polje sv. Trojice, obsegajoče tri dvojne in dve prosti jamski meri ter osredek (1861);

polje Carolus, obsegajoče dve dvojni in eno prosto jamsko mero (1861) — na zemljišču Matije Vizjaka;

polje Pavlina, obsegajoče dve dvojni in eno prosto jamsko mero ter pet osredkov (1861) — na zemljišču dedičev kmeta, p. d. Fabjana, pri sv. Neži.

Franc Julij Friedrich je zabredel v finančne težave in je sodišče leta 1883 na zahtevo firme Bratje Zmajević et Co dovolilo javno dražbo, do katere pa ni prišlo. Friedricha je rešila Trboveljska premogokopna družba, ki je leta 1883 podjetje vzela v najem, a leta 1889 ga je kupila. Družba je nekako do leta 1895 obdržala Franca Julija Friedricha kot upravnika v svoji službi. Ker pa je ustavila obrat v steklarni in ga v jamah omejila na samo vzdrževanje, so nastale tožbe. Friedrich se je iz mogočnega doma preselil na Mirosan (sedanje državno posestvo v Kasazah) in je umrl leta 1913. Izmed njegovih hčera je ena umrla kot poštarica na Koroškem, druga pa se je v Libojah poročila in je umrla za stare Jugoslavije. Izmed treh sinov sta dva padla v svetovni vojni, tretji — zobozdravnik, pa je po vojni umrl v Avstriji.

Steklarna sama ne stoji več; na njenem mestu so v dobi nove Jugoslavije zgradili prikupno delavsko stanovanjsko hišo. Ena izmed preostalih steklarniških hiš, stoječa južno od bivše steklarne, rabi v popolnoma predelani obliki za šolo. Prav tako še stoji že navedeni Friedrichov dom (južno od bivše steklarne).

Trboveljska premogokopna družba je s steklarno in rudnikom poleg delavcev, ki niso odšli drugam, sprejela v oskrbo tudi provizioniste (upokojence) in jim je provizijo (pokojnino) pošiljala preko občine v Petrovčah. Zahodni del rudniškega področja (na slemenu proti zabukoviški kadunji) je pozneje dala v najem inž. Pavlinu, ki je delal tu preko prve svetovne vojne. Glavni del rudnika (v Libojah) je pa počival. Šele v novi Jugoslaviji so ga zopet odprli in kot poseben obrat priključili k Zabukovici. Na separacijo v Zabukovici spravljajo premog z žičnico. Glavno zvezo z notranjostjo tvori jašek Neža, ima pa rudnik še več drugih izhodov. Jašek je ob potoku severno od bivšega Friedrichovega doma.

KERAMIČNA INDUSTRIJA (IN RUDARSTVO)

V Libojah je že v začetku XIX. stoletja nastala tudi steklarni sorodna keramična tovarna, ki je izdelovala posodo iz keramične gline. Leta 1813 je bila dovoljena in leta 1816 je začela obratovati. Ustanovil jo je Ignacij Schmidl s tovariši. Po Schmidlovi smrti sta jo prevzela Tadej Hefele in žena Ana (vsaj že leta 1827), ki ju poznamo kot lastnika steklarne. Leta 1833 sta tovarno kupila Celjana Tomaž Grilc, hišni posestnik in nekaj let župan, ter Janez Tappeiner, pivovarnar. Vendar je Tappeiner svojo polovico kmalu prodal Grilcu, ki je tako postal edini lastnik. Leta 1862 je tovarno podedovala Justina Ritter, roj. Degen. Justina jo je leta 1863 prodala Janezu in Moricu Sonnenbergu, Samuelu Mojzesu in Leopoldu Putzerju. Leta 1876 sta Mojzesov in Putzerjev delež kupila Moric in Filip Sonnenberg. Leta 1881 je Filip prevzel Moričev in leta 1884 tudi Janezov delež. S tem je bila tovarna zopet v rokah poedinca. Vendar so se člani rodbine leta 1887 na Dunaju dogovorili in ustanovili firmo Moric in Janez Sonnenberg. Sonnenbergi so ostali lastniki tovarne do konca prve svetovne vojne.

Tudi s to tovarno je bil združen rudnik. Verjetno je ta rudnik naslednik rudnika, ki ga je leta 1801 posedoval Janez Kircher. Najbrž si ga je pridobil že Schmidl, ki je potreboval goriva za svojo tovarno, saj ga je k uporabi premoga zavajal zgled sosedne steklarne. Tadej in Ana Hefele se leta 1827 navajata tudi kot posestnika rudnika, tistega leta sta nakopala 3500 starih centov, kar je očividno zadoščalo za potrebe njune tovarne. V naslednjih letih je proizvodnja premoga včasih presegala tudi 10.000 starih centov. Grilc in Tappeiner sta držala proizvodnjo premoga na isti višini.

Leta 1862 si je dal Grilc rudniško posest, ki je očividno še temeljila na starem Ferdinandovem rudniškem redu, preurediti in na novo podeliti. V tej obliki je obsegala pet prostih jamskih mer, ki so bile v okolici Soseske na gozdni parceli Jerneja Gačnerja v k. o. Zabukovica. Osrednja mera se je imenovala »Zvezda jutrnica« (Morgenstern).

Firma Moric in Janez Sonnenberg je leta 1899 tovarniško rudniško posest povečala z nakupom Denikejevega rudnika v Zabukovici. Ta

rudnik je po postanku obstajal iz dveh delov. Prvi del je obsegal dve jamski meri, Ludovikov rov in Terezijino polje, in ga je leta 1847 na osnovi podelitve ustanovil Karel Denike. Obe meri sta bili v gozdu Valentina Kosovica s Pake. Drugi del je obsegal prosto jamsko mero Ignacijevo polje, nastalo na pašniku Jakoba Goliča. Leta 1847 si jo je dala podeliti Terezija Hefele, roj. Saitl, ki jo je še istega dne (v juniju) prodala novoceljskemu graščaku Ludoviku Hausmanu. Leta 1857 je ta rudniček kupil Karel Denike. Sonnenbergom je dvojni rudniček prodala poznejša lastnica Filipina Denike. Sonnenbergova keramična tovarna je bila v stranski dolinici, ki se od glavne doline cepi tam, kjer se v njeno glavno vodno žilo, potok Bistrico, izliva drug, od zahodne, zabukoviške strani prihajajoči potok, Ajdovica. Ob vhodu v tovarniško dolinico je nastalo dvoje Sonnenbergovih poslopij. V severnem, popolnoma prenovljenem, je sedaj Sindikalni dom. Tovarna sama je nastala nekoliko više, kjer se dolinica nekoliko razširi. Veliko dvonadstropno tovarniško poslopje rabi zdaj za stanovanja. V neposredni soseščini je še več hiš, ki so vse naseljene, med njimi tik ob bivši tovarni gosposka hiša, dom Sonnenbergov. Tovarna je imela glino v neposredni soseščini, deloma pa jo je kopala v bližini steklarne. Temeljno kredo (ki jo je rabila namesto peska) je dobivala iz Zabukovice, medtem ko surovin ni nikoli uvažala.

Samotno in ozko dolino s tovarno in tovarniško naselbino so nemški gospodarji označevali kot Nemški dol (Deutschental); danes ji pravijo Slovenski dol. Na tem mestu moram popraviti trditev, ki jo je prvič zapisal Puff, da se je namreč naselje okrog Friedrichove tovarne imenovalo Nemški dol. Sedanja raba potrjuje, da to nikakor ne velja. Tu so bile Liboje ali Sv. Neža. Cerkvica sv. Neže tik nad naseljem in rudnikom danes poka, ker se zaradi podirajočih se jam svet udira.

Sonnenbergi so v tovarni in rudniku zaposlovali kakih 180 ljudi.

Nekoliko niže, v Kasazah, je ob istem potoku, ob Bistrici, nastala druga keramična tovarna. Tam je bila že starejša delavnica za izdelovanje glinaste posode. Že leta 1870 sta tu brata Ludovik in Rihard Schütz izdelovala posodo in kamenine, toda imela sta samo osem delavcev. Leta 1873 sta poslopje kupila in povečala. Poleg navadne gospodinjske posode sta začela izdelovati sloveče Schützove majolike. Vendar so leta 1902 v tovarni izdelovanje luksuznih majolik opustili, ker so bile predrage, in so se omejili na bolj preprosto robo, ki je šla na svetovni trg kot južnoštajerska kmečka majolika. Leta 1907 je postala lastnica tovarne Marija Lobe-Schütz. Leta 1918 se ji je kot solastnik pridružil inž. Pavlin.

Leta 1919 sta prišli obe tovarni, Sonnenbergova in Schützova, pod državno nadzorstvo. Leta 1920 je kupila Sonnenbergovo tovarno in rudnik »Zagorka« d. d. v Zagrebu, a leta 1920 tudi Schützovo. Tedaj se je v Zagrebu osnovala nova tvrdka, imenovana »Keramična industrija d. d. u Zagrebu«. Družbo so tvorili brata Abla in njun svak Körbitz, ki so se pripravljali na to, da postanejo gospodarji vse jugo-

slovanske steklarske industrije. Glavno podjetje so imeli v Hrastniku, a upravno središče v Zagrebu (za Slovenijo in Hrvatsko) in v Beogradu (za Srbijo).

Nova tvrdka je Sonnenbergovo tovarno opustila in prenesla vso proizvodnjo v Schützovo. Z njo je združila tudi rudnik, ki ga je leta 1932 povečala s Petrovim jamskim poljem, obsegajočim tri dvojne jamske mere in dva osredka. Polje so odkrili na dnevno na osnovi leta 1915 podeljenega prostosleda. Že prej, leta 1920, si je »Zagorka« pridobila tudi rudnik, sestoječ iz Janezovega in Edvardovega jamskega polja. Janezovo jamsko polje si je bil leta 1861 pridobil Franc Žuža iz Žalca. Leta 1863 ga je prevzel Ivan Žuža. Ta je leta 1866 od tkalnice v Preboldu kupil tudi Edvardovo jamsko polje. Kljub razmeroma skromni rudniški posesti je Žuža pridno delal. Dr. Ivan Gršak piše leta 1870 (v knjigi Slovenski Štajer), da je imel Ivan Žuža leta 1868 — 129 delavcev in je nakopal 180.000 centov debelega, 24.000 centov srednjega in 30.000 centov drobnega premoga, ki je bil vreden 24.720 goldinarjev. Imel je torej okoli tretji del delavcev in je pridelal tretjino vse premogovne proizvodnje celjskega okraja. Ivan Žuža je bil tudi dober geološki strokovnjak. Za navedeni Slovenski Štajer je prispeval geološki opis, ki še danes ni brez pomena.

Nadaljnji lastniki: Franc in Marija Janeš (1887), Franc Kolarič (1897), Ludovik Mašek (iz Zagreba, 1900), Karel in Alojzija Šelh (iz okolice Brna, 1911). »Zagorka« je ta rudniček priključila svoji ostali, prej Sonnenbergovi rudniški posesti. V ljudski spomin se je vtisnilo Maškovo ime, tako da še danes splošno govore o Maškovem rudniku.

Prvotni Sonnenbergov rudnik je bil na sredi slemena med Libojami in Zabukovico tik pod povirjem Ajdovice. Jašek je bil 110 m globok in so ga med vojno partizani zasuli. Odtlej delo počiva. Nekaj hišic ob zgornji Ajdovici je ostanek majhnega rudniškega naselja. Maškov rudnik je bil severno od Sonnenbergovega, nekako vzhodno od stare kmečke Zabukovice. Tudi ta rudnik izza druge vojne počiva.

Svet, kjer je bil nekoč Sonnenbergov rudnik, označujejo zdaj kot »Sončni hrib«. Tako usodo imajo pač imena. Sicer je pa vsa dolina Ajdovice z Nemškim (Slovenskim) dolom spadala nekoč pod katastralno občino Zabukovico, sedaj pa nosi Slovenski dol številke Kasaz.

Obe tovarni, Sonnenbergova in Schützova, sta prodajali svoje blago zlasti po Avstriji in drugih državah. Za stare Jugoslavije se je tržišče (zdaj ene same tovarne) na eni strani skrčilo, na drugi strani se je pa razširilo in zajelo področja, kjer je bila potreba po blagu zelo velika. Poleg tovarne je sčasoma nastalo večje število stanovanjskih poslopij. Podjetje je zaposlovalo v tovarni okrog 120 in v rudokopih okrog 30 delavcev.

Tovarna v Kasazah je dobivala surovine deloma doma, deloma jih je pa dovažala od drugod; tako je pesek dobivala iz Karlovca in apnenec iz Vitanja. V tehničnem pogledu tovarne za stare Jugoslavije niso kaj prida obnavljali.

Za okupacije so sprva v tovarni še pridno delali, nato je pa podjetje začelo propadati. Surovine so prihajale iz Češke.

Ob osvoboditvi je bilo podjetje v zelo žalostnem stanju. Vse naprave so bile izrabljene. K sreči je bilo v zalogi nekaj starih surovin, s katerimi so delali leto dni. Nato je bilo treba iskati novih surovin. Glino so razen v Libojah začeli dobivati tudi iz Govc. Danes krije govška glina 50 % potreb, čeprav je draga, ker je treba pred uporabo iz nje s sedimentiranjem izločiti pesek. Boljša glina prihaja iz Češke in Poljske. Zanimivo je, da je poljska glina cenejša od govške, toda zanjo so potrebne devize.

Obrat sam so povečali in modernizirali, kajti dvema okroglima in dvema tunelskima pečema so pridružili eno okroglo in eno tunelsko peč, tako da ima danes tovarna po tri peči vsake vrste. Zgradili so tudi novo livarno in novo strugarno ter povečali stanovanjski fond.

Zdaj dela v tovarni 450 do 460 ljudi, proizvodnja se je pa v primeri s predvojno dobo podvojila: leta 1939 je znašala 740, zdaj pa znaša 1.500 ton na leto. Slej ko prej dela tovarna za potrebe gospodinjstva.

Manjša tovarna za posodje iz kamenine je nastala v Grižah, ob cesti v Zabukovico. Ustanovil jo je Jaka Janežič. Leta 1870 je imela 15 delavcev, medtem ko jih je Schütz tedaj imel 8 in Sonnenberg 36. Podjetje je nehalo delati okrog 1900, ko je Jaka Janežič umrl. Hči Cilka je posest razprodala. Tovarno je kupil Schütz in ustavil obrat. Prodal jo je Em. Kukcu z obvezo, da v njej ne bo več keramične tovarne. Nato sta si tovarno pridobili dve ženski, najprej Marija Breznik in za njo Ana Majer. Ana je poslopje uporabila za proizvajanje pisalne in temeljne krede. Njen obratovodja je bil še živeči Karel Kisling. Danes je v južnem delu prezidanega poslopja kovačnica Franca Gostinčarja, severni del je pa predelan v Malovrhovo stanovanjsko hišo.

Večja je bila tovarna kamenin, ki jo je leta 1866 v Gotovljah ustanovil Pražan Josip Horák. Tam je bil poprej mlin. Kasneje je prišla tovarna v last barona Gruntschreiberja, poznejšega upravnika v Kasazah. Leta 1893 sta jo na javni dražbi kupila dr. Josip Sernec in Edvard Wesely. Med prvo svetovno vojno je tovarna stala, nakar jo je kupil Ferdinand Vasold. Leta 1926 jo je prodal »Keramični industriji d. d.«, ki je obrat takoj ustavila. V tovarni so potlej izdelovali likalnike.

RUDARSTVO

Premogovnik v Zabukovici

Razen že navedenih premogovnikov, steklarniškega in Sonnenbergovega, ki sta bila deloma v Zabukovici, je nastalo tu še več drugih premogovnikov, ki so se pozneje vsi, razen enega združili v enoten rudnik.

Temelj tega enotnega rudnika tvori rudniček Ignacija Hefeleja, obsegajoč dvojno jamsko mero, rov Antona Padovanskega. Ta rudniček je kupil Alojzij Miesbach, znan rudarski podjetnik, in ga je leta

1852 povečal s tem, da si je pridobil prosto jamsko mero, Adolfovo, nastalo na zemljišču Florijana Odesaka. Miesbach je povečani rudnik leta 1854 prodal Tereziji Schmid, od katere ga je leta 1856 kupil Franc Miller.

Miller si je leta 1859 pridobil še štiri jamska polja in je s tem postal že kar velik rudarski podjetnik. Ta polja so bila: Frančiškino polje, obsegajoče dve dvojni jamski meri; Terezijino polje, obsegajoče štiri proste jamske mere; Barbarino polje, obsegajoče dve dvojni jamski meri; Maksimilijanovo polje, obsegajoče tri proste jamske mere.

Miller je leta 1868 rudnik prodal družbi, ki so jo tvorili Karel pl. Ertl, Jožef Karoly, Moric Lechner in Aleksander Tükory. Še istega leta je bil rudnik prepisan na ime Ogrske splošne premogokopne delniške družbe, ki so jo skoraj gotovo tvorili imenovani štirje možje, kar pa iz rudarske knjige ni razvidno. Rudnik je moral biti prilično velik, kajti ko ga je družba leta 1871 prodala Henriku Lehmanu, je dobila zanj 220.000 goldinarjev. Za primer navajam, da je Trboveljska premogokopna družba leta 1873 dala za oba trboveljska rudnika 1,250.000 in 2,500.000 goldinarjev.

V bližini, pod Kamnikom, je leta 1852 nastal prosti jamski meri Albert in Terezija obsegajoč rudnik, ki sta ga ustanovila Anton Halm, graščak na Grmovju, in Maks Schmid. Leta 1856 ga je prevzel sam Schmid. Nadaljnji lastniki so bili: Anton Bergmann (1865), Marija Miller (1867), Jenny Miller (1871) in Miller in Comp. (1872).

Tretji je bil Žužev rudnik, ki je pa končno tudi postal Millerjev. Ta rudnik je leta 1861 ustanovil Franc Žuža. Tvorilo ga je Adamovo jamsko polje, obsegajoče eno prosto mero z osredkom — pri Sv. Pongracu in dvojno jamsko mero Olimp I — v Zabukovici.

Leta 1870 si je Franc Žuža pridobil še dvojno jamsko mero Olimp II.

Leta 1869 si je Franc Žuža pri Sv. Pongracu pridobil tudi jamski meri Marija in Franc, ki sta bili leta 1870 prepisani na Franca Millerja in leta 1872 na Miller in Comp.

Tako sta bila torej v začetku sedemdesetih let v Zabukovici dva rudnika (Lehmanov in Žuža-Millerjev), ki sta se združila 1875, ko ju je kupila Savinjska premogovna družba. To družbo so tedaj tvorili Henrik Miller, Franc Julij Friedrich in Franc Žuža kot direktorji in Franc Miller kot predsednik direkcije. Dužbeni pravni zastopnik je bil dr. Rihard Foregger. Iz tega je razvidno, da so bili družabniki v kraju že uvedeni podjetniki, Foregger (Porekar) pa je bil celjski advokat.

Pozneje se je sestav družbe menjaval.

Leta 1901 je kupil rudnik v Zabukovici Danijel Lapp, Bavarec, lastnik velenjskega rudnika. Po njegovi smrti ga je leta 1914 kupil avstrijski erar. Ta je upravno združil Velenje in Zabukovico s celjsko cinkarno. Po prevratu leta 1918 je vsa podjetja prevzel državni zaklad kraljevine SHS (Jugoslavije), ki je rudnika upravno pustil skupaj, ločil ju je pa od cinkarne.

Najstarejši del zabukoviškega rudnika, Stara jama, je bil na vzhodni strani pred zaključkom dolinskega kota. Rovi so bili speljani pod kmečko naselje Stare Zabukovice. Nekoliko mlajši je tisti del rudnika, ki je dostopen skozi Barbarin jašek. Rovi tega dela so usmerjeni proti Gozdniku. Najmlajši del rudnika je dostopen skozi Centralni jašek, ki ga je zgradil okupator, njegovi rovi pa so usmerjeni proti Humu. Barbarin jašek vodi v tretji, Centralni jašek pa v prvi in drugi revir.

Zabukoviške plasti so tanjše od trboveljskih in le redko presegajo debelino 4 m, so pa nagnjene, često prelomljene in premaknjene. Iz jaškov vodijo pod plasti prometni rovi, iz teh rovov delajo nadkope do premoga, za spuščanje premoga v prometne rove pa kopljejo vpadnike. Prometni rovi so visoki in široki po 2,20 m, premog posnemajo v progah, ki so široke 4 m in visoke toliko, kolikor znaša debelina sloja. Ako je debelina sloja nekaj večja, ne kopljejo do vrha, ampak nad prvim rovom; ko se uleže, napravijo drugega. Kopljejo pa od spodaj navzgor, kakor je sedaj sploh običaj. Jam ne zasipljejo, ampak podpore v njih posekajo, ko je premog posnet, tako da se krovnina zruši in sesede. To se seveda pozna tudi na površini, kjer se javljajo razpoke in udori, imenovani pinge. Več parcel, a tudi že več kmetij je moral rudnik odkupiti; do tega je prišlo v glavnem šele po prvi svetovni vojni.

Do konca druge svetovne vojne v rudniku ni bilo nikake mehanizacije, zdaj pa že uporabljajo vrtalne stroje in odkopna kladiva na elektriko in komprimiran zrak. V splošnem še vedno v veliki meri uporabljajo lopate. Do jaškov spravljajo premog ročno z vozički, medtem ko so Nemci med okupacijo v rovih Centralnega jaška za prevoz vozičkov uporabljali dva konjička.

Pred prvo svetovno vojno je rudnik dobil lastno elektrarno, ki je ostala za rezervo. Po vojni so rudnik priključili na falski elektrovod. Do prve svetovne vojne so jame zračili z lesenimi ventilatorji, ki so jih gonili ljudje, po vojni so jih nadomestili z modernejšimi na električni pogon. Do prve vojne so sejali premog z mrežami, med vojno so gradili in po vojni dokončali separacijo, v kateri premog perejo. Med prvo vojno so tudi zgradili s pomočjo ruskih in italijanskih vojnih ujetnikov do Žalca rudniško železnico.

S pranjem premoga so Artičnico onečiščali. Proti temu so protestirali ribiči in Celjani. Pritožbe so pa veljale tudi drugim podjetjem, kakor n. pr. tovarni v Libojah, tkalnici v Preboldu in usnjarni v Šoštanju. V časopisju, celjskem mestnem svetu in na komisijah so uporabljali trde besede, vendar kaj pozitivnega ni bilo moč doseči.

Za stare Jugoslavije je delalo v Zabukovici 300—400 rudarjev, medtem ko jih (s priključenimi Libojami) zaposlujejo zdaj okrog 1000.

Delavci stanujejo deloma po kmetih in deloma v starejših hišah (rudniških in svojih). Po osvoboditvi so tudi mnogo gradili; največje hiše so nastale v Grižah. Gradi rudnik, gradijo pa tudi delavci sami, ki dobivajo v ta namen pomoč od rudnika.

Za zdravje delavcev skrbi dobro urejena in skrbno vodena ambulanta z lastnim zdravnikom, ki ima polne roke dela. Živahno je tudi kulturno udejstvovanje pod vodstvom »Svobode«, ki ima tukaj še izza stare Jugoslavije bogate tradicije.

Med vojno so zabukoviški rudarji mnogo storili za svobodo. S Preboldčani so ustanovili Savinjsko četo in neprestano množili vrste borcev, dali so pa tudi mnogo žrtev za svobodo. Lep dvojni kip v Migojnicah — preko mosta — poveličuje njihovo junaštvo in njihove žrtve.

Dolgo je ostal samostojen rudnik, ki so ga leta 1843 ustanovili Anton Ranzinger in njegovi sinovi Nikolaj, Franc in Anton. Ta rudnik je obsegal dve prosti jamski meri: Viljemov rov — v gozdu kmeta Doležaka, Edvardov rov — v gozdu Pavla Pernovška in dvojno jamsko mero Frančiškov rov — v gozdu Matija Gassingerja.

Leta 1846 je kupil ta rudnik Ludovik Hausmann, leta 1857 si ga je pridobil Angelo Gianichesi, tedanji lastnik predilnice in tkalnice v Preboldu.

Poslej je rudnik dolgo ostal pri tovarni, samo mero Edvardov rov si je leta 1866 pridobil Ivan Žuža in jo je leta 1887 (skupaj z že navedenim Janezovim jamskim poljem) prodal Francu Janešu in ženi Mariji.

Jamski meri Viljemov in Frančiškov rov je leta 1900 kupil šempetrski posestnik Jože Volf in ju je prodal podjetniku Huski. Okrog leta 1912 je Huska prodal svoj rudnik Lappu, toda obdržal si je zunanjo posest. Navedeni rudnik je bil na zahodni strani doline nekoliko pod Lappovim.

Kratkotrajen je bil rudniček Olimp, ki ga je leta 1847 v Zabukovici na zemljišču kmeta Ignacija Sluge, p. d. Goliča, ustanovil celjski poštar Vincenc Gurnik. Leta 1878 so ga izbrisali iz rudarske knjige, ker v njem očividno niso delali.

Leta 1846 sta si pri Pongracu na desni strani potoka dala podeliti jamske pravice Anton Ranzinger in Anton Halm, toda že naslednje leto so te pravice izbrisali iz rudarske knjige. Ustanovitev je bila očividno prenagljena.

Rudniki svinca in železa

Kovinastih rud je bilo na našem področju manj, vendar so jih tudi iskali. Leta 1826 si je Andrej Schönbucher, ki je nekoliko poprej kopal premog na Dolu, dal podeliti prosto jamsko mero Barbarin rov v Mlakah pri Marija Reki na zemljišču Matevža Jurharja. Leta 1838 je rudniček kupil Simon Kompoš. Vendar so ga že leta 1850 izbrisali iz rudarske knjige, ker je bilo v rudi očividno premalo svinca.

Drugi svinčeni rudnik je nastal v Šmartnem pod Šentjungerto. Ustanovil ga je Anton pl. Bonazza, lastnik fužin v Mislinji. Tudi ta rudnik se je imenoval Barbarin rov. Obsegal je prav tako eno samo prosto jamsko mero, ki so jo leta 1886 izbrisali iz rudarske knjige. Med ljudstvom je še živ spomin na ta svinčeni rudnik pod molčečo in vodnato goro. Pomni še, da ga je nekoč zalila voda in je našlo v njem smrt okrog 50 ljudi, kar je najbrž pretirano.

V bližini so nastali štirje železni rudniki, ki so vsi pripadali lastnikom fužin v Mislinji. Najstarejši je nastal že leta 1794 v gori »Akle« pri Galiciji. Podelitev se je izvršila na osnovi Ferdinandovega rudarskega reda. Prvotni rudnik se je imenoval Bartolomejev (Jernejev) rov in je bil na zemljišču kmeta Martina Rančigaja. Njegovih 9 starih jamskih mer so označevali kot »Kamnite jamske mere«. Najstarejši znani lastnik je bil Edmund pl. Andreoli. On je leta 1839 rudnik prodal Bonazzi. Bonazza je leta 1840 rudniško posest razširil s prosto jamsko mero Hieronimov rov, ki je bila v Hramšah na zemljišču Jožefa Kramerja. Ob zatonu podjetja v Mislinji je rudnik kupila družba, ki je bila tudi lastnica rudnika v Škofju pri Ljubljani. V celjskem nemškem listu često srečamo ime ravnatelja Julija Pogačnika (Pogatschnigga), ki je med Nemci postal naš zagrizen narodni nasprotnik.

Eno samo jamsko mero je obsegal rudnik Jakobov rov. Bil je pri Galiciji blizu studenca Bela voda v gozdu Andreja Spilarja, p. d. Povčnika. Leta 1861 so ga izbrisali iz rudarske knjige.

Mnogo večji je bil rudnik, ki ga je leta 1824 ustanovil Bonazza pri Zalogu, prav tako v okolici Galicije. Ta rudnik je obsegal 10 jamskih zajmov (mere: Sigismund, Anton, Karol, Ana, Marija, Maks, Amalija, Teodora, Nepomuk, Ivana (— z osredkom). Bil je na zemljiščih raznih kmetov: Rajterja, Nareka, Suharja, Sabotinška. Ker je ruda usahnila, so leta 1861 rudnik izbrisali iz rudarske knjige.

Dalje se je ohranil sicer mlajši rudnik v Studencih nad Sotesko (med Veliko Pirešico in Zgornjo Ponikvo). Leta 1858 so ga ustanovili Bonazzovi nasledniki in dediči: Matija in Viljemina Lohninger ter Amalija pl. Baumgarten, roj. Bonazza. Po delnih izpremembah lastništva sta ga leta 1883 dobila v posest Ana in Hugon Poglajen, ki sta ga takoj prodala železarni v Štorah. Leta 1889 je rudnik na dražbi kupila hrastniška kemična tovarna. Ta rudnik je obsegal Jožefovo jamsko polje z dvema prostima merama.

Opekarna na Zgornji Ložnici pri Žalcu

To podjetje je ustanovil Ivan Naraks leta 1907 kot preprosto poljsko opekarno. Konec dvajsetih let jo je povečal in opremil z moderno krožno pečjo. Pri tem se je zadolžil in podlegel konkurenčnemu pritisku celjskega opekarnarja Ungerja Ullmanna. Podjetje je najprej prišlo v last Savinjske posojilnice v Žalcu, a leta 1936 ga je kupil Unger Ullmann, ki je bil ugotovil, da je glina na Zgornji Ložnici boljša od gline, ki jo je imela na razpolago njegova opekarna na Spodnji Hudinji.

TEKSTILNA INDUSTRIJA

Tekstilna industrija je postala važna pomožna panoga savinjskega gospodarstva, saj zaposluje mnogo delovne sile, ki ji kmetijstvo ne more dati zaslužka, in proizvaja produkte, ki so neobhodno potrebni za domačo uporabo in izvoz. Med štirimi podjetji je eno že preko 100 let staro, tri so pa novejša.

Tekstilna tovarna v Preboldu

Glede na postanek tekstilne tovarne v Preboldu je razširjeno mnenje, ki ga je Janko Kač uporabil kot glavni motiv v svojem Molohu, da je kmet z Žvajge (Kač ga imenuje Dobravca) prodal trgovcu iz Trsta mlin ob Boljski, služen žovneški graščini, in da je bila gospoda na Preboldu hudo vznemirjena, ker se ji je tovarna s svojim ropotom naselila pred nosom.

V resnici je Gustav Adolf Uhlich, nemški trgovec iz Trsta in obnovitelj Rimskih Toplic ter ustanovitelj pivovarne v Laškem (iz manjše pivovarniške delavnice), svet za tovarno kupil od treh posestnikov. Mlin se v ohranjenih pogodbah nikjer ne omenja in vsa kupljena zemljišča so bila podložna preboldski graščini. Glavno zemljišče je Uhlich kupil 16. septembra 1839 od Antona Zupančiča. Bilo je dominikalno, t. j. prvotno graščinsko. Obsegalo je njivo, tri travnike in gozdič ter je merilo 4½ orala. Graščina je kupcu dala zaščitno pismo, iz tega z gotovostjo sledi, da je pripovedovanje o vznemirjenosti grajske gospode precej neutemeljeno. Prav na tem zemljišču je nastalo tovarniško poslopje. Leta 1840 je Uhlich od Antona Marinca dokupil travnik, ki je meril malo manj ko ½ orala, od Franca Fišerja, p. d. Šketa, pa travnik in kočo.

Kaj je Uhlicha privedlo do tega, da si je prav nekoliko odročni Prebold izbral za tovarno, je težko reči. Morda je bil to slučaj, verjetno je pa vplivala nanj ugotovitev, da je ob Boljski na razpolago vodna sila, da bo v tem kraju lahko in za nizko plačo dobil delavce, da je v bližini premog. Temeljni kamen za tovarno je položil sam nadvojvoda Ivan. Gustav Adolf je bil lastnik tovarne do leta 1851.



Tekstilna tovarna v Preboldu

Tudi poznejši lastniki so bili Tržačani bodisi nemškega, bodisi italijanskega rodu. Med njimi nastopajo: neka trgovska tekstilna družba, Angelo Gianichesi, Cloete in Schwarz, Rafael Kardachy, Stocker in Hoffmann.

Prvotna tovarna je obsegala predilnico in tkalnico in je bila nameščena v velikem poslopju, ki je imelo pet nizkih nadstropij. Na Boljski je bil jez in stroje je poleg parnega stroja gnalo veliko leseno vodno kolo. V spodnjih prostorih so bili težji, v zgornjih pa lažji stroji (statve in motovila). Leta 1866 (pod Cloetom in Schwarzem) je požar uničil vso tovarno, pri tem so zgoreli tudi štirje delavci. Šele leta 1870 so tovarno obnovili. V potoku so namesto prejšnjega lesenega napravili nov, zidan jez. Stroje je gnala vodna turbina, poleg katere sta bila še star in nov parni stroj. Zgradili so tudi lastno plinarno. Obrat so omejili samo na predilnico, toda imela je 17.000 vreten in zaposlenih je bilo v njej okrog 300 delavcev. Okrog leta 1910 je nastopila v tekstilni industriji velika kriza, ki je prizadela tudi preboldsko tovarno. Lastniki je niso mogli vzdrževati in kupila jo je Združena avstrijska družba tekstilnih tovarn (z vključenim Mauthnerjem), ki si je pridobila tudi predilnico v Litiji in Ljubljani. Za kratko dobo so ustavili obrat, nato pa so predilnico demontirali in uredili tkalnico. Zgradili so tudi moderno električno centralo, ki ni rabila samo tovarni, ampak je razsvetljevala tudi Prebold (Št. Pavel) in Latkovo vas. Mojstri so prišli večinoma iz Češke. Med prvo svetovno vojno je prišla tovarna v veliko stisko. Delavci so morali večinoma k vojakom, podjetje pa je obdržalo nekaj strokovnjakov in tkalo papirnate tkanine, zlasti vreče. Redno obratovanje se je začelo šele leta 1920.

Podjetje so nacionalizirali kot Jugoslovanske tekstilne tvornice Mauthner d. d., ki so imele vodstvo v Zagrebu, predilnico v Litiji in tkalnico v Preboldu.

Ob osvoboditvi je prišlo podjetje v državno last. Leta 1946 je prišlo pod upravno-operativno vodstvo Glavne direkcije tekstilne industrije v Beogradu, oktobra naslednjega leta pa pod vodstvo Glavne direkcije tekstilne industrije v Ljubljani. Dne 3. septembra 1950 so prevzeli delavci upravo tovarne v svoje roke.

Preboldska tovarna je postala prva gojiteljica delavskega duha v Savinjski dolini. Že v avstrijski dobi je bila v tovarni organizirana socialno-demokratska skupina. V dobi med obema vojnama je napredno delavsko gibanje v tovarni dobilo obliko komunizma. Zaradi preganjanj so morali prvoborci delovati ilegalno. Leta 1936 so se preboldski tekstilci pridružili splošni stavki v tekstilni industriji in prisilili so podjetje, da je sklenilo z njimi kolektivno pogodbo.

Komunistični duh je zajel tudi ljudi izven tovarne, med njimi najdemo Šlandrove (Slavka in Vilija, Vero in Marijo), ki so nastopali kot odločni vodje in organizatorji. Tudi SKOJ je zaživel. Sicer je pa mladina delovala zlasti v »Vzajemnosti« in v društvu »Kmečkih fantov in deklet«.

Ko je prišel okupator, so že začeli prvi ljudje iz tovarne in okolice odhajati v gozdove in 22. julija 1941 so skupaj z Zabukovčani ustanovili Savinjsko partizansko četo. To je bil začetek. Da je osvobodilno gibanje postalo splošno, o tem govori že to, da sta Prebold in okolica dala 147 žrtev.

Današnje podjetje ima poleg tkalnice še oplemenjevalnico. Bombažno prejo še vedno dobiva iz Litije. Trije parni stroji ženejo 540 avtomatičnih statev in tri večbarvne tiskarske stroje. Poleg vodne turbine imajo tudi parno. Obe dajeta na leto okrog 1,000.000 Kw. Ostalo potrebno energijo dovajajo Državne elektrarne Slovenije. V tiskarni uporabljajo za obžiganje blaga pred oplemenjevanjem poleg generatorja za oglje tudi bencinski generator.

Letno proizvajajo 7 do 8 milijonov metrov blaga. Podjetje znatno obremenjujejo barve in kemikalije, ki jih morajo v velikih količinah uvažati. Tovarna dela za dom in izvoz.

Med delavci je lepo razvito družbeno in kulturno življenje, ki ga usmerja »Svoboda«.

Tovarna nogavic na Polzeli

Polzelska tovarna nogavic spada med naša najvažnejša tekstilna podjetja. Tovarna sama je nastala na osnovi lesnega podjetništva, ki se je tehnično opiralo na Podvinsko Strugo, spremljajočo Savinjo na njenem levem bregu. Podjetja na Strugi so se morala ravnati po statutih Podvinsko-žalske podjetniško-kanalske družbe.

Tovarna nogavic stoji v resnici vzhodno od Polzele na nekdanji breški gmajni, ki je spremljala Savinjo in Strugo. Na tem mestu je stala nekoč žaga kmeta z Brega. Toda že v osemdesetih letih je bila žaga združena z večjo posestjo na Polzeli, sestoječo iz hiše ob Strugi in zemljišč. Tudi pri tej hiši je bila žaga, ki ji je bil vsaj neko dobo lastnik grof Montecuccolli, graščak na Prešniku, ki se je tudi sicer rad ukvarjal s podjetništvom (imel je opekarno na Prešniku in tovarno za nepregorljivo opeko v Štorah). V osemdesetih letih je bil lastnik obojne posesti E. J. Seeder. Leta 1884 sta posest na dražbi kupila Jožef in Hildegarda Schlossko. Toda že leta 1885 sta jo zamenjala z Albertom Dubom, ki jima je dal dve hiši na Dunaju. Vsi ti ljudje so bili Dunajčani, torej meščani, ki so si v podjetništvu iskali lahek postranski zaslužek. Leta 1888 sta posest kupila Edvard in Terezija Lauterbach. Leta 1892 je postal lastnik posesti Edvard sam. On je na breški gmajni leta 1896 ustanovil tovarno za merila. Že leta 1897 je podjetje kupil William Prym, ki je imel veliko istovrstno tovarno v Weissenbachu pri Dunajskem Novem mestu. Tovarna je leta 1900 pogorela, a Prym jo je obnovil in razširil.

Posest na sami Polzeli sta od Pryma leta 1916 kupila dr. Siegfried Wildi in ing. Karel Kurka, ki sta ustanovila tu tovarno za strojila. Leta 1922 je postal Kurka najprej lastnik sam, nato se je pa še istega leta ustanovila firma Strojilna lesna in kemična industrija d. d. Izza druge svetovne vojne je posest splošno ljudsko premoženje in podjetje je priključeno tovarni na Bregu.

Prymovo podjetje na Bregu je po prvi svetovni vojni opešalo. Leta 1926 so ga kupili Ljubljančani Dolenc, Hudovernik in Javornik, ustanovili mesno izvozno družbo in hoteli poslopje uporabiti za klavnico in predelovalnico mesa. Toda že leta 1927 so poslopja prodali Švicarju Albertu Reiserju, ki je v njih s pomočjo Čehov ustanovil tovarno za izdelovanje pletenin. Podjetje se je imenovalo: Tvrdka Polzela, tovarna navadnih in tkanih pletenin, dr. z o. z. na Polzeli. Vendar se je podjetje omejilo na izdelovanje nogavic, ki so si z znamko »ARK« kmalu dobile sloves v vsej Jugoslaviji. Okrog prvotnega poslopja je kmalu nastala cela vrsta provizornih stavb. Celo za kotonsko pletilnico so adaptirali bivše skladišče za deske. Edino apretura, ki so jo zgradili tik pred drugo svetovno vojno, še danes ustreza tehnološkim in zdravstvenim predpisom.

Med okupacijo je tovarna delala dalje, precej je proizvajala tudi za vojsko. Toda delavci so se odzivali klicem narodnoosvobodilnega gibanja in odhajali v partizane, zaradi česar je začel okupator divjati in iskati žrtve tudi v tovarni.

Po osvoboditvi so dobili tovarno v roke domači ljudje in začeli izdelovati nogavice v velikem številu za domačo potrošnjo. Dne 9. septembra 1950 je kolektiv prevzel tovarno in izvolil delavski svet in upravni odbor. Začela se je modernizacija podjetja glede na stavbe in okolje, opremo in razsvetljavo. Hitro je podjetje napredovalo tudi glede na vrste izdelkov: nogavice iz nylona, perlona in helance uspešno izpodrivajo tuje proizvode in jih razpečavajo po vsej Jugoslaviji; pridružujejo se jim ženske hlače najmodernejše kakovosti.

V tovarni je poleg moških zaposlenih tudi mnogo žena in deklet. Politično, kulturno in športno udejstvovanje je v tovarni zelo razgibano. Sindikalna podružnica in Svoboda skrbita zanje. Leta 1955 so polzelski tekstilci proslavili desetletnico osvoboditve s tem, da so priredili tekstilni festival.

Tekstilna tovarna v Šempetru

Tekstilna tovarna v Šempetru je sorazmerno mlado podjetje. Ustanovila sta jo leta 1932 avstrijska državljana Ogrizek in Temelj, ki sta leto dni poprej kupila Lenkov mlin na Strugi. Mlin sta podrla in zgradila tovarno. Spočetka je tovarna imela samo tkalnico, pozneje je še dobila navijalnico in škrobilnico, tik pred drugo svetovno vojno pa tudi belilnico, največjo in najmodernejšo v Sloveniji. Število zaposlenih (bile so večinoma ženske) je kmalu naraslo na 100 oseb.

Med okupacijo je iz tovarne odšlo mnogo delavcev v partizane. Iz tovarne so zalagali partizane z blagom in zdravili.

Po osvoboditvi je proizvodnost dela polagoma rasla, čeprav so šele leta 1954 mogli tovarno temeljito obnoviti in avtomatizirati 64 strojev. Število zaposlenih je kmalu preseglo 100 oseb. Danes proizvaja tovarna samo bele tkanine vseh širin, s katerimi zalaga domači trg in druge republike.

Leta 1951 so delavci prevzeli tovarno v svoje roke. Še istega leta so zgradili veliko sindikalno dvorano in l. 1954 postavili v njej tudi oder.

Tekstilna tovarna Juteks v Žalcu

Juteks je najmlajša tekstilna tovarna v Savinjski dolini. Začela je obratovati šele leta 1940, tik pred drugo svetovno vojno. Zanjo so uporabili prostore, kjer so bile zapovrstjo Žuževa in Kukčeva pivovarna ter hmeljsko skladišče. Pobudo za zgraditev tovarne je dala potreba po hmeljski embalaži, ki so jo dotlej uvažali iz Nemčije. Tovarno je ustanovila družba Senica-Albert. Delati je začela januarja 1940 in se je do izbruha vojne toliko izpopolnila, da je poleg pripravljalnice imela tudi tkalnico in skladišče. Izdelovala je razen hmeljske embalaže tudi vreče za sol, moko in žito. Zaposlovala je nad 120 delavcev, večinoma žensk.

Okupatorju ni bilo za hmelj in je zato preusmeril proizvodnjo. V tovarni so izdelovali papirnate vreče za vojsko in slamarice. Delavci so uhajali v partizane. Štiri mlade delavce je okupator leta 1941 ustrelil v Mariboru skupaj z osmimi drugimi Žalčani.

Po osvoboditvi je bila tovarna sprva v stiski. Ker je primanjkovalo jute in konoplje, so začeli izdelovati tudi bombažne tkanine. Ustrezali niso niti prostori nekdanje pivovarne. Šele ko je leta 1951 vodstvo tovarne prevzel delovni kolektiv, so začeli izvrševati večje načrte. V ta namen so se delavci odpovedali delitvi dohodka. Največja pridobitev je bil povečani prostor za tkalnico, v kateri je prostora za 100 strojev in 220 delavcev. Važne novosti so tudi bile: nova barvarna in kotlarna ter fluorescentna razsvetljava.

Sedaj izdeluje tovarna raznovrstne močne tkanine, embalažo iz konoplje in jute, filtrirno platno za kemično industrijo, tehnična platna za industrijo gume in obutve, impregnirana platna za šotore in težje dežne plašče, ponjave za avtomobilske strehe, keper in gradl za vojaške obleke v raznih barvah, v malem obsegu pa tudi konfekcijo, kot slamarice, ponjave, torbice za plinske maske in drugo. Velik del proizvodov je namenjen vojski. Potrebna barvila nabavlja Tovarna organskih barvil v Celju.

KOVINSKO PODJETJE V ŽALCU

Velikega pomena za kmečko gospodarstvo je bila Lorberjeva strojna tovarna v Žalcu. Jožef Lorber je bil po poklicu strojni ključavničar in je svojo delavnico ustanovil leta 1878. Leta 1896 je vstopil v družbo z inženirjem Ignacijem Pehanijem in šempetrskim Jožefom Lenkom, toda že leta 1899 je bil zopet samostojen. Lorber je izdeloval kmečke stroje, znane so bile zlasti njegove mlatilnice. Največjega pomena so bile njegove sušilnice z vdelanim ventilatorjem, ki jih ne najdemo samo v Savinjski dolini, ampak tudi v Vojvodini. Leta 1922 je po Jožefu Lorberju prevzel tovarno sin istega imena.

Leta 1947 je bila Lorberjeva strojna tovarnica nacionalizirana in se je preimenovala v »Kovinsko podjetje Žalec«. Njen delokrog se je v novih pogojih, ko je postala del ljudskega premoženja, močno izpopolnil in razširil; tako izdeluje trenutno tele proizvode: poljedelske stroje, kakor sadne mline, trosilce umetnih gnojil, vodne in gnojne

črpalke, hmeljske sušilnice itd. Proizvaja tudi vodne armature ter vrši vse industrijske remonte in usluge. Tovarna ima lastno livarno železa in barvastih kovin.

Zanimivo je, da je zaposlovala prvotna Lorberjeva tvornica leta 1939 le 23 delavcev, med katerimi je bilo 7 vajencev, medtem ko ima danes že 96 delavcev in 20 vajencev. Znano je, da se je v Lorberjevi strojni tovarnici izučil za strojnega ključavničarja - strugarja med drugimi tudi član Zveznega izvršnega sveta Franc Leskošek-Luka.

Industrija žalske okolice je, kakor smo videli, le deloma zrasla iz domačih tal, na vsak način je pa velikega pomena: čeprav je dolina, odkar se je razvilo hmeljarstvo, najvažnejše kmetijsko področje Slovenije, je vendar tu še vseeno mnogo ljudi, ki jih kmetijsko delo ne bi moglo prehranjevati in jim je delo v industriji (in rudarstvu) važen stranski ali celo glavni in skoraj edini zaslužek.

Viri in literatura: rudarski spisi v graškem Deželnem arhivu; rudarska knjiga (v arhivu gospodarskega sodišča v Ljubljani) registri firm pri celjskem gospodarskem sodišču; Celjska zemljiška knjiga; Dr. Ivan Geršak v knjigi Slovenski Štajer, Matica Slovenska, 1870; Janko Orožen, O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju (v Celjskem zborniku, I, 1951); Janko Orožen, Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice, 1952; Rajko Vrečer, Savinjska dolina, 1930; knjižica Tekstilci s spisi, ki so jih napisali: Janko Orožen, Bert Zavodnik, Jurček Krašovec, Valter Gorinšek, Tone Maslo, Vera Stermecki, Milan Božič, 1955; Franc Hribar-Savinjšek, Tovarna Prebold in njeno delavstvo v knjigi Med Mrzlico in Dobrovljami, 1935; Drago Predan, Liboje, »25-letnica Svobode«, 1954.

Ing. V. Gostiša — ing. R. Kovačič:

Opis premogovnih in rudnih nahajališč ter njihove zaloge v žalski komuni

Naravna bogastva, močna industrija in napredno kmetijstvo so nedvomno najmočnejša in najvažnejša podlaga za neodvisnost, mednarodni ugled in obrambno moč vsake države. Rudarski proizvodi in prvenstveno premog so baza celotne gospodarske dejavnosti komune, okraja in države. Če upoštevamo, da znaša premogovno bogastvo naše države ca. 20 milijard ton, z letno proizvodnjo preko 18,000.000 ton, kar predstavlja vrednost 56 milijard dinarjev, vidimo, da je premogovna industrija izredno važen sestavni del celotnega državnega in narodnega gospodarstva ter da moramo to industrijo poleg kmetijstva, gozdarstva in železarstva smatrati v pravem pomenu besede kot najmočnejšo obrambno moč v primeru vojnih komplikacij in v primeru ogroženja naše mirnodobske gospodarske samostojnosti. Zato je naravno in nujno, da napredku premogovne industrije posvetimo tisto pozornost, ki jo v polni meri zasluži. Čeprav začenjamo živeti v atomski dobi, kjer igra in bo v bližnji bodočnosti igrala ogromno vlogo atomska energija, bo za napredek človeštva in boljše življenje še vedno igrala pomembno vlogo kot vir energije premogovna industrija. Spomnimo se, da je takoj po osvoboditvi premog igral najvažnejšo vlogo in je bil popolnoma upravičeno imenovan — kri industrije. Tudi danes je premog nujna potreba za razvoj industrije in napredek človeštva. Zaradi njegove velike važnosti in vrednosti, kakor tudi zaradi vloge, ki jo ima v razvoju napredka vsega človeštva, je dobil naziv »črni diamant«. Zato upravičeno pravimo, da je premog za industrijo enake važnosti kakor kruh za človeštvo.

V območju žalske komune so premogovna ležišča, svinčenocinkova-živosrebrna in deloma železna rudišča. Ker zavzema premogovna industrija prvo mesto v rudarski dejavnosti, bomo najprej obravnavali nahajališča premoga.

1. Premogovna industrija

Znana premogovna ležišča danes eksploatirajo v Zabukovici in Libojah. Oba rudniška obrata sta tehnično in upravno združena. Skupno je zaposlenih okrog 1000 delavcev, ki z letnim zaslužkom ca. 160,000.000 dinarjev prehranjujejo okrog 3000 svojih rodbinskih članov. Precejšnji del vrednosti odpade tudi socialnim ustanovam, republiki in federaciji.

Začetki rudarjenja datirajo v leto 1843. Skoraj vse jamske mere so bile razdeljene privatnim podjetnikom, ki se verjetno niso resno ukvarjali z rudarjenjem, temveč so jim jamske mere rabile v špekulativne namene. V letu 1875 so se najmočnejši podjetniki združili in ustanovili »Savinjsko rudarsko družbo«, ki je obstajala do leta 1901.

Rudarjenje je bilo v tem času izredno primitivno ter so premogovni sloj odkopavali blizu površine. Tako imenovano »divje rudarjenje«, ki je lastnike jamskih mer gnalo samo v lov za dobičkom, je vsekakor škodovalo kasnejšemu resnemu rudarskemu delu in povzročilo več škode kot koristi. V navedenem letu je »Savinjska rudarska družba« prenehala obstajati in je jamske mere večinoma odkupila bivša »Trboveljska premogokopna družba«, ostale pa so postale last Daniela von Lappa, ki je v letu 1914 prodal jamske mere in ostalo rudniško premoženja avstrijskemu erarju. Po prvi svetovni vojni je rudnik Zabukovica prevzela bivša Jugoslavija.

Rudarski obrat Liboje je starejši od zabukoviškega in se izkoriščanje premogovnega sloja začenja že leta 1830. Prvi lastniki, Friedrichi, so si z nezasluženimi dobički zgradili veliko stanovanjsko poslopje, ki sedaj, popolnoma obnovljeno, rabi za stanovanje rudarjev. Prvotna lastnika rudnika sta imela v svoji posesti tudi steklarno in tovarno keramičnih izdelkov. Steklarna je kmalu prenehala z delom, medtem ko je keramična industrija nadaljevala s proizvodnjo keramičnih izdelkov, v glavnem spričo zadovoljive sirovinske baze. Odkopavanje premoga je v letu 1875 prenehalo in tedanji lastniki so vse jamske mere prodali bivši TPD v Trbovljah, ki pa je opustila rudarsko dejavnost in je nato celotno jamo zalila z vodo. »Trboveljska premogovna družba« je kasneje oddajala posamezne jamske mere v izkoriščanje raznim privatnikom, ki so v glavnem odkopavali obrobne predele premogovne kadunje, kasneje pa tudi globlje predele do leta 1930, nakar je bilo rudarsko delo do leta 1941 ustavljeno.

Med okupacijo so tuji zavojevalci poskušali obnoviti rudniške naprave in povečati proizvodnjo v obeh rudniških obratih, vendar jih je partizansko gibanje, ki je bilo posebno močno v teh rudarskih revirjih, zelo oviralo, tako da je že leta 1944 padla proizvodnja na minimum. Šele po osvoboditvi se je rudarska dejavnost na široko razmahnila in se danes uspešno razvija s podporo in polnim razumevanjem gospodarskih in političnih činiteljev.

Oglejmo si sedaj nastanek premogišč v Zabukovici in Libojah.

V geološkem in tektonskem pogledu moramo ločiti zabukoviško od libojske premogovne kadunje, čeprav imata obe, glede na svoj nastanek, precej skupnega. Oligocenski pas oziroma terciarni kadunji s premogišči sta le del dolgega fjorda (zaliva) Panonskega morja, ki je v terciarni dobi segal nekako od sedanje hrvatsko-slovenske meje oziroma od Grobelnega proti zahodu, mimo Celja pa vse do Motnika in še dalje po Tuhinjski dolini in proti Kamniku. Po vsej verjetnosti moremo reči, da je stalo v tem fjordu več ali manj plitvo vodovje, v katerem se je razvila bujna flora, da se je moglo razviti najprej primerno debelo šotišče, ki je dalo pozneje snov za sedanji premog. Usedline tega fjorda pa pripadajo najmlajšim tvorbam, ki se nahajajo na ozemlju vzhodnih Alp.

Za boljše razumevanje nastanka zabukoviške in libojske premogovne kadunje je treba upoštevati dvoje važnih dejstev, to je: nekdanji relief tega ozemlja in spremembo lege plasti zaradi gorotvornih

sil. Brez dvoma je, da je bilo dno nekdanjega fjorda vegasto, torej nepravilno razvito. Zato lahko trdimo, da so bile prilike za nastanek sedanjih premogišč na raznih mestih v tem dolgem fjordu različno ugodne, saj vemo, da pregloboko vodovje ni pospeševalo nastanka rastlinskega akumulata, iz katerega so sedanja premogišča. Iz tega sledi, da se premogišča prvotno niso razvila v vsem obsegu tega fjorda v enaki meri. Morda so se razvila prvotno tu le posamezna večja ali manjša premogišča, ki so jih med seboj ločili posamezni podvodni grebeni, pragi ali podobni morfološki elementi. Sedimente tega oligocenskega morja, ki se je v kasnejših dobah umaknilo iz teh krajev, so gotovo delno razdejale tudi tekoče vode, kar je naravna posledica erozije. Seveda je z raznimi drugimi hribinami razdejala voda tedaj in kasneje vse do današnjih časov tudi premogovne sedimente. Na splošno pa sta nepravilni relief oligocenskega morskega dna in močna erozija povzročila, da imamo dandanes na ozemlju tega fjorda celo vrsto premogovnikov, ki se vrste južno od Celja v smeri vzhod-zahod, to so Pečovnik, Liboje in Zabukovica. Zato presojamo vsa ta premogišča v geološkem pogledu po popolnoma istih načelih. Vendar dejstva govore, da prvotna snov sedanjih premogišč ne leži več v svoji prvotni legi. Gorotvorne sile, ki so učinkovale od severa proti jugu oziroma obratno, so nagubale premogovne plasti, jih prelomile in tudi premaknile drugo proti drugi, kar je posebno očitno v zabukoviški premogovni kadunji. Ob pogledu na geološko karto teh krajev opazimo, da so oligocenske kadunje podobne nekakšnim majhnim osamljenim otokom, ki so vkleščeni med starejše geološke formacije ter zaradi tektonskih pojavov pogreznjene v doline, a se vse raztezajo skoraj vzporedno s tokom Savinje, to je v smeri vzhod-zahod. Tako je n. pr. oligocenski premogovni bazen Zabukovica vkleščen z ene smeri med Gozdnikom (1092 m) in Bukovico (584 m), a z druge strani med hribovje njegovega zahodnega v vzhodni predel. S smerjo jug-sever pa je ta kadunja razdeljena po potoku Artičnici na zahodno polovico, kjer je Podkamniška kotlina z Britnim selom in na vzhodno polovico, kjer leži vas Zabukovica. Oblike te kadunje so popolnoma nepravilne. Osnovno gorstvo tega bazena je sestavljeno iz raznih slojev spodnje in srednje triade, edino na južni strani meji oligocen s karbonskimi skladi. V vzhodnem predelu se razprostirajo oligocenski skladi v poseben bazen Liboj, o katerem je pisano v nadaljevanju. Treba pa je še pripomniti, da so v vzhodnem delu oligocenski skladi prebiti z otokom triadnega apnenca. V zahodnem delu pri Britnem selu je pokrit oligocen s skladi mlajših pliocenskih konglomeratov v debelini do 10 m. O geološkem sestavu samega zabukoviškega oligocena, ki nas v tem primeru zanima, lahko govorimo samo v toliko, v kolikor je odprt z jamskimi deli, ker se na površini terena samega skoraj nič ne opazi zaradi močne obdelave zemljišč, a v kolikor ga je moč določiti, so zelo preperele gline in laporji, ki tvorijo karakteristične drsne ploskve. Z jamskimi deli in z vrtinami je dokazano, da je petrografski sestav oligocena zelo pester (lapor, glina, peščena glina, peščenjaki in konglomerati), vendar lahko na splošno

rečemo, da prevladujejo glina oziroma laporji z vložki prej omenjenih petografskih sedimentov, ki pa ne nastopajo v stalnih stratigrafskih horizontih. Premogovnega oligocena Zabukovice ne moremo razdeliti na horizonte, ker smatramo, da sestoji iz enega samega petrografskega člena, to je iz glin in laporjev, v katerih so lečasto vloženi v raznih horizontih ostali petrografski členi. Tako ležijo na primer na nekaterih mestih debelozrnati peščenjaki in konglomerati direktno na premogovnem sloju, a v drugih primerih prepuščajo mesto glini ali pa laporju (primer Britno selo). V geološki literaturi so ti oligocenski skladi, ki stratigrafsko odgovarjajo lagunskim oziroma limničnim tvorbam zgornjega oligocena in ki vsebuje v vzhodnih Alpah premogovne sloje, znani. Za dokaz naj služijo tako v Zabukovici kot v Libojah sami oligocenski fosili. Najdeni fosili so le redko celi; v večini primerov so zaradi pritiskov zelo zdrobljeni, vendar lahko razpoznamo med njimi naslednje specije: cyrena semistriata, cytherca nicrassata, cerithirem in podobno. Posebno številno so fosili cygren v glini in laporju, saj so ti laporji tudi dobili po njih svoje ime (Cyreneumergel).

Ker sta glina in lapor glavni sestavini našega oligocena, je jasno, da je delo pri eksploataciji premogovnega sloja v Zabukovici, ki je vložen v tej glini, zelo težko. Tako sestoji na primer direktna talnina premogovnega sloja iz temnorjave, skoraj črne gline (v debelino do treh metrov), ki zelo močno nabrekne pri stiku z vodo, a je splošno pri rudarskih delih povsem nevidna. Zaradi tega se je rudarji pri gradnji rovov izogibajo, in se splošno vsa rudarska dela v pripravah izdelujejo v globlji talnini, ki je sestavljena iz odpornejših laporjev. Ne samo majhna vzdržljivost neposredne talnine premogovnega sloja, temveč predvsem tektonika zabukoviške kadunje dela največ preglavic pri rudarjenju. Karakteristika oligocena in tudi ostalih sosednjih geoloških formacij so neštete dislokacije in močna gibanja ter prelomi premogovnega sloja. Dislokacije niso le številne, temveč delajo tudi precejšnje skoke v globino. To je opaziti v jami na neštetih mestih. Na splošnem lahko rečemo, da je redek premogovni bazen tako malega obsega, kot je zabukoviški (270 ha), ki bi imel koncentriranih na tako majhnem prostoru toliko prelomov, gub, narivov in usadov. Kar zadeva smer teh prelomnic, lahko rečemo, da se raztezajo od zahoda proti vzhodu in padajo proti jugu ter tudi proti severu; seveda je vmes še polno prečnih prelomnic, ki tako ustvarjajo pravo prelomnično mrežo. V splošnem pa izgleda celotna kadunja kot nekakšen čok, ki je od vseh štirih strani omejen s prelomnicami. Ni pa samo premogovna kadunja tako močno tektonsko porušena, porušene oziroma dislocirane so tudi sosednje geološke formacije. Posebno lepo je to razvidno tam, kjer prehaja potok Artišnica iz oligocena v triadne sklade; tu je na desni strani tega potoka v useku hriba Bukovica opaziti močno prelomljene in nagubane sloje triadnega školjkovitega apnenca. Tudi južno od tod proti Grižam opažamo skoraj navpične triadne sloje školjkovitega apnenca. Potemtakem zabukoviški premogovni bazen nima koritaste oblike, temveč je razvit enostransko, ker pada premogovni sloj stopničasto od juga proti severu.

O samem premogovnem sloju in njegovi karakteristiki je več napisano na drugem mestu, vendar je treba pripomniti, da ima v geološkem pogledu zabukoviški premogovni bazen samo en premogovni sloj; sedanja razdelitev na krovni, srednji in talni sloj je le tehnične narave. Celotna debelina sloja zelo varira in doseže na nekaterih mestih tudi 7—8 metrov, to je v osrednjem delu kadunje, medtem ko so premogove plasti obrobnih predelov dokaj tanjše in dosežejo komaj 1—1,6 m. Sloj sam pa ni povsem brez jalovih vložkov, ki so sestavljeni iz bituminoznih skrilavcev ter drobnozrnatih peščenjakov. Ti jalovi vložki nekako ločijo kvaliteto sloja, ki pada od zgoraj navzdol, tako da so krovni deli sloja po kalorični vrednosti žvepla, pepela in ostalih sestavin mnogo boljši od talnih partij. Pri eksploataciji običajno odkopavajo vse tri sloje hkrati, zaradi česar ni bistvene variacije na skupni kvaliteti proizvoda.

Prav tako kot zabukoviška premogovna kadunja meji tudi libojska kadunja na vsem predelu na spodnjo in srednjo triado ter deloma na karbonske skrilavce. Kamenine, ki so tu zastopane, so v glavnem ponekod skoraj beli dolomiti in apnenci, medtem ko so na severovzhodu psevdozilski skrilavci, ki zelo radi preperijo in je ostrejšo mejo med njimi in oligocenom pač težko določiti. Meja libojske kadunje je v glavnem točno določena in se pričenja z dvema oligocenskima pasovoma, ki oklepata otoček školjkovitega apnenca od Zabukovice v smeri proti levemu pritoku potoka Bistrice; od tu poteka meja proti Kotečniku in staremu glinokopu ter dalje po strugi Bistrice navzgor do kmetij Lipovec, Gračner in Ipajcer. Desni pritok Bistrice pa je že na apnencih in dolomitih srednje triade, kjer se prične meja dvigati do Romove hiše preko potočka nazaj k oligocenskim plastem.

Tudi temu delu niso prizanesli tektonski premiki, ki so povzročili prelome in narive in celo popolnoma spremenili lego slojev, vendar je bil njihov vpliv dokaj manjši kot v zabukoviški premogovni kadunji. Premogov sloj leži na laporjih razen v nekaterih primerih, kjer je potisnjen direktno na vodonosne triadne apnence. Prelomi, ki imajo glavno smer sever-jug in manjši na to smer pravokotni prelomi ne vplivajo bistveno na eksploatacijo. Omembe vreden je vpliv tektonike na kvaliteto premoga v Libojah in Zabukovici. Kot že omenjeno, je zabukoviški premog znan po visokokaloričnі moči in nizkem odstotku pepela ter gorljivega žvepla ter s temi tremi faktorji močno nadkriljuje libojski premog, čeprav sta obe premogovni kadunji iste geološke starosti. Tektonika, ki je v Zabukovici močneje razvita, je dala s svojima komponentama, to je s pritiskom in s temperaturo svoj pečat kvaliteti. V spodnjih plasteh libojskega premoga pa je že opaziti zboljšanje kvalitete (glede na kalorično moč in gorljivo žveplo ter odstotek pepela), ki se približuje kvaliteti zabukoviškega premoga. Iz tega je razvidno, kako močan vpliv ima tektonika že v enem samem premogišču, kjer so bile obrobne oziroma vrhnje plasti premogovnega sloja pod manjšim vplivom pritiska in temperature kot plasti proti dnu kadunje. In še en pojav nastopa v tej zvezi, to je pojav metana,

ki nastopa v celotni zabukoviški jami, medtem ko se v Libojah pojavlja šele z globino.

Libojsko premogišče ima po dosedaj znanih raziskavah obliko dna velikega poševnega kotla, ki je pogreznjen skoraj 200 m globoko. Seveda je presekano v glavni smeri sever-jug s prelomi, ki delijo premogišče v posamezne oddelke in predstavljajo naravne meje pri odkopavanju premoga. Višinska razlika med prelomljenimi sloji znaša od 10 do 60 m, kar je največ in to v zahodnem delu kadunje. Ti večji skoki sloja in njih razmaknjenost neugodno vplivajo pri raziskavah tako s pomočjo globinskih vrtin kakor pri usmerjanju jamskih hodnikov. Stratigrafska opredelitev plasti pa je povsem slična kot je v Zabukovici, le okamenine je teže najti in še te so močno zdrobljene.

Ker je premogišče v tako imenovani zabukoviški kadunji v glavnem že izčrpano in se trenutno eksploatirajo periferni predeli, kjer se je premogovni sloj od normalne debeline stanjšal na ca. 1,2 m, nastane vprašanje, ali bodo zaloge premoga v prihodnosti zagotovile nemoteni razvoj rudnika. Glede na tektonske porušitve celotnega premogišča je izredno nehvaležna in delikatna naloga, določiti odnosno oceniti približne premogovne zaloge v območju do sedaj znanega produktivnega terena. Bralce, posebno rudarje, bo verjetno zelo zanimalo, za koliko let produktivnega dela bodo zadostovale premogovne zaloge v zabukoviški in libojski premogovni kadunji. Takoj naj povemo, da je libojsko premogišče tako glede že ugotovljenih premogovnih zalog, kakor tudi glede eksploatacije v znatno ugodnejšem položaju od zabukoviškega premogišča. Z gotovostjo lahko trdimo, da znašajo premogovne zaloge v Libojah preko 1,500.000 ton in pri letni proizvodnji ca. 50.000 ton je normalno obratovanje zagotovljeno za najmanj 30 let. Drugačno sliko o zalogah nam pokaže zabukoviško premogišče. Posebno moramo poudariti, da je v varnostnih stebrih blizu 1,000.000 ton premoga, ki ga še ne smemo odkopavati in bo eksploatiran pri končni likvidaciji rudnika. Kakor že rečeno, je vzhodni predel premogovne kotline skoraj popolnoma odkopan in je bodočnost zabukoviškega premogovnika odvisna od premogovnih zalog in tektonskih razmer v zahodnem predelu t. j. v do sedaj še razmeroma slabo raziskani Podkamniški kotlini. Premogovna nahajališča v tej kotlini je težko oceniti, temveč so možne samo približne ocenitve. O produktivni formaciji te kotline ni nobenega dvoma več. Dokaz temu so številni izdanki na jugu, številni raziskovalni rovi v območju premogovnih izdankov ter sedanja raziskovalna jamska dela. Na severnem predelu kadunje so nam na razpolago samo podatki starih vrtin, ki pa so zelo nezanesljivi. Mnoge vrtine so bile preplitve, druge so zopet prišle sicer globoko in so verjetno naletele na jalove predele odnosno na tektonske porušitve. Pri izredni porušitvi terena je velika verjetnost, da je marsikatera vrtina naletela na jalovo cono. Iz tega sledi, da je vrtanje sicer potrebno in koristno pri premogiščih z relativno slabo tektonsko porušitvijo, da pa je v močno porušenih in tektonsko razdejanih premogiščih edina zanesljiva metoda jamsko raziskovanje.

Glavne geološke tvorbe, ki se nahajajo na navedenem terenu, so v glavnem sestavljene iz karbonskih sljudnih skrilavcev in peščenjakov, temnih glinastih skrilavcev, triadnih školjkastih apnencev, svetlih apnencev in dolomitov srednje triade, oligocenskih glinastih laporjev, pliocenskih konglomeratov in diluvialnih ter aluvialnih tvorb. Navedene tvorbe prikazujejo presek kadunje od spodaj navzgor. Od vseh navedenih tvorb je najznačilnejši oligocenski glinasti lapor, ki je podoben krovnemu laporju zabukoviške premogovne kadunje. Geološka opazovanja so precej otežkočena zaradi prekritja terena s humusom in travo. Točnejšo geološko sliko nam pokažejo potoki, ki tečejo po Podkamniški kadunji iz Griž ter se izlivajo v reko Savinjo. Ker ti potoki na svoji poti rušijo hribino, je lahko opazovati in določiti sestav hribine, ki spada k pliocenskemu konglomeratu in grušču, ki pokriva krovne laporje oligocenske starosti. Na podlagi detajlnejših pregledov terena Podkamniške kadunje so določili meje produktivnega oligocena na južni strani s triadnimi dolomiti in apnenci, na zahodni in severni strani pa s karbonskimi in triadnimi skrilavci. Premogovne zaloge v navedenem produktivnem terenu cenijo približno na 2,000.000 ton, kar pa ni popolnoma zanesljivo in presenečenja niso izključena. Skupne zaloge obeh premogovnih kadunj znašajo ca. 4,000.000 ton; v tej količini so vštete tudi premogovne zaloge v varnostnih stebrih. Ta cenitev je iz že omenjenih vzrokov precej problematična in bo točno sliko o zalogah podalo jamsko raziskovanje. Vsekakor je z veliko verjetnostjo računati na ca. 2,500.000 ton in bo ta zaloga omogočila obratovanje pri letni proizvodnji 100.000 ton — ca. 25 let.

Glede kvalitete naj omenimo, da ima premog vzhodnega predela kadunje najmanj kalorij, dočim je vrednost centralnega dela precej večja. Kvalitetno najboljši premog je pričakovati v Podkamniški kadunji, kar potrjujejo dosedanja raziskovalna dela po premogovnem sloju. Vzrok teh razlik v kalorični moči premoga je iskati v tektoniki premogišča odnosno v gorotvornosti sil, ki so delovale v severno-južni smeri na to ozemlje. Da so praktično gorotvorne sile delovale v navedeni smeri zelo močno in sicer pred nastankom premoga in po njem v oligocenu, jasno dokazuje komplicirana porušitev premogišča v že preiskani zabukoviški kotlini. Kljub temu pa pritisk, ki je prišel s severne strani, ni mogel zaradi hriba Bukovice tako vehementno vplivati na celotno premogišče zabukoviške kadunje. Večje razdejanje premogovnega sloja v Podkamniški kadunji je pričakovati, kar potrjujejo sedanja jamska raziskovalna dela. Odpor proti tektonskim silam s severa sta nudila hriba Bukovica in deloma tudi Hum, a le-ta izgine na ozemlju pod Podkamniško kadunjo.

Po že izvršenih jamskih raziskovalnih delih v Podkamniški premogovni kadunji je dokazano, da je premogovni sloj zdrknil znatno niže kot v sosednji zabukoviški kotlini in da stopničasto pada proti severu ter je naravnost odrezan na skrajnem severu. Da je premogovni sloj zdrknil precej globoko, dokazujejo tudi dokaj globoke vrtine, ki so vse ostale v krovnini premogovnega sloja. Na severni

strani kadunje ne zasledimo nikakih premogovnih izdankov in so verjetno prekriti z debelejšo plastjo pliocena in humusa ter jih zaradi tega ne opazimo. Zaradi pritiska s severa se je verjetno razvila na ozemlju Podkamniške kadunje velika guba, ki je imela svoje čelo v črnih karbonskih skrilavcih in ki je potisnila oziroma pretrgala kasneje erodirani premogovni sloj. Vsekakor je tudi na severni strani pričakovati strmo ležeče premogovne sloje, medtem ko je dno kadunje močno tektonsko porušeno s številnimi prelomi in preseki. Bodoča raziskovalna dela bodo pokazala geološko zgradbo kadunje kakor tudi tektonske razmere premogovnega sloja.

Za premogišča v Podkamniški, zabukoviški in libojski kadunji je značilno, da so na južni strani premogovni izdanki jasno vidni, medtem ko je cela severna stran brez izdankov. Vsiljuje se misel, da so v pradavnini orjaške tektonske sile celotno nahajališče pretrgale od zahoda proti vzhodu ter da se premogovna nahajališča nadaljujejo proti severu, t. j. proti Žalcu in Petrovčam.

Prirodne rudarske razmere so v zabukoviški jami izredno težke, proizvodni proces kompliciran, prevoz proizvodov drag in vzdrževanje jamskih komunikacij izredno visoko. Ogromne tektonske sile so postavile premogovne sloje ponekod strmo, ponekod jih stisnile in prevrnile ali pa popolnoma porušile. Odkopavanje je pri takih razmerah neregularno in je omejeno samo na majhne odkopne površine. Veliki pritiski in razmetanost sloja ne dovoljujejo izdelave jamskih komunikacij v premogovnem sloju in je za odpiranje, zračenje in prevoz uveden talni sistem, kar izredno podražuje končni produkt.

Eksplozivni plini, nevarnost ognja in vdorov triadnih voda so nadaljnje negativne lastnosti premogovnika. Boljše odkopne razmere nastopajo v jami Liboje, kjer so tektonske porušitve znatno manjše in je pritisk hribine še znosen. Glavna naloga rudniške uprave je, da bo dala odpreti dovoljne zaloge premoga in po možnosti izvršiti koncentracijo produktivnih delovišč ter s tem zmanjšati stroške za prevoz in vzdrževanje. Zaradi velikega pritiska je poraba jamskega lesa zelo velika, kar izredno obremenjuje že itak visoke proizvodne stroške.

Zabukoviška jama je znana kot izrazito metanska in eksplozije treskovega plina učijo, da morajo biti rudarji pri svojem težkem delu skrajno disciplinirani in v stalni borbi s prirodnimi silami. Navzlic že desetletja trajajočim naporom in kljub vsem razpoložljivim varnostnim ukrepom so vendarle še mnogokrat brez moči.

Jami v Zabukovici in Libojah sta odprti z jaški, sama premogišča pa so raziskana z rovi, nadkopi in vpadniki. Značilno za zabukoviško premogišče je, da je za eksploatacijo uveden talni sistem odpiranja, pri čemer so vse komunikacije, ki rabijo za zračenje in prevoz, izdelane v talnini. Pri gradnji komunikacij je treba paziti, da se ne približajo osnovemu gorstvu, t. j. večidel vodonosni triadi.

Glede na močno porušene premogovne sloje je pri gradnji jamskih komunikacij kljub največji pazljivosti mogoče, da naletimo na vodonosne triadne hrbte, pri čemer je vdor vode skoraj neizbežen.

Še večja nevarnost za vdore triadnih voda je v libojski jami, kjer leži ponekod premogovni sloj direktno na triadi. Odkopavanje premogišč v Zabukovici in Libojah se vrši na razmeroma majhnih odkopnih površinah; treba je namreč paziti, da med posameznimi delovišči ne pride do prepihov, ki so nevarni za izbruh jamskega ognja.

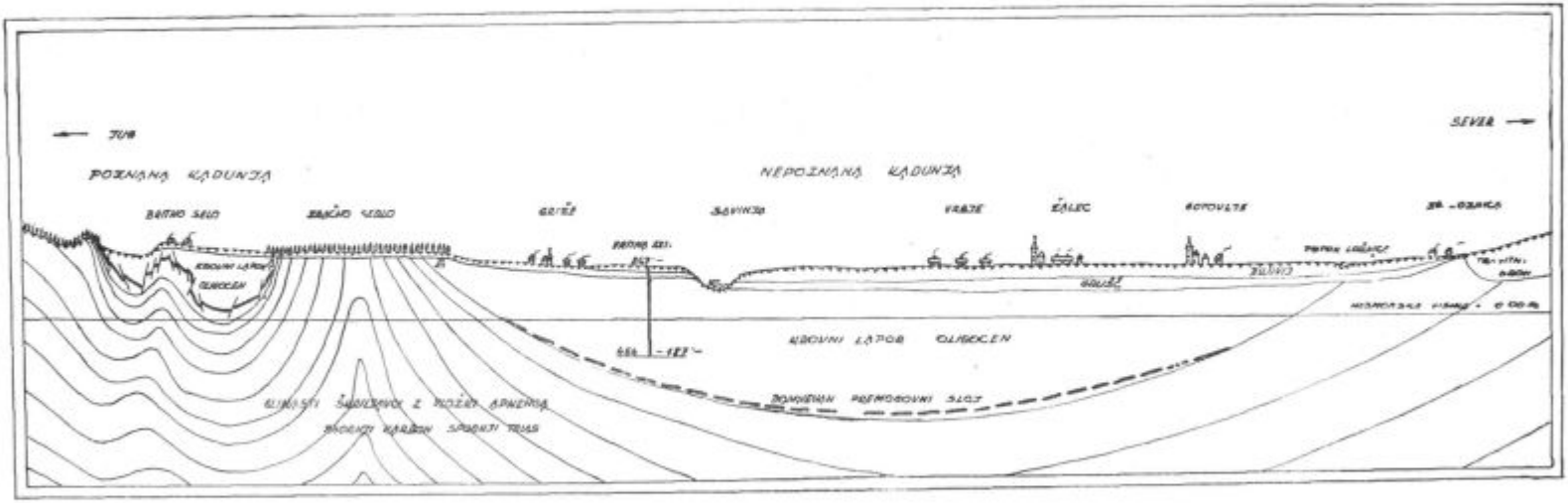
Režimu prezračevanja jamskih prostorov je posvečena posebna pozornost. Pomembno vlogo za prezračevanje delovišč ima separatno zračenje z električnimi ventilatorji ali z ventilatorji na komprimiran zrak, ki zavzema glede varnosti obratovanja prvo mesto, kajti brez njega bi morali obratovanje v najbolj metanskih revirjih ustaviti. Glavni vzrok visokih proizvodnih stroškov je v kompliciranem izvozu proizvodov iz delovišč do glavnih prevoznih komunikacij in v dragem vzdrževanju. To in pa podražitev potrošnega materiala, toda še vedno stalne prodajne cene premoga so vzroki, da spada podjetje med finančno šibke gospodarske organizacije. Če upoštevamo še dejstvo, da naraščajo stroški za poškodovane oziroma porušene površinske objekte, pridemo do zaključka, da podjetje vzlic vsem tehničnim izboljšavam in boljši organizaciji dela komaj poravnava svoje obveznosti do družbe.

Poudariti moramo, da se je v vseh revirjih obeh rudarskih obratov varnost obratovanja izboljšala z uvedbo razne nove opreme. Uvedena je mehanizacija prevažanja v jami in na površini, izboljšal se je sistem odkopavanja in vzdrževanja jamskih komunikacij. Kljub temu je zaradi močne tektonske porušitve in velikih pritiskov nemogoče uvesti modernejši način eksploatacije, od katere zavisi v glavnem povečanje proizvodnje, produktivnosti dela in rentabiliteta rudnika.

Pri presoji in cenitvi premogovnih zalog podkamniških, zabukoviških in libojskih nahajališčih smo poudarili, da je življenjska doba rudnika relativno kratka in da bo potrebno raziskovati še ostale produktivne terene proti severu, t. j. okolico Griž in območje reke Savinje.

Pri raziskovanju terena na sektorju Griže—Bezovnik—Kasaze smo ugotovili na mnogih mestih pod plastjo pliocenskega grušča krovni lapor, ki je enak laporju ob strugi potoka Artišnice v zabukoviški kotlini, kakor tudi ostalima dvema v podkamniški in libojski kotlini, kjer tvori pravo premoško krovnino.

Za bodočnost rudnika so navedene ugotovitve prvenstvenega pomena. Zanimivo je, da geologi niso podali svojega definitivnega strokovnega mnenja o tem prevažnem problemu. Ker je to lapor, ki se je usedal ob istem času kakor v zabukoviški, podkamniški in libojski kadunji, se nam nehote vsiljuje vprašanje, ali je tudi ta krovni lapor nastal v produktivnem oligocenu. Ker so laporji navedenih nahajališč in laporji na sektorju Griže—Bezovnik—Kasaze iste starosti, je važno ugotoviti geološko zvezo med njimi. Če bi z globokim vrtanjem na črti Bezovnik—Griže—Migojnice—Kasaze uspelo dokazati premog, potem je to ozemlje nedvomno tudi produktivni oligocen. Potemtakem leži pod tem ozemljem ogromen premogovni bazen in so sedaj znana



Vertikalni prerez Spodnje Savinjske doline z domnevnim premogovnim slojem pod krovnim laporjem

nahajališča samo skrajni južni rob tega bazena, ki je bil od gorotvornih sil pretrgan in razdeljen na dva dela. Pri pregledu tega ozemlja ni opaziti nikjer premogovnih izdankov, kar pa še ne pomeni, da je treba to ozemlje smatrati kot neproduktivni oligocen. Mnenja geologov so bila glede produktivnosti tega terena skrajno previdna. Po mnenju nekaterih se je razprostiral fjord v davnini po dolini od Pečovnika, Liboj in Zabukovice do Motnika. Iz tega fjorda so se kasneje razvila v posameznih kotlinah premogišča. Toda lapor v okolici Grič in ob Savinji mora imeti nekakšno zvezo z laporjem v sosednjih višje ležečih nahajališčih. Nobenega dvoma ni, da so vsi sedimenti ob Savinji in Zabukovici nastali ob istem času in so se sesedli v istem vodovju.

Iz vsega navedenega bi bilo moč sklepati, da je potekal glavni fjord v današnji Savinjski dolini, od katerega so se potem odcepili zalivi, kakor so podkamniška, zabukoviška in libojska kotlina. Da bi se vprašanje produktivnosti terena dokončno rešilo, je nujno potrebno ugotoviti z globokimi in plitvimi vrtinami razsežnosti krovnega laporja osnovnega gorstva. Za navedeni problem ni veliko zanimanja samo med rudarji, marveč tudi med vsemi gospodarskimi in političnimi faktorji. To je popolnoma razumljivo, saj bi se z odkritjem novih premogovnih nahajališč podaljšala rudarska dejavnost v teh predelih za dolgo dobo. Nove zaloge kvalitetnega premoga bi bile ogromnega pomena za našo industrijo in bi zagotovile našim rudarjem in bodočim rodovom vsakdanji kruh, istočasno pa bi poživile gospodarsko in kulturno dejavnost bližnje in daljne okolice. Iz priloženega profila so razvidne tektonske porušitve premogovnega sloja v Zabukovici, nadalje prekinitev produktivnega terena med zabukoviško in domnevno savinjsko premogovno kadunjo, ki sta bili verjetno v davnini združeni ter idejni profil oligocenskega krovnega laporja, pod katerim domnevamo razviti premogovni sloj. Iz dosedanjih poskusnih vrtanj je moč sklepati, da leži premogovni sloj v precejšnji globini in bodo potrebne najmanj 600 m globoke vrtine. Glede na to, da se premogovne zaloge v Zabukovici izčrpavajo, bo nujno pristopiti k pripravam za nova vrtanja, potem pa na podlagi doseženih rezultatov izdelati načrte za nadaljnje raziskave in odpiranja novih premogišč, ker je le na ta način moč ugotoviti tektoniko novih ležišč, zalog in njihove kvalitete. Glede na razmeroma pičle zaloge rjavega premoga v Sloveniji bo za bodočnost slovenske rudarske industrije raziskovanje geološko količkaj pomembnih produktivnih področij ogromnega gospodarskega pomena.

2. Svinčeno-cinkova-živosrebrna rudišča

V območju žalske komune poznamo pojave svinčeno-cinkovih-živosrebrnih rudišč v Marija Reki, ki leži ob cesti Prebold—Trbovlje. Rudišče je karbonske starosti. Glavna kamnina je sestavljena iz kremenovih sljudnih peščenjakov, črnih glinastih skrilavcev in kremenovih konglomeratov. Od vseh rudnih mineralov nastopa v največji količini svinčena ruda, dasi je bilo rudišče že pred stoletji odprto za

pridobivanje cinobra, ki vsebuje živo srebro. Poleg teh mineralov nastopa še sfalerit, halkopirit, bornit in pirit, ki je vtrošen povsod.

Po ustnih izročilih je bilo rudišče odprto že pred stoletji in so pridobivali le živo srebro. Rudnik, ki je bil pred drugo svetovno vojno v privatnih rokah, je začel obratovati leta 1930 in nato ponovno leta 1941. Med okupacijo so ustavili vsa rudarska dela, zaradi česar so se jamske komunikacije zarušile in so bile zunanje naprave uničene oziroma odnešene. Leta 1951 je začel z raziskovalnimi deli rudnik Mežica, a jih je potem prepustil v nadaljnje raziskovanje rudniku Zabukovici, ki je pa leta 1953 odstopil vsa dela Geološkemu zavodu v Ljubljani.

Geološko še rudišče ni popolnoma raziskano, in so se raziskovalna dela začela z domnevo, da nastopa na tem področju pirit s primesi kobalta in niklja. Dosedanje analize pa so pokazale nizek odstotek niklja in malo sledov kobalta.

Raziskovalna dela so se kasneje nadaljevala z odpiranjem nižjega obzorja, pri čemer so naleteli na cinober, ki ga sedaj izkoriščajo.

O gospodarskem pomenu tega najdišča bo moč izreči končno sodbo šele, ko bo to področje geološko dokončno raziskano.

3. Ostala rudišča

Verjetno bomo nadaljevali z raziskovanjem boksitnih ležišč v Šentandražu, ki so jih že Nemci med okupacijo delno raziskali in tudi odprli. Neznan je odstotek aluminija, železa in silicijevega dioksida. Danes ga pridobivamo v majhnih količinah le za metalurgijo kot primes za visoke peči.

Nahajališče železne rude v Železnem je znano že več stoletij in so ga domnevno odkrili že Kelti. V bistvu je to hidrotermalna impregnacija apnenca s pritiskom med keratofirjem in apnencem. Nahajališče je bilo eksploatirano zaradi pirita.

Limonit nastopa kot kemični razpadni produkt pirita na površini ter se je uporabljal predvsem v barvni industriji. Po vsej verjetnosti nima večje bodočnosti.

4. Nekovinska nahajališča

Hkrati z opisom geološke libojske kadunje je treba omeniti keramično glino. Glinasti material in glino lahko opazimo ob levem pritoku Bistrice, nadalje v bližini cerkve sv. Neže, kjer so bili nekdaj zastavljeni tudi glinokopi. Glina je na nekaterih mestih skoraj bele barve in dobre kvalitete, vendar je razvita samo v tankih polah ob plitvih obrobnih delih kadunje. Nemara se ta glina širi v globino, kar pa še ni ugotovljeno. Številna vrtanja ob levem pritoku Bistrice niso prinesla pomembnejših rezultatov, ker je bila glina peskovita in skrilava ter pomešana s $CaCO_3$, včasih pa je vsebovala tudi drobce premoga, kar vsekakor ni v prid dobri keramični glini. Dosedanja številna odkopavanja so pokazala sicer kvalitetno keramično glino, vendar pa v tako majhnih količinah, da se industrijsko pridobivanje ne izplača. Geološki pogoji pa narekujejo nadaljnje raziskave; ne-

mara bi le prinesle uspehe, ki bi bili velikega gospodarskega pomena za bližnjo keramično industrijo.

Med nekovinskimi surovinami je omeniti še pojave bentonita, ki nastopa od Škofje vasi na vzhodu do gričevnih obronkov nad Gotovljami na zahodu. Po vsej verjetnosti ima izmed kovinskih surovin največjo bodočnost tako v slovenskem kakor tudi v jugoslovanskem merilu.

Pri opisu rudnega bogastva v Spodnji Savinjski dolini smo posvetili glavno pozornost nahajališčem premoga, ki igrajo kot glavna energetska baza za vse ostale industrijske veje velepomembno vlogo. Brez dvoma bo potrebno za bodoči razvoj rudarstva v žalski komuni geološko raziskati vse terene, kjer so možna nahajališča premoga ali kovinskih in nekovinskih surovin, ker bi se s povečanjem rudarske industrije v veliki meri okrepilo gospodarstvo komune, okraja in države.



Ing. Lojze Kač:

Savinjski golding

Uvod

Spodnja Savinjska dolina, znana po svojem hmeljarstvu širom po svetu, se razprostira ob bregovih Savinje od Celja do Letuša. Hmelj gojimo pravzaprav v Spodnji Savinjski dolini pa v Šaleški dolini ob rečici Paki, ki se nad Polzelo steka v Savinjo.

Ponosni kmečki domovi in vzorna gospodarska poslopja se nekako samozavestno pozdravljajo po vsej dolini. Še značilnejša pa so bujna in skrbno negovana hmeljišča. Če hodiš jeseni po bogatih savinjskih vaseh, je ves zrak prepojen s prijetno ostrim vonjem po hmelju, s tistim posebnim vonjem, ki je vsakemu Savinjčanu tako drag. Kakor je v vinorodnih krajih vsakemu kmetovalcu najbolj pri srcu vinograd, tako je ponos vsakega kmeta v Savinjski dolini hmeljišče. Edino hmelju se mora Savinjska dolina zahvaliti za svoj nagli razvoj, napredek in blagostanje. Tega se Savinjčani predobro zavedajo. Hmeljarstvo je zanje v resnici življenjskega pomena. Ves trud, vsa skrb in ljubezen savinjskega kmetovalca velja hmeljskim nasadom. Res da zahtevajo hmeljišča mnogo truda in znoja, ga pa v normalnih letih tudi bogato poplačajo. O hmelju govore, da je zeleno zlato. Tega imena pa si ni pridobil samo zaradi visoke cene, ki jo v konjunkturnih letih dosega na tržišču, ampak tudi zaradi napornega dela, ki je vloženo v njegovo pridelovanje, kajti vrednost blagu določa trud, ki je vložen v delo, da to blago pridobimo. Res je, da doseže redkokateri poljedelski proizvod na trgu tako visoko ceno, pa tudi noben pridelek ni izpostavljen takim padcem cen. Nasadi hmelja se v letih dobre prodaje hitro širijo tudi izven hmeljskih okolišev. Hiperprodukcija povzroča strahoten padec cen, kar zopet vodi do opuščanja hmeljišč. Za primer povejmo, da so pred prvo svetovno vojno kolebale cene od 12 vinarjev do 16 kron za kilogram hmelja, za časa stare Jugoslavije pa od 2 do 160 din za kg. Savinjska dolina je tudi v najhujših krizah obdržala svoja hmeljišča, čeprav zreducirana, medtem ko so druga, izvensavinjska področja hmelj hitro opustila. Izjemo v tem so delali le nekateri obdravski kraji. V kritičnih hmeljskih letih lahko najde kupca samo kvaliteten hmelj, ta pa ni produkt samo skrbne vzgoje, ampak je poseben dar tal in podnebja. Oba faktorja sta v Savinjski dolini izredno ugodna, zato je tudi savinjski golding poznan širom po svetu kot eden najkvalitetnejših hmeljev.

Jugoslovanske pivovarne potrošijo le majhen del domačega pridelka. Ogromno večino ga izvažamo v inozemstvo, kar nam prinaša vsako leto mnogo milijonov deviznih dinarjev. Tako predstavlja izvoz hmelja važno postavko v gospodarski bilanci Slovenije.



Hmeljska rastlina na žičnici

Opis hmeljske rastline

No, oglejmo si hmelj najprej botanično! Hmelj (Humulus lupulus) je rastlina, ki spada v družino konopelj (Cannabinaceae), ta pa v red koprivnic (Urticales). Je torej bližnji sorodnik konoplje, kopriv in morovcev. Kakor vidimo, je v sorodstvu z nekaterimi tekstilnimi rastlinami (konopljo, koprivo). Tudi sam ima močna vlakna, iz katerih se da napraviti juta, vendar ga v tej smeri ne izkoriščamo, ker je postopek za pridobivanje prezapleten in predrag. Hmelj je dvodomen ali dieciski. Imamo torej moške in ženske rastline. Moške rastline nosijo samo prašnate cvetove, ženske pa pestične. Redkokdaj dobimo na isti rastlini obe vrsti cvetov, moški pa so v takih primerih neplodni. V hmeljarstvu gojimo samo ženske rastline in sicer zaradi hmeljnih storžkov. Hmelj je večletna rastlina ovijalka, ki se ovija okoli opore od leve na desno, torej v smeri urnega kazalca. V zemlji ima debelo koreniko (podzemno steblo), v kateri se preko zime hrani organska substanca. Vsako leto poženejo iz korenike novi poganjki. Korenine so zelo razvite in dosežejo globino 4 m in še več. Iz podzemnega stebla poganjajo blizu površine adventivne korenine, ki srkajo hrano iz gornjih zemeljskih plasti, razvejana srčna korenina pa je razvita v globljih plasteh. Stebla in listi so pokriti z dlačicami. Dlanasto narezani listi si stoje na steblu nasproti. Hmeljnim steblom pravijo naši hmeljarji trte. Hmelj cvete konec junija in sicer v razcvetju. Tako imenovano žensko socvetje je sestavljeno iz 20—60 cvetov, ki tvorijo klasek (cvetovi so sedeči in na vretencu premenjalno razvrščeni, razcvetajo se od spodaj navzgor). Po dva in dva cveta sedita na enem krovnem listu. Ženski cvet je sestavljen iz neznatnega dvodelnega perigona in nadrasle plodnice, ki nosi peresasto brazdo. Cvet je ovit v predlist, ki je mnogo manjši kot krovni listi, pa ga pozneje v velikosti doseže. Moški cvetovi pa so sestavljeni iz peterodelnega perigona in pet prašnikov. V hmeljnih nasadih normalno ne pride do oprašitve (same ženske rastline), nastavek cveta ostane na predlistu kot majhno mehko rumeno zrnce. Če pa je cvet oplojen, se iz plodnice razvije črn orešek. Orešek je nekaj manjši kot konopljeno zrno in zelo lahek (1000 zrnc ca. 4 g). Razvoj semena občutno poslabša kakovost hmelja, zato divje rastoče moške rastline uničujemo kot hude sovražnike naših nasadov kvalitetnega hmelja. Hmelj je rastlina, ki silno hitro raste. V nekaj mesecih se razvije in rodi. V hmeljiščih razmnožujemo hmelj samo vegetativno. Iz semena vzgajamo rastline le tedaj, kadar hočemo s križanjem dobiti nove hmeljske sorte. Seme kali precej počasi.

Zakaj gojimo hmelj

Znano je, da uporabljamo hmeljeve storžke za varjenje piva. S hmeljem pivo začinjamo in antisepticiramo. Poraba hmelja pri varjenju piva je razmeroma zelo majhna. Za 100 litrov ga potrebujemo od 15 do 30 dkg, le pri nekaterih težkih angleških vrstah piva (Ale in Porter) po cel kilogram. Nekaj hmelja se porabi tudi v zdravstvu in pekarski obrti (v tropskih krajih namesto kvasa), vendar so to

tako malenkostne količine, da na pridelovanje nimajo nobenega vpliva. Poraba hmelja je zato popolnoma odvisna od potrošnje piva. Hmelj je torej industrijska rastlina, ki je odvisna od razvoja pivovarniške industrije in zaradi te enostranske uporabe so njegove cene tako zelo nestalne. Hmeljevi storžki v svežem stanju vsebujejo 60—70% vode. Zaradi tako visokega procenta vode se sveže obran hmelj hitro vžge in začne kvariti, kar mu silno zniža njegovo tehnološko vrednost. Sveže nabran hmelj zato takoj v sušilnicah posušimo na 10% vode in ga pustimo še nekóliko odležati, da se procent vode dvigne na kakih 12%.

ZGODOVINA HMELJA

Stanje po svetu

Hmelj je azijska rastlina. Poznali so jo že stari narodi pred našo ero. Rimljani so divje rastoči hmelj uporabljali kot sočivje in kot zdravila. V Evropo so hmelj prinesla slovanska in germanska plemena med preseljevanjem narodov. Katera plemena so prva začela uporabljati hmelj kot začimbo k pivu, ne vemo, znano pa je, da so začeli v 8. in 9. stoletju gojiti hmelj kot kulturno rastlino v Franciji in Bavarski. V 9. stoletju so ga že splošno uporabljali v pivovarstvu. Nič več niso gojili hmelja samo poleg povrtnin, ampak só se povsod, kjer so varili pivo, dvignili tudi hmeljniki. Najboljše pivo so kuhali po samostanih, pozneje pa tudi v nekaterih meščanskih družinah. Prvotno so torej »pivovarne« same pridelovale hmelj za lastno uporabo. Kmalu so ugotovili, da raste hmelj povsod, vendar daje zadovoljive pridelke dobre kakovosti le v redkih krajih, kjer mu godijo zemlja, podnebje in lega. Čim finejše pivo so varili, tem bolj izbirčni so postajali pivovarnarji glede kakovosti hmelja. Zaradi tega so pivovarne pridelovanje hmelja za lastne potrebe kmalu opustile. Raje so ga nabavljale iz krajev, kjer so pridelovali priznano blago. Tako se je polagoma hmeljarstvo omejilo le na tiste kraje, kjer so dani vsi pogoji za pridelovanje prvovrstnega hmelja. Trideset-letna vojna je hmeljne nasade po Evropi skoraj popolnoma uničila. Konec 16. stoletja pa je hmeljarstvo zopet oživelo, in je v naslednjih stoletjih sicer počasi, toda vztrajno napredovalo. V 16. stoletju so prenesli hmelj v Anglijo, v 17. stoletju pa v Ameriko. V mirnem času je poraba hmelja v porastu, medtem ko se v vojnem času občutno zmanjša. Pred prvo svetovno vojno je bilo na svetu okoli 100.000 ha hmeljišč, ki so letno dala približno 750.000 q (po 50 kg) hmelja. V prvi svetovni vojni so se hmeljniki znatno skrčili, ker ni bilo povpraševanja po hmelju. Takoj po vojni pa je bil hmelj zopet zelo iskan. Veliko povpraševanje ob malih ponudbah je ceno hmelja zelo dvignilo. V teh letih konjunkture so se hmeljni nasadi hitro širili ne samo v območjih, ki so za hmelj ugodna, ampak tudi v krajih, kjer so pogoji za sajenje hmelja manj ugodni. Pozneje so za hmelj zopet manj plačevali in zopet je bilo tudi nasadov manj. Leta 1939 je bilo na svetu 53.000 ha hmeljnikov, kar daje letno povpr. 600.000 q pridelka.

Tolikšna je tudi stvarna potreba. Največ hmeljišč imamo v Evropi in sicer okoli 38.000 ha, v Ameriki jih je približno 14.000 ha (večina v ZDA, le nekaj malega v Kanadi) in 700 ha v Novi Zelandiji in Avstraliji. Do leta 1937 so prijavljene hmeljske površine dvignili na tisto stanje, kakršno je bilo pred 20 leti. Na svetu je 54.676 ha hmeljskih površin; od tega v Evropi 39.981 ha, v Ameriki 11.214 ha, na ostalih kontinentih pa 3.481 ha. V Jugoslaviji je bilo leta 1937 2.481 ha hmeljišč, od česar v Sloveniji 2.020 ha, v Bački pa 461 ha. Najboljši hmelj pridelujejo v Evropi, in sicer Češkoslovaška v okolici Žatca, Jugoslavija v Savinjski dolini in Nemčija v Spaltu, Hallertalu in Tettnangu na Wirtenberškem. Po količini pridelka je Jugoslavija v Evropi na četrtem mestu in sicer za Nemčijo, Anglijo in Češkoslovaško.

Stanje pri nas (razvoj)

Hmelj je na ozemlju Jugoslavije že davno poznan. Tako vemo, da so ga v okolici Škofje Loke gojili na posestvu brižinskih škofov že v 12. stoletju (Urbar Notitia bonorum de Lonca iz leta 1156). Vendar se hmeljarstvo ni moglo prav uveljaviti vse do 19. stoletja, kajti domače pivovarništvo je bilo sila slabo razvito. Kot drugod v Evropi se je tudi pri nas širilo hmeljarstvo v različnih krajih, toda vedno samo v manjšem obsegu. Končno se je hmeljarstvo v Jugoslaviji omejilo samo na dva hmeljska okoliša, ki obstajata še dandanes, t. j. na Savinjsko dolino s središčem v Žalcu in na Vojvodino s središčem v Novem Sadu. V Vojvodini so pričeli hmeljariti že leta 1770, vendar se je hmeljarstvo tudi tam ukoreninilo šele pred prvo svetovno vojno. Nas zanima predvsem hmeljarstvo v Savinjski dolini.

V 19. stoletju so poskušali hmeljariti v okolici Velenja, Ptuja in Maribora. Niso uspeli. Hmeljišča so jim prej ali slej propadla. Za začetek slovenskega hmeljarstva računamo leto 1870, ko se je hmeljarstvo ukoreninilo v Savinjski dolini. Res je, da so imeli prva poizkusna hmeljišča že v letih 1850 do 1860 v okolici Celja in Žalca, vendar se niso obnesla. Tako je Franc Žuža, lastnik rudnika v Zabukovici in žalske pivovarne, že leta 1854 imel v Žalcu hmeljišče, ki ga je po nekaj letih opustil. Sadil je žateški hmelj, ki se v naših krajih očividno ni obnesel. Pravo sorto za naše razmere je prinesel šele Josip Bilger, ki je bil oskrbnik graščine Novo Celje, po rodu pa iz Württemberga. Ta je leta 1770 napravil nasad poznanega württemberškega hmelja, ki se je prav dobro obnesel. Sadeže iz graščinskega hmeljišča je dal na skrivaj Janezu Hausenbichlerju, ki si je leta 1776 postavil stalen hmeljski nasad. Zgledu Janeza Hausenbichlerja so v naslednjih letih sledili Jože Žigan, Marija Roblek, Rudolf in Franc Žuža in nekateri drugi Žalčani, tem pa tudi ostali Savinjčani, med njimi Karl pl. Haupt iz Štrovseneka, Janez Pauer iz Braslovč in drugi. Haupt in Hausenbichler sta uvedla v naša hmeljišča angleški golding, ki se je krasno prilagodil našim razmeram in dajal izredno kvaliteten pridelek. Vedno bolj je izpodrival poznega württemberžana, dokler le-tega ni leta 1928 peronospora popolnoma uničila.

Že l. 1880 so napredni savinjski hmeljarji ustanovili »Južnoštajersko hmeljarsko društvo v Žalcu«. Kmalu so tudi uvideli, kakšne važnosti bi bila za njih hmeljarna, v kateri bi svoje blago lahko primerno pripravili za trgovino. Leta 1902 je bila v Žalcu na pobudo hmeljarskega društva ustanovljena »Hmeljarna«, zadruga z. o. z., ki je imela vse ustrezne naprave za konzerviranje in pakiranje hmelja, kot to zahteva svetovna trgovina. Ko še ni bilo žalske hmeljarne, so ves


NAVOD
o
HMELJARIJI.
Spisal
Janez Hausenbichler.
Ljubljana, 1882.

Prva slovenska knjižica o hmelju

v Savinjski dolini nakupljeni hmelj preparirali in prebasali v Žatcu in Nürnbergu. Ustanovitev hmeljarne pa je trgovino s hmeljem poenostavila in poživila. Največ zaslug za njeno ustanovitev imata Josip Širca in Franc Roblek, (žalska hmeljarja), ki sta bila dolga leta člana njenega načelstva. Kmalu so postali prostori hmeljarne premajhni. Leta 1907 so jo s pomočjo države prvič povečali. V letih 1926, 1927 in 1928 pa so jo zopet razširili, tako da je dandanes ena največjih v Evropi. Druga važna ustanova hmeljarskega društva je

bila oznamkovalnica za hmelj. Le-ta je bila ustanovljena leta 1908. Hmelj je oznamkovala neobvezno ter ga odpošiljala na trg pod znamko »Južnoštajerska savinjska dolina«. Med najzaslužnejšimi voditelji Hmeljarskega društva je bil Anton Petriček, nadučitelj, saj ga je vodil 31 let. Južnoštajersko hmeljarsko društvo se je po prvi svetovni vojni preimenovalo v »Hmeljarsko društvo za Slovenijo«, ki je obstajalo do ustanovitve Hmeljarske zadruge. V marcu leta 1946 so zbrani hmeljarji zaradi poenotenja poslov soglasno sklenili združitev bivših hmeljarskih organizacij: Hmeljarske zadruge, Hmeljarskega društva in Hmeljarske zveze v Hmeljarsko zadrugo v Žalcu, ki je bila nato nekaj let edina predstavnica slovenskega hmeljarstva. Hiter razvoj zadružništva po vojni pa je prerastel ozke okvire te zadruge. Leta 1952 je bila zadruga razpuščena. Ustanovljeno je bilo izvozno trgovsko podjetje, ki pa je obdržalo ime »Hmezad«. To podjetje odkupuje vsakoletni pridelek hmelja iz vse Slovenije, ga vskladišči, preparira in ustrezno pakira. Njegova glavna skrb pa je prodaja na svetovna tržišča. Poleg tega dobavlja zadrugam in državnim posestvom vse potrebščine za hmeljarjenje (hmeljevke, zaščitna sredstva itd.). Vsaka pošiljka hmelja je plombirana, opremljena z žigi in kontrolno listino. Javni organ, ki ima pravico izdajati takšne listine, je Hmeljna komisija za Slovenijo. Pridelovalci hmelja pa so preko svojih zadrug povezani v Kmetijsko proizvajalno poslovno zvezo v Žalcu. Le-ta usmerja dandanes razvoj celotnega kmetijstva na hmeljarskem področju.

Strokovno usmerja hmeljarstvo poseben Inštitut, ki ima svoj sedež tudi v Žalcu. Inštitut za hmeljarstvo je bil ustanovljen leta 1952. Na svetovnih tržiščih je uspešen prodajalec hmelja — kakovost. Zato mora biti hmeljar dandanes mojster svojega poklica. V ta namen je bila leta 1953 ustanovljena hmeljarska šola v Vrbju pri Žalcu. V prvih dveh letih je bila ta šola dveletna, ki jo je končalo 17 učencev. V naslednjih treh letih od 1955/56 do leta 1957/58 pa je bila šola preusmerjena v enoletno. To šolo je z uspehom končalo 40 učencev. Poleg redne šole so bili med tem časom tudi 4 večmesečni tečaji. Prvi tečaj je bil za vodje strojno-traktorskih obratov pri kmetijskih zadrugah, ki ga je obiskovalo 27 udeležencev. Temu sta sledila dva tečaja za kvalificirane traktoriste: prvega je obiskovalo 29, drugega pa 32 udeležencev. V času vegetacije hmelja v letu 1958 pa je deloval hmeljarski tečaj, ki ga je obiskovalo 20 udeležencev iz mariborskega in novomeškega okraja. V prvih šestih letih je dokončalo hmeljarsko šolo 57 rednih učencev in 108 tečajnikov. S šolskim letom 1958/59 se je šola, v katero je vpisanih 24 učencev, zaradi gospodarskih potreb zopet preusmerila v dveletno. Mimo drugih sta v šoli glavna predmeta hmeljarstvo in poljedelstvo s poudarkom na mehanizaciji. Brez naštetih ustanov bi naše hmeljarstvo ne moglo stopati vštric z razvojem v drugih, gospodarsko razvitejših državah.

Delež pri razvoju savinjskega hmeljarstva pa je prav gotovo imela tudi žalska pivovarna, ki jo je leta 1842 ustanovil Franc Žuža, takratni lastnik rudnika Zabukovica. Leta 1881 je prevzel pivovarno

Simon Kukec, jo moderniziral in varil v njej pivo do leta 1902. Tedaj je pivovarno prevzela delniška družba Žalec-Laško, ki pa jo je leta 1914 opustila. Do leta 1940 je bila pivovarna prazna, tedaj pa so jo predelali v tovarno jute »Juteks«, kajti pri pakiranju hmelja potrebujejo tudi mnogo jute. Razvijanju hmeljarstva je pomagala tudi tvornica sušilnic, ki jo je leta 1878 ustanovil Jože Lorber starejši. Po vsej Savinjski dolini, pa tudi po Vojvodini, kjer goje hmelj, so postavljene Lorberjeve sušilnice z vgrajenim ventilatorjem. Leta 1922 je tvornico prevzel Jože Lorber mlajši, leta 1946 pa je bila tovarna nacionalizirana.

Hmeljarsko društvo v Savinjski dolini je pričelo prav skromno. Prva leta je imelo samo 38 članov. Število članstva je prav počasi naraščalo. Pred prvo svetovno vojno ni nikoli prekoračilo števila 200. Po prvi svetovni vojni, v letih konjunkture, je naraslo število na 1673 članov (1929. l.), nato pa je zopet naglo padlo. Pred drugo svetovno vojno je bilo v Sloveniji zasajeno 2.500 do 2.800 ha hmeljskih površin in to preko 90% v Savinjski dolini. Za časa druge svetovne vojne se je hmeljarstvo v vsej Evropi zmanjšalo na minimum. Slovenija je od prejšnjih 2.500 ha imela samo še 630 ha hmeljnih nasadov. Po vojni se je stanje zaradi splošnega pomanjkanja sredstev za obnovo hmeljišč le počasi izboljševalo. Sedaj je zopet včlanjenih 3905 hmeljarjev, ki pridelujejo hmelj na površini 2640 ha.

Da je hmeljarstvo res muhasta kultura, katere razširitev narekujejo ekonomski pogoji domače in svetovne politike, kaže dejstvo, da smo do leta 1957 povečali vsako leto le majhen odstotek hmeljnikov. Priznati moramo celo, da je v letih 1951 padla površina hmeljišč za skoraj 1 %, v letu 1954 pa celo za 2.59 % od prejšnjega leta. Poslej pa se je hmeljarstvo širilo z večjo intenzivnostjo, tako da smo v letu 1955 povečali hmeljišča za 6.4 %, naslednje leto za 9,7 %, v lanskem letu pa za 7.3 %, medtem ko so se v letu 1958 povečala hmeljišča izven savinjskega območja za 150 ha, t. j. 7.5 %, po vsej Sloveniji pa za 30.37 %. Kakor že rečeno, je površina hmeljišč napredovala zelo počasi, mnogo hitreje pa se je večal povprečni hektarski pridelek in izboljšala se je kvaliteta hmelja. Leta 1957 smo nabrali vsega skupaj 2.343.134 kg suhega hmelja. Od te količine je bilo samo 22,8% tretje in četrte vrste, ves ostali hmelj pa je bil prve in druge kvalitete. Povprečni hektarski pridelek je bil to leto 1157 kg suhega hmelja.

Velikega pomena za okrepitev in pospeševanje hmeljske kupčije so bile udeležbe naših hmeljarjev na raznih razstavah v inozemstvu. Na mnogih razstavah je savinjski hmelj zaradi svojih finih in kompaktnih storžkov, izredne arome, krasne gladke zelene barve in visokega odstotka lupulina, dobil prve nagrade in odlikovanja. Na svetovni razstavi v Parizu leta 1900 je dobil »premier prise« in »grand prise«. Na do sedaj največji mednarodni hmeljski razstavi v Berlinu leta 1909 pa mu je bilo priznano drugo mesto, takoj za žateškim. Poleg teh dveh največjih razstav pa se je hmeljarsko društvo udeležilo še razstav v Trstu, na Dunaju, v Londonu, Pragi, Berlinu, Žatcu, Gradcu, Barceloni itd. Na vseh razstavah so ugotovili, da uživa štajerski golding svetovni sloves in da prav nič ne zaostaja za žateškim in tetnanškim.

Hmeljarsko društvo je skrbelo tudi za strokovni pouk mladih hmeljarjev v obliki raznih predavanj, ki so bila po vseh večjih vaseh, kjer so gojili hmelj. Že takrat so se hmeljarji zavedali, da lahko nudi najuspešnejši teoretičen in praktičen pouk le strokovna šola za hmeljarstvo, za katero so se hmeljarji potegovali že pri avstrijski vladi in v stari Jugoslaviji, toda vselej zaman. Šele socialistična Jugoslavija jim je izpolnila vročo željo.

Kar zadeva hmeljarsko literaturo, je bilo stanje boljše. Že leta 1882 je Janez Hausenbichler spisal »Navodilo o hmeljariji«. V letih 1908 in 1910 je avstrijsko kmetijsko ministrstvo izdalo »Navodilo k umnemu hmeljarstvu« v nemškem jeziku, ki sta ga Anton Petriček in B. Skalicky prevedla v slovenščino in ga prilagodila razmeram v Savinjski dolini. Leta 1927 je kmetijsko ministrstvo izdalo Teržanov »Priručnik o gojenju hmelja«, proizvajalci čilskega solitra pa »Hmeljarstvo«. Leta 1928 je izdal ing. Vinko Sadar v Mariboru knjigo »Hmeljarstvo«. Poleg tega so poučni članki izhajali tudi v različnih



V piramide zložene hmeljevke pozimi

časopisih. Ko je bila Savinjska dolina še pod bivšo Avstrijo, so hmeljarske članke objavljali v časopisu »Landwirtschaftliche Mitteilungen«, ki je izhajal v Gradcu. V bivši Jugoslaviji so hmeljarski članki izhajali v »Slovenskem gospodarju«, »Kmetovalcu«, pa tudi v dnevnikih »Jutro« in »Slovenec«. Dolgo časa so se hmeljarji borili za svoje glasilo, dosegli pa so svoj cilj šele leta 1930, ko je hmeljarsko društvo začelo izdajati strokovni list »Slovenski hmeljar«, ki je izhajal vsakih 14 dni. Okupator je glasilo odpravil. Po vojni je Hmezad zopet začel izdajati hmeljarsko glasilo »Hmeljar«, ki prinaša vsak mesec najrazličnejše članke s hmeljarskega področja. To glasilo je izdal Hmezad do avgusta 1952. leta. V septembru 1952 je mesečnik »Hmeljar« izdajal Hmeljarski odbor pri Okrajni zadružni zvezi v Celju s sedežem v Žalcu. Od oktobra leta 1956 pa je te posle prevzela Kmetijska proizvajalna poslovna zveza v Žalcu, ki od tedaj dalje izdaja hmeljarsko mesečno glasilo.

Znanstveno proučevanje hmelja

Že pred vojno (1937, 1938, 1939) je »Zavod za poljoprivrednu hemijsku tehnologiju« agronomske fakultete v Zagrebu pod vodstvom dr. Viktorja Kudelke vršil kemijska raziskovanja savinjskega pa tudi vojvodinskega hmelja, ki jih je objavil. To delo je po vojni nadaljeval isti zavod pod vodstvom Dr. Ferda Fišerja. Od leta 1949 je delal kemijske analize takratni kemični oddelek Hmezada v Žalcu, ki je že leta 1949 tudi izdal izčrpno poročilo.

Z ustanovitvijo Inštituta pa je vse delo prevzela ta ustanova, ki je leta 1957 izdala obširno poročilo o svojem delu. V prvi polovici tega dela je opis splošnega dela Inštituta, v drugem delu pa je poseben del, ki nam podaja probleme Inštituta, s katerimi se ukvarja.

Hmeljarstvo je pri nas med najintenzivnejšimi poljedelskimi panogami; le še vrtnarstvo lahko terja večje nege in obdelovanja. Največ delovne sile porabimo pri agrotehniki hmelja, čeprav so skoraj že vsa dela zelo zmehanizirana. Ta kultura pač največ daje in zato je tudi najbolj zahtevna. Hmelj izredno hitro raste, tako da moramo vsa glavna dela izvršiti v dobrih štirih mesecih. Prva dela se začno v hmeljiščih v drugi dekadi aprila, sredi avgusta pa je hmelj že obran in posušen ter čaka v temnih in suhih skladiščih na prevzem. Vinsko trto lahko obrezujemo že v lepih zimskih dneh, moramo pa jo pred vegetacijo v zgodnji pomladi, medtem ko s trganjem grozdja začnemo šele v oktobru. Vegetacija vinske trte traja dobrih sedem mesecev. In koliko dela vzame hmelj? Krompir zahteva 80 delovnih dni po hektarju, za vinsko trto rabimo 3,3 krat toliko časa, za hmeljišče pa kar petkrat toliko delovnih dni. Res je, da se z mehanizacijo zemeljskih del in zaščite hmeljišč število delovnih dni občutno zmanjšuje, toda na drugi strani pa večji hektarski pridelki in boljša kvaliteta hmelja zahtevajo več truda in mnogo preciznega dela. V mnogih državah že uvajajo strojno obiranje hmelja, kar velja zlasti za tiste, kjer zelo primanjkuje ročne delovne sile. Ta problem še trenutno pri nas ni tako pereč. Kvaliteta hmelja pri strojnem obiranju hudo trpi. To si lahko privoščijo samo države, ki porabijo ves pridelek doma, ne pa Jugoslavija, ki goji hmelj v glavnem za izvoz. Res pa je, da obiralne stroje izpopolnjujejo. Novejši tipi strojev že mnogo lepše obirajo. Za nas bo prišlo v poštev strojno obiranje šele takrat, ko bodo stroji za obiranje hmelja samohodni in bo obiranje na kraju samem, ne da bi že med obiranjem rezali hmeljevino. Sedanji stroji so montirani pod streho, kjer se vrši obiranje hmelja s porezane hmeljevine. Škoda nastane v tem, ker se hektarski pridelek zaradi predčasnega porezanja hmeljevine med obiranjem v naslednjih letih zmanjša nad 30 %. V prihodnjih letih, ko bodo uvedli strojno obiranje, se bo tudi število delovnih dni približalo obdelovanju intenzivnih vinogradov.

Priprava zemlje za nove nasade

Za lažje razumevanje zahtevnosti te intenzivne kulture si oglejmo dela, ki jih je treba preko leta opraviti na hmeljskih nasadih. Za novo hmeljišče moramo zemljo zrahljati vsaj do 40, če le mogoče pa do 50 cm globoko. Tako ročno rigolanje, kakor tudi rigolanje z vprežno živino, kakor so delali prvi hmeljarji, dandanašnjemu času ne ustreza. Sedaj to delo najbolje in najhitreje opravijo težki traktorji s podrahljačem. Živo zemljo obrnejo, spodnjo pa samo zrahljajo do 40 cm globoko. Rigolanje, t. j. rahljanje zemlje do 50 cm, moramo opraviti še jeseni, da konserviramo v zemlji zimsko vlago in izrabimo zmrzovanje vode v zemlji za njeno rahljanje.

Po rigolanju zemljo prebranamo in če je potrebno, jo zravnamo in razkoličimo. Po razkoličenju se lotimo postavljanja žičnega ogrodja.

Pa najprej o prednosti žičnic! Tudi površen opazovalec vidi, da se žičnice vse bolj in bolj širijo po Savinjski dolini. Vedno več hmeljarjev se ogreva zanje, ker so prepričani o njihovi praktičnosti. Kdor si jo je postavil na eno hmeljišče, stremi za tem, da bi opustil hmeljevke tudi na drugih, da se bo ves hmelj spenjal po žici. Nič več napornega postavljanja hmeljevk, zamudnega privezovanja in napeljave hmelja, niti smukanja in postavljanja piramid! Odpade tudi težko delo »štangerja«. Kolikokrat ne končamo pravočasno privezovanja v hmeljiščih in koliko panog zaostane v rasti, ker zaradi bujne rasti niso dovolj naglo našle opore in se bohotijo po zemlji. Zapoznelo privezovanje mladic tako »zmoti« rastlino v rasti, da se lahko za 14 dni zakasne v razvoju in zlasti v neugodnih letih ne doseže vrha hmeljevk. Marsikateremu hmeljarju, ki pri delu z žičnicami še nima izkušenj, povzroča to delo precej skrbi in išče zato potrebnih nasvetov.

Konstrukcija žičnice

Kako se bomo torej lotili postavljanja žičnega ogrodja? Najprej moramo vedeti, kako visoka naj bo žičnica. Po dosedanjih izkušnjah menimo, naj žičnica ne bo previsoka, in sicer iz več razlogov. Delo v previsoki žičnici je težko, zlasti pri napeljavi žice, po kateri se hmelj vzpenja. Pri delu si nesiguren in vsako žico po večkrat dvigneš, preden obesiš hmelj na podolžno žico. Še važnejši razlog, zakaj naj ne bodo žičnice previsoke, pa je tale: na previsoki žičnici hmelj zlasti v neugodnih letih ne doseže vrha ali pa ga doseže prekasno. Stranske panoge so na takem hmelju prekratke in ne morejo imeti toliko plodu kot hmelj, ki je razvil dolge panoge. Višina žičnice, to je razdalja od tal pa do žične strehe, naj torej ne bo več kot 6 m. Žičnica pa naj ne bo nižja pri pokončni napeljavi. Če se odločimo, da bomo postavili nižjo žičnico, se moramo odločiti za poševno napeljavo.

Kako izračunamo število drogov? Da lahko izračunamo število drogov za žično ogrodje, nam morajo biti poznane stranice zemljišča, ki je ali pa bo zasajeno s hmeljem. Zanima nas torej razdalja od prve do zadnje vrste hmelja, to je širina njive in dolžina vrste, to je razdalja od prvega do zadnjega sadeža v vrsti. Če sadimo hmelj po novem



Postavljanje žičnice

načinu, to je 2 m × 2 m, oziroma 2 m × 1 m, potem dobimo število vrst, v katerih postavljamo stebre tako, da širino njive delimo z 10. Če se račun izide brez ostanka, potem prištejemo količniku še eno vrsto, če nam pa pri deljenju ostane še nekaj metrov, moramo količniku prišteti še dve vrsti. Na ta način dobimo število vrst drogov na njivi.

Število drogov v eni vrsti dobimo na enak način. Dolžino vrste delimo z 10. Količniku prištejemo še en drog, če se deljenje točno izide; če dobimo ostanek, pa moramo količniku prišteti še dva drogova. Ko smo izračunali število vrst, kjer postavljamo drogove in število drogov v eni vrsti, lahko z množenjem ugotovimo potrebno število drogov, ki jih bomo rabili za naš nasad (število vrst pomnožimo s številom drogov v eni vrsti).

Koliko potrebujemo pokončnih in koliko poševnih stebrov? Pri žičnici potrebujemo pokončne, poševne in vogelne drogove, ker pa so le-ti različnih dolžin, moramo pri poseku oziroma nakupu drogov vedeti tudi za število posameznih vrst drogov (koliko pokončnih, koliko poševnih in koliko vogelnih).

Poševni drogovi stojijo okrog vsega hmeljišča, tedaj ne samo na obeh straneh, ampak tudi na vsakem koncu njive. Od ugotovljenega števila poševnih stebrov odštejemo štiri vogelne. Poševni drogovi morajo biti za en meter, vogelni pa za dva metra daljši od pokončnih. Število pokončnih stebrov dobimo tako, da od potrebnega števila drogov, ki jih bomo potrebovali v hmeljišču, odštejemo poševne in vogelne drogove. Za 6 m visoko žičnico morajo biti pokončni drogovi dolgi 7 m, poševni 8 m, vogelni pa 9 m.

Nekoliko drugače izračunamo število drogov v hmeljiščih, kjer sadimo še po starem načinu, t. j. 1,70 × 1,40 m odnosno 1,60 × 1,40 m. V takšnih hmeljnikih obdelujemo strojno samo v vrsti in ne vršimo samo enosmerne obdelave med vrstami. Princip računanja je enak. Razlika je samo v tem, da širine in dolžine njive ne moremo deliti z 10, ampak s številom, ki se tej številki približuje in je deljivo s številom vrst odnosno razdaljo v vrsti. Imeti moramo pred očmi pravilo, ki ga je postavila praksa, da je največja dovoljena razdalja med drogovi okrog 10 m. Vzemimo primer, ki je v hmeljiščih najčešči, da je razdalja med vrstami 1,70 m. Tu je največja dovoljena razdalja med vrstami drogov 10,20 m. Drog od droga v vrsti pa naj bo oddaljen samo 9,80 m. S temi številkami torej delimo širino njive (10,20 m) oziroma dolžino vrste (9,80 m). Če sadimo hmelj 160 × 140 cm, moramo deliti širino njive z 11,20 m (to je razdalja med vrstami drogov), drog od droga v vrsti pa je oddaljen samo 8,80 m, ker je razdalja med vrstami precej široka. Na ta način so posamezni drogovi tudi tukaj enako obteženi. Vedno postavljamo stebre tako, da je razdalja med vrstami večja od razdalje med drogovi v vrstah. V večini primerov je tako, da s to povečano razdaljo dobimo eno vrsto drogov manj. Res je, da s tem ne prihranimo na drogovih, ker so zato drogovi v vrsti gostejši, pač pa pri delu v hmeljišču, ki je brez drogov spomladi hitrejše. Tako imamo v hmeljišču eno ali dve vrsti drogov več, pri čemer je strojna obdelava lažja. Če so zaradi tega drogovi v vrsti

gosteje postavljeni, ne igra to posebne vloge, ker je razdalja drogov v vrsti kvečjemu za 1,20 m gostejša.

Praktični primer: Površina hmeljišča meri 1,0307 ha. Hmelj je zasajen v razdalji 1,70 × 1,40 m. Razdalja od prve do zadnje vrste je 39.10 m, od prvega do zadnjega sadeža v vrsti pa 247,80 m. Imamo torej 24 vrst in 178 sadežev v vrsti. Na zemljišču je 4272 sadik, površina pa meri 0.9688 ha. Širino zasajenega prostora moramo deliti z 10.20 m, ker je razdalja med vrstami hmelja 1.70 m. Torej 39.10 : 10.20 = 3 in ostanek 8.5 m. Ker smo pri deljenju dobili ostanek, prištejemo številu 3 še 2. Tako bomo dobili torej 5 vrst drogov.

Dolžino vrste, to je razdaljo med prvim in zadnjim sadežem v vrsti, delimo v našem primeru z 9,80 m. Torej: Dolžina njive 247,80 m deljeno z 9,80 m (razdalja med drogovi) = 25 in ostanek 2,80 m. Številu 25 prištejemo še dva drogova zaradi ostanka, tako da bomo imeli v vsaki vrsti po 27 drogov. Skupno bomo potrebovali na njivi: 5 (število vrst drogov) × 27 (število drogov v vrsti) = 135 drogov:

Od tega imamo:

4	vogelne drogove dolžine	9 m
56	poševnih drogov	8 m
75	pokončnih drogov	7 m
in 68	sider dolžine	1—1,2 m

Najbolje bo, da si parcelo, na katero mislimo postaviti žičnice, narišemo in v njo včrtamo sadeže ter drogove. Zlasti je to važno pri njivah, ki nimajo pravokotne oblike in imajo skrajšane stranske vrste.

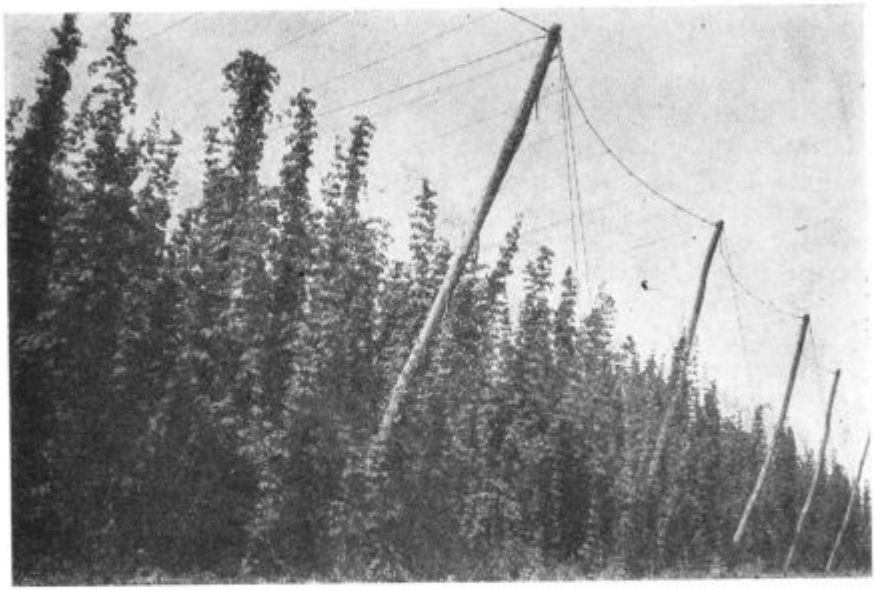
Na kaj moramo paziti pri postavljanju žičnice? Pri tistih njivah, kjer se nam deljenje širine oziroma dolžine z razdaljo drogov izide brez ostanka, postavimo drogove, n. pr. pri razdalji hmelja med vrstami 1,70 m za vsakih šest medvrst pokončne stebre v vrsto hmelja.

Pri poševnih in vogelnih drogovih moramo vedeti to, da je razdalja med drogovi mišljena na vrhu žičnice in ne na mestu na zemlji, kjer je drog vkopan.

Poševni drogovi so postavljeni ob robovih njive v tretji vrsti hmelja in nagnjeni z gornjim koncem nad prvo vrsto, tako, da je vrh droga oddaljen za kakšnih 30 cm navznoter od prve vrste. Na enak način postavljamo poševne drogove na konec njive. Poševni drogovi so tudi tu pomaknjeni v vrsto za dve medvrstni razdalji, torej pri sajenju z medvrstno razdaljo 1,70 m za 3,40 m oziroma za 3,10 m, kjer je vrh poševnega droga pomaknjen za 30 cm v njivo. Isto pravilo velja tudi za vogelne drogove, samo da jih nagnemo proti vogelnim sadežem.

Pri tistih nasadih, kjer se deljenje ni točno izšlo, pa lahko s premišljenim postavljanjem drogov precej pripomoremo k večji stabilnosti žičnice. Ostanek, ki nam je pri deljenju ostal, pove, da ena razdalja med vrstami ne ustreza največji dopustni širini in moramo zato dodati še en drog. Razdalja od zadnjega do dodanega droga je pač tolika, kolikor metrov nam je ostalo pri deljenju. Ker je ta razdalja včasih tudi za več metrov manjša, je razumljivo, da je ta pas žičnice, kjer je razpon med drogovi manjši, mnogo stabilnejši. Sedaj se pa mora

hmeljar, ki dela žičnico, odločiti sam, na katero stran njive bo postavil ta varnostni del žičnice. V glavnem odločata tu dva faktorja: smer vetrov v času, ko je hmelj najbujnejši, to je predvsem v juliju in avgustu in pa konfiguracija terena. Zimski vetrovi žičnic ne ogrožajo, ti so nevarni le slabo postavljenim piramidam. Ojačeni del žičnice postavimo v smeri najmočnejših vetrov, pri nagnjenem terenu pa na ožji razpon med drogovi na gornjo stran žičnice. Kjer je žičnica zaradi vetrov z vseh strani enako ogrožena in leži na ravnem, razdelimo varnostni del ogrodja na obe strani žičnice, to se pravi, da razdaljo med poševnimi in pokončnimi drogovi zmanjšamo enakomerno na obeh straneh.



Hmeljišče v bujni rasti

Pri postavljanju drogov moramo opozoriti še na eno napako, ki jo radi zagrešimo. Pri poševnih drogovih, ki so krivi, moramo paziti na to, da jih postavimo tako, da je krivina vedno na gornji strani, ker nas sicer ovira pri delu ali nam delo z vprego ali s traktorjem celo onemogoča. Največja ovira so vogelni drogovi. Zato poiščimo, če je le mogoče, krive drogove in jim obrnimo krivino navzgor.

Kje in kako ukopavamo sidra? Sidra so od 1 m do 1.20 m dolga polena s premerom najmanj 20 cm. Namesto lesa uporabljamo tudi okrog 80 kg težke kamne. Sidra zakopljemo najmanj 150 cm pod površino zemlje. Torej moramo kopati vsaj 170 cm globoke jame. Sidra zakopljemo točno v krajnih vrstah sadežev izpod vrha poševno postavljenih drogov. Na koncih njive so sidra ukopana pri zadnjem sadežu v vrsti. Vogelni drogovi imajo tri sidra. Dve sta v krajni vrsti v razdalji enega metra, tretje pa na koncu sosednje vrste. Pri žičnicah

na nagnjenem terenu naj bo vsaj vsak tretji poševni drog na gornji strani žičnice dvakrat zasidran!

Ko so postavljeni drogovi in je na njih montirana žična streha, zemljo ponovno plitko preorjemo ali vsaj zrahljamo steptano površino in jo prebranamo in zravnamo. Sedaj se lotimo razkoličenja njive. Sadilna mesta naj bodo označena čimbolj točno, da lahko posadimo vsak sadež na pravo mesto.

Razmnoževanje hmelja

Hmelj razmnožujemo v produkciji samo vegetativno. Del, s katerim ga razmnožujemo, imenujemo sadiko. Sadika mora biti 10—20 cm dolga, z dvema kolobarjema oči in 12 mm debela. Sadike dobimo pri rezi hmelja iz trt, ki so med letom pokrite z zemljo. Ta del trte, ki poganja adventivne ali rosne korenine, vsako leto odkopavamo in odrežemo. Pri odkopavanju hmelja moramo paziti, predvsem takrat, kadar nabiramo sadeže, da ne ranimo z motiko tega dela rastline. Sadeži morajo biti zdravi, ne razcefrani, na vrhu morajo biti poševno, spodaj pa pravokotno in gladko odrezani. Adventivno korenje naj se od sadike poreže z nožem, nikakor pa ne omuži, da se ne napravijo nepotrebne rane. Nabrane sadike sproti zasipljemo in ko imamo zadostno količino, jih takoj posadimo na stalno mesto.

Agrotehnika hmelja

Kakor pripravi zemlje, tako moramo tudi sajenju hmelja posvetiti največjo skrb. Hmelj mora biti posajen točno v vrste, kakor je zakoličena njiva. Pred sajenjem izkopljemo jame, ki naj bodo vsaj 20 cm globoke in za rezilo lopate dolge oziroma široke. Vse jame naj bodo oddaljene od markerja-količka, ki označuje sadežno mesto. V še sveže jame nasujemo komposta. Kompost pritisnemo z rokami okrog sadeža in ves ostali prostor zasujemo z vlažno, ne suho zemljo. Sadež naj bo okrog 8 cm pod površino zemlje, pokrit z rahlo plastjo zemlje, vsaj 5 cm na debelo. Nad vsakim sadežem nastane na ta način plitva jamica, v katero se steka prepotrebna vlaga pri najmanjšem dežju.

Spomladansko sajenje je enako jesenskemu, če se izvrši pravočasno, to je pred odganjanjem hmelja. Hmelj pa začne odganjati pri zemeljski temperaturi +5° C.

V pravočasno zasajenih hmeljiščih so v mesecu maju odgnali dobro razviti poganjki. Od vsake sadike napeljemo le dva na oporo, ostale pravočasno odstranimo.

V novih nasadih moramo zemljo neprestano rahljati. Kakor dihajo nadzemni deli rastline, tako dihajo tudi korenine. Če hočemo, da se bodo korenine hitro razvijale, kar je za prvoletna hmeljišča posebno važno, pazimo na to, da bo vsa površina hmeljišč rahla, zemlja okrog sadeža pa okopana z motiko. Z zadostnim rahljanjem zemlje bomo obdržali talno strukturo v najugodnejšem stanju in bomo uničili tudi najbolj trdovraten plevel. Če se s plevelom ne spoprimemo pravočasno, bo hmeljišče še v naslednjih letih zapleveljeno in mu ne bomo mogli do živega.

Dobro pripravljeni zemlji za prvoletna hmeljišča dognojimo med vegetacijo še v treh obrokih. Posamezni obroki so sestavljeni iz 2—3 dkg dušičnatih, kalijevih in fosfornih gnojil. Prvi obrok raztrosimo v maju, drugega med 10. in 20. junijem (pri tem obroku damo tudi vso preostalo količino fosfornih gnojil), zadnji obrok pa trosimo v tretji dekadi meseca julija. Od omenjenih gnojil trosimo apneno amonijski soliter posebej, medtem ko lahko superfosfat in kalijevo sol mešamo in trosimo skupaj. Ker apneno amonijski soliter ni tako nevaren za povzročanje požigov kot kalijeva sol in superfosfat, ga trosimo lahko tudi v vetru in rosi. Pri gnojenju s kalijevo soljo in superfosfatom pa moramo biti veliko bolj previdni in paziti, da nam veter ne nosi prahu umetnega gnoja na listje ali celo na trte hmelja. Teh dveh gnojil tudi ne trosimo v rosi ali takoj po dežju, ko je rastlina še mokra.

Pri prvoletnih nasadih gnojimo okrog rastline. Prvi obrok raztrosimo v kolobarje od 20 do 40 cm, drugi od 20 do 60 cm, zadnji pa po vsej površini. Krog pri rastlini s premerom 20 cm ne potrosimo z umetnimi gnojili.

Proti koncu julija moramo rastline rahlo prisuti. Pri osipanju je potrebno izkoristiti deževne dni, ki so v tem času precej redki, po dežju osipanje najlaže izvedemo.

Hmelj razmnožujemo s potaknjenci, za katere se je udomačil izraz »sadeži« ali »sadike«. Sadike morajo biti zdrave, z dobro razvitimi in zdravimi očesi, brez znakov napada plesni, ali gnilobnih bakterij, niti ne smejo biti mehanično poškodovane. Morajo imeti vsaj dva kolobarja dobro razvitih oči. Dolge naj bodo do 12 cm, a debele 15 do 20 mm. Tudi take, ki jih je napadel hmeljski hrošč niso uporabne. Da se izognemo napakam pri sajenju, naj bo sadika spodaj ravno, na gornji strani pa poševno gladko odrezana. Jedro sadik mora biti belo. Takšne sadike sadimo, če imamo pripravljeno zemljo, že jeseni, običajno pa v začetku meseca aprila.

Sadeže sadimo na stalno mesto. Pazimo na to, da ne bo sadež vsajen niti preplitko pa tudi ne pregloboko. Vrhnji del sadeža mora biti 10 do 15 cm pod površino zemlje. Na težjih zemljah sadimo bolj plitvo, na peščenih toplih zemljah pa nekoliko globlje. V nobenem primeru pa naj ne bo sadež več kot 15 cm pod površino zemlje. Pri sajenju je treba paziti tudi na to, da sadež pravilno vtaknemo v zemljo, da torej ni z brsti obrnjen navzdol. Zaradi lažje spoznave so obrezani sadeži tako, kakor je zgoraj omenjeno.

Nemogoče si je zamisliti uspešno saditev hmelja brez komposta. Sadika mora biti z vseh strani obdana s kompostom. Sadimo vedno z roko! Kompost pritisnemo k sadežu tako, da je ves obložen z njim. Samo tak sadež, ki bo čvrsto vsajen, bo odgnal tudi v sušnem vremenu. Če nam zmanjka komposta, si v sili pomagamo z dobro uležanim hlevskim gnojem, ki ga zmešamo z godno zemljo. Na vrhu pokrijemo sadež z 2 cm debelo plastjo komposta in šele nato z zemljo. Napak je, če nad sadežem napravimo gomilo, ker s tem povzročimo, da se deževnica odteka proč od sadeža. Preden zrastejo vršički hmelja 30 cm, morajo biti napeljana vodila po katerih se ovija hmelj.

V prvem letu da hmelj pri dobri negi tudi od 300 do 400 kg suhega hmelja na ha. Hmelj iz prvoletnega nasada je redkokdaj prvovrsten.

Drugoletni in starejši nasadi zahtevajo več delovne sile kakor prvoletniki. Hmelj je treba najprej odorati in odkopati do sadeža, katerega smo prvo leto sadili, v naslednjih letih pa do starega štora, ki ostane vedno v zemlji. Hmelj obrezujemo v prvi polovici meseca aprila. Trte iz prejšnjega leta odrežemo tik štora, razen ene, na kateri pustimo en kolobar oči, in sicer tudi čisto pri štoru. Iz tega kolobarja navadno poženejo nove mladice, ki jih napeljemo na oporo. Vse ostale čimprej odstranimo, da bi vso rezervno hrano, ki se je od jeseni čez zimo nakopičila v štoru, izkoristile samo na novo napeljane mladice. Na eno vodilo napeljemo 3, le redko 4 trte. 4 trte pridejo v poštev le pri hmelju v zadnjih letih, ko se zalistniki ne razvijajo več tako bohotno.

Ko je hmelj končno na opori, zelo hitro raste. Povprečni dnevni prirastek je okrog 10 cm, v toplih nočeh pa tudi 20 cm. Pri višini 2 do 3 m postane rast nekoliko počasnejša. Dnevni prirastek je mnogo manjši, kar je razumljivo, ker poleg glavnih trt začno odganjati tudi zalistniki, ki se razvijajo za vsakim listom. V mesecu juliju doseže rastlina vrh opore in neha rasti v višino. Zalistniki se sedaj zelo razvijejo in pri ugodni legi dosežejo tudi do 1 m dolžine. Spodnje zalistnike, do 2 m višine, je treba čimprej odstraniti, ker niso rodni in zaradi prebujne rasti hmeljske rastline, le životarijo v njeni senci. Za to razvojno stopnjo se kmalu pojavijo na zalistnikih cvetni popki. Najprej jih opazimo na spodnjih panogah in se enakomerno razvijajo proti vrhu rastline. Hmelj cvete v socvetjih. Iz teh socvetij se razvijejo posamezni storžki. Ko storžki komercialno dozorijo, to je običajno v začetku druge polovice meseca avgusta, začnemo z obiranjem hmelja. Hmelj obiramo tako, da ima vsak storžek okrog 1 cm dolg pecelj. Nabrani hmelj je treba takoj ali vsaj čez noč posušiti. Posušen in odvolgnjen hmelj sme vsebovati največ 12 % vode. Sušimo ga na posebnih sušilnicah pri največ 50° C toplote. Do oddaje ga hranimo v suhem in temnem prostoru.

Za časa rasti hmelja je treba zemljo vedno rahljati in rastlini dognojevati z umetnimi gnojili. Prvo rahljanje zemlje izvršimo takoj po rezi hmelja. S traktorskim okopalnikom zrahljamo zemljo med vrstami. Za to rahljanje porabimo največ časa, saj je zemlja od jesenske brazde in ker smo jo pri odkopavanju, rezi in napeljavanju žice poteptali, najbolj zbita. Zemljo rahljamo med vegetacijo po potrebi, tako da je površina vedno zrahljana. Da obdržimo gornji sloj zemlje preko leta v zadovoljivi strukturi, jo rahljamo ali branamo štiri do šestkrat. Konec maja ali v začetku junija hmelj tudi prisujemo z zemljo, da požene več rosnih koreninic, s katerimi črpa vodo in v njej raztopljene rudninske snovi. Pas zemlje ob sadežih v vrstah hmelja je treba ročno obdelovati, da tudi tukaj obdržimo zemljo v godnem stanju in uničujemo plevel.

Dognojevanje hmelja

Hmelj potrebuje precejšnje količine umetnih gnojil. Te trosimo večkrat med letom na široko po hmeljiščih. Splošno povprečje porabe umetnih gnojil na 1000 sadik je: 40 kg čistega dušika, 26 kg čistega fosfora, 61 kg čistega kalija ter 122 kg apna. Gnojila trosimo tako, da jih pri obdelavi zmešamo z zemljo. Apneni dušik trosimo vedno jeseni ali zgodaj spomladi. Če gnojimo z njim med vegetacijo, kvari kvaliteto hmelja zaradi toksičnega delovanja cianamidnega dušika. Apneno amonični soliter in čilski soliter uporabljamo med vegetacijo. Od fosfornih gnojil trosimo Tomaževo žlindro jeseni, pozimi ali zgodaj spomladi, z drugimi besedami pred vegetacijo, to pa zato, da nam je ni treba skladiščiti in zmanjšamo konico dela v poletnih mesecih.



Hmeljarji se preskrbujejo z umetnimi gnojili

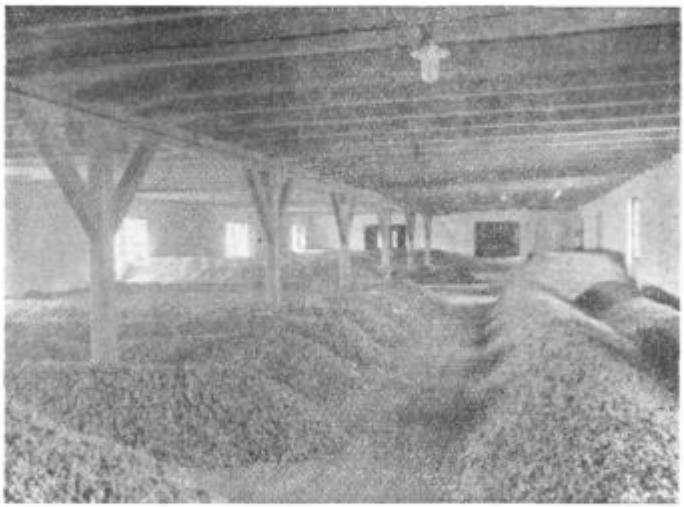
Superfosfat, ki je vodotopen, trosimo seveda med vegetacijo. Priporočljivo je, da so vsa fosforna gnojila še pred cvetenjem v zemlji, ker je izkoriščanje fosfora v času cvetnega nastavka največje. Kalijevo sol trosimo med vegetacijo v treh obrokih, tako kakor lahko topljiva dušičnata gnojila. Če raztrosimo vso potrebno količino naenkrat, nam kvari zlog zemlje in otežkoča zemeljsko obdelavo. V naših hmeljiščih se enkratno gnojenje s kalijem ne obnese, kakor to priporoča razna literatura za ostale kulture.

Najvažnejši škodljivci in zatiranje

Še bolj kakor pri ostalih kulturah, moramo paziti pri hmelju na bolezni in škodljivce, ki ga napadajo. Hmelj je izrazito trgovsko blago, ne moremo ga pokrmiti živini, ne uporabiti za steljo, še manj uporabiti kot surovino za domačo predelavo. Do zadnjega kilograma ga moramo vnovčiti. Trgovina pa ni malo izbirčna glede kvalitete. Kvalitetno blago pridelamo s pravilno agrotehniko in dodatkom umetnih gnojil v pravilnem sorazmerju. Poleg zgoraj omenjenih činiteljev

pa nam kvarijo kvaliteto hmelja škodljivci in bolezni, ki jih ni malo, in so nekateri prav resen sovražnik našega hmelja.

Pa si po vrsti oglejmo, kateri škodljivci in kakšne bolezni se pojavljajo v različnih rastnih stadijih hmeljske rastline. Med zemskim mirovanjem, to je od oktobra do zgodnje spomladi, mirujejo vsi škodljivci. Samo voluhar nam v tem času posebno v zgodnji spomladi, lahko napravi večjo škodo. Primanjkuje mu že namreč zaloge, ki si jo je pripravil v svojih skladiščih. V sili, če zaide v hmeljišča, nam uniči mnogo hmeljskih sadežev, posebno v obrobnih vrstah. Največ uspeha pri zatiranju smo do sedaj imeli s pastmi. V zadnjem času pa se je od vseh kemičnih sredstev najbolje izkazal edrin, s katerim škropimo samo po površini, za katero smo prepričani, da jo ogroža voluhar. V tem času tudi režemo hmeljevino. Le-to zažgemo ali kompostiramo s precejšnjo količino apnenega dušika. Tako se rešimo vse zalege prosene vešče, ki prezimuje v odmrlih hmeljskih trtah.



Posušeni hmelj v skladišču

Pri prvem spomladanskem delu v hmeljiščih, to je pri odkopavanju in rezi, moramo mehanično uničiti ličinke hmeljskega hrošča, ki živijo v podzemnih steblih ali pa so svoje hodnike zvrtale že v štor sam in jih tako najdemo v njem. Pri rezi opazimo tudi potemnele sadeže, ki jih je okužil fuzarij. Na marsikateri zemlji, ki ni dovolj založena z apnom, najdemo tudi rakasto obolele rastline. Vsa prazna mesta, ki smo jih pri odkopavanju odkrili, in bolne rastline, ki smo jih pri rezi opazili, zamenjamo z ukoreninjenimi sadeži.

Ko odganjajo poganjki ali če je vreme nekoliko hladnejše, ko že ti nekoliko porastejo, se pojavijo bolhači, ki so prezimovali v zemlji. Pri hudem napadu objedajo ne samo mlado listje, lotijo se tudi mladic samih. Takrat hmelj popolnoma zaostane v rasti. Škodo lahko preprečimo samo s pravočasnim zatiranjem bolhačev s kemičnimi

sredstvi. Uporabljamo sredstva na osnovi lindana ali prašiva na osnovi lindana in DDT.

Pri odganjanju mladic opazimo tu in tam, da se je nekaterih že polotila peronospora. Okužene mladice je treba pri napeljavi hmelja odstraniti iz hmeljišča. Te mladice poznajo hmeljarji pod imenom »kuštrovci«. Poleg teh mladic opazimo na nekaterih hmeljiščih tanke kratke poganjke, na katerih si internodiji sledijo neposredno drug za drugim. To so znaki virusnih obolenj. Ne samo mladice, tudi sadeže je treba izkopati in odstraniti iz hmeljišča ter prazna mesta izpopolniti z rezervnimi ukoreninjenci.

Na okuženih njivah najdemo v tem času samice rdečega pajka, ki prezimujejo v zemlji, najraje okoli sadeža. Če je pomlad zgodnja in topla, najdemo celo že prve ličinke.

Ko je hmelj dosegel višino 2 do 3 m, to je časovno konec maja ali v prvi dekadi meseca junija, se pojavi nalet hmeljskih mušic, ki se preko leta razvijejo partenokarptno in imajo v ugodnih letih tudi okrog 10 generacij nekrilatih potomcev. Tam, kjer smo že prej opazili rdečega pajka, so sedaj tudi že neznatne poškodbe. Tudi znake peronospore *najdemo na listih v tem času, predvsem v deževnih dneh.* Najbolje napravimo, da takoj začnemo intenzivno škropiti. Praksa je pokazala, da so najboljša sistemična sredstva. S temi, z enkratnim škropljenjem, uničimo kar dva nevarna škodljivca, listne uši in rdečega pajka. Če škropivu dodamo še dithan, že prvič istočasno škropimo preventivno tudi proti peronospori. Preden doseže hmelj vrh opore, se tu in tam pojavijo trte, ki počasi blede in hirajo. Če jih nismo mehanično poškodovali, je to poškodbo napravila glivica fuzarij. Trte pri zemlji odgnijejo in jih je treba odstraniti iz hmeljišča.

V juliju, ko je hmelj dosegel vrh opore in se vsa življenjska sila rastline usmerja na razvoj zalistnikov, se le redko pojavijo strigalice, stenice in gosenice različnih metuljev. Te škodljivce zatiramo z oljem lindan.

Od takrat, ko začne hmelj nastavljati cvetne brste, pa do takrat, ko že lahko razlikujemo popke posameznih socvetij, je treba hmelj preventivno škropiti proti peronospori. Da bi si zagotovili kvaliteto, je treba omenjene škodljivce pravočasno zatreti, proti peronospori pa preventivno škropiti vsaj vsakih 8 dni. Med zorenjem hmelja se včasih pojavi kladosporij. Takšne hmeljnike najprej oberemo, ker se kladosporij *v zadnjih dneh obiranja vedno močneje razvije.*

Prevzemne vrste hmelja

Ves posušeni hmelj prevzame Izvozno trgovsko podjetje »Hmezad« v Žalcu. Prevzem se vrši na podlagi tipiziranih vzorcev, ki jih sestavi posebna komisija vsako leto posebej, upoštevajoč kvaliteto hmelja zadevnega leta. To delo opravi komisija s pomočjo zbranih vzorcev celotnega hmeljarskega okoliša. Po kvaliteti določi komisija hmelj v I., II., III. in IV. vrsto, za katere se uporabljajo nazivi:

I. — prvovrsten, II. — prav dober, III. — srednje dober, IV. — dober.

V posamezne vrste se uvrstijo hmelji, ki imajo naslednje odlike:

Vrsta I. — prvovrsten: Dobro dozorel hmelj. Kobule (storžki) morajo biti v glavnem enako velike in svetlo zelene prirodne barve, njih lističi pa enakomerno srednje veliki, brez rdečih peg (lis) peronospore ali rdečega pajka. Svilen lesk kobul, fina in gosto členkasta vretenca, elastičnost kobul, to je, da se lističi ne smejo drobiti oziroma ostati stisnjeni pri pritisku, so nadaljnje zahteve. Kobule morajo imeti mnogo lupulina citronasto rumene barve, ki mora biti oljnat in lepljiv. Hmelj mora biti lepo obran, to je brez listja in vejic, s kratkimi peclji. V prvo vrsto mu pomaga tudi ugodna in prijetna prirodna aroma, s tipičnim hmeljevim vonjem, brez diha po česnu, baldrijanu, slami ali drugih tujih snoveh. Pri posameznih redkih kobulih ima lahko kakšen kobuljni listič rdečo pego ali madež, ki je nastal zaradi udarca vetra, nikakor pa ne zaradi peronospore ali rdečega pajka. Povprečna vlaga hmelja je 10%, najvišja dopustna vlaga pa 12%. Ta zahteva glede vlage velja tudi za vse ostale vrste.

Vrsta II. — prav dober: Hmelj mora imeti v splošnem iste odlike kot vrsta I., samo da je rumenkasto zelene barve. Lističi na kobulah imajo lahko več rjavkastih peg, ki jih je povzročil veter, ne smejo pa imeti znakov peronospore ali rdečega pajka.

Vrsta III. — srednje dober: V to spadajo hmelji, katerih kobule niso izenačene in imajo rumenkasto, medlo svetlo barvo. Rjave lise kobul oziroma posameznih lističev so izrazitejše in je lahko del takih lis zaradi rdečega pajka ali peronospore. Lupulina je lahko nekoliko manj in tudi temnejše barve, nikakor pa ne sme biti zažgan. Vretenca so lahko manj fino členkasta.

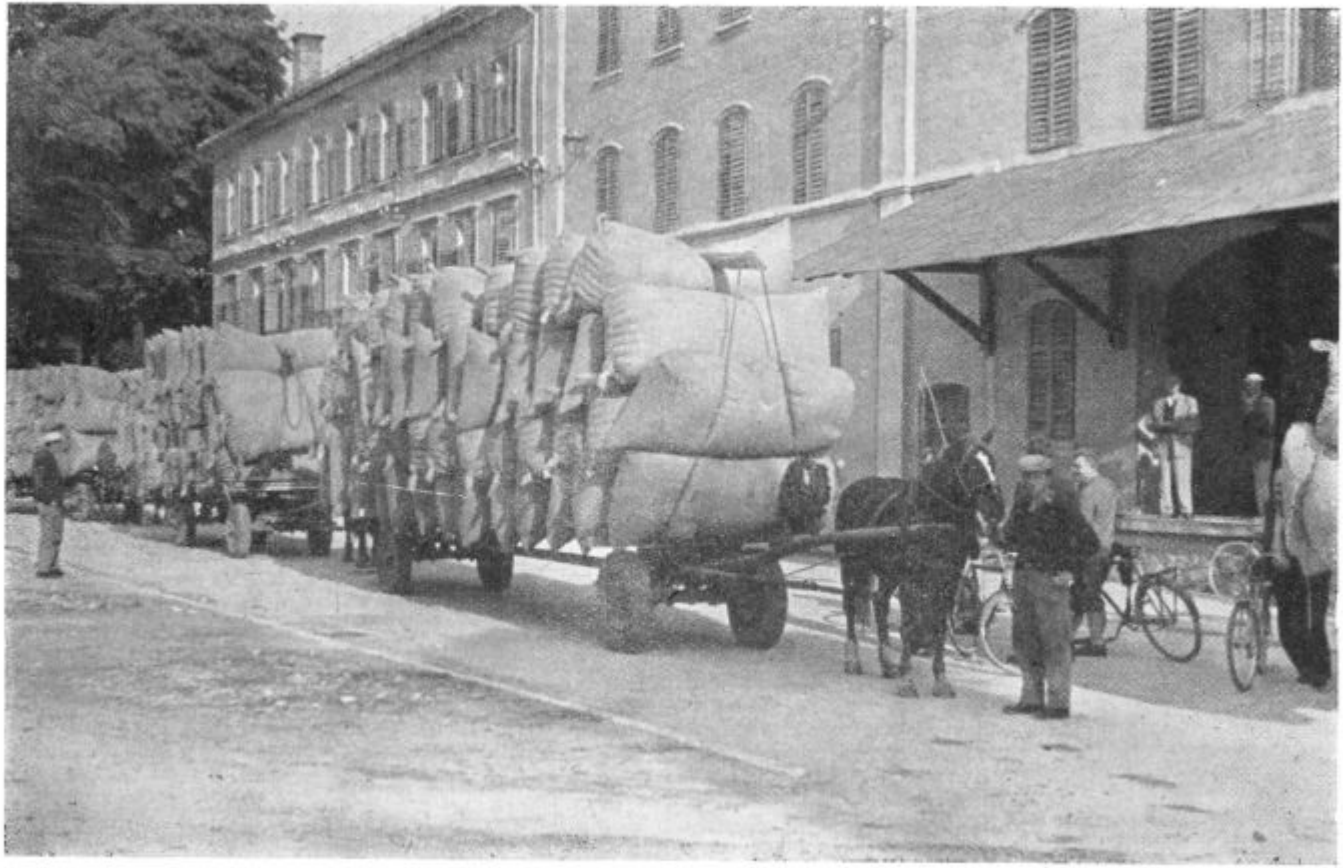
Vrsta IV. — dober: Ta označuje vse ostale uporabne vrste hmelja, ki so slabše tako v barvi kot v kvaliteti od tretje vrste.

Pridelovalec mora pripeljati k prevzemu zdrav in pravilno suh, nikakor pa ne vlažen hmelj. Zdrobljen hmelj se razvrsti po odstotku zdrobljenega v nižje vrste. Prevzem hmelja se začne takoj po obiranju. S prevzemom hmelja preide vsa odgovornost za pravilno vskladiščenje in manipuliranje na omenjeno podjetje. V letu 1957 je podjetje »Hmezad« prevzelo 2,343.134.50 kg suhega hmelja. Od tega je bilo I. vrste 33,6%, II. vrste 63,6%, III. vrste 1,6% in IV. vrste 1,2%.

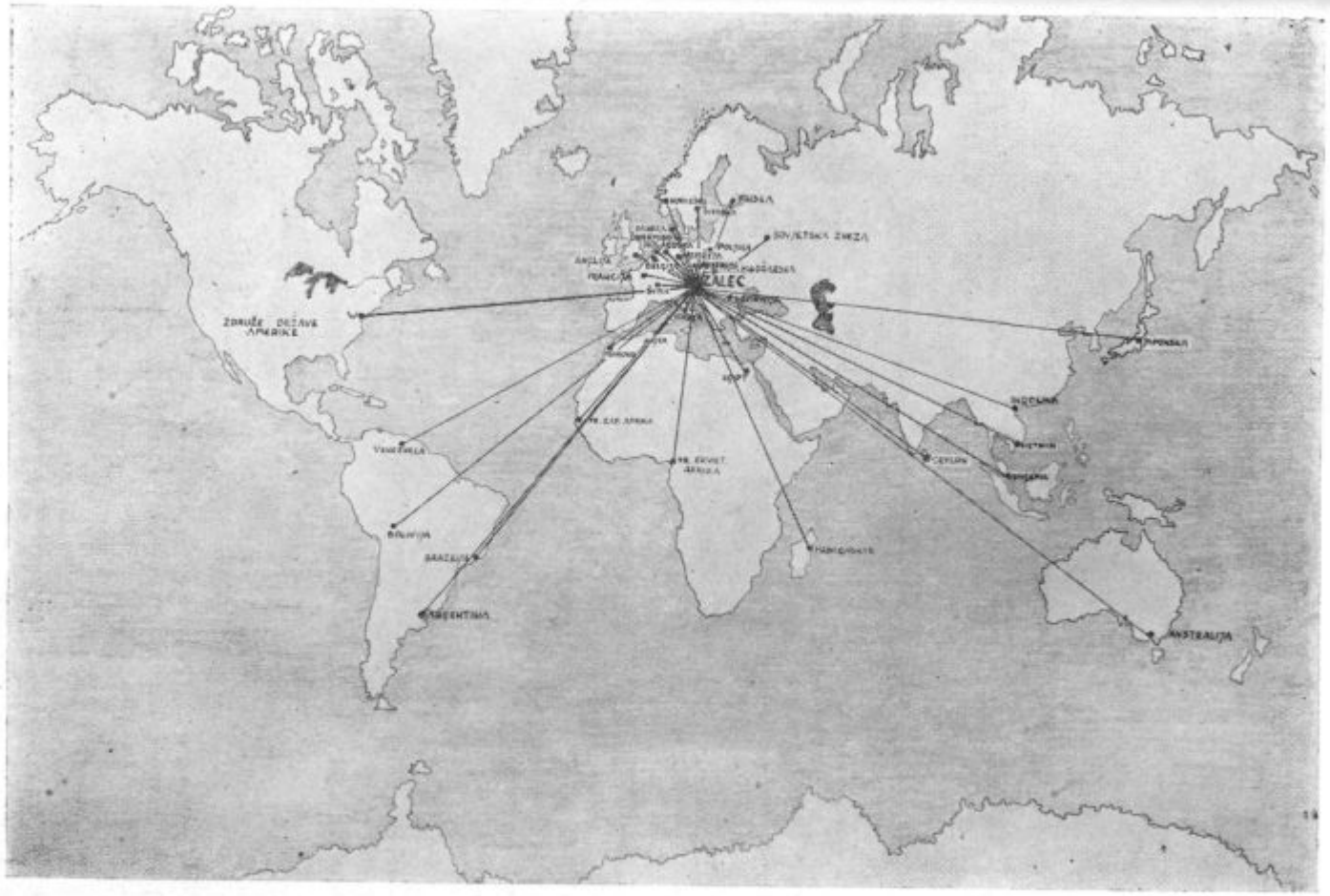
Prodaja hmelja

Omenili smo že, da je hmelj v glavnem izvozno blago. Le 10% celotnega pridelka pokupijo domače pivovarne, ostalih 90% gre v izvoz. Uvozne države so: Anglija, Avstrija, Argentina, Belgija, Brazilija, Danska, Francija, Holandska, Norveška, Nemčija in ZDA in še vrsta manj pomembnih. Na svojem potovanju do potrošnika pa potuje naš hmelj tudi v druge dežele, ki niso neposredni uvozniki, celo v deželo vzhajajočega sonca. Povsod pa priča o tem, da morajo biti ljudje, ki ga znajo pridelovati, prizadevni in delavni.

Slovenski hmelj in Savinjska dolina sta zgodovinsko in pojmovno tako povezana, da ni mogoče govoriti o naših krajih ne da bi govorili tudi o hmelju. Zato je pričujoči sestavek prišel tudi v ta zbornik.



Trgovsko podjetje »Hmezad« v Žalcu prevzema bale posušenega hmelja



Savinjski golding roma v svet

Ing. agr. Marta Gosar:

Mirosan danes in jutri

Uvod

Na poti po Savinjski dolini se ti oko nehote ustavlja na lepo urejenih hmeljiščih, ki kljub svoji enoličnosti ne vplivajo utrujajoče, marveč napravljajo pokrajino slikovito in prikupno. V smeri proti Celju, tik pred Žalcem, središčem Savinjske doline, pa opazovalcu obstane oko na ograjeni površini z lepo razvrščenimi sadnimi sadikami. Le kdo si je dovolil motiti ubranost Savinjske doline z nečim, kar nima nobene zveze s hmeljem? Kakor je Savinjska dolina pomembna glede hmeljarstva za celotni okraj, prav tako je tudi vodilna v proizvodnji sadnih drevesc.

Za celotno Štajersko, prav posebej pa za celjski okraj, lahko smatramo sadjarstvo kot eno najvažnejših kmetijskih proizvodnih panog. Celjski okraj glede sadjarstva ni važen le zaradi proizvedene količine sadja, pač pa še bolj zaradi dobre kvalitete, kar omogočajo izredno ugodni klimatski pogoji za sadjarstvo.

Nekoč je štajersko sadje, prav posebno zimska jabolka, slovelo ne samo na domačem tržišču, temveč tudi v inozemstvu in je bilo važen izvozni artikel. Z nastopom ameriškega kaparja in zaradi slabe oskrbe v vojnih letih in prvih povojnih letih sta proizvodnja in kvaliteta bistveno padli. Toda kljub temu, da je današnje stanje sadjarstva v primeri s predvojnim slabše, ni treba, da bi tej panogi ne posvečali več pažnje. Nasprotno, skrbeti moramo za to, da bo štajersko sadje postalo zopet važno izvozno blago in tako pripomoglo k zvišanju narodnega dohodka, obenem pa bo važen vir deviz.

V zadnjih letih so začela kmetijska gospodarstva in zadružniki obnavljati stare sadovnjake in zasajati nove. Danes so večinoma vsi starejši sadni nasadi nujno potrebni temeljite asanacije. Toda kljub temu rešitev sadjarstva ni v asanaciji, pač pa v napravi novih intenzivnih nasadov. Zato bomo potrebovali mnogo sadnih drevesc.

Pred več desetletji je bila v celjski občini velika drevesnica, ki je z uspehom delala. V novejšem času pa smo imeli na področju celjskega okraja eno drevesnico nekoliko večjega obsega in sicer na Kmetijskem gospodarstvu v Slovenskih Konjicah ter 10 manjših drevesnic. Manjše drevesnice, razen dveh ali treh, še obstajajo zaradi izrednega pomanjkanja drevesnic, bodo pa morale prenehati, ker jih bo pregnal novi zakon o drevesnicah, ki ne dovoljuje prodaje nekvalitetnih sadik.

Iz navedenega je razvidno, da potrebe po drevescih obstoječe drevesnice ne bodo mogle kriti. Zato je bila jeseni leta 1955 na pobudo Okrajne zadružne zveze Celje ustanovljena »Sadna drevesnica Mirosan«, ki bo krila glavni del potreb po drevescih v okraju. Po temelji-

tem preudarku je bilo določeno za okrajno drevesnico nekdanje delovišče Kmetijskega gospodarstva Arja vas, imenovano Mirosan. Ta lokacija je bila osvojena zaradi tega, ker ima Mirosan izredno ugodne talne in klimatske pogoje za proizvodnjo sadnih drevesc, razen tega pa tudi zategadelj, ker je nujno, da vzgaja sadna drevesnica posestvo, kateremu je drevesničarstvo glavna proizvodna panoga. Zato je bilo potrebno poiskati obrat z največ 100 ha zemlje, ki se lahko razvije v izključno drevesničarsko posestvo. Končno je vplivalo na lokacijo tudi dejstvo, da je Mirosan približno enako oddaljen od krajnih točk okraja in da je blizu železniške postaje in glavne ceste, kar vse znižuje stroške razpošiljanja.

Na podlagi navedenega je razumljivo, zakaj ima Savinjska dolina centralno drevesnico za celjski okraj.

Prvi del

ANALIZA SEDANJEGA STANJA

I. Osnovni podatki o posestvu

Posestvo Sadna drevesnica Mirosan leži v občini Žalec in meri 76 ha. Zemljišča celotnega posestva so z malimi izjemami last splošnega ljudskega premoženja.

Ob registraciji so bile Sadni drevesnici Mirosan določene naslednje naloge:

1. Vzgajati sadike koščičarjev, pečkarjev in jagodičevja.
2. Skrbeti za selekcijo sadnega drevja glede na rodnost in druge lastnosti.
3. Zalagati celotno področje skupnosti komun celjskega okraja s sadilnim materialom.
4. Strokovnjaki posestva naj prevzamejo na področju Okrajne zadružne zveze Celje vzgojo mlajših kadrov v sadjarstvu.

Glavni tržni proizvod posestva je sadilni material pečkarjev, koščičarjev in črnega ribeza. Nadaljnji blagovni proizvod posestva sta danes še sadje in mleko.

II. Prirodni in ekonomski pogoji

1. Lokacija:

Posestvo Mirosan leži v osrčju celjskega okraja. Njegova zemljišča ležijo v južnem obrobnem področju Savinjske doline, delno pa v dolini sami. Tako je del površin v izrazito sadjarskem, del pa v hmeljarskem proizvodnem okolišu. Konfiguracija terena je ugodna, saj imajo skoraj vsa zemljišča brez izjeme blag nagib ali pa so v ravnini. Posestvo je delno arondirano.

Po rajonizaciji spada Sadna drevesnica Mirosan deloma v predalpski živinorejski proizvodni rajon, večidel pa v hmeljarski hribovski podrajon. Danes je glavna proizvodna panoga posestva drevesničarstvo, kot pomožni panogi pa sadjarstvo in proizvodnja krmskih rastlin v povezavi z živinorejo.

Sedež posestva in glavni del površin ležita v k. o. Kasaze, ostale površine pa v k. o. Zabukovica, Levec in Petrovče. Center posestva je oddaljen od ceste I. reda Celje—Ljubljana in železniške postaje Petrovče v Savinjski dolini ca. 2 km. Od mesta Celja, sedeža okraja, je uprava posestva oddaljena ca. 10 km. Do sadne drevesnice Mirosan vodi občinska cesta in deli arondirana zemljišča v dva dela.

Z malenkostnimi popravili cest in poti bodo komunikacije v sklopu posestva dobro urejene. Dohod do posestva je direktno vezan na občinsko pot.

2. Ekonomski pogoji:

Sadna drevesnica Mirosan leži na robu kmetijskega področja, katerega glavni tržni proizvod je hmelj, ki ga odkupujejo v Žalcu, središču hmeljarskega področja. Glede na to, da je Sadna drevesnica Mirosan okrajnega pomena, prodaja sadilni material po vsem okraju.

Perspektivni program obnove sadjarstva predvideva za celjski okraj do leta 1961 porabo sadik skupno 357.140 raznih sadnih plemen in sicer:

Leta 1958	31.920 sadik
Leta 1959	54.600 sadik
Leta 1960	105.620 sadik
Leta 1961	165.000 sadik
Skupno	357.140 sadik

Iz navedene tabele je razvidno, da bo vsakoletna potreba po sadnih drevescih naraščala. Sadna drevesnica Mirosan je glede na površine, ki jih lahko vključi v kolobar vzgajališča, sposobna proizvesti pri polni kapaciteti letno 54.000 sadik, medtem ko jih sedaj proizvaja 23.000. Nobena teh količin ne zadošča vsakoletnim potrebam po sadilnem materialu. Zato je predvideno, da bo krit primanjkljaj drevesc iz drevesnic izven okraja, ker lastnih ni dovolj. Iz navedenega je razvidno, da je skrb za plasiranje sadilnega materiala odveč.

Posestvo Mirosan ima sedaj 8,27 ha jablanovih nasadov v dobi rodnosti in 8 ha novih nasadov, ki bodo v nekaj letih v polni rodnosti. Vsi ti nasadi so dobro oskrbovani, tako da je procent prvorazrednega sadja visok. Posestvo prodaja sadje podjetju s sadjem v Celju in gre večidel v izvoz. Zaradi dobre kvalitete sadja posestvo nima večjih težav s prodajo. Dalje ima Mirosan 2 ha črnega ribeza v čistem nasadu in 4 ha kot podkulturo v mladih nasadih jablan. Črni ribez prodaja podjetju s sadjem v Celju za izvoz.

Sadna drevesnica ima 20 glav goveje živine. Od tega je 18 molznih krav s povprečno mlečnostjo 3.100 l mleka letno. Zaradi neposredne bližine Tovarne keramičnih izdelkov v Libojah posestvo nikoli ne odvaža mleka v Celje, pač pa vsega proda neposredno delavcem omenjene tovarne. Del mleka porabi tudi doma za delavce.

3. Klimatski pogoji

Sadna drevesnica Mirosan leži 254 m nad morjem. Posestvo je v Celjski kotlini, ki ima ugodne podnebne razmere.

Za obdelavo padavin sem vzela podatke opazovalnih postaj Celje in Gomilsko, za obdelavo temperatur so pa na razpolago edinole podatki celjske opazovalne postaje. Na osnovi teh podatkov je razvidno, da znaša povprečna letna temperatura 9,6° C. Povprečna temperatura v juliju znaša 20,2° C. Povprečna temperatura v januarju znaša —1,4° C. Povprečni minimum v januarju je —7° C, v februarju pa —9,9° C. Zimski mraz traja približno 3 mesece. Iz tabele o razpoložljivi količini toplote v °C je razvidno, da je kraj glede toplote primeren skoraj za vse kmetijske kulture. V celotni vegetacijski dobi je rastlinam na razpolago približno 3.400° C.

Vrem. opaz. Celje — Nadm. viš. 241 m — Doba opazov.

Mesečni povprečki srednje dnevne temperature v °C.

	Zimska doba			Sp. rast. d.			Rast. d. jarin			Rast. d. ozimin		
	XI.	XII.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
1926	5,4	0,2	1,4	0,2	5,5	9,3	14,4	18,4	20,2	19,1	15,5	10,3

Celotna srednja dnevna temperatura 9,6° C. Povprečna dnevna temperatura v dobi vegetacije je 17,5 °C.

Razpoložljiva količina toplote. Povprečno trajanje topl. let. čas.

Pozimi	162 do 119 dni	od 16/11	do 15/3
Spomladi	431 do 67 dni	od 15/3	do 21/5
Poleti	1.680 do 118 dni	od 21/5	do 16/11
V jeseni	1.420 do 61 dni	od 16/9	do 16/11
Celotno	3.713		

Maksimum in minimum toplote

Vremenska		XI.	XII.	I.	II.	III.	IV.
opazovalnica	max.	10,7	5,4	5,3	5,9	8,0	12,4
Celje	min.	3,8	—6,7	—7,0	—9,9	0,0	6,1
241 m		V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
nad morjem	max.	16,3	19,9	21,7	21,1	18,0	12,7
	min.	11,9	16,0	18,7	17,1	11,7	5,7

Razpoložljiva količina toplote v °C

Kultura	Potrebuje toplote	Opazovalnica Celje
Oz. žito	2.500—3.000	2.495
Jaro žito	1.800—2.200	1.770
Koruza	2.500—3.000	2.490
Pesa	2.400—2.700	2.955
Fižol	2.300—3.000	2.676
Krompir	1.500—3.000	2.722
Ajda	1.000—1.200	1.145
Strniščna repa	1.500—1.600	1.545

Povprečna količina padavin po mesecih

Opaz. postaja	Leto opaz. podatkov	Štev. let	Količina padavin
Celje 241	1919—1939	20	1116 mm
Gomilsko	1927—1939	12	1104 mm

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
53	41	65	98	111	123	111	109	121	118	96	70
64	51	76	82	116	99	82	109	111	133	101	80

Povprečna količina padavin v dobi vegetacije

Opaz. post.	Skupna količ. v veget. d.	spoml.	poleti	jeseni	pozimi
Celje 241	934	195	400	339	273
Gomilsko	833	198	290	345	271

Letna količina padavin znaša 1104 do 1116 mm in sicer:

Jeseni	253—339 mm
Pozimi	270—330 mm
Spomladi	195—232 mm
Poleti	290—400 mm

Največ padavin pade poleti, najmanj spomladi. Glavni maksimum padavin je v juniju, sekundarni pa v septembru. Področje ni podvrženo točam in ni izpostavljeno močnim vetrovom.

4. Pedološka analiza tal:

Pretežni del posestva je na področju, katerega tla so iz glinaste ilovice. Večidel je podlaga glina ali sivica, na krčevinah in v gozdu pa prehaja v lapor.

Na kolobarnih površinah drevesnice, ki so ob glavni cesti v Novem Celju, Drešinji vasi in Levcu, je zemlja peščena ilovica. Menjavata se srednjegloboka in plitva naplavina.

Za večino tal Sadne drevesnice Mirosan lahko rečemo, da so srednje dobro založena s hranilnimi snovmi in so slabo kisla. Humoznost je dobra, posebno tam, kjer je bil gozd, samo da je humus kisel, ker je nastal z razpadanjem listja, korenin itd.

III. Analiza dosedanjega razvoja in organizacija proizvodnje in proizvodnih kapacitet

1. Struktura in izkoriščanje površin

Površine posestva Sadna drevesnica Mirosan ležijo v petih katastrskih občinah in sicer: v k. o. Kasaze, Petrovče, Levec, Sveta Neža in Zabukovica.



Mirosanski plantažni nasad

Celotna površina posestva (76,78 ha) je po kulturah takole razdeljena:

Njive in vrtovi	13,8196 ha
Sadovnjaki	28,2735 ha
Vinogradi	0,5561 ha
Travniki	10,6411 ha
Obdelovalna površina	53,2923 ha
Senožeti	—
Pašniki	1,5194 ha
Ribniki	0,4226 ha
Trstičje	—
Kmetijska površina	55,2343 ha
Gozdovi	19,4554 ha
Rodovitna površina	74,6897 ha
Nerodovitna površina	2,0955 ha
Skupno	76,7852 ha

Njivske površine služijo danes za drevesničarsko proizvodnjo. Tako je letno uporabljenih 3 krat po 2 ha površin za vzgajališča, na ostalih kolobarnih površinah drevesnice pa proizvajajo krmske rastline za živinorejo.

Posestvo je po proizvodnji drevesničarsko sadjarski obrat z živinorejo. Na površini 28,27 ha so sadni nasadi. Od tega je 8,27 ha starih in 8 ha novih jablanovih nasadov, ki imajo na površini 4 ha kot vmesno kulturo črni ribez. Na površini 2 ha so čisti nasadi črnega ribeza. 1 ha površine pa zajema jablane na vegetativnih podlagah. Ostalih 9 ha površine je krčevina, namenjena za jablanov nasad.

Gozdovi, ki jih ima posestvo, bodo v prihodnosti izkrčeni in spremenjeni v sadovnjak, razen 8 ha, ki bodo tudi v bodoče ostali gozd.

Kot celota posestvo ni arondirano. Le parcele v k. o. Kasaze in Zabukovica predstavljajo arondirano površino. Parcele v k. o. Levec sestavljata dva kompleksa po 2 ha, ki tudi rabita za vzgajališče drevesnice. Ostale parcele v k. o. Petrovče pa so majhne in raztresene, zaradi česar jih bo posestvo izločilo iz svoje nadaljnje proizvodnje. Isto velja za parcele v k. o. Sveta Neža, ki sestavljajo sicer en kompleks, pa so preveč oddaljene od središča posestva. Tudi konfiguracija in sestava tal na tej površini ni ugodna. Iz teh razlogov bo tudi ta površina izločena iz nadaljnje proizvodnje. V k. o. Kasaze bodo izločili le dve manjši zemljišči, ki sta oddaljeni od centra posestva in nimata gospodarskega pomena.

Po izločitvi vseh navedenih površin bo posestvo popolnoma arondirano v en kompleks z izjemo treh kolobarnih površin po 2 ha, ki so oddaljene ca. 2 km od centra posestva. Ta izjema pri arondaciji je potrebna zato, ker posestvo v arondiranem sklopu nima dovolj kolobarnih površin za vzgajališče. Da vzgajališče ni v enem kompleksu, je ugodno tudi zaradi toče, ki bi sicer lahko uničila več letnikov.

2. Analiza rastlinske proizvodnje (drevesničarstvo, sadjarstvo, proizvodnja krmnih rastlin):

Za sadno drevesnico Mirosan je drevesničarstvo glavna proizvodna panoga. Ker je posestvo še mlado, je na podlagi dosedanjih izkušenj nemogoče napraviti detajlno analizo drevesničarske proizvodnje. Ugotovimo lahko le, da se dosedanji letniki drevesnice dobro razvijajo.

Drevesničarstvu sledi po važnosti sadjarstvo, ki je bilo tudi pred ustanovitvijo posestva v današnjem obsegu najvažnejša proizvodna panoga tega delovišča. Saj je celotno področje pobočij levega in desnega brega Savinje izrazito sadjarsko. Tu so ugodni pogoji predvsem za gojenje pečkarjev in jagodičevja, kar nam dokazujejo dosedanji rezultati v sadjarstvu. Značilno je namreč, da na posestvu, kakor tudi v neposredni bližini, izredno dobro uspevajo jablane in hruške, katerih plodovi so lepo obarvani, aromatični in imajo zaradi notranjih kvalitet nadpovprečno sposobnost skladiščenja pri normalnih pogojih. Poleg klimatskih in talnih prilik, ki omogočajo razvoj sadjarstva na posestvo Mirosan, je omembe vredno, da je konfiguracija površin, predvidenih za gojenje sadnega drevja, ugodna in omogoča strojno obdelavo.

Tretja rastlinska proizvodna panoga tega posestva je gojenje krmskih rastlin na kolobarnih površinah drevesnice. Do ustanovitve drevesnice Mirosan je bila večina njivskih površin uporabljena za proizvodnjo žit in okopavin, ki so dajale srednje donose. Z zboljšanjem agrotehnike bi bilo sicer možno tudi to proizvodnjo spraviti na višji nivo. Za današnjo usmeritev posestva Mirosan pa proizvodnja poljedelskih kultur ni smotrna razen tistih, ki rabijo pravilnemu kolobarjenju površin. Površin, namenjenih poljedelstvu, posestvo v bodoče sploh ne bo imelo.

3. Analiza živinorejske proizvodnje:

Kakor že omenjeno, ima posestvo danes 20 glav goveje živine, ki proizvede letno 1.600 q hlevskega gnoja. Ta količina gnoja zadošča le za 16 ha njivske površine. S tem pa ne bi bile krite potrebe po hlevskem gnoju za nove nasade. Po končani obnovi bo posestvo potrebovalo letno ca. 3.300 q hlevskega gnoja.

Za prehrano živine ima posestvo na razpolago krmo z 10,6 ha travnikov in 7,8 ha njiv. Ker je pretežni del površin zasajen s sadnim drevjem ali pa je predviden za zasaditev, in ker bo posestvo zaradi arondacije oddalo glavni del travnikov, ne bo imelo dovolj površin za proizvodnjo krmskih rastlin, zaradi česar tudi ne bo moglo rediti dovolj živine. Zato bo prisiljeno skrbeti za nadomestitev hlevskega gnoja z rastlinami za zeleno gnojenje in s kompostiranjem. Kolikor pa bi posestvo povečalo število glav živine, bi moralo nujno urediti pregonske pašnike v bližini hleva, da bi mogla biti živinoreja aktivna. V sedanjem sklopu posestva ni površin, ki bi bile primerne za pregonske pašnike. Če poleg tega upoštevamo, da sta mehanizirana košnja in sušenje sena v nasadih z nizkimi kronami nemogoča, ročno opravljanje tega dela

pa predrago, bo posestvo moralo nujno iskati drugačen izhod za kritje potreb po organskih gnojilih.

4. Analiza opreme in mehanizacije posestva:

Po inventuri 12. 12. 1957 ima posestvo za mehanizirano obdelavo in predelavo naslednje stroje:

Slamoreznica Mura
Elektromotor 3,5 KW
Vprežne konjske grablje
Obračalnik za seno
Motorna črpalka za vodo
Dvodelna železna brana
Lesena brana
Sejalnik za koruzo
Peresni kultivator
Hmeljski kultivator
Dva navadna pluga
Vprežni obračalni plug
Nahrbtna škropilnica za drevesnico
Ročni robkač za koruzo
Krožna brana
Ročni drobilec za žito
Vejalnik za žito
Kultivator
Motorna škropilnica
Elektromotor
Kosilnica »Fahr«
Sadna škropilnica
Traktorski kultivator
Traktorska škropilnica
Traktorska železna brana
Traktorski plug
Kosilnica z rezervno koso
Dvobrazdni plug
Priključek za brano
Sadni mlin
Železna stiskalnica
Lesena stiskalnica
Ročna črpalka za gnojnico
Traktor Steyer — veliki
Traktor Steyer — mali
Enoosni traktor — »Tunt«

Pri sedanjih kapacitetah posestva in sedanji proizvodnji je večina strojev, ki jih ima posestvo, potrebna za nemoteno organizacijo dela. Le nekateri stroji, kot na primer sejalnik za koruzo, ročni robkač za koruzo, drobilec za žito in podobno, že danes posestvu niso več potrebni. S preusmeritvijo posestva v specializiran sadjarsko-drevesničarski obrat, kar predvideva ureditveni načrt, bo tudi v pogledu mehanizacije potrebnih nekaj izprememb, ki jih obravnavamo v drugem delu tega sestavka.

5. Analiza delovne sile in strokovnega kadra:

Posestvo ima danes stalno zaposlenih 9 delavcev. Poleg tega ima mesečno povprečno po 11 sezonskih delavcev. Del dela opravijo tudi praktikantje, ki jih je v sezoni povprečno po 8.

Upravo posestva sestavljajo direktor, dve pisarniški moči, dvoje delovodij, od katerih ima eden srednjo kmetijsko šolo, drugi pa je specializiran drevesničar — sadjar z dveletno sadjarsko-vinogradniško šolo v Mariboru. Poleg tega ima posestvo še skladiščnika.

Pri sedanjih kapacitetah in načinu proizvodnje je število zaposlenih delavcev in vodstvenega oziroma strokovnega kadra še kar zadovoljivo.

6. Analiza kapitalne izgradnje in ureditev ekonomskega dvorišča:

Lokacija gospodarskega centra posestva je ugodna, ker je gospodarsko dvorišče s pripadajočimi zgradbami v sredini posestva.

Gospodarsko središče posestva sestavlja stavba z zasilnimi pisarniškimi prostori, preurejen svinjak za vskladiščevanje sadnih dreves, lopa za shranjevanje strojev, hlev za 20 glav živine, kozolec, ki rabi za pakiranje sadilnega materiala in podkletena stanovanjska zgradba, v katere neposredni bližini je čebelnjak za 15 panjev.

Gospodarska poslopja že za sedanje potrebe ne ustrezajo. Posestvo potrebuje nujno nove upravne prostore, skladišče za sadje in prostor za predelavo sadja.

Usmeritev posestva, ki jo predvideva ureditveni načrt, bo bistveno vplivala tudi na gospodarski center.

7. Ekonomsko finančna analiza:

Posestvu dajejo v današnji sestavi največji čisti dohodek proizvodnja sadik črnega ribeza, zatem jablanovi nasadi do rodnosti, drevesnica in črni ribez. Izgubo pa prikazuje živinoreja in zarodišče. Najboljši finančni efekt na enoto površine daje črni ribez, nato drevesnica, končno pa jablanovi nasadi v rodnosti.

Iz navedenih podatkov pa ne smemo sklepati, da bi bilo potrebno povečati proizvodnjo sadik črnega ribeza, ker daje visok procent čistega dohodka. Povpraševanje po teh sadikah je namreč omejeno. To leto in nekaj prihodnjih let bo povpraševanje po sadikah črnega ribeza še močno, kasneje pa bo v skladu s perspektivnim planom upadlo. V teh letih je namreč obnova površin s črnim ribezom pospešena, da bi dosegli optimalno količino črnega ribeza, upoštevajoč povpraševanje trgovske mreže po tem artiklu.

Zaradi rentabilnosti proizvodnje namiznega sadja predvideva ureditveni načrt tega posestva znatno povečanje površin z nasadi, o čemer bo govora v naslednjih poglavjih.

Negativna bilanca proizvodnje v zarodišču je opravičljiva, ker se ukvarja to posestvo z drevesničarsko proizvodnjo šele tri leta in smatramo zarodišče še kot nedokončano proizvodnjo.

Glede na to, da prinaša živinoreja na tem posestvu izgubo in da je možno na specializiranem sadjarsko-drevesničarskem obratu nadoknaditi hlevski gnoj z rastlinami za zeleno gnojenje, predvideva ureditveni načrt popolno opustitev živinorejske proizvodnje.

Celotno sadjarsko-drevesničarsko posestvo Mirosan daje pri sedanjem obsegu in proizvodnji letno okrog 3 milijone čistega dohodka. S preureditvijo posestva bo možno čisti dohodek povečati.

Drugi del

IDEJNI PROJEKT ZA BODOČO ORGANIZACIJO PROIZVODNJE IN INVESTIRANJE NA POSESTVU

I. Osnovne naloge in smernice za proizvodnjo

Naziv posestva »Sadna drevesnica Mirosan« ustreza dejstvu, da je in bo tudi v prihodnje drevesničarstvo glavna proizvodna panoga posestva. Čeprav daje sadjarstvo danes in v perspektivi boljši finančni efekt, bo to ostala vzporedna panoga drevesničarstvu. To sledi iz dejstva, da je bilo posestvo ustanovljeno zaradi drevesničarske proizvodnje, ki v današnjih ekonomskih razmerah ne sme biti sama sebi namen. Če težimo za povečanjem sadne proizvodnje v okraju, mora biti sicer drevesničarstvo aktivno, ne sme pa ustvarjati visokih dobičkov na račun prodajne cene.

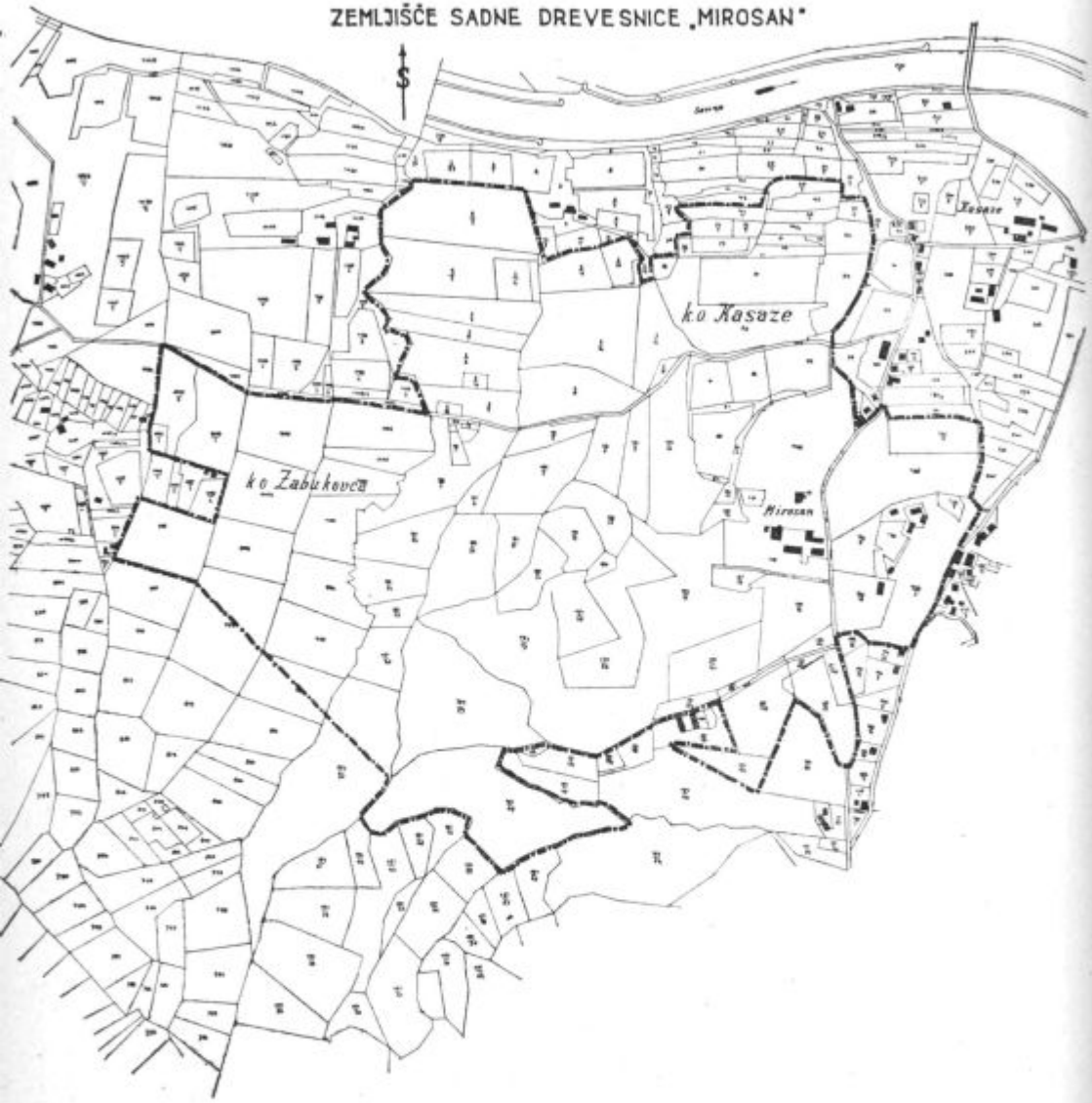
Za drevesničarstvom bo zavzemalo na posestvu prvo mesto sadjarstvo. Zaradi ugodnosti klimatskih in talnih pogojev prekaša namreč ostale panoge po obsegu in finančnem efektu. Drevesničarstvo je vezano na sadjarstvo s tem, da se bo izvajala v matičnih sadnih nasadih selekcija dreves, s čimer bodo doma zagotovljeni selekcionirani cepiči za cepljenje v drevesnici.

V drevesničarstvu in sadjarstvu je zapopadena proizvodnja sadik oziroma sadežev pečkarjev, koščičarjev in jagodičevja.

Zaradi opustitve živinoreje bo proizvodnja rastlin za zeleno gnojenje predstavljala na posestvu važno panogo. Rastline za zeleno gnojenje bodo imele v proizvodnji posestva dvojen pomen. Na eni strani gre za oskrbo z organskimi gnojili, na drugi strani pa za to, da se omogoči pravilno kolobarjenje na površinah drevesnice.

V tesni povezavi s sadjarstvom je čebelarstvo. To bo četrta proizvodna panoga posestva.

Ker posestvo proizvedeno sadje sortira, porabi tretjo in del druge vrste za predelavo v alkoholne pijače. Temu bo priključena še predelava v brezalkoholne pijače in sušenje sadja.



Zemljišče je arondirano in sega na severu domala do Savinje. Zaokroženost posestva prikazuje debela črta

Poleg navedenih proizvodnih nalog ima posestvo še nalogo vzgajati sadjarski kader za vodstvo sadnih nasadov pri kmetijskih zadrugah. V ta namen je predvidena gradnja stavbe z učilnico in internatom za praktikante, ki bo v centru posestva. Vzgoja kadrov posestva finančno ne bo bremenila, ker so za to zagotovljena zadružna sredstva.

Iz navedenega je razvidno, da bo imelo posestvo v bodoče le drevesničarsko proizvodnjo, sadjarstvo, proizvodnjo rastlin za zeleno gnojenje, čebelarstvo, predelavo sadja in vzgojo kadrov.

II. Smernice za organizacijo izkoriščanja in ureditev posestva

Posestvo »Sadna drevesnica Mirosan« bo moglo usmeriti proizvodnjo po smernicah, ki so obdelane pod prejšnjim naslovom, šele ko bo v celoti arondirano. Posestvo sestavlja danes veliko število parcel, ki so raztresene v petih katastrskih občinah.

Arondacija posestva bo izvedena tako, da bodo izločili vse oddaljene parcele, pridobili pa novo zemljišče tako, da bo arondirana površina znašala v celoti 89,6174 ha. V centru te zaokrožene površine je upravno poslopje in ekonomsko dvorišče posestva. V sklopu posestva izven te površine bodo ostale le tri kolobarne površine drevesnice, ki bodo obsegale skupno 5,9857 ha in dva kompleksa gozda s skupno površino 5,4885 ha. Te površine so oddaljene od ekonomskega dvorišča največ dva kilometra.

Skupna površina posestva bo torej 101,0916 ha.

Arondacija posestva bo izvedena v dveh etapah. Prva etapa obsega obdobje prihodnjih dveh let, druga pa obdobje naslednjih treh let. Tako bi bilo posestvo v celoti arondirano do vključno leta 1963.

Iz naslednjega pregleda si lahko ustvarimo sliko o spremembah, ki bodo nastale z arondacijo.

	Sedanje stanje po katastru	Dejansko stanje	Po I. etapi arondacije	Po II. etapi arondac.
Njive in vrtovi	26,4402	13,8196	15,4145	15,4145
Sadovnjaki	—	28,2755	58,1904	75,7404
Vinogradi	0,5561	0,5561	—	—
Travniki	19,123	10,6411	—	—
Obdelov. površine	46,1286	53,2923	73,6049	91,1549
Senožeti	—	—	—	—
Pašniki	5,0471	1,5194	—	—
Ribniki	—	0,4226	0,2410	0,2410
Trstičje	—	—	—	—
Kmetijska površina	51,1757	55,2343	73,8459	91,3959
Gozdovi	25,0945	19,4554	8,9765	8,9765
Rodovitna površina	76,2702	74,6897	82,8224	100,3724
Nerodovitna površina	0,5150	2,0955	0,7192	0,7192
Skupno	76,7852	76,7852	83,5416	101,0916

Po teh izpremembah bo posestvo obdržalo v svoji upravi od dosedanjih površin 60,6737 ha, izločenih pa bo skupno 16,1115 ha. Na drugi strani pa bo moralo posestvo pridobiti od privatnikov ali splošnega ljudskega premoženja z nakupom ali zamenjavo v I. etapi arondacije še 22,8679 ha, do konca druge etape pa 17,5500 ha površin.

Glede na to, da bo na skupnem kompleksu 98,6174 ha v centru posestva več kultur, bo ta površina razdeljena na komplekse, ki bodo tvorili obdelovalne enote. Zemljišča izven tega obsega bodo tvorila posamezne obdelovalne komplekse. Tako bo celotno posestvo po končani arondaciji razdeljeno na 16 obdelovalnih kompleksov ali enot.

Naslednja tabela prikazuje njihovo velikost in kulturo, za katero je vsak kompleks namenjen.

Označitev kompleksa	Površina	Namen izkoriščanja
I izven centra	2,3029 ha	Kolobarna povr. za drevesnico in rastline za zeleno gnojenje
II izven centra	1,6216 ha	Kolobarna povr. za drevesnico in rastline za zeleno gnojenje
III izven centra	2,0612 ha	Kolobarna povr. za drevesnico in rastline za zeleno gnojenje
IV	4,7217 ha	Kolobarna povr. za drevesnico in rastline za zeleno gnojenje
V	2,1796 ha	Kolobarna povr. za drevesnico in rastline za zeleno gnojenje
VI	2,0242 ha	Obstoječi čisti nasad črnega ribeza
VII	2,2311 ha	Nasad na vegetativnih podlagah
VIII	9,0256 ha	Jablane s podkulturo črnega ribeza
IX	2,5860 ha	Ekonomsko dvorišče
X	7,3773 ha	Stari nasadi jablan
XI	0,7438 ha	Internatski vrt
XII	1,1177 ha	Zarodišče — podlage
XIII	54,1224 ha	Plantaža srednjedebelnih dreves
XIV	3,4880 ha	Gozd
XV izven centra	1,4890 ha	Gozd
XVI izven centra	3,9995 ha	Gozd
Skupaj	101,0916 ha	

Kompleksi so izbrani tako, da v posamezni obdelovalni enoti ni večjih pedoloških razlik in da so dostopni po vozni cesti. Vsi kompleksi so dovolj oskrbovani s potmi. Le kompleks XIII. bo potreboval novo glavno cesto in obdelovalne poti. To vprašanje bo rešeno z detajlnim načrtom, ki bo izdelan za to plantažo.

Vsi kompleksi so povezani z ekonomskim dvoriščem, ki ima v sredini park nizkodebelnih drevesc. Okrog tega je krožna cesta, ob kateri so stavbe, ki jih bo treba preurediti za posamezne namene, o čemer bo govora kasneje.

III. Smernice za organizacijo rastlinske proizvodnje

Glede na to, da posestvo poljedelstva v polnem pomenu besede sploh ne bo imelo, bo govora tu le o proizvodnji v sadjarstvu in drevesničarstvu.

Iz strukture posestva po končani arondaciji je razvidno, da bodo obsegali sadovnjaki 3/4 obdelovalnih površin, medtem ko bo njiv, ki bodo rabile drevesnici, le 1/4. Kljub temu, da bi glede na perspektivni plan razvoja sadjarstva v celjskem okraju lahko povečali površino drevesnice, je tako velik razpon med površinami, ki bodo rabile drevesnici s predvidenimi sadovnjaki, upravičen. To velja posebej zaradi tega, ker se površine, namenjene plantažam, ne dajo uporabiti za drevesničarstvo. Vse še nezasajene površine, namenjene sadjarstvu, nastajajo iz gozdnih tal, ki jih bo mogoče šele s pravilno agrotehniko spremeniti v strukturna plodna tla. Glavna ovira za uporabo teh površin za drevesničarstvo so nagibi, četudi so blagi, ker onemogočajo rentabilno agrotehniko v drevesničarstvu. V tem je meja, ki je v drevesničarstvu ni mogoče prekoračiti.

Kljub temu bo kapaciteta »Sadne drevesnice Mirosan« krila okrog ½ vseh potreb celjskega okraja po sadnih drevescih. Od skupne površine njiv bo letno ca. 16 ha zemljišč uporabljenih za vzgojo sadnih drevesc, ostalih 9 ha kolobarnih površin pa bo zasejanih s travno deteljnimi mešanicami. Te bodo na eni strani dajale material za izdelavo komposta, na drugi strani pa bodo izboljševale strukturo tal, ki je potrebna za vzgojo sadnih drevesc. Tako se bodo na vseh njivskih površinah menjavale kulture sadnih drevesc in travno deteljnih mešanic.

Zarodišče rabi proizvodnji podlag za drevesnico in je enota zase, ki ne zahteva hitrega kolobarjenja. Zarodišče je sestavni del drevesničarske proizvodnje.

Pod označbo »sadna plantaža« so na posestvu »Sadna drevesnica Mirosan« mišljena zemljišča, zasajena s črnim ribezom v čistem nasadu, nasadi na vegetativnih podlagah, nasad jablan s podkulturo črni ribez, stari nasadi, zarodišče za podlage in plantaža srednjedebelnih dreves. Od navedenih površin so zasajene vse, razen dela površine, namenjene za nasad jablan in hrušk na vegetativnih podlagah in plantaže srednjedebelnih jablan in delno sliv. Perspektivno gledano bo na teh površinah možno izvajati kolobarje sadnih plemen z nekajletnim počivanjem zemlje v vmesni dobi med enim in drugim sadnim plemenom na isti površini. Med seboj bodo kolobarili koščičarji, pečkarji in jagodičevja, kar omogoča procentualno razmerje med temi plemeni, izvzemši pečkarje. Pretežni del zemljišč bo namreč zasajen z

jablanami in hruškami, pri katerih pa se bodo morala vrstiti tudi sadna plemena ne pa le sadne vrste, kar je pri pečkarjih s strokovnega stališča dopustno.

Za vse navedene sadne nasade je predvidena intenzivna oskrba z upoštevanjem vseh agrotehničnih ukrepov, mehanizacije itd. Sortiment teh nasadov se bo držal sadnega izbora za ta okoliš.

Na podlagi površin za posamezna sadna plemena in predvidenih donosov, upoštevajoč agrotehniko, pričakujemo naslednjo proizvodnjo:

Vrsta nasada	Površina	Skupno predvidena proizvodnja letno
Čisti nasad črnega ribeza	2.0242 ha	160 q črnega ribeza
Nasadi na vegetativni podlagi	2.2311 ha	50 q jabolk
Jablane s črnim ribezom	9.0256 ha	240 q črnega ribeza in 1125 q jabolk
Srednjedebelni nasad	54.1224 ha	10.800 q jabolk

Drevesnica bo dajala letno povprečno 40.000 sadik drevesc, zarodišče ca. 10.000 podlag in ca. 200.000 sadik črnega ribeza.

IV. Smernice za proizvodnjo organskih gnojil

Ker na posestvu ne bodo gojili takih poljedelskih kultur, ki potrebujejo za normalno rast hlevski gnoj, bodo opustili živinorejo. Drevesnica ne sme dobiti hlevskega gnoja neposredno ob saditvi, marveč je treba oskrbeti organsko snov v tleh v letu pred saditvijo podlag v drevesnico. Zato bodo travnodeteljno mešanico podorali, da bodo njene korenine dale dovolj organske hrane za prehrano drevesc v drevesnici.

Poleg drevesnice bodo potrebovala organska gnojila tudi vsa sadna plemena v nasadih. Nujno potrebni kompost ob saditvi novih površin si bo posestvo zagotovilo s kompostiranjem pokošenih travnodeteljnih mešanic. Organska snov za nasade v rodnosti pa bo zagotovljena s setvijo rastlin za zeleno gnojenje v medvrstnih prostorih. Le na osnovi tega, da je »Sadna drevesnica Mirosan« specializirano sadjarsko drevesničarsko posestvo, je možno živinorejo likvidirati in organska gnojila nadomestiti z rastlinami za zeleno gnojenje in kompostom.

V. Smernice za organizacijo in razvoj vzporednih dejavnosti

Glede na velik obseg sadnih nasadov bo posestvo dalo večji poudarek čebelarstvu. V ta namen bo povečalo število panjev na 50, od katerih bo 3/4 žnidaršičev, ostali pa prenosni ameriški panji.

Nadaljnja vzporedna dejavnost posestva je predelava. Zato bo preurejena že obstoječa stavba v gospodarskem centru. Posestvo bo nabavilo aparature za domačo predelavo sadja v sadne sokove. Izde-

lovalo bo jabolčnik, ribezov sok in podobno. Zgradili bodo tudi manjšo sušilnico za sadje z namenom, da bi proizvajali kvalitetno izvozno suho sadje, po katerem je veliko povpraševanje.

Predelava sadja na posestvu bo rentabilna, ker ne terja večjih investicij, surovin za to pa bo dovolj na posestvu. Poleg ekonomskih razlogov, ki to proizvodnjo upravičujejo, silijo k temu tudi vzgojni nagibi, ker bodo na posestvu praktikantje v sadjarstvu.

Posestvo bo obdržalo v svojem sklopu tudi gozdove za les, ki ga stalno potrebuje za razna popravila, drevesne kole itd.

VI. Smernice za potrebo po delovni sili in strokovnem kadru

Zaradi povečanja površin posestva »Sadne drevesnice Mirosan« in intenzivirane proizvodnje sedanje število stalnih in sezonskih delavcev ne bo zadostovalo, marveč bo treba število delavcev povečati na ca. 40. Od tega bi bilo ca. 20 stalno zaposlenih in 20 sezonskih delavcev.

Tudi strokovno osebje se bo moralo izpopolniti in sicer tako, da bo posestvo imelo vsaj enega inženirja-sadjarja. Na ta način bo zagotovljena delovna sila in strokovni kader.

VII. Smernice za organizacijo opreme in mehanizacije

Vzporedno z arondacijo bo treba skrbeti tudi za mehanizacijo na posestvu. V prvem delu tega opisa so navedeni stroji, ki jih že ima posestvo z označbo tistih, ki jih v bodoče ne bo več potrebovalo. Poleg tega pa bo treba nabaviti nekaj strojev, ki so nujno potrebni za specializirano sadjarsko drevesničarsko posestvo; to so:

škropilnica kot priključek traktorju »Tunt«; škrabalnica — 30 cm — za okopavanje zarodišča in črnega ribeza; stroj za pakiranje drevesc; izruvač za sadna drevesca; komplet za predelavo sadja; čebelnjak za 50 panjev.

VIII. Smernice za investiranje

Ureditvi zemljišč in proizvodnje bo morala slediti tudi ureditev ekonomskega dvorišča s potrebnimi zgradbami. V predvideni stavbi za praktikante bo imelo posestvo tudi svoje upravne prostore. Današnjo stanovanjsko hišo bo potreba preurediti v prostore za predelavo sadja, obstoječi goveji hlev pa v skladišče za sadje. Pokrito gnojišče, ki je poleg sedanjega hleva, bo preurejeno v strojno remizo. Prostor pod obstoječim kozolcem bo rabil za pakiranje sadja. Današnje svinjake pa bodo z majhnimi preureditvami spremenili v skladišče reprodukcijskega materiala.

Preureditev obstoječih zgradb ne bo zahtevala večjih investicijskih sredstev, razen gradnje stavbe za praktikante in sezonske delavce z upravnimi prostori. Za to gradnjo pa bodo v večji meri uporabili zadružna sredstva, tako da ta zgradba ne bo posestva huje obremenila.

IX. Orientacija ekonomske analize

Upoštevajoč organizacijo proizvodnje, obdelano v tem sestavku in ustrezne agrotehnične ukrepe, lahko pričakujemo orientacijsko naslednje finančne efekte predvidenih proizvodenj.

Vrsta proizvodnje	Pov. kom.	Proizvodnja	Cena din	Bruto dohodek
Drevesnica	2 ha	40.000 kom.	200	8,000.000
Trav. det. meš.	6,8 ha	420 q	250	105.000
Čisti nas. č. ribeza	2 ha	160 q	10.000	1,600.000
Jab. na veg. pod.	2,23ha	500 q	3.500	1,750.000
Jab. s čr. ribezom	9 ha	240 q r.	10.000	2,400.000
		1.125 q j.	3.500	3,937.500
Stari nas. jabl.	7 ha	665 q	2.500	1,662.500
Plant. sr. deb. jab.	54 ha	10.800 q	3.000	32,400.000
Predelava	4.000 q	2.800 hl	4.000	11,200.000
Čebelarstvo	30 panj.	360 kg	300	108.000
Sadike čr. ribeza	2 ha	200.000 kom.	28	5,600.000
Bruto dohodek skupaj				68,763.000

Iz tabele ekonomskih podatkov dosedanje proizvodnje, ki je v prilogi, je razvidno, da predvideva posestvo pri sedanjih 76,8 ha površine 21,8 milijonov bruto dohodka. Proizvodni stroški so 17,8 milijonov din, tako da znaša čisti dobiček 3,000.000 din. Iz teh podatkov izhajam za grobo ocenitev proizvodnega efekta posestva po končani ureditvi. Če upoštevamo, da znašajo proizvodni stroški posestva skupno 17,8 milijonov din na površini 76,8 ha, je to na 1 ha 230.000 din proizvodnih stroškov.

Z intenziviranjem proizvodnje v nadaljnjih letih računamo, da se bodo proizvodni stroški dvignili za 50% od dosedanjih, to je za ca. 345.000 dinarjev po ha. Posestvo bo imelo na površini 101 ha skupno ca. 69 milijonov din bruto dohodka. Proizvodne stroške pa računam po grobi ocenitvi 345.000 din na ha, to je na površini 101 ha skupno 34,845.000 din. Tako bi imelo posestvo po končani dograditvi okrog 35,000.000 din čistega dobička letno. Ta številka sloni sicer na grobem izračunu, je pa zadovoljiva, četudi upoštevamo 25 % no možnost napake.

Iz vsega navedenega je razvidno, da je predvidena organizacija posestva ekonomsko upravičena.

PEDOLOŠKA ANALIZA

Na ponekod rahlo nagnjenem, drugod pa močno razgibanem reliefu, so se razvila tla Kmetijskega gospodarstva Mirosan, le del je v dolini in na ravnini. Na dolinskem predelu so tla aluvijalnega značaja, na razgibanem predelu pa so po postanku deluvijalna, saj so nanos obrobnih hrbtov.

Talne enote so naslednje:

1. rjava naplavina — srednje globoka,
2. rjava tla na laporju,
3. rjava opodzoljena (gozdna) tla.

1. Rjava naplavina — srednje globoka

Na dolinskem reliefu, katerega je nekdaj preplavljala Savinja in njeni pritoki, je nastala rjava naplavina, avtohtonega značaja (nastala na nanosih rek) le deloma so tla alohtona (nanešena iz okolnih hrbtov).

Opis profila:

A-02	0-25 cm	Horizont je dobro izražen, rjave barve, je peščeno ilovnat, drobno grudičaste strukture, rahel, drobljiv, srednje dobro prekoreninjen na 5 % HCl reagira rahlo.
A-2	25—38 cm	Horizont je slabo izražen, rjave barve, peščeno ilovnat, ostrorobo grudičaste strukture, bolj gost in zbit, a še drobljiv in dobro propusten. Pomešan je z ca. 10% ⌀ 1—5 cm apnenčevim in kremenčevim prodom. Na 5% HCl reagira rahlo.
B1	38—75 cm	Horizont je srednje dobro izražen, svetlejše rjave barve, glinasto ilovnat, neizenačene poliedrične strukture, lomljiv do gnetljiv, pa vendar še propusten. Pomešan je z ca. ⌀ 1—5 cm apnenčevim in kremenčevim prodom. Na 5% HCl rahlo reagira.
C	75 cm	Predstavljajo peščeni kremenovi in apnenčasti prodniki velikosti do 10 cm premera, vmes drobnejši in debelejši pesek pomešan s prstjo. Pesek močno reagira z HCl.

Izsledki kemijske analize

	Horizont	Globina v cm	Humus	Znač. hum.	pH	K_2O v 100 g	P_2O_5 v 100 g	y1	CaO	Stabilnost strukturn. agregatov
1.	A_{02}	0—25	3,05	3	6,60	13,34	3,46	2,7	0,51	slabo stab.
	A_1	25—38	0,96	3	6,18	2,67	5,08	2,8	0,33	nestabilen
	B_1	38—72	1,07	3	6,22	2,67	2,89	3,0	0,41	nestabilen
2.	A_{02}	0—27	2,12	3	6,71	2,67	3,65	2,0	0,72	stabilen
	A_1	27—42	2,11	3	6,50	2,00	9,61	2,9	0,56	slabo stab.
	B_1	42—85	1,65	3	6,85	2,67	7,08	2,2	1,21	nestabilen

Značilnosti tal:

Tla so srednjegloboka, precej skeletna, zlasti v globljih plasteh. Primes skeleta ne ovira obdelovanja in rasti. Količina karbonatov je različna, z globino navadno narašča. Pretežno ilovnata tekstura je ugodna. Tla so dobro humozna, zlasti v zgornjem horizontu. Prekoreninjenost tal je dobro po vsej globini profila, tudi favna vpliva na ugodne biološke lastnosti. Novotvorb ni opaziti. B1 horizont je nekoliko bolj gost, pa vendar ne kvari rodovitnosti.

Analitski podatki kažejo naslednje:

a) S humusom so tla v zgornjih slojih dobro oskrbljena, medtem ko v globljih horizontih humoznost pada, ponekod celo močno (horizont A_1 profil 1.) Karakter humusa je v vseh horizontih nevtralen.

b) Tla so pretežno nevtralna do slabo kisla.

c) Oskrba s kalijem je srednja do slaba, zaloga fosfora je v zgornjem horizontu majhna, v nižinskih horizontih je zaloga dobra, ponekod prav dobra.

d) Stabilnost strukturnih agregatov je na površini stabilna, v nižjih horizontih malo stabilna do nestabilna.

Proizvodna sposobnost tal:

Po proizvodni sposobnosti so tla primerna za vse njivske kulture.

2. Rjava tla na laporju

Na rahlo razgibanem reliefu so se na lapornati podlagi razvila »rjava tla na laporju«.

Opis profila:

A_1	0—40 cm	Horizont je dobro izražen, rjave barve, po teksturi ilovnat, drobno do ostrorobo grudičaste strukture, drobljiv, dobro prekoreninjen in suh.
B_1	40—75 cm	Horizont je slabše izražen, rjav, po teksturi ilovnato glinast, ostrorobo grudičaste strukture, lomljiv, gostejši, slabše prekoreninjen.
B_2	75 cm dalje	Horizont je dobro izražen, sivorumeno marmoriran, glinast do lapornat, listnaste strukture, lomljiv, gost, korenine so bolj redke, lepo se vidijo drobne konkrecije (velikost letnika) sesKvioksidov, z 5% HCl noben horizont ne reagira.

Značilnosti tal:

Tla so globoka, težka, slabše propustna. Gornji sloj je humozen, drobno grudičast, zračen, zaradi tega je rodovitnost dobra. V višjih horizontih so fizikalne lastnosti tal slabše, pa tudi kemijski procesi so tu neugodnejši. Vendar te lastnosti niso tako neugodne, da bi v večji meri zmanjševale rodovitnost.

Izsledki kemijske analize:

Horizont	Globina v cm	Humus	Znač. hum.	pH	K_2O mg / 100 g	P_2O_5 v mg / 100 g	Yl	CaO	Stabilnost strukturn. agregatov
A_1	0—40	3,17	3—2	6,62	1,82	4,04	5,1	0,64	stabilen
B_1	40—75	1,95	3	5,70	3,56	4,05	8,4	0,31	nestabilen
B_2	75 dalje	0,89	3—2	5,02	1,45	4,42	7,3	0,39	nestabilen

Analitski podatki kažejo:

a) Z humusom so tla dobro oskrbljena, le z globino se odstotek humusa zmanjšuje. Humus je nevtralen do slabo kisel.

b) Tla so slabo kisla do nevtralna.

c) Zaloga kalija je majhna, fosforja pa srednja.

d) Stabilnost strukturnih agregatov je dobra.

Proizvodna sposobnost tal:

Srednje težka ilovnata tla so po proizvodni sposobnosti najprimernejša za sadovnjake.

3. Rjava opodzoljena (gozdna) tla.

Na močneje razgibanem reljefu so se na lapornati podlagi razvila »rjava opodzoljena (gozdna) tla«. Del navedenega tipa tal je že skrčen in pripravljen za saditev, del pa je v pripravi.

Opis profila:

A_1	0—10 cm	Horizont je dobro izražen, sivorjav, dobro humozen, ilovnato glinast, drobno grudičaste strukture, drobljiv, gosto prekoreninjen, nereagira na 5% HCl.
B_1	10—35 cm	Horizont je dobro izražen, sivorumen, nehumozen, glinasto ilovnat do brez strukturen, gost, že redkeje prekoreninjen, gnetljiv. Je rahlo marmoriran.
B_2	35—95 cm	Horizont je dobro izražen, rdečkasto rumene barve, glinast, brez strukture, lomljiv do gnetljiv, gost in teže propusten. Med zemljo je pomešanega ca. 10% laporja. V rdeče-rumeno in sivo marmoriranem sloju je opaziti drobna temnorjava zrna seskvioksidov in humatov.
B_g	95 cm dalje	Horizont je dobro izražen, rdečkasto rjave barve, brez strukture, lomljiv in do gnetljiv, zelo gost, težko propusten. Med zemljo je pomešanega ca. 50% laporja. V rdeče-rumeno-sivo marmoriranem sloju izstopajo temnorjave konkrecije velikosti lešnika do oreha.

Izsledki kemijskih analiz:

Horizont	Globina v cm	Humus	Znač. hum.	pH	K_2O v mg 100 g	P_2O_5 v mg 100 g	y 1	C_aO	Stabilnost strukturn. agregatov
3. A_1	0—10	3,29	2	4,0	12,67	2,89	47,7	0,63	stabilen
B_1	10—35	1,47	2	4,10	6,33	3,38	21,3	0,77	nestabilen
B_2	35—95	0,86	2—3	4,32	6,33	2,72	25,4	0,64	nestabilen
4. A_1	0—12	3,51	1	4,08	10,67	2,56	28,8	0,56	stabilen
B_1	12—46	2,23	2	4,25	5,33	3,28	15,5	0,28	nestabilen
B_2	34—102	2,17	2	4,03	2,8	5,08	15,2	0,56	nestabilen

Analitski podatki kažejo sledeče:

a) Z humusom so tla v gornjih slojih dobro oskrbljena, le-ta je močno kisel.

b) Tla so močno kisla v vseh horizontih.

c) S kalijem so tla srednje dobro oskrbljena, s fosforjem pa slabo

d) Stabilnost strukturnih agregatov je na površini trajna, v nižjih horizontih pa nestabilna.

Proizvodna sposobnost tal:

Šele po nekoliko let trajajoči bonifikaciji tal (z apnenjem, podoravanjem metulnic, gnojenjem s hlevskim gnojem in mineralnimi gnojili) se bodo tla ugodila in postala primerna za sadonosnike.



Ing. Fran Lah

Ureditev vodnega režima v Spodnji Savinjski dolini

Urejenost voda je do neke mere zrcalna slika kulturnega in gospodarskega razvoja dežele. To potrjuje dejstvo, da imajo vse gospodarsko močno razvite dežele z visokim življenjskim standardom že docela urejene vode, saj posega gospodarjenje z vodo v vse panoge narodnega gospodarstva, od energetike prek kmetijstva do komunalne dejavnosti, higiene itd. Ta zavest se je vzbudila po osvoboditvi tudi pri nas, ko gradimo velike hidroelektrarne, zadnje čase pa se lotevamo urejanja voda tudi za dvig kmetijstva. Tak namen imajo hidrotehnični ukrepi, ki se pravkar izvajajo v Spodnji Savinjski dolini.

Spodnja Savinjska dolina se razteza vzdolž srednjega toka Savinje. Začenja se pri soteski v Letušu in konča pri Celju, kjer zavije Savinja v ostrem loku skozi ožino proti jugu. Na zahodu se podaljša ob Boljski navzgor. Ravninski predel meri preko 12.000 ha ozemlja, ki ga obkroža venec gričevja. Geološko leži delno na miocenskih, delno pa na triadnih kameninah. V ledeni dobi so jo vodni tokovi zasuli z naplavinami z bolj grobim prodom vzdolž Savinje, z glinastimi ob ostalih današnjih otokih.

Pedogenetski in fizikalni sestav tal je primeren za gojenje njivskih kultur. Sloj zdravice je globok 30 do 60 cm. V glavnem prevladuje peščena ilovica, dovolj humozna in prezračna. Po znanstvenih ugotovitvah uvrščamo Spodnjo Savinjsko dolino med najbolj rodno zvrst zemlje v Sloveniji. Temu pripomorejo tudi ugodni podnebni pogoji.

Poleg rodne zemlje, toplote in zraka potrebuje rastlinstvo za uspevanje tudi določeno količino vode. Le redke so pokrajine, ki nudijo kmetijskemu rastlinstvu že po naravi vodo v ustreznih količinah, ki mora biti pravilno razporejeno, zlasti v času vegetacije. Tak vodni režim je treba v Savinjski dolini šele ustvariti.

Pomanjkljivosti vodnega režima v Spodnji Savinjski dolini so v neurejenosti rečnih korit, ki niso kos odvajati visokih voda in zato redno poplavljajo obsežna zemljišča. Rodnost zemlje onemogoča ali bistveno zmanjšuje prevelika vlaga ali celo zamočvirjenost, ki se kaže na glinovitih tleh, zlasti ob Ložnici in Boljski ter njunih pritokih. Temu je vzrok že po naravi talna voda in stalno zamakanje s pobočij bližnjih hribov. Končno bo treba urediti vodni sistem tudi tako, da bo mogoče dovajati rastlinstvu dovolj vode v dobi vegetacije.

Za odpravo teh pomanjkljivosti so potrebni ustrezni hidrotehnični ukrepi.

Med najbolj pereče probleme štejemo vsekakor obrambo pred poplavami. Temu vprašanju je posvetila veliko pozornost že rajnka Avstrija. V letih 1876 do 1893 so namreč zregulirali glavni odvodnik Savinjske doline — Savinjo. Uredili so jo od Levca do Prihove v dolžini 29 km. Na tem odseku je za vselej odstranjena nevarnost poplav.

Regulacija pa je tehnično toliko pomanjkljiva, da se korito malone po vsej dolžini poglablja, ponekod že do 3 metre, odnaša prod in ga odlaga v nereguliranem delu — v celjskem kolenu, kar povečuje pogostost in jakost poplav na ožjem celjskem področju. To bomo odpravili z regulacijo Savinje v Celju, ki se že izvaja. V odseku poglabljanja struge pa gradijo pragove, ki bodo ustavili nadaljnjo erozijo dna.

Potok Ložnica povzroča z vsakoletnimi poplavami ogromno škodo na zemljiščih, saj prikazuje poplavni kataster okrog 2.000 ha takega sveta. Poplave tudi stalno grozijo naseljem ob Ložnici. Za odpravo poplav določa projekt več ukrepov. Že pred vojno so regulirali Ložnico od izliva do Joštovega mlina. Izkazalo pa se je, da tudi novo korito dovolj ne odvaja visokih voda. Zaradi tega, in da bi bil regulirani profil navzgor čim manjši, se je pred 3 leti zgradil razbremenilnik od Orove vasi do Polzele v dolžini okrog 2,2 km. Ta, ob nizki Ložnici suhi jarek, bo odvajal polovico visoke vode (14 m^3/sek.) iz Ložnice naravnost v Savinjo. Ta način bo bolj ekonomičen, kakor regulirati Ložnico po vsej dolžini s širšim koritom.

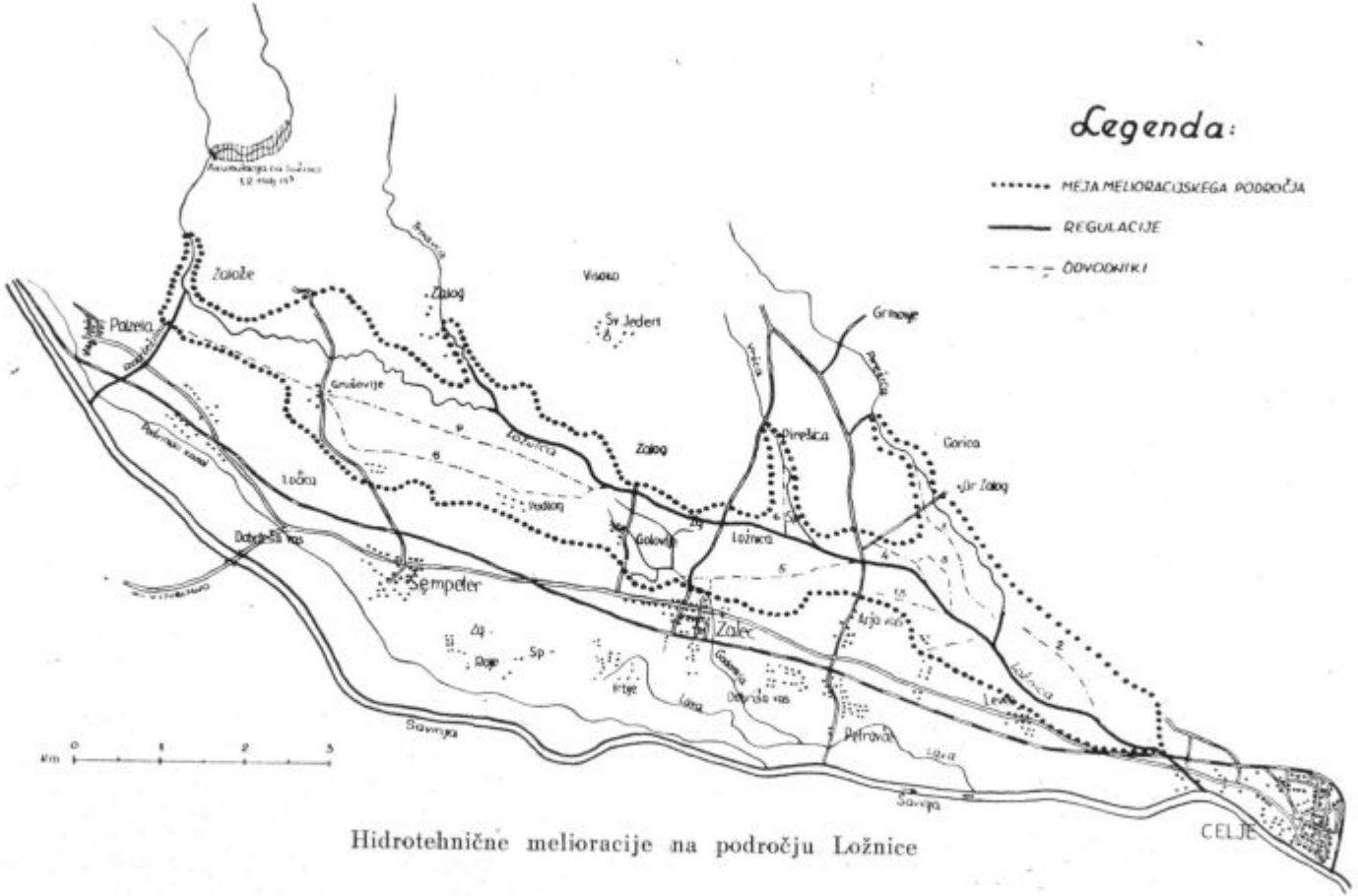
Da pa bo dragoceni svet ob Ložnici popolnoma zavarovan pred poplavami, bodo zgradili še posebno 14 metrov visoko dolinsko pregrado na Ložnici više sotočja s Hudinjico. Nad njo se bo nabirala voda ob nalivih in se spuščala ob suši po strugi navzdol. Kapaciteta tega retenzijskega bazena bo 1,2 do 1,5 milijonov m^3 vode. To vodo bodo s pridom uporabljali slej ko prej za namakanje. Zadnja leta nadaljuje »Vodna skupnost« regulacijo Ložnice od Joštovega mlina navzgor. Dosegli so višino Gotovelj, končala pa se bo pri izlivu Trnavice, tako da bo regulirana v dolžini okrog 10,5 km. Od tod navzgor bodo strugo le očistili, ker bo visoko vodo odvajal že omenjeni razteževalnik, v zgornjem toku pa jo bo zadrževala pregrada.

Vzporedno z regulacijskimi deli na Ložnici so že uredili potok Pirešico od izliva navzgor v dolžini 800 metrov. Od tod navzgor so tudi že izkopali 3000 metrov dolg odvodnik po najnižji legi terena, ki bo na zgornji strani prevzemal poplavno vodo s Pirešice. Ta odvodnik bo imel torej nalogo razteževalnika, istočasno pa bo omogočil drenaziranje ondotnih zamočvirjenih predelov. Vzdolž razteževalnika bodo strugo Pirešice le očistili.

Potoka Vršce ne bodo regulirali, pač pa bodo vzdolž njega zgradili razteževalnik v dolžini 1,3 km, analogno kot ob Pirešici; bodo pa regulirali Trnavo od izliva do soteske v dolžini 1,2 km.

Veliko težav povzroča potok Godomlja, ki izvira v ravnini pri Gotovljah, teče leno mimo Žalca in se izliva v Lavo. Sicer ne povzroča posebnih poplav, pač pa drži talno vodo toliko visoko, da je zamočvirjen okrog 200 ha obsegajoč kompleks zemljišč. Od železniškega propusta v Žalcu navzdol je njena struga že urejena v dolžini 1 700 metrov. Najbrže bodo Godomljo izpeljali nad Žalcem proti vzhodu naravnost v Ložnico in se tako ne bo več izlivala v Lavo.

Tak je razpored regulacij potokov ob levem bregu Savinje, če izvzamemo Sušnico, ki pa spada v ožji celjski okoliš.



Hidrotehnične melioracije na področju Ložnice

Najpomembnejši desni pritok Savinje v Spodnji Savinjski dolini je Boljska. Njen ravninski predel sega od izliva do kraja Ločice. Kataster poplavnega področja prikazuje okrog 1000 ha zemljišč, ki jih vsako leto preplavlja Boljska in njeni pritoki, ali pa so zamočvirjena. Za odpravo poplav bodo regulirali Boljsko do Gomilskega ter dolinske predele potokov Trebnik do Braslovč, Reka, Trnava do Kamenč, Konjščica in Merinščica. V ta namen že izdelujejo regulacijske načrte.

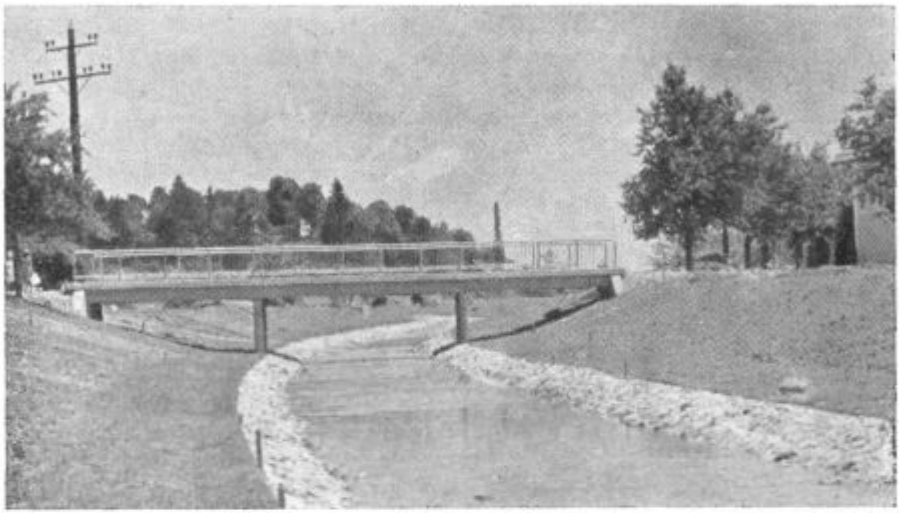
Desni pritok Savinje je še potok Lagvaj, ki izvira pod Letušem ter se izliva v savinjsko Mlinščico pri Malih Braslovčah. Tudi ta, sicer neznaten potoček, preplavlja pribrežni svet in zamočvirja okrog 36 ha zemljišč zaradi svojega plitvega korita. Projekt določa njegovo ureditev po vsej dolžini, to je v dolžino 3,3 km.

Regulacije potokov imajo predvsem namen preprečevati poplave. Naštete potoke bodo regulirali na 30 letno visoko vodo, ker bi bil za še višje vode potreben večji profil, kar pa ne bi bilo več ekonomično. Mimo odprave poplav se bo s poglobitvijo strug ustvarila možnost osušitve zamočvirjenih zemljišč. Je namreč več kotanj, v katerih zastaja poplavna voda, ker nima primernega odtoka, ne ponikne pa zaradi nepropustnosti tal. Take okolnosti delajo zemljo manj donosno. Za zboljšanje vodnega režima tudi v tem pogledu bodo zgradili številne odprte jarke — odvodnike. Takih odvodnikov bo samo ob Ložnici preko 20 km. Ti bodo odvajali površinsko vodo v regulirane struge potokov. Odvajale pa bodo tudi vodo iz zbiralcev cevnih drenažnih sistemov, ki bodo prepletali prevlažna zemljišča. V bolj peščenih tleh bodo izvedli le cevno drenažo, v ilovnatih pa v kombinaciji s krtično drenažo. Cevna drenaža sega 1 do 1,20 metra, krtična pa le 50 do 60 cm globoko. Tako drenažiranih polj bo ob Ložnici do 600 ha, ob Boljski pa do 300 ha.

Z navedeno regulacijo potokov ter drenažo se bo ustalila vodna gladina v globini dobrega metra. To bo bistveno dvignilo rodnost zemlje, saj niha sedaj gladina talne vode od površine spomladi do globine 2 metrov ob poletni suši. Stabilizacija vodne gladine bo zlasti ugodno vplivala na uspevanje hmelja, pri katerem je razrast korenin najintenzivnejša v globini 1 metra. Stalna globina podtalnice bo verjetno tudi podaljšala življenjsko dobo hmeljske biljke.

Napredno kmetijstvo pa terja poleg odvajanja odvišne vode tudi zadostno dovajanje vode rastlinstvu v času vegetacije. V Spodnji Savinjski dolini bi sicer zadoščale letne padavine s povprečno višino 1200 mm na leto, niso pa te padavine enakomerno razdeljene v dobi vegetacije. Imamo pogoste padavine spomladi in jeseni, poleti pa navadno krajšo ali daljšo sušno dobo, ki občutno zavira rast. Vemo, da bi bil potreben dež v Spodnji Savinjski dolini vsakih 6 do 10 dni. Suši bomo prišli do živega le z umetnim namakanjem polj. V Savinjski dolini bo vsekakor treba namakati bolj prodnata tla ob Savinji, predvsem na dvignjenem svetu pri Ločici. Struktura tal bo zahtevala sistem namakanja s škropljenjem. Že sedaj pa vemo, da vodne količine v potokih ob suši za ta namen ne bodo zadoščale. Zato bodo zgradili na Ložnici že omenjeni akumulacijski bazen, iz katerega bodo dovajali vodo za namakanje.

Zadnja leta proučujejo ta problem vedno intenzivneje. Hmeljarski inštitut in še nekatera kmetijska gospodarstva izvajajo poskusna škropljenja. Na osnovi teh poizkusov bodo določili sistem, čas in količino namakanja. Letošnja letina pa bo tudi pokazala, za koliko se bo znižala v primeru z lansko zaradi letošnje izredne majske suše. To razliko bomo mogli ugotoviti s primerjavo pridelkov na nenamakanih z namakanimi površinami.



Regulacija Ložnice z novim mostom na cesti Gotovlje—Jedert

Cenimo, da bodo znašale investicije hidrotehničnih melioracij (brez namakanja) na področjih Ložnice okrog 350.000 din na hektar. Izdelani so ekonomski računi za različne poljske kulture. Vsi kažejo visoko rentabilnost melioracij. Najvišjo dosežemo seveda z gojitvijo hmelja. Na že izvršenih melioracijah so ugotovili, da se investicije amortizirajo povprečno že v prvih treh letih. Brž ko bodo rodnost zemlje dvignili še z agrotehničnimi ukrepi, bo vložene investicije kril že enoletni višji donos melioriranega zemljišča. Zato sodimo, da je dejavnost na vodnogospodarskem področju Savinjske doline prav gotovo eden najbistvenejših in neogibnih činiteljev za povečanje kmetijske proizvodnje in s tem narodnega dohodka. Naj omenimo še izreden pomen za naše gospodarstvo: izvoz hmelja, za katerega gojitev bomo pridobili z navedenimi hidrotehničnimi ukrepi novih 500 ha zemljišč, ki so sedaj skoraj brez omembe vrednega donosa.

Po izvedenih regulacijah ne bodo več poplave ogrožale prikupnih savinjskih naselij, izginjali bodo nerodovitni in mokrotni pašniki, bohotno se bodo razširili hmeljski nasadi po teh, danes pustih predelih, ali pa bo na njih vzvalovila pšenica. Želimo, da bi se dela dovršila čimprej in — Spodnja Savinjska dolina bo postala eden najbolj urejenih predelov Slovenije.

Ing. Danica Honzak

Hidropedološka raziskovanja melioracijskega področja Godomlje in smernice za bodoče gospodarjenje

SPLOŠEN OPIS

Melioracijsko področje Godomlje leži v Savinjski dolini v bližini Žalca. Na severu se končuje pri Ložnici, na severozahodu pri Gotovljah in Podlogu ter na vzhodu pred Arjo vasjo. Po tem področju in ob robu Ložnice teče Godomlja. Godomlja nima lastnega padavinskega področja, ampak se nekako na razvodju Ložnice in Savinje napaja iz podtalnice.

Teren polagoma pada od 266 m na 254 m nadmorske višine. Potoki imajo vijugasto in plitvo strugo, zato so ob nalivih pogostokrat poplavljali dolino in ji z nanosnim materialom dali karakteristično obeležje.

OPIS PEDOGENETSKIH FAKTORJEV

Matični substrat je eden osnovnih faktorjev tvorbe tal na tem področju. Pri formiranju tipa tal ima brez dvoma odločujočo vlogo nanos Savinje in Ložnice. Predvsem razlikujemo na tem področju v vertikali in horizontali:

1. nanosni sloj velikih prodnikov Savinje;
2. glinasto peščeni nanos Ložnice.

Godomlja ni v svoji preteklosti nikoli prenašala preperine in grušča, ampak je izbirala svojo pot po nasipnem materialu, katerega sta v kvartarni dobi odložili v dnu današnje Savinjske doline Savinja in Ložnica.

Pričujoč geološki opis zgradbe povirja Ložnice (po geologu Rihtaršiču) pojasnjuje nastanek tal ob Godomlji.

Geološka zgradba povirja Ložnice

Ložnica izvira v terciarnih andezitnih grohih (kisla prodorninska magma), ki pripadajo v tektonskem oziru terciaru Saleške kotline, morfološko pa predstavljajo razvodnico med Savinjo na jugu in Pako na severu. Ta kamenina je erozijsko slabo odporna, vendar danes v povirju Ložnice ne nastopajo več takšne množine vode, ki bi bile sposobne odnašati preperino. Po združitvi treh glavnih izvirkov vstopi Ložnica v erozijsko grapo, katero je vrezala v apnene kamenine, ter jo zapusti šele ob vstopu v ravninski del Spodnje Savinjske doline.

V koritu Ložnice prod praktično ne nastopa, voda sama pa prenaša drobir le ob večjih nalivih v strugi od enega prodišča do drugega. Prod oz. zaobljene preperinske delce sestavljajo pretežno silikatne kamenine — terciarni grohi.

V mlajšem terciaru se je Ložnica brez dvoma izlivala v Savinjo nekako v višini Polzele, po ostankih diluvialnih teras lahko sodimo, da je še v zgodnjem diluviju tekla v tej smeri. Ko se je pa zajedla v apneno podlago vzhodno od Šentandraža, je pričela utirati današnjo smer, medtem pa jo je Savinja z diluvialnimi nanosi odrivala vedno bolj proti vzhodu, dokler si ni utrla današnje smeri pod severnim robom Spodnje Savinjske doline vzporedno s Savinjo. Tako si tudi lahko razlagamo nastanek glinastih tal nad Savinjinim prodom ob Ložnici. Zaradi malega padca terena je imela Ložnica slab odtok. V smeri svojega toka se je na več mestih spremenila v manjša kratkotrajna jezerca. Pri utiranju poti naprej proti vzhodu so se jezera počasi osušila in na dnu nekdanje jezerske površine je ostal glinasti sediment. Zato smemo danes smatrati kot edini prodonosni tok v Spodnji Sav. dolini le Savinjo, kajti karbonatne prodnike je mogla naplaviti edinole Savinja, ki ima povirje v apnenčastem hribovju. Petrografska zgradba obrobnega gričevja ni merodajna za sestavo dolinskega nanosa, ker je ložniški prod sestavljen iz terciarnih kamenin, obrobno gričevje nad Ložnico zahodno od Gotovelj pa je zgrajeno iz triadnih kamenin.

Glinasti nanos v območju Ložnice izvira iz prenešenih delcev terciarnih hribin iz povirja Ložnice, in to predvsem iz preperele oziroma erodirane terciarne sivice in mehkejših slojev andezitnega groha. Terciarne kamenine, iz katerih je sestavljen ložniški prod, so sestavljene iz silikatnih in karbonatnih kamenin nekako v razmerju 9:1.

Keratofiri in njihovi grohi (triadne kamenine), ki sestavljajo obrobno gričevje, so proti eroziji in proti preperevanju izredno odporni in zato za nastajanje glinastih tal ob Ložnici in Godomlji niso bistvenega pomena.

Na melioracijskem področju Godomlje je v glavnem zastopan Savinjin prod, ki pa je skoraj povsod prekrit z glinastim nanosom Ložnice.

Ložnica je pozneje pogostokrat preplavljala dolino. Iz nagnjenih predelov je voda kmalu odtekla, v kotanjah pa je stagnirala toliko časa, dokler ni del vode izhlapel, del pa počasi poniknil v zemljo. V kotanjah je po vsaki povodnji ostajal glinast sediment, ki so ga padavine izpirale v zemljo in med Savinjine prodnike, kjer je v profilu na raznih višinah od površine navzdol zaostajal in ščasoma tvoril približno 30—40 cm debel (ponekod tudi močnejši) sloj nepropustne gline.

K l i m a. Melioracijsko področje Godomlje leži v Celjski kotlini, ki ima zelo ugodne podnebne razmere. Temperaturni in padavinski podatki so prikazani iz opazovalne postaje Celje.

Klimatski podatki

Tabela št. 1 padavinski podatki v mm

Opazovalna postaja	Nadm. višina	Povprečje opazovanj v letih	Meseci I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Let. količ. padavin
Celje	241	1919—1939	47	37	38	88	99	110	99	97	108	106	86	63	1116

Opazovalna postaja	Nadm. višina	Povprečje opazovanja v letih	Temperaturni podatki v °C												Letna sred. dnevna temperat.
			Meseci												
			I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Celje	241	1926—1939	1,4	0,2	5,5	9,3	14,4	18,4	20,2	19,1	15,5	10,3	5,4	0,2	9,6

Letna srednja dnevna temperatura znaša 9,6 °C. Odnos vlage in toplote je najlepše izražen v letnem oziroma mesečnih dežnih faktorjih; na ta način dobimo približno sliko o humidnosti pedosfere. Ta odnos izračunamo po Langejevi formuli.

$$\text{Dežni faktor} = \frac{\text{padavine}}{\text{temperature}}$$

Dežni faktor po Langerju

Označbe	Povprečje
Skupne letne padavine v mm	1116
Povprečna letna temp. v °C	9,6
Dežni faktor	116

Po Langejevi klasifikaciji spada področje Godomlje v področje humidne klime, ker znaša dežni faktor več kot 100.

Največ padavin pade v juniju in septembru, najmanj padavin pa februarja in avgusta.

Padavine, v obliki nalivov, so povzročale poplavljanje po Ložnici. Omenjena rečica je prinašala s seboj prod in glino in jo skozi leta odlagala na področju Godomlje.

Povprečna temperatura v juliju znaša 19° C—20° C, v januarju pa —2° C do —3° C. Povprečni julijski maksimum znaša 26° C. Zimski mraz traja okoli 3 mesece. Ker je kotlina na vzhodno stran odprta, je odtod čutiti zlasti v padavinah vplive Panonske nižine. Najbolj deževna je jesen, najbolj suha pa pomlad.

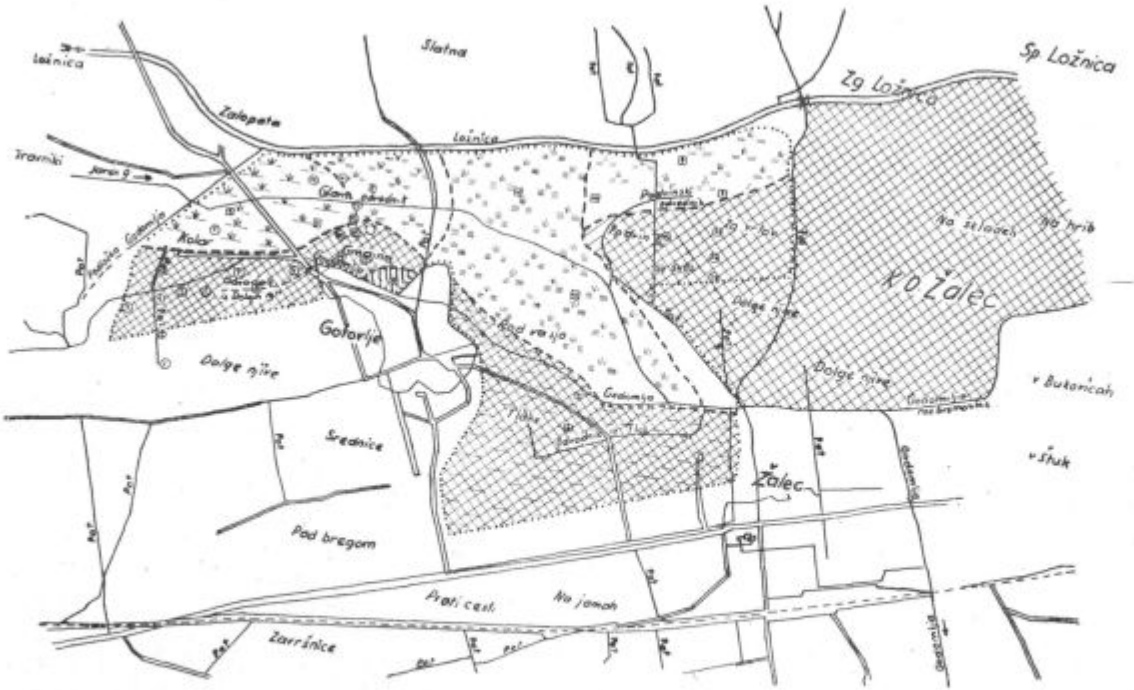
V e g e t a c i j a. Vso vegetacijo na melioracijskem področju Godomlje lahko razdelimo na:

1. vegetacijo kislih in močvirnih travnikov,
2. njivsko vegetacijo z nasadi hmelja,
3. vrtove in sadovnjake ob hišah.

V vegetaciji kislih in močvirnih travnikov dominirajo acidofilne travne združbe mokrega rastišča s naslednjimi travami: Deschampsia Caespit, Gratiola officinalis, Inula salicina, Carex nemurosa, Thalictrum flavum, Cardamine pratensis, Euphorbia palustris, Archis palustris, Lotus corn. tennuis., Ranunculus repens, Galium palustre, Agrostis Alba itd.

R e l i e f. Predel, kjer leži melioracijsko področje, počasi pada od zahoda proti vzhodu. Teren je raven z manjšimi in večjimi kotanjami in mrtvimi strugami potokov, kjer je poplavna voda zastala in kjer še danes stagnira padavinska voda.

Č a s in človek bistveno ne vplivata na tvorbo tipa tal na melioracijskem področju.



Pedološka karta

SISTEMATSKA UVRSTITEV TIPA TAL

Izrazit tip tal se na tem področju ni mogel razviti zaradi neprestanih poplav, sproti nanešene zemlje in proda, kar je sicer na enak način, vendar sproti izključevalo vpliv drugih pedogenetskih faktorjev, razen v kotanjah tega področja. Tam se pojavi vpliv direktne atmosferske vode, ki s stagniranjem kvari fizikalne lastnosti zemlje in povzroča zaglejevanje.

Iz priloge št. 1, kjer so opisani rezultati terenskih pedoloških raziskav, je razvidno, da so zaglejena tla najbolj razširjena.

Na tem področju najdemo v glavnem štiri tipe tal:

a) peščeni aluvij — globoka tla,

b) zaglejena tla — globoka, (profil 1, 3, 5, 11, 12, 10, 9, 8)

c) glinasti aluvij na Savinjinem produ — plitka tla, (vrtine 3, 9, 24)

d) rjava tla — globoka in plitka.

RAZPROSTRANJENOST IN KARAKTERISTIKE

1. P e š č e n i a l u v i j zavzema zelo majhno površino na melioracijskem področju in to izključno ob potoku Ložnice. Teren je na tem predelu nekoliko višji. Poplavna voda ni stagnirala in zato je ta naplavina ohranila vse dobre fizikalne lastnosti aluvija.

2. Z a g l e j e n a t l a zavzemajo približno 60% površine melioracijskega področja. To so tla, ki imajo na splošno močno vlažen redukcijski horizont. Zaglejena tla so tvorba, ki je sestavljena iz različno izrazitih glejhorizontov.

S p l o š n e z n a č i l n o s t i : To so slabo zračna tla, okarakterizirana z močno redukcijo in majhno oksidacijo. Humusni horizont se ne razlikuje razločno od drugih horizontov. V tleh prevladuje k zemeljski površini dvigajoča se vlažnost. Dobro vidnemu plitvemu A horizontu sledi B horizont sive in modrikaste barve z različno velikimi in gostimi izločinami železovega hidroksida, ki je strupen za občutljivejše rastline, kot so sladke trave, detelje itd.

D i n a m i k a : močne kemijske spremembe pri mali oksidaciji. Železo preide v z ogljikovo kislino bogati talni vodi v ferroobliki v raztopino in se pri dotiku z zrakom ali pa z vodo, revno z ogljikovo kislino, izloči v obliki rdečeobarvanega ferrihidroksida, ki je strupen za občutljivejše rastline, kot so sladke trave, detelje itd.

S e s t a v : Običajno gost in reven z zračnimi votlinami. Izločen železov hidroksid vpliva mestoma v profilu na rahlejši sestav.

Z r n a v o s t (tekstura): Močno zaglejena tla imajo dosti gline s slabimi fizikalnimi lastnostmi, ki pridejo do izraza posebno v dežju.

B i o l o g i j a : Tla so slabo naseljena in nedelavna. Produkcija organske substance je majhna.

Glede na višino zaglejevanja delimo zaglejena tla na:

a) močno zaglejena — zaglejevanje se prične pri vrhu,

b) srednje močno zaglejena — zaglejevanje se prične pri 30 do 40 cm,

c) slabo zaglejena tla — zaglejevanje se prične pri 60 cm.

Močno zaglejena tla so na predelih pedoloških jam: 1, 5, 11, 12 in pa na vrtini 1.

Srednje močno zaglejena tla so na predelih pedoloških jam: 7, 6 in na vrtinah 12, 17.

Slabo zaglejena tla so na predelih pedoloških jam: 8, 9, 10 in na vrtini 11.

Od celotne melioracijske površine je približno 60% zaglejenih tal. Od tega je polovico močno zaglejenih tal.

Vegetacija: Do leta 1858 so bili na teh tleh večinoma travniki.

Kemijske in fizikalne lastnosti: V spodnjih slojih primanjkuje humusa in je struktura in godnost izredno slaba. V gornjem sloju je srednja količina humusa, ima dobro strukturo in srednjo godnost. Kalija in fosfora v glavnem primanjkuje. Količina fosfora je v spodnjih slojih večja, rastline ga zaradi velike količine vlage v tem sloju in zaradi premajhne zračnosti niso mogle izkoriščati. Iz gornjega sloja je apno v glavnem izprano, kar neugodno vpliva na rastline, ki potrebujejo apno za hrano. Zaglejena tla imajo slabe fizikalne lastnosti zemlje. Že pri teksturi in sestavu je naznačeno, da so zaglejena tla slabo zračna in da se v dežju močno zablatijo. Temu je v veliki meri vzrok pomanjkanje apna, ki ima poleg humusnih snovi to dobro lastnost, da veže med seboj zemeljske delce, pri čemer nastajajo med grudicami zračni prostori.

Z melioracijo in z odvajanjem odvišne vlage se ne bodo zaglejena tla naravno kemijsko in fizikalno izboljšala, ampak jih bo potrebno izboljševati z agromeloracijskimi ukrepi, pri čemer bo postopno poglabljanje ornice s kalcifikacijo odigralo najvažnejšo vlogo.

Razprostranjenost: Zaglejena tla so severozahodno, severno in severovzhodno od Gotovelj v smeri proti Podvinu.

3. Glinasti aluvij na savinjskem produ: Zavzema približno 35% površine vsega melioracijskega področja. To so mlada in plitka tla na produ, ki ga je naplavila Savinja. Glino rumenorjave in rdečerjave barve pa so prinesli potoki ob poplavah iz višje ležečih zemljišč in so s tem pokvarili strukturo zemlje, povečali retencijsko kapaciteto in zmanjšali poroznost. Ta tla so se razvila največ v kotanjastih predelih in sploh v predelih s slabim površinskim odtokom. Zaradi tega se v bodoče s preprečevanjem poplav ne bodo več razvijala v tej smeri in bo zato nujno potrebno z agromelioracijskimi ukrepi popraviti slabe fizikalne lastnosti te zemlje, kar bo skupno z odprtimi odvodnimi jarki odstranjevalo odvišno gornjo vodo iz področij, ki jih zavzema navedeni talni tip.

Profil kaže tole sliko:

0—22 je A horizont svetlorjave barve

22—40 glina rdečkastorjave barve

od 40 cm globlje glina rdečkastorjave barve, pomešana s prodom.

Sloj gline od 22 do 40 cm in tudi globlje, kjer je glina stisnjena med prodniki, preprečuje hitro pronicanje vode. Na teh predelih voda običajno po tri dni stagnira (na nekaterih tudi dalj časa), dokler mali del ne ponikne v globino, večidel pa odteče po površini ali pa izhlapi. V izrazito kotanjastih predelih, kjer je izključena vsaka možnost površinskega odtoka, so te slabe lastnosti zemlje izključile tudi možnost pridelovanja hmelja.

Dinamika: V profilu tega tipa tal ni opaziti železovih spojev, kar pomeni, da so tla bolj zračna od prej popisanih tal.

Razprostranjenost: Glinasti aluvij najdemo zahodno od Gotovelj, med savinjsko magistralo in cesto Gotovlje-Podlog, nadalje pri Podvinu in vzhodno od Podvina. Vzhodno od Gotovelj in ob pešpoti Gotovlje-Žalec leži glinasti aluvij s specialno označitvijo, to je glinasti aluvij s podpovršinskim tokom, ki pa ima slične kemijske in fizikalne lastnosti kot zgoraj opisani aluvij; zato ga na tem mestu posebej ne opisujemo.

Globino pojava slabo propustnega glinastega sloja prikazuje naslednja razpredelnica:

Označitev predela dolge njive:

Vrtine	3	4	5	6	7	9
Glinasta ilovica	0—24	0—23	0—20		0—35	0—66
Glina	24—40	23—40	20—42		35	
Glina s prodom	40	40	42	54	40	

Označitev predela Gmajna:

Vrtine	10	11	12	13	14	15	16	17
Glinasta ilovica	0—22	0—66	0—36	0—49	0—54	0—34	0—65	
Glina			36—10	49—60		34—44	65—72	35
Glina s prod.	22—62		60—90		54	44	72	

Vegetacija: Do leta 1958 so bile na teh tleh večinoma njive.

Kemijske in fizikalne lastnosti: V glinastem aluviju pod njivami primanjkuje humus v vsem profilu. Ima zelo slabo strukturo in slabo godnost. V glinastem aluviju s podpovršinskim tokom vode, kjer prevladuje travna vegetacija, je zemlja godna, strukturna in ima srednjo količino humusa. Zemlja je na teh tleh kisla, primanjkuje ji apna. Tudi s fosforom in kalijem je zemlja izredno siromašna. Le na nekaterih gnojenih njivah je nekoliko več kalija, vendar količina ne zadovoljuje.

4. Rjava tla so globoka in rodovitna. Nastala so na robu melioracijskega področja ali pa na višjih predelih tega področja in zavzemajo skupno z aluvialnim tipom tal približno 5% melioracijske površine. Po izpranem A horizontu in po humidnosti klime je sklepati, da se tla razvijajo v smeri podzolizacije.

Vegetacija: Do leta 1958 njive in sadovnjaki.

Kemijske in fizikalne lastnosti: Do globine 47 cm imajo srednjo količino humusa, kar dokazuje tudi struktura, ki je

precej stabilna in dejstvo, da je zemlja godna. V globljih slojih je zemlja negodna, nestabilna in ima malo humusa. Kalija primanjkuje v vseh slojih, fosfora pa najbolj v gornjem sloju. V globini 66—100 cm je količina fosfora srednja. Zemlja je v vsem profilu kisla. Opaziti je, da se zakislovanje proti vrhu zemlje stopnjuje in da tudi apna v gornjem sloju močno primanjkuje.

STANJE VLAGE NA MELIORACIJSKEM PODROČJU

Preiskave izvršene 18., 20. in 21. oktobra 1958:

Vrtina jama	Globina	Momentalna vlaga	Retencijska kapaciteta za vodo v vol %	Ocena retencijske kapacitete
Vrtina $\frac{2}{308}$	0—34	42,64	45,86	srednja
Vrtina $\frac{2}{790}$	34—62	37,57	46,73	visoka
Jama $\frac{1}{308}$	14—32	46,15	49,95	visoka
Jama $\frac{3}{790}$	0—30	44,17	47,82	visoka
Jama $\frac{3}{308}$	30—100			visoka
Jama $\frac{7}{791}$	0—47	42,39	46,49	visoka
Jama $\frac{7}{796}$	47—67	47,220	48,07	visoka
Jama $\frac{8}{789}$	0—24	45,49	48,34	visoka
Jama $\frac{8}{788}$	24—62	42,70	45,65	visoka
Jama $\frac{9}{794}$	od 62 globlje	43,48	44,63	srednja
Jama $\frac{9}{795}$	13—30	39,12	51,02	visoka
Jama $\frac{9}{800}$	30—54	47,25	52,15	visoka

Retencijska ali apnenokapilarna kapaciteta vlažnosti zemljišča za posamezni sloj je tista maksimalna količina vode, katero zadrži zemljišče brez gravitacijskega odtekanja.

Če dobi zemljišče večjo količino vode kot znaša retencijska kapaciteta vlažnosti, bo višek vode odtekel nižje in v prirodnih pogojih dvigal nivo podtalnice ali pa bo povzročil na nepropustnem sloju nastanek gornje vode.

Na melioracijskem področju se v vlažnih obdobjih dvigne nivo podtalnice, ki pa bistveno ne vpliva na zamočvirjanje zemljišča. Na zamočvirjanje področja ob Godomlji vpliva v glavnem gornja voda. Tudi nivo vode v strugi Godomlje je povezan z gornjo vodo, kajti potok je v deževnih dneh večji, v sušnih dneh pa je v njem zelo malo vode. Značilno je, da potok v globlji zemlji pred Gotovljami izgine, medtem ko se vzhodno od Gotovelj, kjer je zemlja plitva in ležijo Savinjini prodniki blizu površine zemlje, potok spet pojavi. Na tem mestu stoji voda v zemlji zelo visoko (70 do 150 cm pod površino). Struga Godomlje se izogne globokim zaglejenim tlom, teče skozi Žalec in južno od železniške proge v dobro propustnem terenu vertikalno infiltrira v podtalnico. Strugo Godomlje bi lahko imenovali naravni odvodnik vlage iz zaglejenih tal, kajti tudi pri Podlogu teče nekako na meji med zaglejenim tipom tal in glinastim aluvijem. Če opišemo stanje vlage na posameznih najvažnejših talnih tipih, bi iz tabele št. 1 dobili naslednjo sliko:

Tip	Vlažnost	Voda stoji v jami oddaljena od površine zemlje	Sloj gline začne v oddaljenosti od površine zemlje
1. Zaglejena tla	prekomerno vlažna	20—50 cm	20—70 cm
2. Glinasti aluvij	srednje vlažna	ni	25—60 cm
3. Glinasti aluvij s podpovršinskim tokom	prekomerno vlažna	40—44 cm	31—47 cm

VODNI TOKOVI NA MELIORACIJSKEM PODROČJU

Iz hidrološke karte podtalnice od 5.—9. XI. 1953 je razvidno, da potekajo hidroizohipse na tem področju v oddaljenosti 264 cm do 253 cm od površine zemlje.

Ta voda ne more povzročiti direktnega zamočvirjanja, ker je v profilu od 30 cm pa približno do 150 cm izpod površine zemlje glinasti sloj, ki ima visoko retencijsko kapaciteto in je malo verjetno, da bi se podtalnica mogla v toliki meri dvigati, da bi povzročila zamočvirjanje. Možno je, da podtalnica od spodaj navzgor maksimalno navlaži zemljo, ki potem ni več v stanju, da bi sprejemala in še manj, da bi propuščala atmosfersko vodo. Visok nivo podtalnice, približno 150 cm izpod površine zemlje je na predelu vzhodno od Gotovelj, kjer se potok Godomlja nenadoma spet pojavi. To je tam, kjer se na jugovzhodnem robu od Gotovelj konča geološka terasa in je tam več manjših izvirkov, ki blizu pod površino zemlje tečejo v smeri padca terena in s tem povzročajo zamočvirjevanje. Na melioracijskem področju Godomlje ločimo torej tri vrste vodnih tokov:

a) gornjo vodo, ki jo predstavlja Godomlja, na celotnem področju pa atmosferilije,

b) podpovršinski tok vode, ki ga povzročajo izvirki na robu geoloških teras;

c) podtalnico.

Zamočvirjevanje povzročajo predvsem gornja voda, na manjših površinah pa podpovršinski tokovi vode.

MNENJE GLEDE TEHNIČNIH MELIORACIJ

Predvsem je potrebno nekaj odvodnih jarkov, ki bodo v stanju odvajati odvišno vlago iz melioracijskega področja. Ker pa bo v zemljah z visoko retencijsko kapaciteto še kljub temu preveč vlage, bo potrebno tudi s cevno in krtično drenažo odstraniti viške vlage. Na osnovi rezultatov pedoloških raziskovanj pa bi bile poleg tega še potrebne naslednje melioracije:

a) cevni zbiralci, kombinirani s krtično drenažo na zaglejenih tleh;

b) cevna drenaža na glinastem aluviju s podpovršinskim tokom;

c) cevna drenaža na glinastem aluviju, če bo po izvršenih melioracijah na ostalih predelih in po izvršenih agromelioracijskih ukrepih zemlja še vedno prekomerno vlažna.

Pri kombinirani cevni in krtični drenaži naj bi ne bila razdalja med zbiralci večja od 50 m. Na 42 ha zaglejenih tal v bližini Gotovelj, kjer je predviden čredinski pašnik, zadostuje položiti cevi 80 cm globoko in s krtičenjem obdelati zemljo 40—50 cm globoko. Po mnenju nekaterih avtorjev, krtična drenaža za čredinski pašnik ni primerna zaradi neprestanega teptanja tal. Kljub temu smatramo, da bi se mogla glede na nizke stroške tega načina melioracij izvesti, kajti po dotrajanju bi se z majhnimi stroški spet obnovila.

Pri vseh treh navedenih načinih melioracij pa je potrebno polagati važnost na vlago, ki se ne sme po izvršenih melioracijah prekomerno znižati. Predvsem je to dejstvo upoštevati pri glinastem aluviju na Savinjinem produ. To so, kot je že v opisu navedeno, plitva tla, vendar zaradi sloja gline slabo propustna za gornjo vodo, ki na nekaterih predelih po več dni stagnira (n. pr. zahodno od Gotovelj). Manj verjetno je, da bi vlažnost teh tal povzročila dolnja voda (podtalnica), ker se nahaja v globini 260—300 cm pod površino zemlje. Drugačna situacija pa je z majhno površino glinastega aluvija s podpovršinskim tokom v bližini Godomljine struge. Tam povzročajo vlažnost izvirki tik pod teraso vzhodno od Gotovelj, ki pod površino nad nepropustnim slojem tečejo proti vzhodu. Zaradi tega je pri predlogu za tehnične melioracije glinasti aluvij s podpovršinskim tokom ločeno obdelan od ostalih tal istega tipa. Na glinastem aluviju se bo z agromelioracijskimi ukrepi in sicer s kalcifikacijo in humizacijo najuspešneje povečala propustnost. S tem bodo tla dobila dobro strukturo, povečala se bo poroznost in s tem propustnost za vodo, ki si bo globlje (od 40 ali 50 cm) med prodniki itak našla pot, da bo odtekla v globino.

Na zaglejenih tleh bo potrebna krtična drenaža predvsem zaradi tega, da bi se tla začela izboljševati od spodaj navzgor, od zgoraj pa jih bomo izboljšali s humizacijo in kalcifikacijo tako, da bodo postala strukturna in zračna in s tem tudi postopoma propustna za gornjo vodo.

AGROTEHNIČNI UKREPI, PLODNOST IN SMERNICE ZA BODOČO PROIZVODNJO

Vsi našteti talni tipi so večinoma siromašni z apnom, humusom, kalijem in fosforom. Živica na zaglejenih tleh je plitva, saj sega največ do 10 cm globoko. Na glinastem aluviju pa je živica globoka 20—25 cm, kar je pripisati pretežno njivski kulturi in izdatnemu gnojenju s hlevskim gnojem.

Na posameznih talnih tipih so nujno potrebni naslednji ukrepi:

a) glinasti aluvij: kalcifikacija, humizacija, fosfatizacija;

b) peščeni aluvij: kalcifikacija, humizacija, fosfatizacija;

c) zaglejena tla: kalcifikacija, humizacija, kalizacija, fosfatizacija in splošno poglabljanje ornice.

Iz opisov lastnosti teh talnih tipov je razvidno, da so glinasti in peščeni aluvij plodna tla, zaglejena tla pa so hladna, slabo plodna in bo potrebno najmanj pet let bonifikacijske dobe, da se bodo izboljšala.

Na glinastem in peščenem aluviju so že do leta 1938 uspevale njivske kulture, v kolikor niso bile na poplavnih predelih. Na nekaterih višjih predelih vzgajajo hmelj. Vse področje glinastega in peščenega aluvija bi bilo na višjih legah takoj po melioracijah primerno za hmelj, ostalo pa postopoma.

Zaglejena tla so obrasla s travniško vegetacijo, ki je skromna in zastopana večinoma s kislimi in močvirnatimi travami. Dejstvo, da so tla visoko zaglejena, izključuje možnost takojšnje gojitve intenzivnih kultur. Iz opisa je razvidno, da so tla slabo zračna, siromašna na hranilnih snoveh, kisla in imajo visoko retencijsko kapaciteto. Zaradi tega jih bomo morali iz leta v leto z vsemi potrebnimi agrotehničnimi ukrepi izboljševati. Naseljem bližje površine bi se mogle najbolje izkoriščati kot čredinski pašniki, ostala površina pa po 5—6 letni bonifikacijski dobi tudi za njive, deloma pa že za hmeljske nasade.

Postopno poglabljanje ornice in prezračevanje tal.

Na zaglejenih tleh in na glinastem aluviju z visoko podtalnico (profil 6 in 7), kjer je živica plitka, je postopno poglabljanje ornice nujen agrotehnični ukrep. Po izvršenih hidrotehničnih melioracijah naj bi se izvršilo plitvo — približno 5—10 cm globoko preoravanje travne ruše — z apnenjem in delnim gnojenjem s hlevskim gnojem.

Za tem bi se zemlja pripravila za setev kulture v prvem letu po melioracijah z globino oranja približno 15 cm. Natančnejšo globino prikazujemo v pričujoči tabeli.

Št. profila	Predel	Globina živice	Globina oranja	Količina hlevskega gnoja po ha	Količina apnenca po 1 ha	Predvideno bo trajala bonifikacijska doba
Jama 1	Na severozahodni strani od Gotovelj — lastnik Krajnc Vinko	14 cm	16 cm	300 mtc/ha	2600 kg/ha	4—5 let
Vrtina 2 glinasti aluvij	Na dolgih njivah med hmeljišči	30 cm	35 cm	300 mtc/ha	2000 kg/ha	ni potrebna
Vrtina 3 glinasti aluvij	Na dolgih njivah v bližini ceste Gotovlje—Podlog	23 cm	25 cm	300—400 mtc/ha	3000 kg/ha	ni potrebna
Glinasti aluvij Jama 3	Na severni strani od Gotovelj in perišča	18 cm	20 cm	300—400 mtc/ha	4000 kg/ha	1 leto
Rjava tla Jama 4	Travniški sadovnjak na severni strani od Gotovelj	20 cm	25 cm	300—400 mtc/ha	4000 kg/ha	ni potrebno
Zaglejena tla jama 5	Severovzhodno od Gotovelj Vasle Marija	5 cm	10 cm	400 mtc/ha	3700 kg/ha	5 let
Glinasti aluvij z visokim podpovršinskim tokom	Poleg peš poti iz Žalca v Gotovlje	10 cm	15 cm	250—300 mtc/ha	3700 kg/ha	3—4 leta

Št. profila	Predel	Globina živice	Globina oranja	Količina hlevskega gnoja po ha	Količina apnenca po 1 ha	Predvideno bo trajala bonifikacijska doba
Glinasti aluvij jama 7	Desno od peš poti iz Žalca v Gotovlje	8 cm	12 cm	300 mtc/ha	3700 kg/ha	4—5 let
Slabo zaglejena tla jama 8	Podvin na travniku poleg lucernišča	10 cm	14 cm	300 mtc/ha	1900 kg/ha	4—5 let
Slabo zaglejena tla jama 9	Podvin v bližini Ložnice	13 cm	16 cm	250—300 mtc/ha	1200 kg/ha	3—4 leta
Slabo zaglejena tla jama 10	Od Podvina proti Gotovljam	11 cm	15 cm	300 mtc/ha	1200 kg/ha	4 leta
Močno zaglejena tla jama 11	Od Podvina proti Gotovljam	10 cm	15 cm	400 mtc/ha	4300 kg/ha	4—5 let
Močno zaglejena tla jama 12	Pri nogometnem igrišču	8 cm	13 cm	400 mtc/ha	1200 kg/ha	4—5 let

Po izvršenem oranju, izdatnem gnojenju z zrelim (dobro pripravljenim) hlevskim gnojem, s kalcifikacijo, kalizacijo in fosfatizacijo bi se pristopilo k setvi kultur v prvem letu po tehničnih melioracijah. Najprimernejše za to so: oves, krompir, koruza.

V bonifikacijski dobi naj bi se menjavali posevki na parcelah na naslednji način:

1. leto	2. leto	3. leto	4. leto
oves	koruza ali krompir	ozimina z deteljo	detelja
krompir	ozimine z deteljo	detelja	hmelj
koruza	ozimine z deteljo	detelja	hmelj

Če bo po strokovni ugotovitvi 3. ali 4. leto zemlja dovolj pripravljena, bi se uvedel produkcijski kolobar, eventualno tudi s hmeljem, za kar bo pa potrebno zemljo še posebej pripraviti.

Saditev hmelja in drugih intenzivnih kultur na področju zaglejenih tal pred predhodno bonifikacijsko dobo odsvetujemo.

Da bi se pospešilo izboljšanje in poglabljanje zemlje, priporočamo po žetvi žitaric setev ene izmed naslednjih rastlin:

lupina	podorati pozno jeseni,
ozim. grahorica	podorati spomladi,
inkarnatka	podorati spomladi.

Ornica naj se poglablja postopoma pri temeljnem oranju za posevke, katerim se gnoji s hlevskim gnojem, največ za 2—3 cm. Tako se lahko n. pr. parcela, ki je bila v prvem letu orana za 15 cm, pri drugem poglobi na 17 do 18 cm, pri tretjem pa na 20—21 cm. Iz prej navedene tabele je razvidno, da bo bonifikacijska doba trajala najmanj 4—5 let.

Setev detelje priporočamo iz bonifikacijskih razlogov in zaradi tega se ta rastlina ne sme izkoriščati dalj kot eno leto. Gosta koreninska mreža detelje v prvem letu se začne v drugem letu redčiti na račun korenin plevelnih rastlin. Za bonifikacijo zemlje pa je najvažnejša gosta koreninska mreža detelje. Lucerna ne more in ne sme zamenjati detelje za čas bonifikacijske dobe.

K a l c i f i k a c i j a je nujen ukrep v tleh, katerim primanjkuje apna, in ki so kisla. Večina kulturnih rastlin najbolje uspeva pri nevtralni pH vrednosti. Pri pH vrednosti 4 in 5, kakršna je na raziskanih tleh na področju Godomlje, pa uspevajo le kisle trave, deloma krompir in sadno drevje, v kolikor jih pri rasti ne ovira prevelika vlaga. Kisla zemlja je tudi slabo zračna, ima slabo strukturo in zelo malo aktivnost mikroorganizmov. Iz naštetih razlogov je potrebno apno zemlji dodajati v obliki apnenca oziroma žganega apna. Iz prej-

šnje tabele je razvidno, da potrebujejo raziskana tla od 1200—6200 kg apnenca na 1 ha, oziroma 700—4000 kg žganega apna na 1 ha.

Material za apnenje je primeren apnenčev pesek ali pa apnenast prah z visokim % $CaCO_3$. Lahko je tudi žgano apno, katerega pa vzamemo polovico manjšo količino od predpisane količine apnenca.

Tehnika apnenja. Material za apnenje se v odgovarjajoči količini enakomerno raztrosi po površini in podorje. Na pašniku pa se le zabrana. Najprimernejši čas za apnenje je jeseni. V enem letu se sme apniti največ 4000 do 5000 kg apnenca na 1 ha. Večje količine bi škodovale.

Trajanje apnenja. Apnenec učinkuje največ 3—4 leta, v močno vlažnih letih še manj. Zato je priporočljivo po tem času zemljo ponovno kemijsko preiskati in apnenje po potrebi ponoviti.

Humizacija je ukrep, s katerim se poveča količina humusa v zemlji. To dosežemo z gnojenjem s hlevskim gnojem in s podoravanjem. Količina humusa bi se morala dvigniti najmanj na 3,5—4% na vseh 172 hektarjih, predvsem pa na dosedanjih površinah pod travniki, kjer se bo z vnašanjem zrelega hlevskega gnoja povečala mikrobiološka aktivnost zemlje.

Povprečno je potrebno za 1 ha 300—400 mtc zrelega hlevskega gnoja.

Pri pomanjkanju hlevskega gnoja lahko dopolnijo to gnojenje rastline za podor, katere podorjemo takrat, ko odcveto. Izmed vseh je za kisla zaglejena tla najprimernejša lupina, katero je možno sejati spomladi in poleti.

Fosfatizacija. Zaradi velikega pomanjkanja fosfora v zemlji je nujno potrebno dodajati fosfor v obliki umetnih gnojil. Ker so vsa tla na področju Godomlje kisla, se gnojenje s superfosfatom ne bo obneslo. Za kisla tla je Thomasova žlindra najprimernejše fosforno gnojilo. Fosfora primanjkuje predvsem v tleh zahodno od Podvina. Vzhodno od Podvina je v zemlji srednja količina fosfora. Navajamo minimalne količine Thomasove žlindre za posamezne kulture na predelih, kjer fosfora manjka in na predelih, kjer je fosfora srednja količina:

oves in ozimine	600 kg na ha	450 kg na ha
koruza	500 kg na ha	500 kg na ha
detelja	600 kg na ha	450 kg na ha
hmelj za nov nasad	1300 kg na ha	800 kg na ha
pašnik	500 kg na ha	400 kg na ha
hmelj, star nasad	650 kg	450 kg

Kalizacija. Iz prejšnjega opisa tal je razvidno, da primanjkuje največ kalija v tleh vzhodno od Gotovelj, medtem ko je v tleh zahodno od Gotovelj pomanjkanje kalija nekoliko manjše.

Navajamo minimalne količine kalija za posamezne kulture v tleh, kjer kalija manjka in v tleh, kjer je kalija srednja količina:

oves in ozimine	300 kg na ha	200 kg na ha
krompir	500 kg na ha	450 kg na ha
koruza	400 kg na ha	300 kg na ha
detelja	400 kg na ha	300 kg na ha
pašnik	200 kg na ha	200 kg na ha
hmelj za nov nasad	1100 kg	600 kg
hmelj za star nasad	670 kg po 1 ha	

Tehnika gnojenja s kalijevimi in fosfornimi gnojili

Gnojila morajo priti v tisto globino, kjer bo imela bodoča rastlina največ korenin. Pri enoletnih kulturah to najlepše dosežemo, če gnojilo pri oranju zmešamo z zemljo takole:

2/3 kalijevih in fosfornih gnojil raztrosimo na zemljo pred oranjem za setev;

1/3 kalijevih in fosfornih gnojil raztrosimo na predsetveno brazdo in ga zabranamo.

Za večletno kulturo bo učinek najboljši, če bomo s fosfornimi in kalijevimi gnojili izvršili gnojenje na zalogo.

Pred saditvijo oziroma setvijo večletnih kultur zaorjemo navedena gnojila čim globlje v zemljo (vsaj 30 cm globoko).

STANJE KMETIJSKE PROIZVODNJE IN SMERNICE BODOČEGA RAZVOJA NA MELIORACIJSKEM PODROČJU GODOMLJE

Poljedelstvo

Splošno. Melioracijsko področje Godomlje leži v glavnem na področju katastrske občine Gotovlje. V priloženi tabeli št. 1 navajamo podatke o površini, ki jo zavzemajo najvažnejše kulture na področju KO Gotovlje.

Iz te tabele je razvidno, da se nahaja skoraj 1/3 vseh njiv in 1/3 vseh travnikov na močvirnem področju ob Godomlji, kar občutno znižuje narodni dohodek v tej katastralni občini. Z natančnejšo analizo stanja gospodarstev je ugotovljeno, da parcele na melioracijskem področju ne predstavljajo zaokroženih gospodarstev, temveč le del posameznih gospodarstev. Iz tabele št. 2 je razvidno, da je na površini 93,28 ha udeleženih z lastninskimi pravicami 79 gospodarstev. Tako bi eno gospodarstvo posedovalo približno 1 ha zemljišč na melioracijskem področju.

Iz 184,04 ha travniških in njivskih površin, ki jih navedenih 79 gospodarstev v celoti ima, pride povprečno 2,5 ha njiv in travnikov na eno gospodarstvo. Torej je skoraj ena tretjina od skupnih njivskih

in travniških površin, ki jih ima eno gospodarstvo na melioracijski površini, kar močno vpliva na znižanje dohodka posameznega gospodarstva iz naslednjih razlogov:

1. ker je na močvirni zemlji pridelek manjši in slabše kvalitete kot na normalni;
2. ker na močvirni zemlji ni možno uvajati vseh potrebnih agrotehničnih ukrepov;
3. ker je na močvirni zemlji onemogočena vzgoja visoko produktivnih rastlin.

Sektorji lastništva

Iz priloge št. 1 je razvidno, da je na melioracijskem področju zastopan največ privatni sektor, vključen v KZ. Privatni sektor, ki ni vključen v KZ, predstavlja skupno 13 lastnikov, ki imajo 11,54 ha zemlje, torej odpade na vsakega približno 0,46 ha. Ti lastniki nezadružniki so večinoma uradniki in delavci, ki so zaposleni v Žalcu, in ljudje, ki so zaposleni v drugih krajih. Splošno ljudsko premoženje ima na melioracijskem področju 12,68 ha površin.

Največ teh zemljišč ima Kmetijsko gospodarstvo Vrbje, del pa tudi Kmetijsko gospodarstvo Založe. Ta zemljišča bodo sčasoma uporabljena pri arondaciji teh posestev ter bodo oddana privatnikom, ker so parcele za posestva premajhne in preveč oddaljene.

Analiza stanja kmetijske proizvodnje pred melioracijo

Na ožjem melioracijskem področju Godomlje sta se razvili v glavnem le dve proizvodni smeri in sicer: poljedelska in travniško-živinorejska.

Travniško živinorejska proizvodnja prevladuje, saj zavzema (tabela št. 2) 69% celokupne melioracijske površine. Če primerjamo pedološko karto in karto s stanjem gospodarstev pred melioracijami, vidimo, da so travniške površine izključno na predelu zaglejenih tal, ki so v pedološkem opisu označena kot slabo zračna, močno vlažna in s hranilnimi snovmi revna tla. Na teh tleh raste le kisla močvirna trava, ki daje slabo krmo za živino. Iz tabele št. 2 vidimo, da se 78% travnikov in pašnikov, ki jih ima 79 gospodarstev, nahaja na močvirnem področju. Iz tega ni težko zaključiti, da je živinoreja ekstenzivna z nizko mlečnostjo in majhnim prirastkom, kar je neugodno za 2 km oddaljeni trg Žalec in za 9 km oddaljeno industrijsko mesto Celje, za katere bi bilo zaželeno, da jih z mlekom in mesom preskrbujejo iz bližnje okolice. Predvsem pa je nizko številčno stanje živine neugodno glede na splošno znano pomanjkanje hlevskega gnoja, ki je v intenzivni poljedelski proizvodnji nujno potrebno.

Poljedelska proizvodnja zavzema na ožjem melioracijskem področju le 31%. Zastopane so naslednje rastline: krušna žita, krmna žita, krompir, krmne rastline, koruza in vrtnine s površinami, ki jih prikazuje tabela št. 3. Poljedelska proizvodnja se je razvila v glavnem

na glinastem aluviju. Ta ima sicer slabe lastnosti glinastih tal, to je slabo propustnost in slabo zračnost, toda nepropustni horizont je plitev in prehaja v Savinjine prodnike, kar omogoča odtekanje padavinske vode delno tudi v globino. Debelina glinastega horizonta je odločilno vplivala na izbiro kulture. Hmeljišča so v glavnem odmaknjena od ožjega melioracijskega področja. Širše melioracijsko področje, s katerim označujemo vse predele glinastega aluvija vzhodno od Podvina, sicer ni potrebno tehničnih melioracij, je pa nujno potrebno agromelioracij.

Gotoveljska katastralna občina leži na področju hmeljarske proizvodnje in zaradi tega je 93,28 ha ožjega melioracijskega področja pomembna površina, ki bi omogočila povečanje površine pod hmeljem po izvedbi tehničnih melioracij in agromelioracij. Po dosedanjem načinu in možnosti proizvodnje, čistega dohodka na kolobarski ha skoraj ni, ker so stroški proizvodnje višji od vrednosti bruto proizvodnje. Pri stroških proizvodnje pred melioracijo so vzeti minimalni materialni stroški. Delo na tem področju se je v glavnem izvrševalo z lastno in deloma s tujo ljudsko in vprežno delovno silo, ki je tudi všteta v stroške proizvodnje. Zaradi tega dobimo pri razliki med vrednostjo proizvodnje in stroški proizvodnje običajno negativni rezultat za čisti dohodek pri posameznih kulturah.

Smernice za bodočo kmetijsko proizvodnjo na melioriranih zemljiščih

Splošno. Ekstenzivna proizvodnja pred izvršenimi melioracijami bi se morala umakniti intenzivni proizvodnji, ki bo v stanju nositi stroške tehničnih del in agromelioracij. Predvsem bo nastala sprememba v uvedbi hmeljne kulture na površino najmanj 27 ha, nadalje v uvedbi čredinskega pašnika namesto travnika in v preoravanju travnikov v njive. Najvažnejša sprememba pa bo morala nastati v odnosu zadruga-proizvajalec. Sedanja razkosanost zemljišča in lastninskih razmer onemogoča intenzivno proizvodnjo. To bo možno le v sodelovanju z zadrugo, kajti edino zadruga je v stanju vlagati velika sredstva, ki so potrebna za intenzivno proizvodnjo. Intenzivna proizvodnja pa bo omogočila vračanje družbenih sredstev, ki so vložena v melioracije.

Poljedelska proizvodnja

Melioracijsko področje Godomlje spada v rajon hmeljarsko-živinorejskega kolobarja, kjer je razmerje med posameznimi posevki takole:

žita	33 %
okopavine	25 %
krmne stročnice	42 %

Hmeljarsko-živinorejski kolobar in način in količina gnojenja sta razvidna iz naslednje razpredelnice:

Posevek		Gnoj		Fosforno gnojilo	Kalijevo gnojilo	Dušično gnojilo	Apneno gnojilo
Glavni	strniščni	gl.	st.				
Deteljina				+	+		
Deteljina							
Oz. pšenica	krmna korenčnica ali mešanica		×	—	○		
Krompir in vrtine		× × ×		+	+		
½ oz. jara mešanica ½ koruze	½ silažnica	⊠	⊠	—	○		
½ oz. ječmen ½ oz. pšenica z deteljo							
Nadomestilo za s pridelki izčrpno hrano v mtc raznih gnojil		375		12 do 14	11 do 13	6 do 7	1 do 2

Tolmač znakov:

Količina hlevskega gnoja na 1 ha:

××× = 300 mtc
×× = 250 mtc
× = 150 mtc
⊠ = 125 mtc ali 15.000 l razredčenega gnoja

Količine rudninskih gnojil:

\+ največja
— srednja
○ najmanjša

Z intenziviranjem proizvodnje bi se povečal čisti dohodek po 1 ha. Tako bi bilo možno iz prejšnjega negativnega stanja v gospodarskem računu dobiti pozitivno stanje z najmanj 26.000 din čistega dohodka na 1 kolobarski ha in z najmanj 260.000 din čistega dohodka iz 1 ha hmeljišča.

Živinorejska proizvodnja: Dosedanji travniki v površini 63,30 ha naj bi se izpremenili po določeni bonif. dobi deloma v njive in deloma

Odnos površin melioracijskega področja do skupnih površin v KO

Tabela št. 1

Katastralna občina	Njive v ha		Travniki v ha		Pašniki	Gozdovi	Razno	Skupno vseh površin v KO
	skupno v KO	od tega na melioracijskem področju	skupno na področju KO	od tega na melioracijski površini				
Gotovlje	79,22	28,84	169,55	64,44	2,8306	—	31,27	282,90

Analiza gospodarstev, ki imajo zemljišča na ožjem melioracijskem področju

Tabela št. 2

Kmetijska zadruga	Sektor lastništva	Število gospodar.	Hmeljišča v ha	Hmeljišča v %	Vse površine skupno v ha: gozd.	travn. pašn.	njive	vinogr.	sadovnjaki	Parcele na melioracijskem področju po katastru pred melioracijami: skup. štev.	travnikov	njive ha	skup. površ. ha	Stanje živine pred melioracijo
Gotovlje in delavn. Žalec	privatni, vključen v KZ	64	38,86	41	108,19	69,65	94,99	0,52	9,21	217	64,44	— 28,84	— 93,28	— — 95
	privatni, ki ni vključen v KZ	13	—	—	—	3,94	3,18	—	—	21	8,36	— 3,18	— 7,12	— — —
	splošno ljudsko premoženje	2	—	—	—	11,15	1,53	0,52	9,21	175	44,93	— 24,13	— 69,06	— — 95
skupno		79	38,86	41	108,19	84,34	99,70	—	—	21	11,15	— 1,53	— 12,68	— — —

Prikaz proizvodnje pred melioracijo iz 1 kolobarskega ha in skupno

Tabela št. 3

Kultura in % v kolobarju	Pridelek na 1 ha v mtc	Skupen pridelek v mtc	Površina v ha	Tržna cena iz l. 1958 v din za mtc	Vrednost bruto proizvodnje		Stroški proizvodnje				Čisti dohodek + izguba —	
					skupno din	v din/ha	v din na kolobarski ha	skupno din	v din/ha	v din na 1 kolobarski ha	v din/ha	v din na kolobarski ha
Pšenica 18,4	13	69,55	5,35	3.600	250.380	46.800	2,39 mtc × 3.600 = 8.586	273.957	48.997	9.015	— 2.197	— 469
Ječmen 16,1	10	46,80	4,68	3.200	149.760	32.000	1,61 mtc × 3.200 = 5.152	192.984	41.236	6.639	— 1.486	— 1.487
Krompir 17,7	129	592,80	4,94	1.200	71.136	144.000	21,24 mtc × 1.200 = 25.488	902.612	182.715	32.340	— 38.715	— 6.852
Krmne rastline 24,9	40	289,60	7,24	860	249.056	34.400	9,96 mtc × 860 = 8.563	247.333	43.190	8.513	+ 210	— 32
Koruza 14,2	16	66,24	4,14	2.800	132.480	32.000	2,27 mtc × 2.000 = 4.540	412.219	99.570	14.139	— 67.570	— 9.598
Zelje, vrtnine 8,7	300	747,00	2,49	800	597.600	240.000	26,1 mtc × 800 = 20.880	273.626	109.890	9.540	+130.110	+11.340

v čredinske pašnike. Za čredinski pašnik s kombiniranim travniškim izkoriščanjem predvidevamo 25 ha zemljišč v bližini naselij. Površine bi se morale po izvršenih melioracijah dosejavati z dobro travno mešanico, n. pr.:

4 kg travniške bilnice	2 kg zlatega ovsenca
6 kg angleške ljuljke	2 kg pasjega repa
4 kg pasje trave	3 kg nokote
4 kg travniške latovke	2 kg bele detelje
2 kg mačjega repa	3 kg travniške ali švedske detelje
2 kg bele šopulje	40 kg skupno

Ali pa s kakšno drugo enostavnejšo travno mešanico. V tabeli št. 3 je prikazana vrednost čredinskega pašnika v škrobnih enotah. En ha čredinskega pašnika da najmanj 3000 škrobnih enot, 1 ha travnika pa daje komaj 1000 škrobnih enot. Popašena mlada trava ima več beljakovin, ima veliko prebavljivost in je zato uspeh s čredenjem večji kakor uspeh pri krmljenju s senom.

Z uvedbo čredinskega pašnika lahko predvidevamo povečanje števila živine in s tem povečanje količine hlevskega gnoja, ki bo pri izvajanju agromelioracijskih ukrepov na področju Godomlje nujno potreben. Povečanje količine hlevskega gnoja je potrebno tudi zaradi tega, ker že dosedanjim zemljiščem pod hmeljem primanjkuje humusa. Za ohranitev rodovitnosti tal pa je humus nujno potreben. Z razširitvijo hmeljskih nasadov bo postalo vprašanje pomanjkanja osnovnega materiala za tvorbo humusa še bolj pereče.

Okvirni stroški proizvodnje pri običajni obdelavi pred melioracijo za površino 1 ha

Stroški dela prikazani v delovnih dnevih

Tabela št. 4

Kultura	Potreba del. dni ljud. 10 ur	vprež. 8 ur	Stroški dela ljud. 400 din dnevno	vprežni 500 din dnevno	Materialni stroški	Splošni stroški 30 %	Vsi stroški skupaj
Krušna žita	29	13	11.600	6.500	19.590	11.307	48.997
Krmna žita	27	12	11.200	6.000	14.920	9.516	41.236
Krompir	73	26	30.000	10.400	99.350	42.765	182.715
Krmne rastline	27	11	10.800	5.500	21.500	11.340	49.140
Koruza	58	18	23.200	9.000	44.000	23.370	99.570
Vrtnine	140	11	5.600	5.500	61.800	36.990	109.890
Travnik	19	7	7.600	3.500	—	3.330	14.430

8-urni delavnik — ura 50 dinarjev.

Prikaz proizvodnje na čredinskem pašniku po melioraciji

Tabela št. 5

Kultura	Površina	Pridelek na ha	Skrobnih enot na ha	Vrednost ene skrobne enote	Skupna vrednost iz ha	Skupna vrednost iz 25 ha	Stroški proizvodnje		Čisti dohodek	
							skupni	po 1 ha	skupni	po 1 ha
Čredinski pašnik	25 ha	450 mtc	3.000	25	125.000	3.125.000	537.500	30.450	2,587.500	+ 95.550

Prikaz proizvodnje na pašniku pred melioracijo

Kultura	Površina	Pridelek na ha	Skrobnih enot na ha	Vrednost ene skrobne enote	Skupna vrednost iz ha	Skupna vrednost iz 25 ha	Stroški proizvodnje		Čisti dohodek	
							skupni	po 1 ha	skupni	po 1 ha
Travnik	64,44		1.000	25	25.000	161.100	918.769	14.430	692.231	10.570

Milan Škof:

Turistične perspektive Spodnje Savinjske doline

Turizem je danes pojem, o katerem sedaj mnogo govorimo, o katerem pa so mnenja tudi še zelo deljena. O vlogi in pomenu turizma v priznanih letoviščih in zdraviliščih danes ni več debate, namreč o tem ne, ali je donosen ali ne. V takšnih krajih gre zlasti za organizacijsko plat in potrebna investicijska sredstva, za turistično propagando in povečanje števila turističnih nočitev ter čedalje bolj za inozemski turizem, njegove sončne in senčne strani.

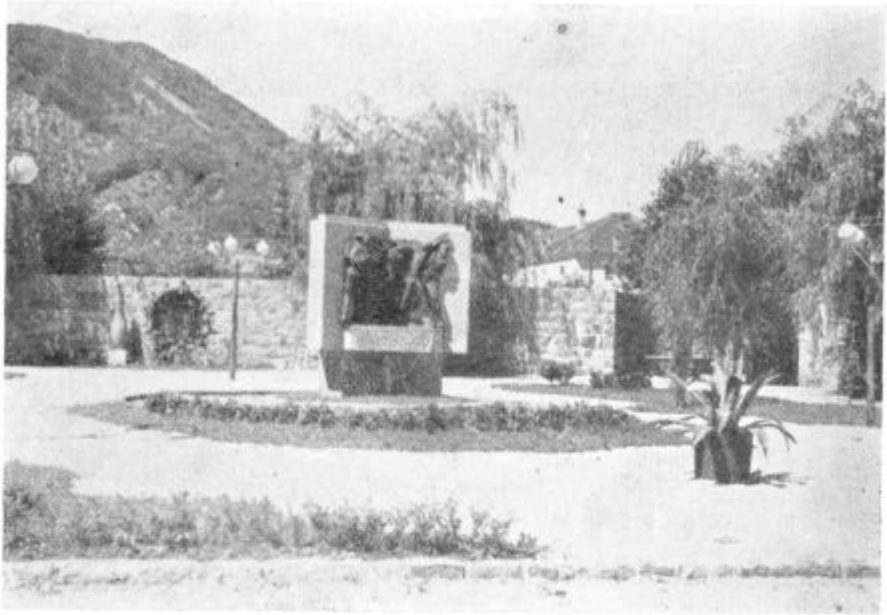
Mnogo manj so s turističnega vidika obdelani manjši kraji, bodisi da so že imeli turistično tradicijo in so jo izgubili, bodisi da doslej še niso bili priznani kot turistični kraji, pa le imajo pogoje, da to postanejo. Takšno obnavljanje in uvajanje turistične tradicije je aktualno tudi za področje Spodnje Savinjske doline in ga turistična društva ter svet za turizem žalske občine mnogo obravnavajo.

Na tem območju gre predvsem za kraje, kjer bi se prvenstveno utrdile vse oblike domačega turizma, močan pa je tudi inozemski tranzitni turizem. Turistična problematika tega področja je sila raznolika, kljub sorazmerno majhni oddaljenosti posameznih krajev.

PREBOLD JE ZAORAL LEDINO

Širša javnost je do nedavnega poznala Prebold le po tkalnici, ki se je razvila v močno tekstilno industrijo. Redki so vedeli za turistično zgodovino in tradicijo tega kraja in za vsako leto številnejša pismena vprašanja iz raznih krajev, ali je v Preboldu mogoče letovati. Vse do letos je bil v tem kraju lep betonski bazen, ki že spada k poglavitnim tehničnim pogojem za razvoj turizma, možnosti za prenočevanje pa ni bilo. Predvojni hotel so zasedli stanovalci in uradi, a tudi zasebna stanovanja so tako natrpana, da ni bilo mogoče dobiti niti nekaj skromnih postelj za turistične nočitve.

Preboldsko turistično društvo pa ni klonilo. Že dalj časa ima izdelan dokaj obširen načrt za obnovitev turistične tradicije v kraju, le da so bila nezadostna finančna sredstva dolgo časa vzrok, da se ti načrti niso mogli realizirati. Lani pa se je odprlo. Turistična zveza Slovenije se je seznanila z njihovimi težavami, si ogledala razmere na kraju samem in za začetek izposlovala milijon dinarjev posojila. Iz tega denarja — ob udeležbi občinskega proračuna in nesebičnem delu društvenih funkcionarjev — je zraslo malo weekend naselje. Naselje ni veliko. Ima le tri hišice s po dvema ležiščema in oskrbniško hišico, toda začetek je tu. Naselje ima najboljšo lego. Hišice stoje v malem gozdičku, neposredno ob kopalnem bazenu. V naselju je tekoča voda in električna napeljava, pa tudi ostala oprema (pohištvo in posteljnina) je v redu in bo zadovoljila tudi bolj razvajenega gosta.



Spomenik padlim borcem v Preboldu

Vzporedno z ureditvijo weekend naselja so očiščevali gozdiček in bazen, obnavljali igrišče za odbojko in košarko itd. Preboldčani z razumljivim ponosom kažejo ta svoj dosežek, mi pa upamo, da bodo sedaj pri nadaljnjem delu sodelovali tudi tisti, ki so doslej nejeverno zmajevali z glavami, pa tudi tisti, ki so z vandalskim početjem uničevali javne nasade in kradli drevesa iz preboldskega parka.

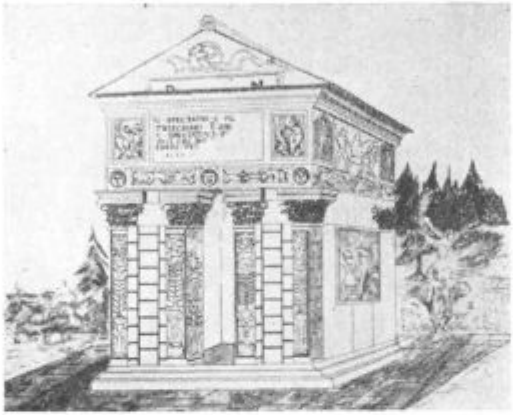
Že sedaj lahko nudi Prebold prijeten oddih letoviščarjem, saj ima razen bazena tudi kino dvorano in televizijski sprejemnik, želeti pa bi bilo, da bi po tej prvi fazi obnovitve turizma v tem prijaznem kraju sledilo še nadaljevanje — dolinska pregrada z velikim ribnikom in čolnarno ter v zadnji fazi še manjši počitniški ali letoviščarski dom na prelepi naravni jasi sredi smrekovih gozdov. — Torej, Prebold je zaoral ledino. Razen za izletniški turizem, se je usposobil tudi za letoviščarskega. Delovni polet in trdna volja preboldskih turističnih delavcev pa so porok za nadaljnje še večje uspehe.

ŠEMPETRSKE IZKOPANINE BODO DOBILE STREHO

Že nekaj let so nam znane rimske izkopanine, ki so jih našli pri Šempetru v Savinjski dolini. Najdbe so velika zgodovinska znamenitost in so zato znane tudi za mejami naše domovine. Doslej pa so ti kamni vskladiščeni v začasni lopi, tako da so razstavljeni najprimitivneje, laiku pa zelo težko posredujejo kakršnokoli zamisel o tem, kaj je bilo pravzaprav zgrajeno iz teh kamnov. Večletne študije in

intervencije vseh zainteresiranih forumov in organizacij od občine do okraja in celjske turistične podzveze so obrodile sad, da so se namreč lotili strokovnjaki restavracijskih načrtov. Načrti so tu in letošnjo jesen bodo začeli z delom.

Šempetrski muzej bo na zahodnem robu kraja Šempeter, skoro ob zvezni cesti I/10 in bo oddaljen le za streljaj od najdišča izkopanin. Poglavitne edikule bodo rekonstruirane v celoti, tako da bo lahko imel vsak obiskovalec jasno predstavo, kakšni in kako lepi so bili ti objekti. — Pod streho bo razstavljen tudi ostali študijski material, načrti, v odprtem dvorišču tudi manjše in manj občutljive izkopanine, muzej bo imel študijski prostor, garderobo, oskrbniško stanovanje ...



Rekonstrukcija ene izmed šempetrskih grobnic

Težko pa si je zamisliti, da bi se s samo postavitvijo tega tako težko pričakovanega muzeja uredilo tudi vse ostalo, kar je v zvezi s turizmom. Svet za turizem pri občini Žalec je že govoril o primernem gostinskem obratu in o prenočiščih. V tej zvezi bodi omenjena tudi ureditev kopalnega terena ob Savinji in ob izlivu Boljske v Savinjo. Žal pa je bilo o vsem tem le zelo mnogo govora, načrti pa, če lahko sploh govorimo o njih, so zelo zelo zaviti v meglo. Predlog petletnega perspektivnega načrta za razvoj turizma v občini Žalec sicer kar zadovoljivo obravnava in rešuje tudi turistično problematiko Šempetra, le nikjer ni čutiti, da bi kdorkoli upošteval predvidevanja tega načrta in si resno prizadeval za uresničitev načrtov oziroma ciljev.

ŽOVNEŠKE RAZVALINE IN KRAŠKI POJAVI

Z gradu Žovnek izhajajo celjski grofje. To dejstvo je zadoščalo, da so vse do 1918. leta šteli razvaline žovneškega gradu za kulturno zgodovinsko znamenitost približno enake stopnje kot celjski stari grad. Takrat pa se je vse nehalo. Pravzaprav se je takrat začel žalostni konec ...

Veliki grajski stolp je bil še dobro ohranjen in pokrit, bil je tudi še opremljen in nad osrednjim vrhom v grad so bili še škripci dvižnega mostu. Najprej se je teh ostankov lotil okupator. Opremo je pobral in prepeljal v graški muzej. Streho z grajskega stolpa so v prvih povojnih letih raznesli domačini, škripci pa so bili pred kratkim nekomu potrebni, da jih je pobral. Ostalo je golo zidovje, ki se ruši, z njim vred pa se ruši eden zelo redkih in zanimivih zgodovinskih spomenikov.

Svet za turizem žalske občine je za žovneške razvaline zainteresiral pristojne republiške strokovne organizacije in strokovnjake. Letošnjo spomlad je bil komisijski ogled gradu. Zaključek: ohraniti in rešiti, kar se le še rešiti da. Grajski stolp je treba čim prej pokriti in ga rešiti nadaljnjega propadanja, ostalo zidovje pa tudi z ustreznimi ukrepi zavarovati pred nadaljnjim rušenjem. Drevje, grmovje in dračje je treba iztrebiti. Po mnenju strokovnjakov bi bilo za ta najnujnejša dela potrebnih 300.000 din. Denarja pa ni, čeprav so strokovnjaki izjavili, da so razvaline s kulturnega in zgodovinskega vidika zelo pomembne. Bila je dobra volja in tudi začetek je bil storjen. Mar se bo sedaj vse končalo z golo ugotovitvijo, da občina nima denarja?

Severozahodno od žovneških razvalin izvira potok Trnavca. Ima tri izvire, od katerih sta dva običajna, tretji pa ima svoje posebnosti. In ta tretji izvir opozarja na notranjost dobroveljskega sklopa.

Ko so Braslovčani poslali v pregled vodo vseh treh izvirov, če je primerna za vodovod, je bil izvid za tretji izvir negativen: voda je bila onesnažena z organskimi odpadki. Brž ko je nad Zgornjo Savinjsko dolino kakšno neurje ali če Savinja (v zgornjem teku) in Dreta poplavljata, začne tretji izvir bruhati velike količine vode. Voda je najprej bistra, tik preden pa prihrumi kalna voda, izmetava izvir popolnoma črne ribe z okrnelim vidom. Pri neki kmetiji pod vrhom Dobrovelj pa se tu pa tam čuje podzemeljski slap. Vsi ti pojavi dajejo slutiti, da je v sklopu Dobrovelj podzemeljsko jezero ali pa več jezer. Kolikšna so, to je uganka, ki jo morejo rešiti le jamarji.

Žalska občina je pojav sporočila tov. Pavlu Kunaverju z namenom, da bi jamarje zainteresirala tudi za to področje. Žal so, po prejetem odgovoru sodeč, ljubljanski jamarji prezaposleni na drugih kraških področjih in videti je, da bomo še naprej morali čakati na odgovor, kaj skrivajo v sebi Dobrovlje.

Še nismo dobili odgovora, od kod ribe v izviru Trnavce in bučanje podzemeljskih slapov v Dobrovljah, že je prispela na žalsko občino druga novica. Severovzhodno od znane podzemeljske jame »Pekel« in bližnjega termalnega vrelca pri Šempetru v Sav. dolini so našli nove podzemeljske jame! Dostop je zelo strm, skoraj navpičen, vodi pa v podzemeljske dvorane z jezeri, velikim in majhnimi živimi kapniki. Toda brezno je globoko in fantje kljub vsej podjetnosti in pogumu niso prišli daleč, ker so bili neizvežbani in brez ustrezne opreme. Torej nova uganka: Kakšen je kraški svet tod (blizu Zg. Ponikve pri Žalcu)?

Videti je, da bo treba resneje razmisliti o namigu tov. Kunaverja, naj bi namreč v Celju ustanovili jamarski odsek. Morda pa bi se tega lotil tudi kdo izmed celjskih alpinistov. Skalnate višave in previsi, police in kamini jim ne delajo več težav. Morda pa bi z enakim uspehom šlo tudi v zemeljske globine?

Opisani kraški pojavi so vsekakor turistično zanimivi. Zato so turistični delavci mnenja, da bi bila morda prav v Dobrovljah ali pri Ponikvi tretje vrste podzemeljska znamenitost, različna tako od Škocjanskih jam kot od Postojnske. Odgovor na vse te domneve pa bomo dobili le, če ne bo ostalo pri osamljenih signalih.

DOBROVLJE NOVO TURISTIČNO PODROČJE?

Dobrovlje so bile že omenjene v zvezi s kraškimi pojavi pri tretjem izviru Trnavce. Znane so tudi po partizanskih bojih. V zadnjem času, bolje rečeno v zadnjih letih, pa se Dobrovlje vse pogosteje omenjajo tudi v zvezi s turizmom.

Namesto spomenika padlim borcem so začeli graditi na Dobrovlje cesto, ki naj bi ustrezala tudi avtomobilskemu prometu. Ta spomenik naj bi imel tudi veliko gospodarsko vrednost: odprl bi Dobroveljčanom in njihovemu lesu pot v dolino, Dobrovlje pa bi se s tem tudi odprle turizmu.

Razni ugledni ljudje so bili navdušeni, ko so dospeli na vrh Dobrovelj. Izrekli so najrazličnejše superlativne pohvale, tako planinci in smučarji — češ da bo to smučarski raj, da so tereni idealni in boljši kot na Mozirskih planinah itd., dalje zdravniki, zlasti ftiziologi — da je to najboljši kraj za postavitev okrevališča za bolne na pljučih... Dobrovljam so se obetale vse najlepše in najboljše možnosti za vse vrste turizma — za izletniški, zimski, počitniški, okrevališki turizem...

Prebivalstvo je bilo vseh teh obljub zelo veselo. Toda zataknilo se je že pri tako imenovani »partizanski cesti«. Začeli so jo graditi s širino vozišča 6 m, sedaj so se skoraj 2 leti pogovarjali, ali se bo gradnja nadaljevala. Sedaj gradijo. Nadaljnja gradnja se šteje kot gozdna cesta, kar dejansko tudi je, cestišče pa bo široko 3 metre. Za turizem je bilo storjeno le-to, da je celjsko planinsko društvo markiralo poti na Dobrovlje iz vseh smeri. Nato je vse zaspalo. Upi pri Dobroveljčanih pa so ostali...

Petletni perspektivni načrt za razvoj turizma v občini Žalec postavlja stvar na stvarnejšo in skromnejšo podlago. Ureditev majhne postojanke in izdelava perspektivnih načrtov, to je temelj, s katerega naj bi izhajali pri vključevanju Dobrovelj v naš turizem. Samo, ali bodo vsaj te skromne in — na videz vsaj — stvarne načrte izpolnili? Da le ne bi še glede tega ostalo le pri govorjenju, pisanju in — željah!

Vinko Jordan:

Komunalna dejavnost v žalski komuni

Področje današnjega občinskega ljudskega odbora Žalec obsega devet bivših občin okraja Celje in bivši krajevni ljudski odbor Vinska gora, iz bivšega okraja Šoštanj. To področje meri danes 298.85 km² površine in ima 27.800 prebivalcev. Po nekdanjih občinah se področje deli na naslednje katastrske občine:

1. Žalec obsega: k. o. Žalec, k. o. Gotovlje, k. o. Studence, k. o. Železno, k. o. Ponikva in del k. o. Podgora.
2. Petrovče obsega: k. o. Petrovče, k. o. Levec, k. o. Kasaze in k. o. Sv. Neža.
3. Griže obsega: k. o. Zabukovica in k. o. Pongrac.
4. Prebold obsega: k. o. Sv. Pavel, k. o. Latkova vas, k. o. Marija Reka, k. o. Sv. Lovrenc in k. o. Magdalena.
5. Šempeter obsega: k. o. Sv. Peter in k. o. Zalog.
6. Polzela obsega: k. o. Polzela, k. o. Založe, k. o. Andraž, k. o. Dobrič in k. o. Podvin.
7. Braslovče obsegajo: k. o. Braslovče, k. o. Male Braslovče, k. o. Sp. Gorče, k. o. Letuš, k. o. Dobrovlje in k. o. Podvrh.
8. Gomilsko obsega: k. o. Gomilsko, k. o. Grajska vas, k. o. Sv. Matevž in k. o. Orla vas.
9. Tabor obsega: k. o. Ojstriška vas, k. o. Črni vrh in k. o. Sv. Miklavž.
10. Vinska gora obsega: k. o. Šentjanž, k. o. Prelska in k. o. Lipje.

Čas, v katerem živimo, nam narekuje vedno večjo razgibanost komunalne dejavnosti in postavlja pred nas nove naloge in zahteve po investicijah za ureditev komunalnih del na področju naše občine. Urejeno komunalno gospodarstvo je eden izmed odločilnih pogojev za blagostanje prebivalcev in s tem v zvezi je tudi pot k zboljšanju življenjske ravni našega človeka.

Priznati moramo, da so imele bivše občine pred združenjem v veliko občino Žalec v svojih proračunih za komunalna dela le pičla sredstva, ki so jim komaj zadostovala za nujna vzdrževanja obstoječih cest in drugih komunalnih naprav. Izjema med njimi je bila bivša občina Prebold, ki je že leta 1954 začela gradnjo vodovoda in napravila regulacijski načrt. Žalcu, centru hmeljarstva in Savinjski metropoli, pa ni uspelo najti sredstev za gradnjo prepotrebne vodovodne napeljave. Tako je stal nov občinski ljudski odbor ob svojem nastanku pred dokaj težko nalogo, da čimprej pristopi k nujnim komunalnim delom. K temu je prav naselje Žalec sililo dejstvo, da sanitarna inšpekcija OLO Celje glede na nevarnost okužbe pitne vode zaradi obstoječih ponikalnic, ni pustila izdajati dovoljenj za gradnjo stanovanjskih objektov, dokler ne predlože v revizijo načrta za vodovod Žalec. Iz povedanega vzroka se je občinski ljudski odbor Žalec odločil izdelati načrte za vodovodno omrežje na področju Žalca in okolice.



Spodnja Savinjska dolina zahodno od Žalca. V ozadju Gotovlje

Projekt je izdelal ing. Franc Lah iz Celja, potrdila pa ga je revizijska komisija pri OLO Celje.

V jeseni leta 1957 je bila zadeva že tako daleč, da so lahko pristopili k delu. Ustanovili so občinsko komunalno podjetje »Vodovod Žalec«, ki je prevzelo nalogo, da uresniči ta velikopotezni načrt. V mesecu septembru so začeli s kopanjem jarkov in polaganjem cevi glavnega voda.

Velik vodnjak in črpalnico za črpanje podtalnice so zgradili na Zg. Rojah. Kemijska in bakteriološka preiskava vode je pokazala zelo dobre rezultate.

Vodovod deluje na ta način, da pritiskajo motorne črpalke vodo pod pritiskom šestih atmosfer direktno v cevovod. Voda teče po cevih preko Savinje v rezervoar, ki stoji v gozdu na mali vzpetini južno od naselja Šešče. Rezervoar ima prostornine 240 m^3. Glavni cevovod, ki je zgrajen iz Anhovskih salonitnih cevi premera 175 mm, se razdeli severno od črpalnice v dve veji. Južna veja vodovoda napaja naselja Zg. in Sp. Roje, Vrbje in Žalec. Od tod poteka cevovod dalje na Novo Celje, Dobrišo vas, Petrovče in Arjo vas. Ob križišču zvezne ceste I/10 z okrajno cesto Vrbje—Gotovlje, se od glavnega cevovoda odcepi stranski vod, ki bo dajal vodo potrošnikom naselij Gotovlje, Podlog ter Sp. in Zg. Grušovlje.

Druga veja cevovoda, ki poteka severozapadno od črpalne naprave, pa zalaga z vodo naselja Šempeter, Dobertešo vas in Ločico, nakar poteka cevovod naprej do Zg. Grušovelj, kjer se spoji z južnim cevovodom zaradi česar nastane krožni tok vode, ki je hidravlično najugodnejši.

S tem širokopoteznim načrtom, čigar predračun znaša ca. 85 milijonov din in obsega najgostejše naseljeno področje naše občine v izmeri 28 km^2, je zajamčena preskrba z zdravo vodo vsem potrošnikom.

Že prej smo omenili, da je naselju Prebold uspelo zgraditi vodovod že leta 1954. Ta vodovod zajema vodo ob izviru potočka Izvirnica, jo vodi nato v bližnji zbiralnik, od tod pa jo z motornimi črpalkami potiska v više ležeči rezervoar. Od tod napaja po gravitaciji naselja Prebold, Latkovo vas, Kapljo vas, Dolenjo vas in Gornjo vas. Tudi ta vodovod je zgrajen iz salonitnih cevi, obsega pa področje 7,8 km.

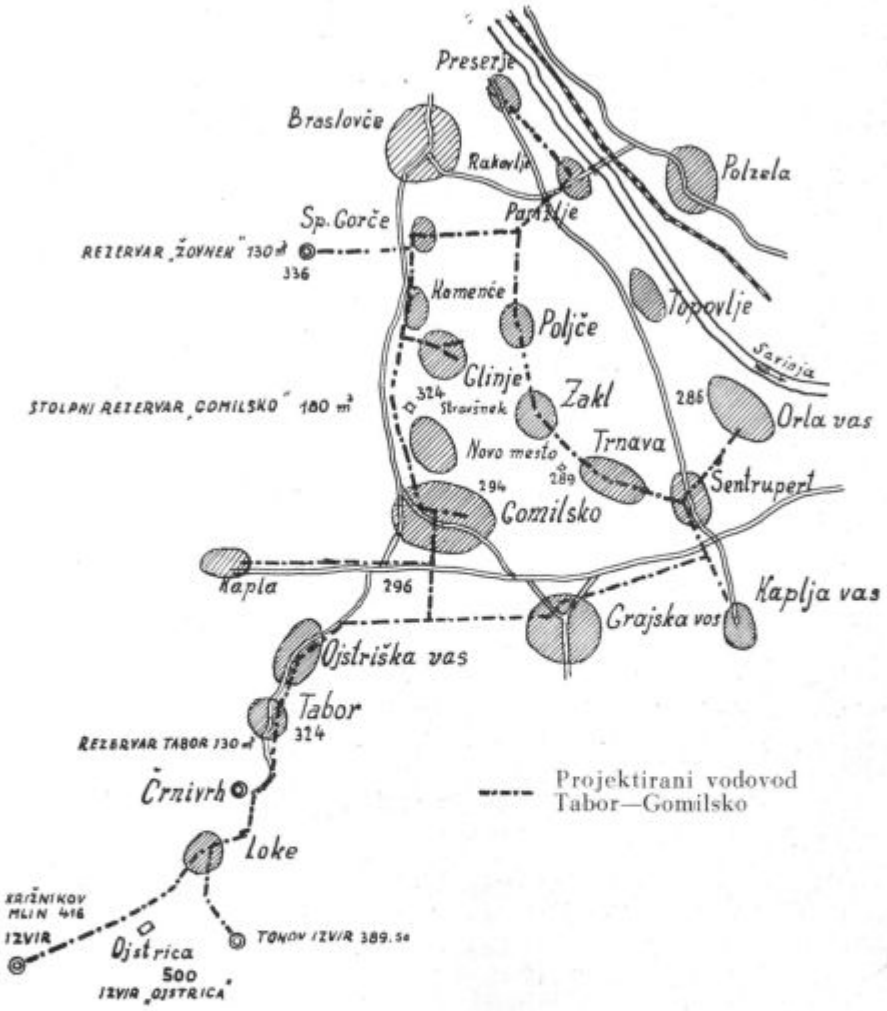
Braslovče ima zelo slabo talno vodo, zato si je že dolga leta želelo urediti vodovod. Imeli so stare načrte, toda sredstev za realizacijo ni bilo.

Spomladi leta 1957 je občinski ljudski odbor Žalec pristopil k delu tako potrebnega vodovoda v Braslovčah.

Voda je zajeta v vzhodnem pobočju hriba Dobrovlje, nakar poteka po cevovodu do rezervoarja s prostornino 60 m^3. Od tod napaja z vodo naselji Braslovče in Rakovlje. Dolžina cevovoda znaša 2800 m. Vodovod je bil končan v decembru 1957.

Če nas razmere silijo, da urejujemo in gradimo vodovode v krajih, kjer je v zadostni količini dosegljiva podtalnica, je naša naloga tem nujnejša, da zgradimo vodovod tudi v krajih s slabo in nezadostno talno vodo, to je področje bivših občin Tabor in Gomilsko. Občinski

ljudski odbor Žalec se je odločil, da tudi v teh krajih zgradi vodovod. Naročil je načrte pri Centralnem hig. zavodu v Ljubljani. Zavod je poslal svoje strokovnjake na teren, izvršil meritve in izdelal načrte.



Projekt obravnava preskrbo z vodo za naselja Loke, Tabor, Zaglink, Ojstriška vas, Grajska vas, Gomilsko, Trnava, Šentrupert, Zakl, Orla vas, Kamenče, Glinje, Poljče, Sp. Gorče, Parižlje, Šmatevž in Preserje.

Proti področju navedenega vodovodnega sistema segata dve vodovodni omrežji in sicer vodovod Vransko s predvidenim podaljškom do Kaple in obstoječi vodovod Prebold, ki obsega tudi Kapljo vas. Če

bi zmogljivost teh dveh obstoječih vodovodov ne bila za svoje področje zadostna, bi projektiran vodovod oddajal vodo tudi tema dvema vodovodoma, s katerima bi bil povezan.

Potrošnja vode je izračunana za stanje prebivalstva leta 2000, pri tem je upoštevan letni naravni prirastek prebivalstva kakor tudi živine.

Področje, po katerem bo potekal projektirani vodovod, ni strnjeno, temveč so vasi raztresene in potekajo cevovodi tudi po neobljudenih terenih. Maksimalna poletna potrošnja vode je računana na 150 litrov dnevno na osebo, 50 litrov dnevno na glavo velike živali in 30 litrov dnevno na glavo male živali. Celotna srednja potrošnja na celem področju znaša 11,62 litra na sekundo, največja pa 29.07 s/l.

Za kritje te potrošnje so na razpolago trije zelo dobri izviri vode. Prvi je »Tonov izvir« v dolini Konjščice, drugi izvir pri Križnikovem mlinu in tretji »Izvir Ojstrica«. Vsi trije so zelo izdatni in imajo dobro vodo.

Program vodovoda predvideva za zajetje le »Tonov izvir«, medtem ko ostaneta ostala dva kot rezerva.

Glede na oskrbovalno področje, ki se razteza 9 km daleč, je predviden glavni rezervoar vzhodno od naselja Loke, drugi protirezervoar pa bo stal na vzpetini nad gradom Žovnek. Celotno področje je sestavljeno iz cevovoda, ki bo imel krožni tok.

Delo se bo vršilo v dveh etapah, proračunska vsota pa znaša skupaj 97,700.000 din. Za kritje stroškov bodo prispevali določen del interesenti sami (v višini določenega odstotka na davčno osnovo posameznega gospodarstva), del stroškov bodo krile nekatere KZ, glavno breme pa bo nosil občinski ljudski odbor.

Pripravljalna dela so že v teku, tudi cevi za glavni cevovod so večidel že pripravljene. Z uresničenjem tega velikega načrta bo preskrbljeno zapadno področje naše občine z zdravo vodo, kar bo vsekakor velika pridobitev.

V mesecu oktobru 1957 je bil napeljan vodovod v naselje Črni vrh. Ta kraj je znan kot partizanska vas. Voda je zajeta v bližini, ima majhno zajetje in rezervoar.

Težko že čakata na izvedbo vodovoda severno od Žalca ležeči naselji Prelska in Ponikva. Prva ima napravljene načrte za vodovod že od leta 1953. Zajetje je predvideno na vznožju hriba južno od vasi. Ker je višinske razlike ca. 55 m, bo naprava delovala gravitacijsko, vode pa bo dovolj za celo naselje in okolico.

Naselje Ponikva uporablja kot pitno vodo kapnico, za potrebe živine pa mora voziti vodo kakih 500 m daleč. Stara želja vaščanov je zgraditev vodovoda. V ta namen je ing. Štefani izdelal načrte, na podlagi katerih so že leta 1948 zgradili nov betonski rezervoar. Žal je ostalo do letos le pri tem. Zdaj pa imajo že pripravljene nove načrte in kakor vse kaže, se bodo že letos lotili dela. Zgraditi bodo morali črpalno napravo, od tod pa bodo vodo z motorno črpalko potiskali na razdaljo 450 m v 80 m višje ležeči obstoječi rezervoar ter od tu dalje po gravitacijski poti v naselje Zg. Ponikva in Srednja Ponikva.

Na Polzeli imajo že več let vodovod, ki je bil zgrajen za potrebe graščine Šenek. Po obnovi cevovoda se je vodovod razširil na posamezne potrošnike severozapadnega dela naselja Polzela. Ker je Polzela večje industrijsko naselje, bo potrebno tudi tukaj v kratkem urediti in razširiti vodovod.

Zabukovica je večje industrijsko naselje, ki pa je z vodo zelo slabo preskrbljeno. Vodovod je zgrajen v glavnem za potrebe rudnika, medtem ko ostalo prebivalstvo nima dobre vode. Občinski ljudski odbor Žalec je naročil napravo načrtov za vodovod. Po tem projektu bodo zajeli vodo na vznožju hriba Gozdnik. Od tu bo potekal vodovod do Zabukovice in od tam dalje v naselje Griže, Megojnice in Pongrac.

Vzporedno z vodovodom je potrebno vsaj v večjih krajih urediti kanalizacijo. V Žalcu je urejena kanalizacija le v sredini naselja vzdolž zvezne ceste, ta ima padec proti vzhodu in se izteka v odprt potok Godomlja. Druga veja kanalizacije se pričenja pri pošti in vodi vzdolž ceste proti železniški postaji ter se južno od Hmezadovega skladišča izliva v Godomljo. Ta veja kanalizacije je stara in ima premale profile cevi.

Projekt nizke gradnje v Ljubljani je izdelal načrte za ureditev kanalizacije na celotnem področju naselja Žalec. Po tem projektu bo potekalo kanalizacijsko omrežje od zapada proti jugu. Ob potoku Godomlja bo zbiralnik in čistilne naprave, nakar se bo voda odtekala v potok. Zaradi zmernega padca terena so predvidene kanalske cevi okroglega profila. S tem se pridobi na višini dna kanala.

Proračun za to kanalizacijo znaša 58,033.320 din. Ko bodo v Žalcu dela na kanalizaciji končana, bo to za Žalec velika pridobitev, saj sta vodovod in kanalizacija kraju nujno potrebna.

V Braslovčah so uredili kanalizacijo v jeseni leta 1957. Padec je usmerjen proti vzhodu. Cevi so okrogle in sicer do polovice je premer cevi 400 mm, v drugi polovici pa je premer 600 mm. Urejeni so zbiralni in čistilni jaški. Dolžina cevovoda znaša 270 m.

Prebold ima le delno urejeno kanalizacijo. V tem letu je predvidena kanalizacija na področju zazidalnega okoliša južno od gradu.

Zelo težek problem na teritoriju našega občinskega ljudskega odbora je vzdrževanje občinskega cestnega omrežja. Te potrebe so tako velike, da ni zbora volivcev v naši občini, na katerem bi se o cestnem problemu ne diskutiralo.

Zavedajoč se težke naloge vzdrževanja cest, je občinski ljudski odbor kmalu po ustanovitvi formiral občinsko cestno upravo. Razen uprave za ceste je imenovan tudi cestni odbor. Naloga obeh je, da skrbita za redno vzdrževanje cest. Nastavljenih je tudi večje število cestarjev, ki so razdeljeni na cestna področja. Uprava za ceste ima lastni traktor s prikolico za prevažanje gramoza na ceste. V občinskih kamnolomih drobe trije težki drobilci kamenje in ga pripravljajo za posipanje cestišč.

Priznati moramo, da so se občinske ceste v zadnjih dveh letih precej popravile. So pa glede na veliko razsežnost naše občine potrebe po zboljšanju občinskih cest še vedno tako velike, da jim

kljub prizadevanju ne moremo zadostiti. Če pomislimo, da imamo na vsem teritoriju naše občine skupaj 417 km cestnega omrežja, je razumljivo, da v našem občinskem družbenem planu ne moremo planirati toliko sredstev, da bi vse ceste vzdrževali tako kot bi bilo želeti. Cestna uprava ima letni znesek 7,000.000 din za kritje izdatkov. Razen tega prispevajo tudi nekatere kmetijske zadruge precejšnje zneske za popravilo cest na svojem področju. Pri popravilu cest pomagajo tudi interesenti sami z vožnjami gramoza.

V gradnji je Partizanska cesta, ki vodi iz Letuša na Dobrovlje. Cesto grade po dobro premišljenem načrtu in bo najlepša gorska cesta v naši občini.

Ker smo že pri cestah, ne smemo pozabiti tudi na cestno razsvetljavo. V Žalcu je staro dotrajano cestno razsvetljavo nadomestila nova moderna razsvetljava na vitkih železnih stebrih. Modernizacija je predvidena še na cesti proti železniški postaji in z enostranskimi stebri od pošte do križišča ceste Vrbje—Gotovlje.

Ureditev cestne razsvetljave je predvidena tudi za ostale večje kraje naše občine kakor Levec, Vrbje, Gomilsko, Prebold, Gornja vas, Gotovlje, Arja vas in Ojstriška vas. Tu se bo osvetljevalo predvsem mesta na križiščih važnejših cest.

V pogledu elektrifikacije našega terena smo zabeležili v dveh letih obstoja naše občine lepe uspehe. Zgradili smo 5 km dolgi električni vod za preskrbo z električno energijo za naselje Marija Reka. V gradnji je obsežno omrežje za elektrifikacijo krajev Loke in Šmiklavž. Zgradili smo elektrovod v precej oddaljeno Brdnico pri Kasazah. Tudi jugovzhodni del rudarskega kraja Zabukovica je dobil električno energijo. Obnavlja se zastarelo in dotrajano električno omrežje naselja Letuš in Podgorje. Grade pa se na več mestih nove transformatorske postaje in ojačujejo se obstoječa električna omrežja.

Vse to nam pove, da posveča občinski ljudski odbor Žalec elektrifikaciji svojega področja vso pozornost.

H komunalnemu gospodarstvu spada tudi Uprava stanovanjske skupnosti. V naši občini je pod to upravo skupaj 161 stanovanjskih zgradb s skupaj 603 stanovanji. Potrebe po stanovanjih je najbolj občutiti v industrijskih krajih: Žalec, Zabukovica, Prebold, Polzela, Liboje in Šempeter. Kljub temu, da se danes gradi mnogo več kot se je gradilo kdaj poprej, je pomanjkanje stanovanj tako občutno, da stojimo pred resnim problemom, kako preskrbeti družinam zdrava stanovanja. Po vojni je bilo zgrajenih skupaj 16 stanovanjskih blokov, štirje bloki so v gradnji, privatniki pa zgrade letno najmanj 35 delavskih stanovanj. Spričo naravnega in mehaničnega prirastka prebivalcev v naši občini je stanovanjska kriza zelo občutna. Dejstvo pa je, da smo z nenačrtno gradnjo individualnih hiš izgubili v Savinjski dolini mnogo najboljše zemlje. Da ohranimo poljedelske površine, bomo v bodoče s stanovanjskimi hišami izpolnili le posamezne površine škrbin v obstoječih naseljih, sicer pa smo primorani graditi le bloke, vrstne hiše in dvojčke. S tem bomo dosegli večjo gostoto prebivalstva in bolj smotrno izkoriščanje dragocenih komunalnih naprav.

Jože Gluk:

Kako smo praznovali 90. obletnico tabora v Žalcu

Zdi se, da je bil sklep pripravljalnega odbora, naj se z izdajo tega zbornika ne hiti, povsem pravilen. Prav je namreč, da dobi v njem svoje mesto tudi poročilo o poteku proslav 90. obletnice zgodovinskega tabora v Žalcu. Uspeh in obseg prireditev pa je najbolj viden šele sedaj, ko je od proslav minilo že nekaj mesecev.

Čeprav sem v vsem osemmesečnem delu pripravljalnega odbora sodeloval, vendar ne vem, kje naj pričnem poročilo. Ne vem, če mi bo uspelo vsaj približno opisati vse napore številnih požrtvovalnih ljudi, ki so sodelovali bodisi v pripravah bodisi v prireditvah. Po skromnih ocenah je pri vseh prireditvah aktivno sodelovalo več kot 1800 ljudi. Čeprav nameravam o posameznih prireditvah spregovoriti potem še podrobneje, naj vendar že sedaj navedem, da je, denimo, pri uprizoritvi Velike puntarije sodelovalo približno 130 ljudi, pri občinskem telovadnem nastopu v Šempetru preko 300 telovadečih članov in mladine, okrog 400 pripadnikov raznih organizacij in društev je nastopilo v povorki, približno prav toliko je bilo pevcev, godbenikov je bilo nad 100, članov zabavnih ansamblov 50, okrog 170 prodajalcev vstopnic, itd., itd. Vseh nisem naštel. Za mnoge pa niti ne vemo, ker nismo uspeli registrirati dejavnosti vseh skritih in tihih sodelavcev, ki so zaradi svoje skromnosti ostali ob strani. Ko smo že ravno pri številkah, naj navedem še nekoliko podatkov o obiskovalcih. Mnenje o tem, koliko ljudi je bilo na dan glavne proslave v Žalcu, so deljena. Medtem ko nekateri trde, da jih je bilo gotovo 15 tisoč, pa skromnejši ocenjevalci navajajo deset tisoč. Kdo ima prav? Zdi se mi, da imajo prav eni kakor drugi. Med 13. in 16. uro, ko je bil prav gotovo vrhunec prireditve, lahko mirno trdimo, je bilo na prireditvenem prostoru najmanj 10.000 obiskovalcev. Če pa bi šteli vse obiskovalce Žalca v toku tega dne, pa bi jih prav gotovo našteli več kot 15.000. Seveda so bili nekateri na prireditvah le dopoldne in so po zborovanju krenili domov. Nekateri pa so prihajali šele po kosilu, ko se je pričel zabavni del programa. Precej je bilo seveda med okoliškimi obiskovalci tudi takih, ki so si hoteli ogledati vse prireditve in so ostali v Žalcu od jutra do poznega večera.

Razstavo v Šempetru si je ogledalo okrog 2000 ljudi, razstavo v Žalcu pa okrog 4000. Na telovadnem nastopu v Šempetru so prireditelji zabeležili nad 2000 gledalcev, na premieri »Velike puntarije« v Grižah pa 1500! Od 300 do 500 gledalcev in poslušalcev pa so imele naslednje prireditve: ponovitev Velike puntarije, koncert Dike Rančigajeve, koncert slovenskega okteta, gostovanje Celjskega gledališča v Grižah. Tako se je vseh prireditev ob proslavah 90-letnice žalskega tabora udeležilo okrog 19.700 obiskovalcev iz bližnje in daljne okolice Žalca.

Za organizacijo proslave je bil pri Občinskem odboru SZDL v Žalcu ustanovljen pripravljalni odbor, ki se je deloma ali pa v celoti sestal nad 20 krat. Čim bolj se je bližal čas proslav, konkretnejše so bile razprave in zadolžitve, tem bolj se je širil odbor, ki je h koncu štel že okrog 20 članov. Najvažnejše sektorje dela med njimi so imeli naslednji:

Ivan Kovač	— predsednik odbora
Jože Gluk	— tajnik odbora
Drago Predan	— kulturni del programa
Ivan Rančigaj	— tehnični posli
Ivan Zakonjšek	— blagajna
Franc Cokan	— preskrba
Alojz Agrež	— promet
Edo Božiček	— spominska plošča
Karel Kač	— hmeljna razstava
Rajko Vrečer	— spominska razstava
Albin Rehar	— povorka
Jože Pilih	— aktivizacija sindikatov
Janez Meglič	— telovadni nastop, sodelovanje TVD Partizan
Vinko Jordan	— sodelovanje gasilcev, izgradnja paviljonov
Franc Tržan	— ureditev cest in razsvetljave

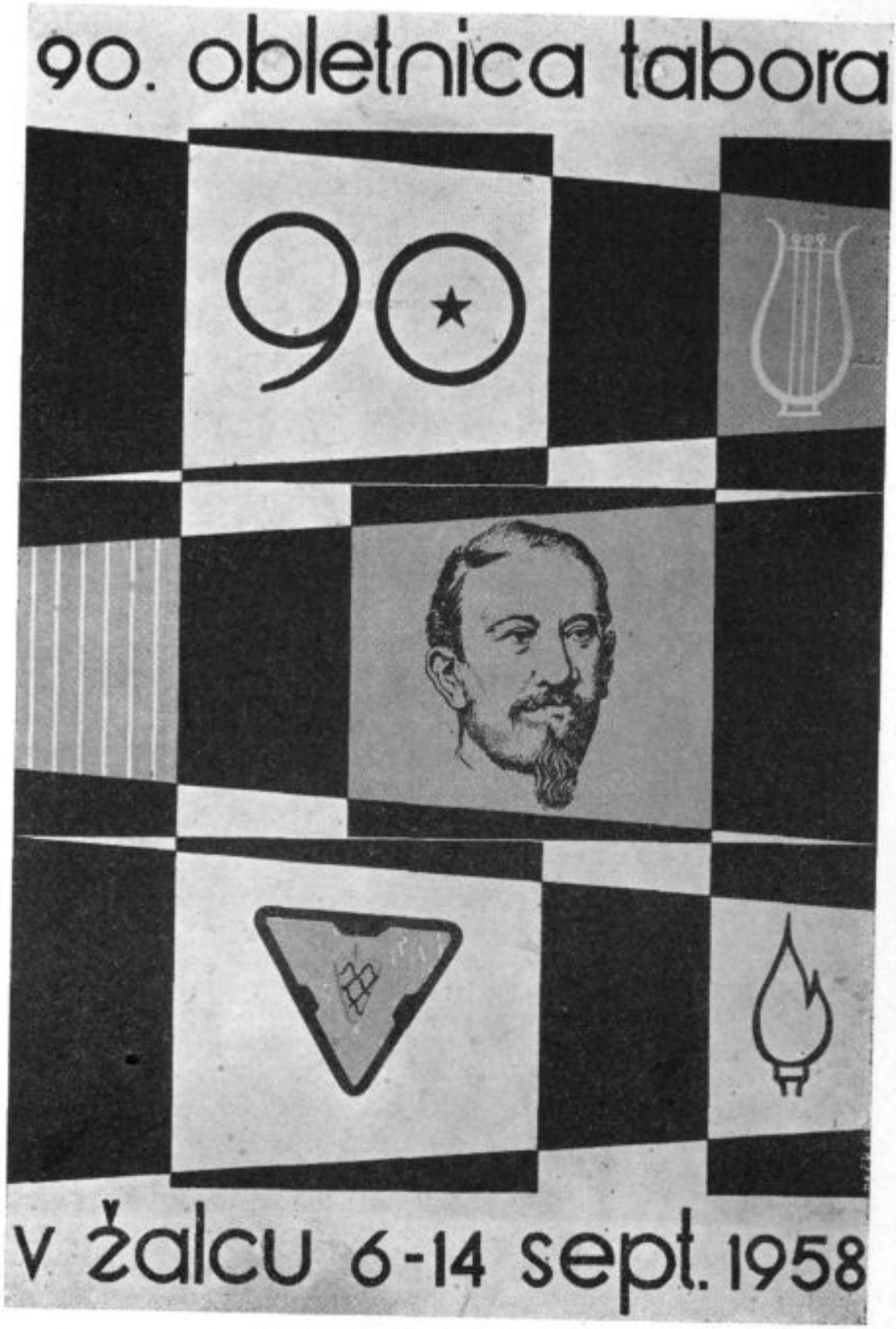
Osnutek za tribuno in razporeditev prostorov je napravil projektant Korent iz Žalca. Zelo učinkovit osnutek za umetniški plakat in značko je izdelal akad. slikar Karel Pečko iz Slovenjega Gradca.

Iniciative prav gotovo ni manjkalo ves čas. Lahko bi dejali, da je je bilo včasih kar preveč za prireditve občinskega merila. Tako smo se spočetka dalje časa pogajali o tem, kakšno obeležje naj damo proslavam.

Za obseg in vrsto prireditev in njih razvrstitev tudi nismo bili takoj edini. Mislim, da je odbor zavzel popolnoma pravilno stališče, ko je odločil, naj imajo prireditve sodoben pečat, naj bo proslavljanje pregled dejavnosti množičnih organizacij in društev in njihova aktivizacija za še boljše izpolnjevanje obveznosti do skupnosti. Taka orientacija na socialistično stvarnost pa ni zameglila zgodovinskega pomena taborskega gibanja, katerega obletnico smo proslavljali. To je omogočilo pritegnitev zelo širokega kroga ljudi k sodelovanju.

Sprva je pripravljalni odbor menil, da bo lahko uvrstil med prireditve še več točk. Tako je bil prvotno predviden nastop in vaje gasilcev, republiške motodirke s ciljem in startom v Žalcu, sodelovanje zadružne mehanizacije v povorki, gostovanje mariborskega gledališča s Prodano nevesto itd. Toda vse to so bile le ideje, ki se niso dale uresničiti, bodisi zaradi finančnih, tehničnih, prometnih ali drugih razlogov.

Nekatere od teh nastopov bo treba izvesti posebej in bodo prišli tudi bolj do izraza kot samostojne prireditve. Če bi tudi te vključili v program proslav, potem bi ves teden ne zadoščal.


90. obletnica tabora
90
v žalcu 6-14 sept. 1958

Tudi kasneje, v času zadnjih priprav, ko je bil program že dotiskan, je prišlo do nekaterih sprememb v programu. Dve točki programa smo morali opustiti (telovadna akademija in tekmovanje v atletiki in mnogoboju v Šempetru), ker ni bilo izvedljivo, tri točke pa smo morali spremeniti, odnosno zamenjati z drugimi. Celjsko gledališče je nastopilo namesto s Prežihovo dramo »Pernjakovi« z dramo Kislingerja »Na slepem tiru«. Namesto komornega zbora iz Celja, ki ni mogel nastopiti, je gostoval slovenski oktet iz Ljubljane, namesto ansamblov bratov Avsenik je nastopil ljubljanski jazz ansambel. Nista bili predvideni: koncert pianistke D. Rančigaj in ponovitev Velike puntarije.

Ugotoviti je treba, da so množične organizacije storile svojo dolžnost. V pripravah za proslavo 90-letnice so odločilno vlogo odigrale predvsem tele organizacije in društva: DPD Svobode in prosvetna društva, telesnovzgojna društva Partizan, organizacije SZDL, sindikalne podružnice in občinski sindikalni svet, Ljudska mladina Slovenije in aktivi mladih zadružnikov, prostovoljna gasilska društva in šole. Naj mi posamezniki ali društva, ki sem jih morebiti izpustil, moje pozabljivosti ne štejejo v zlo. Seveda ne smemo pozabiti nekaterih podjetij in delovnih kolektivov, ki so z velikim razumevanjem priskočili pravočasno na pomoč z delavci, prevozi in materialom ter prav tako ne onih, ki so prispevali za proslavo potrebna finančna sredstva.

Društva in organizacije, ki delujejo na področju Žalca, pa so imele še prav posebno nalogo: pripraviti so morale trg na dostojen sprejem gostov. Poleg pripravljalnega odbora je za ureditev trga posebno skrbel odbor SZDL, ki je umel aktivizirati še druge činitelje. Tako je žalski trg zares dostojno pričakal zgodovinsko obletnico in se ob pričakovanju številnih gostov odel v svečano oblačilo. Povsem na novo sta bili asfaltirani v rekordnem roku ulici od pošte do proge in od griške ceste do šole. Tako je prostor pred železniško postajo, pred domom Partizana in otroškim vrtcem dobil povsem novo lice. Posebno je estetski izgled povečala nova cestna razsvetljava, ki so jo montirali v teh ulicah. Lično so bile urejene tudi nekatere ograje in peš poti, kar je ustvarilo vtis domačnosti in prijetnosti. Še nikoli tako kot tokrat pa so se izkazali prebivalci Žalca. Prav raz vsako hišo je to pot visela zastava, na okna so dajali cvetice in slike, nekateri pa so v ta namen temeljito očistili ali pa prepleskali obledela hišna vrata ter oknice.

Žalski delovni kolektivi so prostovoljno in brezplačno postavili na vseh dohodih lepe slavoloke, ki so prišleke že od daleč pozdravljali in jim naznanjali, da so dobrodošli. Aktivi mladih zadružnikov in mladinski aktivi iz vse Savinjske doline so pletli vence za okrasitev prireditvenega prostora. Napletli so okrog 10 tisoč metrov vencev, s katerimi je bilo možno okrasiti ne le ponosne mlaje, ki so stali okrog zbornega mesta, ampak tudi slavnostno tribuno, plesne odre in paviljone ter okoliške hiše. Najbolj marljivega se je izkazal aktiv mladih zadružnikov iz Galicije, ki je zato prejel prvo nagrado.

Prevoz obiskovalcev prireditev je bil takisto brezhibno izveden. Na glavni dan proslave sta pripeljala v Žalec dva posebna vlaka: eden iz Šoštanja drugi pa iz Celja. Ves dan pa je bila avtobusna zveza z malone vsemi večjimi kraji Savinjske doline. Tako so imeli obiskovalci vsak čas možnost, da po volji prihajajo in odhajajo, in to so tudi uporabili. Ljudje pa so prihajali tudi z lastnimi vozili: s kolesi, z vozovi in peš. Pri vsem tem povečanem cestnem prometu pa je vse potekalo brez prometne nezgode. Tudi sicer so vse prireditve potekale brez večjih ovir ali presenečenj. S tem ne mislim podcenjevati velikega truda in skrbi prirediteljev in posameznih odgovornih organizatorjev. Hočem povedati le, da je bila organizacija na višku in so vse množične prireditve potekle v zadovoljstvo udeležencev in prirediteljev.

Ne moremo pa tudi mimo vloge, ki jo je pri tem odigral naš tisk. Pri objavljanju priprav in ocenjevanju prireditev so posredno ali neposredno sodelovali vsi vidnejši dnevniki in tedniki: Ljudska pravica, Slovenski poročevalec, Večer, Celjski tednik, Kmečki glas, Hmeljar, razen tega pa še Radio Ljubljana in Celje. Tako je bilo v času dobrih treh mesecev od prve napovedi v Celjskem tedniku v prvih dneh meseca junija do zadnje ocene »Velike puntarije« v istem časopisu proti koncu meseca septembra objavljeno v naših časopisih nad 50 raznih poročil, reportaž, novic, razgovorov, ocen, itd. Brezdvomno gre torej tudi novinarjem priznanje, da je bila naša javnost tako dobro informirana o vseh pripravah in prireditvah v zvezi s proslavo 90-letnice žalskega tabora in da je vse tako dobro uspelo.

Edino vreme je bilo vse do zadnjega vprašanje zase. Pripravljalni odbor je v skrbeh za uspeh prireditve naročil svojemu zastopniku, naj se pri Meteorološki postaji v Ljubljani pozanima, kakšno bo vreme v nedeljo, dne 14. septembra. Brez dvoma je bil od vremena v veliki meri odvisen uspeh zaključne prireditve. Storjeno je bilo vse za dobro počutje gostov in bi bilo škoda, če bi ta prizadevanja pogazile elementarne sile. Med članom pripravljalnega odbora in uslužbenci Meteorološke postaje pa se je razvil zanimiv telefonski pogovor: »Halo! Tukaj Žalec, pripravljalni odbor za proslavo 90-letnice tabora v Žalcu.« »Dober dan! Tu Hidrometeorološka postaja Ljubljana. Pozdravljeni!« »Ali bi bili tako prijazni in bi nam sporočili, kakšno bo vreme v nedeljo, 14. septembra?« »Obžalujem. Uradne vremenske napovedi javljamo vsak dan Radiu Ljubljana, dolgoročnih vremenskih napovedi pa sploh ne dajemo. Obrnite se na vremenoslovca — amaterja, tov. Manohina!« »Hvala lepa!« »Prosim!« »Na svidenje!« Vse skupaj je izzvenelo približno tako, kakor bi nekdo dejal, da »plošč po želji ne predvajajo...«. Kaj smo hoteli drugega, kakor zanesti se na dobro srečo. Vneto smo odbijali napovedi skeptikov in drug drugega tolažili. Nismo se zmotili, kajti tudi naravne sile so to pot praznovale.

V mrzličnih pripravah so se prireditveni dnevi hitro približevali. Teden prireditev se je pričel v soboto, 6. septembra z otvoritvijo razstave o delovanju telesnovzgojnih društev občine Žalec. Povedati je

treba, da so se prireditelji razstave res potrudili. Velika množina gradiva, ki so ga očuvali pred uničenjem in pozabo požrtvovalni telovadci ne le iz časov po osvoboditvi, ampak tudi še iz predvojnih sokolskih društev, je ponazarjala razgibano telesnovzgojno dejavnost v žalski občini od prvih let tega stoletja pa do današnjih dni. Tu je pozorni opazovalec zasledil mnoge pokale, diplome in priznanja, ki so jih telovadna društva ali njih člani zaslužili. Bogato slikovno gradivo o fizkulturnih nastopih, akademijah in zletih, fotografije z otvoritev telovadnih domov in tekmovanj, o kulturni ter družabni dejavnosti bivših sokolskih društev itd. — vse to je gradivo, ob katerem se človek zamisli. Posebno pozornost zaslužita dva prapora, ki so ju člani zakopali v zemljo, da so ju očuvali pred divjanjem okupatorja, pa originalni izvodi humorističnega lista, ki so ga izdajali zaprti sokoli v ječi itd. Posebno mladina si je z velikim zanimanjem ogledovala razstavljeno gradivo. S pojasnjevanjem so ji pomagali organizatorji razstave, posebno pa tovariši: Metod Požar, upok. šol. upravitelj, tov. Srebre, upok. profesor, predsednik TVD Partizan Šempeter, tov. Hočevar ter drugi zaslužni Šempetrčani.

Razstavljeno gradivo je zatem prevzel tov. Rajko Vrečer iz Žalca, ga dopolnil z novimi najdbami in zbirkami ter pripravil za razstavitev. V četrtek, dne 11. septembra je bila odprta zgodovinska razstava o delu telesnovzgojnih društev tudi v Žalcu. Zbirka je bila obogatena z zanimivim etnografskim materialom Savinjske doline, od ka-



Iz razstave telesnovzgojnih društev Spodnje Savinjske doline

terih so bili nekateri primeri prave redkosti. Močneje so bile zastopane slike osebnosti slovenskega tabora pred devetdesetimi leti v Žalcu, dalje slike še živečega udeleženca tabora kmeta Antloga iz Gotovelj in godbenikov iz Hrastnika itd. Lična dvoranica je nudila primerno možnost za razstavitev obilnega gradiva. Vendar je bilo opaziti, da je bilo gradiva skorajda nekoliko preveč za tak prostor. Seveda pa drugega prostora tudi ni bilo več na razpolago, zakaj vse dvorane so že bile rezervirane za določene namene. Razen tega pa organizatorji tudi niso mogli predvidevati, da se bo zbralo toliko gradiva in da bo potrebovalo toliko prostora. Zaradi preglednosti bi bilo morda bolje, če bi bila razstava urejena bodisi po kronološkem bodisi po krajevnem vrstnem redu. Ker pa je razstava gostovala na dveh mestih, ni bilo dovolj časa za temeljitejše priprave.

Kljub temu pa je bila razstava vzorno urejena in so se o njej mnogi pohvalno izrazili (direktor Mestnega muzeja, prof. Baš). Malokdo si je namreč predstavljal, da je tovrstna društvena dejavnost v naši občini tako pestra in da je iz prejšnjih časov ohranjenega še toliko dragocenega gradiva. Razstavo si je ogledala ogromna množica ljudi. Blizu 3000 je bilo podpisov in pohvalnih izjav v spominski knjigi. Za kolektivne obiske šolskih otrok iz žalske in okoliških šol so se podpisovali le učitelji — vodje. Razstavo so si ogledali številni predstavniki političnega in kulturnega življenja občine in okraja, med njimi tudi tov. Franc Leskošek-Luka, član Zveznega izvršnega sveta.

Občinski telovadni nastop telesnovzgojnih društev, ki je bil 7. septembra v Šempetru, je bil pravcata manifestacija telesne kulture. Nad 2000 gledalcev je z zanimanjem spremljalo pestri program, ki so ga izvajali telovadci malone vseh TVD Partizan iz žalske občine, telovadci Kladivarja iz Celja in odbrani atleti Slovenije. V petnajstih točkah pestrega programa se je zvrstila pred gledalci skoraj vsa telesnovzgojna dejavnost v malem. Kljub kratkemu času za priprave je prireditev vendar potekla zadovoljivo. Videti je bilo, da se je prireditelj (TVD Partizan Šempeter) zelo potrudil. Zanj je prireditev pomenila še mnogo več: 30-letnico obstoja društva in 20-letnico obstoja telovadnega doma. Ob tej priliki je društvo razvilo svoj novi prapor, ki mu je kumoval predsednik ObLO Žalec tov. Ivan Rančigaj. Ob razvitju novega prapora je obljubil telesnovzgojnim organizacijam v prihodnje še večjo materialno pomoč. Prizadevnemu načelniku tov. Janku Zemljiču in delovnemu upravnemu odboru TVD Partizan v Šempetru prav gotovo ne bo težko z doseženimi uspehi utrjevati in širiti tradicije telesne vzgoje med šempetrsko mladino, ki se bo zbirala pred novim praporom in na telovadnih napravah, ki so jih v ta namen obnovili. Nastopu so razen predstavnikov oblasti iz občine in okraja prisostvovali tudi predsednik Okrajne zveze Partizan tov. Janko Ančik in predsednik Partizana Slovenije tov. Mitja Ribičič.

Od nedeljskega telovadnega nastopa pa do sobotne Velike puntarije so bile še tri pomembnejše prireditve. V Grižah je gostovalo Mestno gledališče iz Celja s Kislingerjevo dramo »Na slepem tiru«. Škoda, da je gostujoči ansambel v zadnjem času odpovedal gosto-

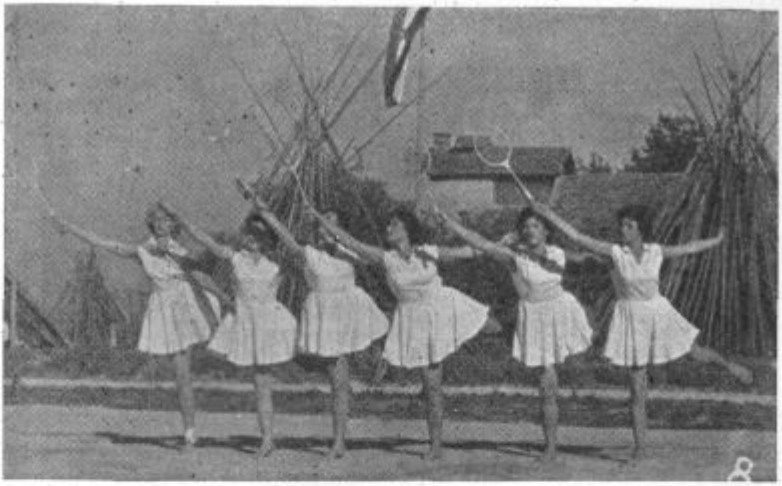
vanje s Prežihovimi »Pernjakovimi«, ki so bili prvotno na sporedu že v soboto, 6. septembra.

Tako prireditelj v zadnjem hipu ni mogel v dovoljni meri zainteresirati publike, zlasti še, ker je bila isti dan telovadna prireditev v Šempetru. Kljub temu si je predstavo ogledalo okrog 400 ljudi iz Grič in okolice.



Državni prvak Miro Cerar med izvajanjem težke vaje na drogu v Šempetru

Druga taka prireditev je bil koncert priznane pianistke Dike Rančigajeve. Koncert je pripravljalni odbor šele naknadno sprejel v svoj program, ker se je ponudila priložnost, da tudi žalska publika spozna sposobnosti svoje rojakinje — umetnice. Pianistka Dika Rančigajeva je doma iz Tabora. Po končanih študijah je odšla na izpopolnjevanje v Anglijo, kjer je priredila nekaj uspelih koncertov v Londonu in drugih mestih. Kljub temu, da v Žalcu ni stalne koncertne publike, je bilo za to gostovanje precej zanimanja in se ga je udeležilo več sto poslušalcev, ki so dali umetnici vse priznanje.



Šestorica članic TVD Partizan Mozirje izvaja vaje z reketi na jubilejnem zletu v Šempetru

Namesto Komornega zbora iz Celja je gostoval Slovenski oktet iz Ljubljane. S svojim internacionalnim programom je zadovoljil najzahtevnejše in tudi preproste poslušalce. Po nekaj uvodnih pesmih je bil med pevci na odru in poslušalci v dvorani ustvarjen tak trden kontakt, da ga ne bi mogel nihče več pretrgati. Posebno všeč so bile poslušalcem nekatere manj znane pesmi, med njimi črnske duhovne pesmi in pesmi bratskih slovanskih narodov. Nekatere pesmi so morali gostje celo ponavljati.

Vrhunec vseh prireditev pred zaključno prireditvijo pa je bila prav gotovo uprizoritev »Velike puntarije« v Grižah. Brez pretiravanj lahko povemo, da je bila uprizoritev te zahtevne drame Bratka Krefta na tak način zares edinstvena. Ne zato, ker povsod po Savinjski dolini govorimo o kooperaciji in ker je ta tema aktualna, ampak zato, ker se je pri tej veliki prireditvi tako obnesla, bi kazalo spregovoriti nekaj besed. Prireditev sama po sebi, pa četudi bi jo igrali poklicni igralci, ni lahka. Težja je pa v primeru, če so se je lotili sami amaterji. Še težja pa je, kadar so ti amaterji tako daleč vsaksebi, iz različnih društev in krajev občine. Odločitve za tak način dela ni narekovala želja po nečem novem, ampak želja po čimvečji kvaliteti in preprosti razlog, ker tolikega števila igralcev gotovo ne bi našli v enem samem društvu. Zato je bilo nujno, da sodelujejo igralci iz več gledaliških družin.

Pri uprizoritvi je sodelovalo blizu 40 igralcev z važnejšimi vlogami, okrog 20 statistov, okrog 40 pevcev, klub za konjski šport iz Celja, ter še nekaj tehničnih pomočnikov, torej nad 100 ljudi. Igralci z glavnimi vlogami so bili iz Griž, Prebolda, Tabora, Trnave, Šempetra, Žalca, Galicije, Polzele in Gomilskega. Statisti pa so bili v glav-



Skupina gledaliških amaterjev iz Spodnje Savinjske doline v glavnih vlogah Kreftove »Velike puntarije«

nem iz bližnje okolice Griž. Kadar so bile vaje, je igralce dovažal in razvažal avtobus.

Režija je bila poverjena Lojzetu Fricu, režiserju Svobode Prebold. Zanj je bila »Velika puntarija« že 112. igrana ali režirana vloga. S požrtvovalnostjo in njemu značilno vztrajnostjo se je lotil trdega oreha. Nič manj požrtvovalni niso bili ostali sodelavci. Kljub zaposlenosti in še drugim nalogam so ves čas trimesečnega dela hodili po večerji na vaje, ki jih je bilo skupno 16. To so bili ljudje raznih poklicev in raznih starosti in vendar so se ob skupnem stremljenju zlili v složen kolektiv, ki je bil sposoben rešiti dokaj zapleteno nalogo. Med njimi so bili igralci, ki večidel svojega prostega časa posvečajo delu na odru. In vendar je bila ta raznolikost, številčnost in oddaljenost igralcev precejšnja ovira pri rednem delu. Še dobro, da je Kreftova drama omogočala, da je režiser Fric lahko delal ločeno s »puntarji« in ločeno s »plemiči«. Seveda pa so bile potrebne tudi skupne vaje in dokajšnja samostojnost oblikovalcev vlog.

K sreči je pri maskiranju priskočil na pomoč masker celjskega gledališča Vinko Tanjšek.

Napočil je svečani trenutek pred premiero. Režiser je dajal še zadnja navodila; kakor komandant pred bitko. Prihajali so zadnji gledalci, malo zakasneli, ki skoraj niso več našli prostora v amfiteatralno dvignjenem in zaokroženem prostoru. Nemirna množica, ki se

je zbrala iz malone vseh krajev Spodnje Savinjske doline, je vzvalovila v napetem pričakovanju. Med gledalci je bil tudi avtorjev brat Ivan Kreft. Zastopal je avtorja Bratka Krefta, ki so ga povabili, a se premiere ni mogel osebno udeležiti. Po pozdravnem govoru predsednika Občinske Zveze Svobod in prosvetnih društev se je odgrnila »svetlobna zavesa«. Pred nestrpnimi gledalci, od katerih so se nekateri povzpeli celo na ograjo in na drevesa, se je nato v 3 in pol urni igri odvijal prizor za prizorom. Kljub nekoliko hladni sapici, ki je tiste jesenske noči že pihljala, je ves poldrugi tisoč gledalcev zamaknjeno sledil igri in pozabil na mraz. Zares so bili nekateri prizori in nekatere vloge mojstrsko podane. Posebno uspešno so svoje vloge odigrali Jože Aubreht (kot škof), Ivan Žabkar (v vlogi Matije Gubca), Ludvik Stepišnik (kot Ilija Gregorič), pa Jože Zagoričnik, Janko Klinc, Ivan Mikek, Drago Kumer, Jože Gogala i. dr. Seveda pa tudi vsi ostali niso mnogo zaostajali in so pokazali poleg znanja vlog in rutine tudi precej igralskega talenta. Zelo dobro so uspeli množični prizori, posebno pa sama bitka upornikov z grajskimi, ki je pričarala pred gledalce delček naše legendarne preteklosti.

V nedeljo zjutraj, ko ni bilo na azurnomodrem nebu niti enega oblačka, so Žalčane dramile budnice godb na pihala, ki so že dospele na prireditev. Kar pet godb na pihala je tega dne dopoldne kratkočasilo domačine in goste, ki so z vseh strani prihajali na prireditveni prostor. Medtem, ko so se člani društev pripravljali za povorko, so v hmeljarskem domu odprli v navzočnosti predstavnikov javnega in političnega življenja spominsko ploščo v spomin na slovenski tabor v Žalcu pred devetdesetimi leti. Niso slučajno na plošči vklesane Cankarjeve preroške besede: »Narod si bo pisal sodbo sam, ne frak mu je ne bo in ne talar.« Da se te preroške besede uresničujejo, je dokaz naša socialistična stvarnost, ki prihaja čedalje bolj do izraza tudi na naši vasi. Obenem z odkritjem spominske plošče je bil dejansko odprt tudi Hmeljarski dom, akoravno še takrat ni bil povsem gotov. Danes že rabi svojemu namenu. V njem so uradni prostori Kmetijsko-proizva-



Spominska plošča v Hmeljarskem domu v Žalcu

jalne poslovne zveze in hmeljne komisije. V njem je tudi elitno urejena dvorana, ki pa ne bo rabila le nekajkratnim zadružnim posvetom na leto, marveč tudi javnemu delovanju žalskih množičnih organizacij in društev. Škoda le, da arhitekt in investitor ni upošteval potreb žalskega trga in ni dal na balkonu vgraditi kabine za normalni kinoprojektor. Na ta način bi lahko prenesli kino-predstave v novi dom, obenem pa bi tudi Delavsko prosvetno društvo Svoboda imelo več možnosti za nastope.

Pa pustimo žalske probleme. Po ogledu prostorov in hmeljne razstave pridelka 1958 so se gostje napotili na prireditveni prostor in zasedli svoja mesta na slavnostno okrašeni tribuni.

Na njej so se zbrali zaslužni predstavniki množičnih organizacij in društev iz žalske občine, predstavniki sosednjih občin, predstavniki okraja in garnizona Celje, gostje iz Ljutomera itd. itd. Posebej je treba omeniti, da se je slavnosti udeležil Franc LEŠKOŠEK-LUKA, član Zveznega izvršnega sveta, dalje predsednik okrajnega odbora SZDL Franc SIMONIČ, predsednik Okrajnega ljudskega odbora Riko JERMAN in drugi. Med uglednimi gosti pa je v prvi vrsti sedel tudi edini še živeči udeleženec žalskega tabora — Franc ANTLOGA iz Gotovelj pri Žalcu, star 98 let. Kdo bi si takrat misli, da bo že čez pičle tri tedne



Častni gostje na proslavi 90-letnice žalskega tabora na slavnostni tribuni. Od leve proti desni so: Stane Divjak, Franc Simonič, Riko Jerman, Ivan Kovač, Franc Leskošek-Luka, Franc Antloga (edini preživeli — 98 let stari — udeleženec tabora), Ivan Rančigaj in Miran Cvenk

legel v grob. Kakor da je čakal samo na trenutek, da bi lahko skupno z nami praznoval svečani jubilej.

Točno ob napovedani uri je pred tribuno prikorakala skupina zastavonoš, ki je tvorila čelo povorke. Njej so sledili v strumnem koraku člani telovadnih društev, pionirji, pevci in pevke, gasilci, člani folklorne skupine, vsi v krojih. Tem so se pridružili člani sindikalnih podružnic in drugi udeleženci proslave. Ob zvokih godb so se na slavnostni prostor zgrinjale nepregledne množice, ki so napolnile skoraj ves ogromni telovadni prostor. Pevci so medtem napolnili stopničasto dvignjen prostor pred tribuno. Novinarji in reporterji so zasedli teraso telovadnega doma, nekateri pa so se vgnezdili v sredo med goste na tribuni.

Valovanje in šum desettisočglave množice se je polegel, ko so združeni pevski zbori ob spremljavi godbe zapeli »Internacionalo« in ko je zatem predsednik občinskega odbora SZDL Ivan KOVAČ otvoril zborovanje in predal besedo zveznemu ljudskemu poslancu Francu SIMONIČU. V svojem govoru je izčrpno orisal dogodke na Slovenskem, iz katerih se je porodilo taborsko gibanje pred devetdesetimi leti, opisal pa je tudi ves razvoj od tedanjih dni do danes. Ugotovil je, da je pomenila doba taborov nekak prehod od Matije Gubca do Hlapca Jerneja. Stoletja iskane pravice pa je temu dala šele narodnoosvobodilna borba, ki ga je poprej osvobodila vsakršnega izkoriščanja. Velike pridobitve, izbojevne z veličastno zmago v ljudski revoluciji, in ki predstavljajo temelje naše socialistične graditve, mora naša mlada generacija budno čuvati in utrjevati.

Govoreč o naglem gospodarskem razvoju zadnjih let, posebej pa še o hitrem napredku v ožjem predelu Savinjske doline, je poudaril da še vedno niso izkoriščene vse možnosti za dvig proizvodnje v vseh panogah našega gospodarstva, posebno pa v kmetijstvu, kjer čakajo proizvajalce še velike naloge. V bodoče jih bo treba izpolnjevati tako, da bodo v korist vsem delovnim ljudem naše domovine. Ob zaključku svojega govora je prebivalcem Savinjske doline čestital k doseženim



Desettisočglava množica med petjem »Internacionale«

uspehom. Nato so udeleženci burno pozdravili pismi, ki so ju poslali predsedniku FLRJ maršalu Titu in predsedniku Ljudske skupščine LRS Mihi Marinku.

Združeni pevski zbori so potlej zapeli zborovalcem nekaj domoljubnih in delavskih ter borbenih pesmi. Moškim zborom je dirigiral pevovodja SATLER iz Šempetra, ženskim Justa HOLOBAR iz Žalca, mešanim pa Drago PREDAN. Ni bilo lahko tolikšno množico pevcev uvežbati in pripraviti za nastop. K sreči so lahko vadili posamič. Kljub temu da so imeli le eno skupno vajo, so bila njihova hotenja kronana z uspehom, saj je našla njihova pesem topel odziv v srcih tisočev poslušalcev.

Po kosilu so slavnostni prostor zopet napolnile množice ljudi, večje kot dopoldne. Z velikim zanimanjem so ljudje sledili programu, ki ga je izvajala plesna skupina DPD Svoboda »Prežihov Voranc« iz Raven na Koroškem. Lepo izvajani narodni plesi v pestrih narodnih nošah so bili za mnoge gledalce novost in doživetje. Zelo veliko zanimanje, še več pa dobre volje in smeha so vzbudili humoristi: Prleška Micka in Marulek ter Pohorski Tijek in Štef iz Maribora. Ob mnogih uspelih aktualnih in pikrih šalah se je smejala vsa večtisočglava množica na prireditvenem prostoru. Vse popoldne in pozno v noč so se ljudje potem krakočasili okrog petih plesišč. Zabavali so jih libojski »Cvekovci«, Ljubljanski jazz ansambel s pevko Marjano Deržaj, Veseli planšarji in Savinjski kvintet. Plesni ansambli so bili marljivi, odri lahko dostopni in ozvočeni, tako da je lahko vsak plesa željen par prišel na svoj račun. Mladino je zabavala strelska družina z nagradnim streljanjem; njej so se priključili še razni prodajalci spominkov, jedač in pijač, sadja in slaščic. Manjkalo res ni ničesar, kar bi lahko pripomoglo k veselemu razpoloženju. Seveda ni šlo brez nekaterih pomanjkljivosti, ki pa niso bile tolikšne, da bi bile očitne.

Pomen proslave 90-letnice tabora v Žalcu, ki je izzvenela kot veliki vseljudski tabor, je političen, kulturni in mobilizatorski. Organizirali smo jo v času kratkega predaha, ko je bil hmelj že obran, sadje pa je še dozorevalo. Kljub poletni vročini in dopustniški mrzlici ter kmečkemu delu so se nastopajoče skupine pridno pripravljale za nastope. Nova kulturna in izobraževalna ter politična sezona, ki je pred nami, ne bo brez kontinuitete, ki jo je dala ta veličastna proslava. Proslava torej ni bila sama sebi namen, ampak je imela tudi višje smotre. Imela je namen še tesneje povezati vse pozitivne socialistične sile za izpolnitev nalog, ki jih pred nas postavlja družbeni razvoj. S tem smo pa dokazali, da znamo visoko ceniti napredne tradicije preteklosti, brez katerih tako naglega napredka ne bi moglo biti.

Ob koncu izrekamo vsem, ki so kakorkoli pripomogli k lepemu uspehu prireditev okrog proslav 90-letnice žalskega tabora, v imenu pripravljalnega odbora prisrčno zahvalo!

KAZALO

Uvodna beseda
Pesem Savinjske doline (Fran Roš) 7
Razmere na Slovenskem v dobi taborov (Vasilij Melik) 9
Kako je bilo pred devetdesetimi leti (Rajko Vrečer) 16
Občina Žalec (Milan Kolenik) 24
Vladko in veter (Vladimir Levstik) 40
Moj grob (Vladimir Levstik) 42
Proti Jutru (France Onič) 43
Igra (France Onič) 43
Beli oblaček (France Onič) 44
Nerodna zgodba (Janko Kač) 45
Perspektiva (Meta Rainer) 50
Krivda (Meta Rainer) 51
Siva skala (Meta Rainer) 51
Jagned (Dane Debič) 52
Ljudje iz gledališča (Vasja Predan) 56
Tepežni dan (Drago Kumer) 59
Provincialna kultura in kultura v provinci (Miloš Mikeln) 62
Risto Savin — naš veliki skladatelj (Drago Predan) 68
Kratek pregled stvaritev Rista Savina (Ludvik Zepič) 71
Ferdo Kočevar-Žavčanin (Rajko Vrečer) 74
Spodnja Savinjska dolina v boju za boljšo bodočnost (Stane Terčak) . . 77
Najstarejša zgodovina Spodnje Savinjske doline (Alojz Bolta) 103
Staroslovansko grobišče v Gotovljah (Alojz Bolta) 114
Savinjska dolina v rimski dobi (Vera Kolšek) 118
Rimski spomeniki o lovu v Šempetru ob Savinji (dr. Josip Klemenc) . . 132
Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini (Jože Curk) 140
Prispevek k savinjski kmečki hiši (Drago Predan) 161
Beležka o Boštjanu Natku (Fran Roš) 168
Libojska keramika (Milena Moškon) 171
Šolstvo in ljudska prosveta (Jože Gluk) 173
Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini (Janko Orožen) 213
Opis premogovnih in rudnih nahajališč ter njihove zaloge v žalski komuni (ing. V. Gostiša in ing. R. Kovačič) 231
Savinjski golding (ing. Lojze Kač) 244
Mirosan danes in jutri (ing. Marta Gosar) 268
Ureditev vodnega režima v Spodnji Savinjski dolini (ing. Fran Lah) . . 289
Hidropedološka raziskavanja melioracijskega področja Godomlje in smernice za bodoče gospodarjenje (ing. Danica Honzak) 294
Turistične perspektive Spodnje Savinjske doline (Milan Škof) 317
Komunalna dejavnost v žalski komuni (Vinko Jordan) 322
Kako smo praznovali 90. obletnico tabora v Žalcu (Jože Gluk) 329

SAVINJSKI ZBORNIK

Izdal
Občinski odbor SZDL v Žalcu

Uredil
Drago Predan

Oprema
Bojan Kovač

Barvne priloge
Jaka Slokan in »Fotolik« Celje

Dotiskano septembra 1959
Naklada
1500 izvodov

Tisk
Časopisnega podjetja »Celjski tisk«
Celje 1959